cogito

Yapı Kredi Yayınları • Üç aylık düşünce dergisi • Sayı: 53 / Kış 2007

Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki

özel sayı

YKY

cogito

Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki

Sayı: 53 Kış 2007

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı: 53 Kış, 2007
ISSN 1300-2880

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
adına sahibi:
HALİL TAŞDELEN
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
ASLIHAN DİNÇ

Dergi Editörü:
ŞEYDA ÖZTÜRK

Yayın Kurulu:
NURİ AKBAYAR, ŞEYLA BENHABİB,
BESİM F. DELLALOĞLU, YÜCEL DEMİREL,
ZEYNEP DİREK, MÜNİR GÖLE, FERDA KESKİN,
M. SABRİ KOZ, KAAN H. ÖKTEN,
MEHMET RİFAT, ZEYNEP SAYIN,
GÜVEN TURAN
Katkıda Bulunanlar:
KORKUT TANKUTER
Grafik Tasarım:
FARUK ULAY, AKGÜL YILDIZ
Yayın Sekreteri:
GÜLAY KANDEMİR

Renk Ayrımı / Baskı:
ŞEFİK MATBAASI
Marmara Sanayi Sitesi M Blok No: 291
İkitelli/İstanbul

Yapı Kredi Yayınları: 2614

Genel Yayın Yönetmeni:
RAŞİT ÇAVAŞ

Halkla İlişkiler:
HALUK DAĞ
Reklam:
SERKAN KALKANDELEN

Yazışma Adresi:
COGİTO
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
İstiklal Caddesi, No: 161 Beyoğlu 34433/İstanbul
Tel.: (0212) 252 47 00 (pbx)
Faks: (0212) 293 07 23
E-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
E-posta: seyda.ozturk@ykykultur.com.tr
İnternet adresi: http://www.cogitoyky.com
http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yayın Türü:
Yerel süreli

Partner of "European Network of Cultural Journals – Eurozine"
"Avrupa Kültürel Yayınlar Ağı – Eurozine" Üyesi
www.eurozine.com

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların
sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek
kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları
yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Sertifika No: 1206-34-003513

Bu Sayıda:

Cogito'dan

5 • Ya Bizdensin Ya Öteki

8 • Kubilay Akman • Ayrışma, Çatışma ve Fanatizm

15 • Cengiz Çağla • Fanatizm ve Sivil Toplum Üstüne Sorular

27 • Hakan Poyraz • Fanatizm, Bağlanma ve Ahlak

37 • Erol Göka • Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm

63 • Esra Arsan-Mete Çubukçu-Ragıp Duran • Medyada Fanatizm

87 • Barış Tut • Futbol Fanatizmi: Sıradan Faşizmin Mihenk Taşı

93 • Levent Cantek • Kutsal Kitaplara Saldıran Bir Ateistin Hatıraları ya da Zagor Bize Kızarsa Vay Halimize?

101 • Mehmet Çetintaş • Yangın Delisi Mustafa Ağa'nın Hatırlattıkları...

110 • Zeliha Burtek • Yaşam-Ölüm Teki Yaşam ve Ölüm Çiftine Karşı

121 • Gökhan Gökulu • "Kramponlu Mehmetçikler" Medya'da Futbol Haberlerinin Sunumunda Fanatizm ve Milliyetçilik

135 • Ahmet İnam • Bağnazlığa Bir Bakış

146 • Mete Tunçay • Kemalist Fanatizm Üzerine

149 • Mete Tunçay - Murat Paker • Fanatizm İlkelliktir

166 • Kaan H. Ökten • Taassuba Karşı Kant'ın "Ebedi Barış" İlacı

173 • Armağan Öztürk • Kant, Adalet, Barış

Geçen Sayıdakiler

199 • Sayı 52: Walter Benjamin

201 • Yazarlar Hakkında

Özel Dizi'den: **Özel Hayatın Tarihi 3**

Philippe Ariès ile Georges Duby, **Özel Hayatın Tarihi**'nde, çizgileri durmaksızın dönüşen özel hayatı ve özel hayatın görünümlerini etkilemiş değişiklikleri algılanabilir kılıyor... Beş ciltlik dizinin 3. kitabında, "samimiyetin ve gizin bölgesi" diye tanımlanan özel hayat, Rönesans'tan Aydınlanma'ya araştırılıyor.

Özel Hayatın Tarihi 3
Rönesans'tan Aydınlanma'ya

Ünlü tarihçiler Philippe Ariès ve Georges Duby, özel hayatı ve görünümlerini etkilemiş değişikliklerin izini sürmeye devam ediyor: Beş ciltlik dizinin üçüncü kitabı **Özel Hayatın Tarihi 3**, Rönesans'tan Aydınlanma'ya kadar olan dönemi kapsıyor: Yavaş yavaş oluşmaya başlayan kamu-özel ayrımı, âdabı muaşeret kuralları, yemek ve sofra kültürü, din ve özel hayat, aile ve ortak yaşam, yazın ve özel hayat... **Özel Hayatın Tarihi 3,** görsel malzemeler eşliğinde Batı'nın dinsel, siyasal ve kültürel tarihi üzerine ortak bir veri sunuyor.

Çeviren: Devrim Çetinkasap
Hazırlayanlar: Philippe Ariès - Georges Duby
704 sayfa, 45 YTL

Özel Hayatın Tarihi 1
Roma İmparatorluğu'ndan
1000 Yılına
Çeviren: Turhan Ilgaz
722 sayfa, 45 YTL

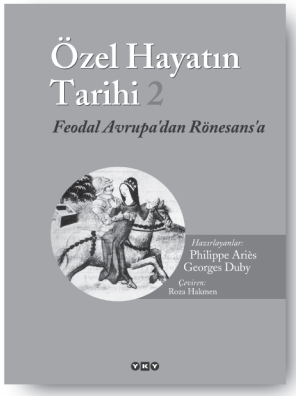

Özel Hayatın Tarihi 2
Feodal Avrupa'dan
Rönesans'a
Çeviren: Roza Hakmen
671 sayfa, 45 YTL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ ▪ İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 ▪ İZMİR: 232 463 82 90 ▪
ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** ▪ ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** ▪ www.ykykultur.com.tr
INTERNET SATIŞ ▪ yky.estore.com.tr ▪ www.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

Ya Bizdensin Ya Öteki

Bir fanatizm özel sayısı hazırlama fikri 2007'nin son çeyreğinde oluştu. 2007'nin bu son sayısıyla okurlarımıza bir nevi "2007 panoraması" sunuyoruz. Zira 2007 yılında Türkiye, yıllardır istikrarla uygulanan ve analitik düşünceyi değil ezberi dayatan, çoğulculuğun başını tektipliliği yücelterek ezen eğitimsizlik sisteminin medarı iftiharı da diyebileceğimiz bireylerden oluşan kapalı grupların, kendilerinden olmayanlara uyguladığı ve korkutucu derecede çok sayıda kişi tarafından kâh açıkça kâh koşullu olarak desteklenen aşırı şiddetle harap oldu.

Kubilay Akman, toplumdaki ayrışma ve çatışmayı son dönemde üretilen yeni simgeler üzerinden incelediği çalışması "Ayrışma, Çatışma ve Fanatizm"de hoşgörü ve çoğulculuk ortamı sağlamanın yollarını sorguluyor. Erol Göka "Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm" başlıklı yazısında, fanatizmin psikolojik koşullarını çözümledikten sonra, Türklerin psikolojisinde fanatizmin, etnik ve dinsel olarak değil, tarihsel süreçler üzerinden biçimlendiğini gösteriyor.

Cengiz Çağla, fanatizmin milliyetçilikle ilişkisini ele aldığı "Fanatizm ve Sivil Toplum Üstüne Sorular" başlıklı yazısında, milliyetçiliğin totaliter ve militarist versiyonlarının sivil toplumla, hukuk devletiyle ve çoğulcu demokrasi rejimiyle uyuşmazlık içinde olduğunu gösteriyor. Hakan Poyraz, "Fanatizm, Bağlanma ve Ahlak" başlıklı yazısında ahlaki özgürleşmenin önündeki gerçek engelin ahlaksızlık değil fanatizm olduğunu göstererek fanatizmi etik açısından sorguluyor.

Fanatizm özel sayısında *cogito* okuruna Türkiye'de fanatizmin masaya yatırıldığı iki söyleşi sunuyoruz. Esra Arsan, Mete Çubukçu ve Ragıp

Duran, medya ve fanatizm üzerine söyleşilerinde, Türk medyasının özellikle son dönem olaylarındaki rolünü, medya çalışanlarının fanatikliğini, Doğu ve Batı'daki basın geleneklerinin gelişimindeki ve uygulanışındaki farklardan başlayıp, Türkiye'nin yakın tarihindeki örneklerden ilerleyerek masaya yatırdılar ve medya yoluyla fanatizm, şiddet ve ötekileştirmenin bertaraf edilmesine çareler aradılar.

Bu sayının diğer söyleşisi olan "Fanatizm İlkelliktir"de ise Mete Tunçay ve Murat Paker, fanatizmin, kişinin bebeklik çağında iyi meme/kötü meme ayrımını yapamayışından başlayıp, hayatı iyi ve kötü, siyah ve beyaz vb keskin sınırlarla algılama defosu olduğu belirlenimiyle azınlıklar ve Avrupa Birliği süreci üzerinden fanatizm üzerine konuştular.

Fanatizm sayısında elbette tribün fanatizmini de ele aldık. Barış Tut, "Futbol Fanatizmi: Sıradan Faşizmin Mihenk Taşı" başlıklı yazısında toplumsal yapıdaki kırılmaların yol açtığı asabiyet ve şiddetle koşut gelişen tribün şiddetini, Gökhan Gökulu, Kramponlu Mehmetçikler'in gazete manşetlerinden doğup tribün kitleleri tarafından kucaklanışı üzerinden medyanın popülist ve milliyetçi söyleminin futbol fanatizmi üzerindeki etkilerini inceliyor.

Fanatizm dendi mi, ilk akla gelen futbol fanatizmi. Fanatizm olgusunun tribünlerle sınırlı kalmadığı hepimizin malumu. Fanatizm kelimesinin yerine eşanlamlısı olan "bağnazlık"ı koyarsak, hayatın her alanını ötekini susturma yolunda her şeyin mubah olduğu bir arena olarak algılayan, taraftardan ziyade fanatik tabir edilen kişilerin hoşgörüsüzlüğünü ve şiddete meyleden aşırı asabiyetlerini bağnazlıktan kaçınarak ele almanın ve anlamanın yollarını aramaya başlarız.

Ahmet İnam "Bağnazlığa Bir Bakış" başlıklı kapsamlı incelemesinde, yaşama yüklediğimiz anlamlarla ilgili olan "bağnazlığın" anlam çerçevesinin yapısını çözümlerken, bağnazlığa karşı bağnazca olmayan bir bakışımız olup olamayacağını sorguluyor.

Fanatizmin yeşermesi için zeminin müsait, hatta müsaitten de öte, ideal olduğu bu ülke, birkaç yüzyıl öncesine kadar Batı'nın ötekilere tahammülsüzlüğünden kaçanları kucaklayan bir toplumsal yapının ve hoşgörülü insanların yeşerdiği topraklarmış. Mehmet Çetintaş, yangın delisi Mustafa Ağa'yla fanatizmin zaman içinde nasıl mecra değiştirdiğini hatırlatıyor. Zeliha Burtek'in, Aritoteles'in *zoon politikon*'unun hemen yanıbaşındaki sokak hayvanlarına uyguladığı zulmü ele aldığı yazısı ve Levent Cantek'in yirmi

birinci yüzyılda sayıları giderek azalan çizgi roman fanatiklerini anlattığı yazısı "Kutsal Kitaplara Saldıran Bir Ateistin Hatıraları ya da Zagor Bize Kızarsa Vay Halimize" fanatizm dosyasının diğer yazıları.

Bertrand Russell fanatizmin aslen entelektüel bir defo olduğunu ve bu defonun tek panzehirinin felsefe olduğunu söylemiş. Kaan H. Ökten ve Armağan Öztürk'ün Kant'ın Ebedi Barış projesi üzerine çalışmalarıyla bu panzehiri hatırlatalım ve fanatizm dosyamızı umutla kapatalım istedik.

Bir önceki sayıda Tragedya sayısının Ocak ayında yayımlanacağını belirtmiştik. *cogito*'yu okurlarına düzenli aralıklarla senede 4 defa ulaştırmak adına yayın programında bir değişiklik yaptık. Tragedya sayısı Mart ayında elinizde olacak. Bir sonraki sayı ise Haziran ayında yayımlanacak olan giyim kuşam konulu sayı.

Şeyda Öztürk

Ayrışma, Çatışma ve Fanatizm

KUBİLAY AKMAN

Barış'a

Fanatik dogmatiktir. Kendi teorilerinin, kendi ideolojisinin, kendi çözümlerinin doğru olduğunda ısrar eder. Cehalet yanlısıdır (obscurantist). Kendi çözümlerini çürüten argümanları, olguları veya sonuçları görmezden gelir (ya da algılayamaz).

H. J. Perkinson, "Fanaticism: Flight from Fallibility,"
ETC: A Review of General Semantics, 59, 2002

Bireyler bir grup halinde bir araya geldiklerinde bireysel inhibisyonları düşer ve tüm zalim, primitif bir çağın kalıntıları olarak içlerinde yatan vahşi ve yıkıcı içgüdüler ifade edilmek üzere açığa çıkar.

Sigmund Freud (1856-1939),
Grup Psikolojisi ve Egonun Analizi, 1921

Korkuyorum
Anonim, M.Ö. ve M.S. Bütün Yüzyıllar

1.

Yine fanatizm ve husumet girdaplarının eşiğinde, toplum olarak bizi bir arada tutan o derin bağların sarsılmazlığına ya fazlaca güvenerek ya da hazince artık onları umursamadığımızı sergileyen çığlıklar atarak birbirimizden kopuyoruz, ayrışıyoruz, bölünüyoruz. Bu içinde bulunduğumuz, ötekileştirmenin, marjinalleştirmenin, ayrıştırmanın ve giderek antagonist

bir hal alan gerginliklerin ortasında, paranoidce bizi bölecek, birbirimize düşürecek bir "dış güç" aramanın hiç gereği yok. Bizler bir toplum olarak birbirimizden kopmaya doğru edimleri kendi ellerimizle yeniden üretiyoruz ve bunlara agresif "birlik" haykırışlarının eşlik etmesi "fanatizm"imizi gizle(yeme)mekten öte geçemiyor.

Aslında çocukluğumuzun siyah-beyaz televizyonunun kahramanlık filmlerinden; kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa aktarılan, şovenizmle mustarip hikâyelere kadar sayısız ideolojik aygıtın eliyle beslenmiş olan ksenofobimiz, söylediklerinin yanında söylemez görünüp özde ifade ettikleriyle de semptomatiktir. Bazı "dış güçler"in hep bizler üzerinde birtakım planları olduğu söylemi, ksenofobinin bu tipik argümantasyonu, tabii ki o güçlerin birer "dış düşman" olduğu varsayımını gündeme getiriyor, "dış düşman" konsepti de kaçınılmaz olarak kıyısında bir "iç düşman" konseptinin varoluşunu temellendiriyordu. Yıllar önce, bir sosyoloji profesörüyle olan tartışmamı hatırlıyorum: kendisi anlatımında çok net ve kararlı bir şekilde, adeta bilimsel yasaları açıklar gibi "iç ve dış düşmanlar"ın varlığından ve güvenlik mevzularından bahsediyordu. Her zamanki Don Kişot'luğumla, düşman sözcüğünün savaşla beraber kullanıldığını ve uluslararası ilişkilerde savaşın zaten dışsal olduğunu; sizin içeride yaşadığınız sorunlar ne olursa olsun, "iç"teki herkesin vatandaşınız olduğunu göz önünde bulundurarak, onları "düşman" diye niteleyemeyeceğinizi, en azından bunun demokratik yurttaşlık literatürüyle çelişeceğini söylemiştim. Profesörün cevabı, "Haklısın", olmuştu. Fakat o günden bugüne hiçbir şey değişmedi, haklı olmak sözümüzün etkili olmasını ya da genel kabul görmesini sağlayamadı. Ksenofobi, ortaya çıktığı karanlık toplumsal atmosferde kaçınılmaz kardeşleri olan husumet, şovenizm ve ayrımcılıkla beraber ortak toplumsal çatımızın temellerini gün be gün sarstı. Bu durumda, hiç de dış faktörler aramadan aynayı kendimize tutmamız ve "bölen"in de, "çarpan"ın da kendimiz olduğunu görebilmemiz gerekiyor.

2.

Türkiye'nin iktidar bloğunu oluşturan öğeler, onların hâkim ideolojik söylemi (Türk Milliyetçiliği) ve toplumsal pratikleri kadar; bazen, iktidarın karşısında yer alan "muhalefet" odakları da otoriter yönelimlidir. Türklerin Türklerden başka dostu olmadığı yönündeki kesenofobik ve birçok tezahüründe faşizan olan söylem, çelişkili savrulmalarla, kimi zaman "Türk olma-

yan" ve "dost olmayan"ı dışarıda aramakta, bazen onların iç uzantılarından dem vurmakta ve çok aşikâr olmasa da "içeri"de de "Türk olmayan"ların dostluk potansiyelinin pek de yüksek olmayacağı sonucuna varmaktadır. Bugün, maalesef bazı insanlarımız Güney Afrika'da ya da Amerika'da siyahlara geçmişte –hatta belli yönleriyle bugün– yaşatılan uygulamalara maruz kalmaktadır, hem de toplumun elleriyle, devletin aygıtlarına ihtiyaç duymadan.

Sosyologların rakamlarla, kantitatif araştırmalara dayanarak ve istatistiksel olarak konuşmasının beklendiği dönemler oldu. Ben hiçbir zaman öyle bir sosyolog olmadım. Kişisel olanın, katılarak deneyimlenenin ve kalitatif olarak gözlemlenen tecrübenin en az rakamlar kadar etkili olduğunu gördüm. Bu bağlamda, bazen kalitatif bir araştırma tekniğinin de ötesinde, en yalın anlamda "sohbet" formunda yaşanan bir diyaloğun da pekâlâ yaşadığımız toplumsallığın travmatik boyutlarına işaret edeceğini düşünüyorum. Vermek istediğim örnek –ki her gün binlercesi yaşanan durumlardan sadece biridir ve Türkiye'nin nereye doğru gittiğine ışık tutan güzel bir örnek olabilir– , bu yazıyı kaleme aldığım günlerde (Kasım, 2007) eski bir dostumla çok-kültürlülük ütopyaları giderek grileşen İstanbul'da, Beyoğlu'nun tarihi sokaklarından birindeki bir kafede gerçekleştirdiğimiz sohbet. Dostum, "Korkuyorum," diyordu. Yükselen milliyetçi-fanatik söylem ve onun giderek faşizme doğru evrilen siyasi rengi dostumu derinden korkutuyordu. Düşmanca, delici bakışlardan herkesten daha çok etkileniyordu, çünkü ortak bellekte yer tutan ölçütlere göre, esmer tenine, çehresine, yüz hatlarına bakıldığında sevgili dostumun "doğulu" olduğu aşikârdı. Esmer doğuluyu Kürt'e, Kürt'ü de teröriste indirgeyen fanatik mantalitede o çoktan mahkûmdu. Doğulu fiziki özellikler arz etmeyen genç erkekler ve kadınlar, spor giyimlerine haki renkte, zaman zaman moda olan montları, şapkaları ve başka aksesuarları sorunsuzca dahil ederken; onun bu renkteki modelleri tercihi önyargılı kafalardaki kuşkuyu, önyargıdan yargıya doğru değiştiriyordu. "Kubilay, hayat çok zor. Arkadaşlarım ayda yılda bir kimlik kontrolüne uğrarken, bana sokakta gezerken polislerin günde 2-3 kere kimlik sorduğu oluyor." Dostum duruma gülüp geçiyordu, acı olan ise kendisinin Kürt olmamasıydı. Burada Zazaların etnik aidiyetleri üzerine bir tartışmaya girmeyeceğim ama dostum kendisini bir Zaza olarak görüyor ve Zazalık da dahil hiçbir etnik ya da ulusal aidiyete dayanan siyasete sıcak bakmayan evrensel bazı idealleri taşıyordu. Fakat sizin ne olduğunuzun, ne düşündü-

günüzün fanatizm açısından hiçbir önemi yoktur. William T. Daly'nin de ifade ettiği gibi "Fanatiğin ayırt edici karakteristiği, sosyal gerçekliği, fazlaca basitleştirilmiş ve katıca ele alınmış bir görüşle algılayışıdır. Nedensellik hakkındaki kompleks ve bütünlenmemiş (unintegrated) inançları (...), tüm problemlerin nedenini bir kötü güçte ve tüm bu problemler için çözümü bir iyi güçte görmek adına, bir kenara atar."[1] Bugün Türkiye örneğinde, fanatikleşen ve devlet eliyle daha da fanatikleştirilen genel toplumsal tepkinin odağında bulunan "kötü güç", yaygın öfkenin nesnesi PKK'dır. Durum böyle olduğunda, karmaşık gerçeği basitleştiren ve dikotomik bir hale indirgeyen tahayyül PKK'yı çağrıştıran her şeyi lanetleyecek, lanetlemekle de kalmayıp yok etmek isteyecektir. PKK'yı çağrıştıranların başında da kim ne derse desin Kürtler gelmektedir. "Hepimiz kardeşiz"den, "Kürtler de Türk'tür"e kadar uzanan demagojiler ne derse desin, Türkiye kamuoyunun genelinde Kürtlere karşı bir kampanya psikolojik, sosyolojik, ideolojik ve semiyotik boyutlarıyla sürmektedir. Kürtlerle ilişkili her şeyi PKK'yla ilişkili görmek, bu genel halet-i ruhiyenin tartışmasız bir semptomudur. Bir parti "Kürt sorunu"ndan mı bahsediyor, PKK'nın uzantısıdır! Birileri Kürtçe eğitim-öğretim mi diyor, PKK'lıdır! Bir belediye Kürtçe hizmet mi veriyor, PKK'lıdır! Hatta birileri Kürtçe mi konuşuyor, PKK'lıdır!

Fanatik, inandıklarını diğerleriyle tartışmaya, onların yanlışlanabilirliğini kabul etmeye açık değildir. H. J. Perkinson'ın ifadesiyle, "fanatik otoriterdir. Gücü elinde bulundurduğunda kendi cevaplarını diğerleri üzerine dayatmayı dener. Dogmatizm, bilgisizlik (obscurantism) ve otoriterlik yanılabilirliğe dair insani halin uzağındadır. Ve insanlar fanatik olduklarında... diğer insanlar için hayatı sıklıkla cehenneme çevirirler."[2] Bu cehennemin eşiğinde miyiz, yoksa çoktan o eşiği geçtik de, her birimiz artık mutant iken bunun farkında değil miyiz, bilmiyorum.

Eğer hepimiz kardeşsek, kardeşini sevmek gerekmez mi? En nahif, en yalın, en doğrudan anlamıyla, toplumumuz kardeş sevgisine inanmamakta mıdır? Kürtlerle Türkler kardeşse neden önyargı, neden diskriminasyon ve şovenizm var? Türkiye giderek bir riyakârlık distopyası üretme talihsizliğine doğru savruluyor. Eğer hâlâ iç savaş çıkmadıysa, eğer hâlâ aynı kentteki, aynı mahallede, aynı sokakta hatta aynı apartmandaki insanlar birbirinin boğazına sarılmadıysa, bu bizim sahip olduğumuz evrensel duyguların, ortak insanlık değerlerinin belki de son kırıntılarını tüketiyor oluşumuzdan dolayıdır. O da tükendiğinde, "taraf"lar maalesef birbirini artık insan

olarak değil, düşman olarak görecektir ve bugün gerçek bölücülerin, insanı ayrıştıran fanatik milliyetçilerin pratikleri amacına ulaşmış olacaktır. Voltaire'in de ifade ettiği gibi, fanatizm kanlı bir tutkuyu esinler ve insanları suça itmektedir. Voltaire'in üzerinde kaygılandığı dinsel fanatizmdi; ne var ki aynı kaygıları bugün milliyetçi, etnik, siyasi ve ideolojik fanatizmlerden de duyabiliriz. İşte böylesi, kana ve insanlık suçlarına temel olabilecek olan bir genel psikolojik durum ciddi bir tehdit olarak karşımızda durmaktadır ve toplumsal özneleri çıkış yolları bulma zorunluluğuyla yüz yüze bırakmaktadır.

3.

Fanatizm semiyotik bir kirlenmeyi de gündeme getirmektedir. Geçmişte daha ortak kabulleri temsil eden göstergeler bugün üzerlerindeki semiyotik "aşırı yüklenme" nedeniyle artık aynı anlamları yansıtmamaktadırlar. Tefekkür (reflection) üzerinde refleksin zaferiyle beliren fanatizm, ilkel reflekslerden ayrışır; ama yine de duyumsal uyarıcılardan çok sembollere bağlı olan bir reflekstir. "Bir refleks türü olarak, insan davranışının derinliklerinden kaynaklanır; öte yandan, hâlâ sadece cılızca kurulmuştur."[3] O, cılız kurgularını sembollerle yapar ve bir zamanların daha yalın göstergelerini, demagojinin taşıyıcısı olan; birçok yere gönderirken anlam kirlenmesine maruz kalan sembollere indirger. Bu göstergelerin/sembollerin başında "bayrak" geliyor. Eskiden bayrak, semiyotik olarak, sizi "Türk ulusu"na, "Kurtuluş Savaşı"na, "bağımsızlık"a ve başka bağlantılı kavramlara gönderiyor; bir taraftan da emperyalizm, sömürgecilik, devlet, milliyetçilik gibi çağrışımlar sunuyordu. Her ne kadar milliyetçilik çağrışımları olsa da, 68'in sosyalist gençleri de bir bağımsızlık sembolü olarak bayrağı gönül rahatlığıyla taşıyorlardı. Bugün bayrak Türk milliyetçiliğini, devletçiliği, laisizmi ve antiterörizm konseptini semiyotik olarak gösteriyor; çağrışımlarına gelince, PKK'dan Kuzey Irak'a, İslam'dan laikliğe, bozkurt işaretinden internette dolaşan ölü PKK'lı fotoğraflarına kadar bir yığın mevzu akla geliyor. "Semiyotik kirlenme" ile kastettiğim budur. Bu kavramsal öneri, üzerinde tartışmayı gerektirmektedir ve semiyoloji alanında çalışan uzmanların tartışma sürecine katkısıyla olumlu bir boyutta tartışmanın gelişeceğine inanıyorum. Sanırım, burada "sembolizasyon", "gösterme" ve psikolojik eksenli "çağrıştırma" arasındaki anlamsal ayrım, sadece sözünü ettiğim uzmanlar için değil, tüm okuyucular için de açıktır.

Laisizm ve anti-terör yürüyüşleri, sadece mevcut göstergelerin semiyotik kirlenmesini değil, yeni bir sembolün semiyolojik doğuşunu da gündeme getirdi. Bu sembol, arka fonunda Türk Bayrağı bulunan, kalpaklı ve üniformalı Atatürk fotoğrafından oluşan yeni bir bayrak modelidir. Bu bayrak, yasal olarak Türk Bayrağı değildir. Çünkü bayrağın rengi, şekli ve ölçüleri yasalarla belirlenmiştir ve bu tanıma göre önde kalpaklı bir Atatürk imgesi yoktur. Binlerce insanın ellerinde taşıdığı bu yeni bayrağın, yine aynı uzmanlar tarafından semiyolojik boyutlarıyla araştırılmasını öneriyorum. Benim yapabileceğim öneri, Atatürk'ün askeri giyiminin tercih edilmiş olmasının, bu yeni toplumsal hareketin militarist boyutlarına işaret ettiğinin göz önünde bulundurulmasıdır. En azından *göstergesel boyutta*, sokakları işgal eden bu yeni toplumsal hareket, militarizme, savaşa ve Genelkurmay'a göbekten bağlıdır. Altını çiziyorum, göstergesel bir bağlılık. Yoksa, aynı hareket "sivil toplum" içinde var olurken, çeşitli partiler, dernekler ve vakıflar aracılığıyla sivil bir özellik arz etmekte ve Genelkurmay'a "organik bağlılık" tezleri fazlasıyla komplo teorisi kokmaktadır. Kimse kesin yüzde veremez, ama Türkiye'deki Silahlı Kuvvetler'le "yeni milliyetçi", agresif-sekülerist ve bu bağlamlarda fanatik hareketin beklentileri, söylemleri ve talepleri yüzde yüz örtüşmemektedir. Bu aynı kitlenin, öfkesinin bir gün devlete karşı da dönebileceğini, bugün belirli bir programa sahip olmayan amorf bir güçken yarın "yeni-milliyetçilik"ten "yeni-faşizm"e doğru dönüşecebileceğini ve toplumumuzu kanlı bir iç savaşın eşiğine sürükleyebileceğini söylemek ne gereksiz bir karamsarlık ne de dayanaksız bir kehanet olarak görülmelidir. Bir entelektüel olarak, şu içinde bulunduğumuz toplumsal ortamda herhangi bir sıfata sahip olmam gerekiyorsa bunun ne Türk, ne modern, ne laik, ne de başka bir şey değil; her şeyden çok "sağduyulu" olmasını isterim. Burada ifade edilenler, sağduyunun gerektirdiği ve ulaşması gereken kulaklara ulaşacağının fazlasıyla kuşkulu olduğu uyarılar olarak kabul edilebilir.

4.

Korkuyorum! Herhalde içinde bulunduğumuz fanatik ortamda insanlar ölümü sıradanlaştırırken; sağ kurtulan askerler "Neden ölmediniz! Niye sağ döndünüz, cenazenizi bekliyorduk!" diye hainlikle suçlanırken; komşu ülkelere yönelik askeri operasyonlar kışkırtılırken; faşizm yükselirken korkmaktan utanmamak gerekir. Daha fazla kahramanlara ihtiyacımız

yok! Kahramanlar hep ölümü istiyor, kendilerinin ve ötekilerin ölümünü, Kahramanlar hep ölüyor. Kahramanlık söylemi de faşizm de hep ölümü yüceltiyor. Mussolini'nin sloganı "Yaşasın Ölüm!"dü. Ölümü böylesine arzulamanın, onu yaşamaya ve öteki insanlara yaşatmanın gereği yok. "Her canlı ölümü tadacaktır."[4] Bugün ölenler, öldürenler, destekleyenler, seyredenler, korkanlar, kaygılananlar, heyecanlananlar, coşanlar, kısacası herkes bir gün ölecek. Ama bazılarımız, en fanatik olduklarımız kendilerini Tanrı sanır gibiler. Perkinson'ın da söylediği gibi, "insan, eleştirel olmayı bıraktığında, yarattığı, kendi yaratımı olan, zıtlıklar ve karşıt sonuçlar da içeren bilgiyi ve sosyal düzenlemeleri görmezden geldiğinde ya da reddettiğinde, gelişimi artık durur. Yanılabilirlik durumunu görmezden gelebilir ve bilgisinin doğru olduğunu, eylemlerinin iyi olduğunu deklare edebilir. Tanrı olduğunu iddia edebilir. Bu noktada o bir fanatik haline gelir."[5] Bugün Tanrı'ymış gibi davranan fanatikler dilediklerini lanetleyebileceklerini, dilediklerini cezalandırabileceklerini ve diledikleri gibi davranabileceklerini sanıyorlar. Evet, yapabilirler. Korkulanın ötesinde manzaraların müsebbibi de olabilirler. Fakat yarattıkları distopyanın kendileri için dahi bugünkünden daha cazip olacağını kimse iddia edemez. Fanatizmin kendi yarattığı bataklıkta boğulmaya namzet olduğunu söyleyebiliriz. Tabii daha önce biz, Mevlana'yı da alet ederek demagojikleştirdiğimiz sözde hoşgörüden; "Gel, ne olursan ol gel!" derken, gelmesi gerekenleri daha ayağa kalkmadan susturma gafletinden kurtulursak; ikiyüzlülükten arınmış sahici bir hoşgörü ve çoğulculuk ortamını hâkim kılabilirsek…

Notlar

1 William T. Daly, "Reflections On Fanaticism", *ETC: A Review of General Semantics 59*, 2002.
2 H. J. Perkinson, "Fanaticism: Flight from Fallibility", *ETC: A Review of General Semantics, 59*, 2002.
3 Christine L. Nystrom, "Immediate Man: The Symbolic Environment of Fanaticism", *ETC: A Review of General Semantics 59*, 2002.
4 Kuran, Al-i İmran: 185. Ayetin devamı: "Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir."
5 H. J. Perkinson, A.g.y.

Fanatizm ve Sivil Toplum Üstüne Sorular*

CENGİZ ÇAĞLA

"– Çok uzaklara bakmaya gerek yok, bugün fanatik olmamak için
Aristoteles'i iyi okumak yeterli olabilir gibi geliyor bana.
– Bence de… Sorun siyasal olmanın ötesinde ahlaki esasında...
İyi insan olmak idealini unuttuk sanki"...
İstanbul, 23 Ocak 2007

I

İngilizcede *fanatic* sözcüğü "dinsel çılgın" ve "hayalci ve mantıksız tutkuları olan kişi" anlamında kullanılmaktadır.[1] Fransızcada ise *fanatique* sözcüğü genel olarak "hastalık düzeyinde aşırı tutkusu olan kişiler" için kullanılmakta,[2] "kendini bir davaya, dinsel, siyasal ya da felsefi bir doktrine mutlak ve sorgulanmamış bir inançla adamış, büyük hoşgörüsüzlüklere varan ısrarlı çabalarıyla aşırılıklara sebep olabilen kişi" anlamını da içermektedir.[3] Türkçemizde ise fanatik, "bir dine, bir ideolojiye, bir fikir veya düşünceye karşı tarafa hak tanımayacak ölçüde bağlı olan kimse, mutaassıp" anlamında kullanılmaktadır.[4] Fanatizm sözcüğünün Latincedeki kökü *fanum*'dur; isim olan bu sözcük tapınak ya da kutsal yer anlamına gelmektedir. *Fanaticus* sıfatı ise kendini tam anlamıyla, aşırı bir çılgınlıkla mabede adamış kimseleri nitelemek için kullanılıyordu.[5] Fanatik, dünyayı putperestliklerden temizlemek ister. Tasvirleri ve onları sevenleri yok etmek ister. Emirleri doğrudan aldığını düşünür. Yabancı ilahları ve resmedilmiş tanrıları kırıp

* Bu çalışmama katkıları dolayısıyla Marianne Baudin, Neslihan Şahin ve Hasan Can Pala'ya teşekkür derim.

yok eder. Fanatik, hakikatin kendisi olduğuna inanır. Hakikatle harekete geçtiğini, onun tarafından yönlendirildiğini, onunla silahlandığını düşünür.

Dominique Colas, sivil toplum ve fanatizm ilişkisini araştırdığı kitabında[6] her iki sözcüğün de gazetecilerden siyasetçilere, sosyologlardan siyaset kuramcılarına kadar geniş kesimler tarafından yoğun olarak kullanıldığını belirtir. Bu iki kavramdan, sivil toplum diğerine göre görece daha yenidir. Günümüzde özellikle sivil toplum tanımlarının çok sayıda olduğunu, birbirinden kısmen farklı anlamlar içerdiğini biliyoruz.[7] Colas, on altıncı yüzyıldan beri sivil toplum ve fanatizm kavramlarının birbirlerinin anlamlarını belirleyecek şekilde geliştiklerini savunuyor. Bu dönem esasen Rönesans hümanizmi ve Protestan reformasyonu dönemidir. Colas'a göre, eğer sivil toplumu ve fanatizmi anlamak istiyorsak öncelikle ikisinin ilişkisini anlamalıyız.[8] Bu ilişki gerçekten de günümüzün önemli siyasal / toplumsal sorunlarına ışık tutacak nitelikte görünmektedir.

Sivil toplum fanatizme göre çok daha yaygın, hatta neredeyse her taşın altından çıkacak kadar sıklıkla kullanılan bir kavram. Batı dillerindeki birçok çalışma sivil toplumu on yedinci yüzyıldan itibaren ele alıyor. Colas ise bu tartışmayı Augustinus'a ve Aristoteles'e kadar götürüyor, sivil toplum / fanatizm çiftinin (ve karşıtlığının) on altıncı yüzyıldan itibaren yoğun kabul görmüş bir tema olduğunu gösteriyor. Bu tarihsel süreç içinde fanatizm her zaman aynı özellikle ortaya çıkıyor: temsilin reddedilmesi. Bu reddedişin ilk biçimi ikonoklazma[9] hareketinde görülüyor, ikonoklastlar görüntü ve simgelerden nefret ediyorlar, onları temsil eden ikonları kırıyorlar. Colas, burada genel olarak, her zaman doğrudan olmasa da temsil edilenin temsil edeni ortadan kaldırması sürecinin yaşandığını belirtiyor.[10]

II

Yetmişli yıllar ve seksenlerde Müslüman dünyadaki köktendinci gruplar giderek artan ölçüde temsili demokrasinin değerlerini sorgulamaya başladı. Bu gruplar karşıtları tarafından sıklıkla fanatik olarak tanımlanmaktadır. Fransızcada *"société civile"* sözcüğünün ilk olarak ne zaman kullanıldığı belli olmamakla beraber, Colas ilk kez Alman hümanist ve Protestan reformcu Philipp Melanchthon'un teolojik bir metninin 1546'da yapılan Fransızca çevirisinde geçtiğini belirlemiştir. Karl Marx'ın kullandığı devlet ve sivil toplum kavramları tarihsel olarak belirlenmişti. Marx, 1843'te yaptığı Hegel eleştirisinde sivil toplumu yeniden tanımlamıştı: Hegel sivil toplumu devlet-

ten ayrı bir alan olarak görüyordu. Rousseau ve Hobbes için ise sivil toplum doğa durumunun karşıtıydı. Bu açıdan bakıldığında Colas, sivil toplumu Aristoteles'in *koinonia politikè*'sine dek götürmekte sakınca görmez.[11]

Bilindiği gibi Aristoteles'in adında Etik'in geçtiği iki dev eseri var: *Eudemos'a Etik*[12] ve *Nikomakhos'a Etik*.[13] Eylemlerimizin amacının ne olması gerektiği konusunu sorunsallaştıran *Nikomakhos'a Etik*, bu iki kitap arasında daha çok bilineni. Bu kitapta yazar, bilinçle takip edilen nitelikli mutluluk ya da mutlu yaşam (*eudaimonia*) idealini, insan yaşamının amacı olarak önerir ve yaşamda başarının yöntemi olarak gösterir. Mutlu olmak için, özgül olarak insani olan şeyleri yapmak gerekir. Yani insanı hayvandan ayıran şeyleri yapmak, idrak sahibi olan, zekâ sahibi olan insanların kendi içlerinde kutsal kabul ettikleri şeylere ya da değerlere göre yaşamaları. İnsana özgü mutluluk, entelektüel faaliyette bulunarak, düşünce dünyasının içine girmekle mümkün olur. Ancak bütün erdemler entelektüel erdemler değildir, ahlaki olanlar da vardır. Ahlaki erdemler, Aristoteles tarafından, pratik bilgeliğe sahip ihtiyatlı insanın (*phronimos*) tercihleri olarak tanımlanır. Aristoteles'e göre ihtiyat ahlaksal iyilikle bağlantılıdır; çünkü ahlaksal erdem ihtiyatın ilk ilkelerini sunar, fakat bu ilkeler üzerine yeterince düşünmemek çoğu siyaset adamının tipik özelliğidir. Belli (ve yerel) siyasi sorunların deneyimlenmiş benzerliğine odaklanırlar. Değişen koşullarda yapılması gerekenler üzerine fikirler geliştirerek doğru yargılarda bulunmaya ve insanların içinde bulunabilecekleri benzer ve genel durumlara ulaşmaya çabalarlar. Bu insanlar arasından en iyisi, yerel koşulları bilen ihtiyatlı ve pratik kişi, yani *phronimos*tur, kendi deneyimleri doğrultusunda davranan kişidir.[14] Yasaların yönlendirmesiyle insanların iyi hale gelebileceği varsayımından hareket eden Aristoteles, pratik deneyim sahibi insanların yasama bilimine ulaşmaya çalışacaklarına ve bunun topluluklarda yaşayan insanlar açısından bir gereklilik olmasının nedenini açıklayabileceklerine inanır. Aristoteles'in çoğulculuk içeren sivil toplum ve hukuk devleti düşüncesinin temeli budur. Aristoteles'ten Stoacılara ve Cicero'ya uzanan çizgide sivil toplumun adaletin nüfuz ve tecelli ettiği bir alan olarak düşünüldüğünü söylemek de mümkündür.

Koinonia politikè'nin latinceye çevirisi *societas civilis*'ti, onun da çevirisi sivil toplum (fr. *société civile*) oluyordu. Floransalı hümanist Leonardo Bruni'nin terim tercihinde sivil toplum açıkça belirgindir. Bruni'nin Aristoteles'in *Politika* yapıtını Yunancadan Latinceye çevirmesiyle bu kavram Floransa'dan Kuzey Avrupa'ya ulaşmıştı. İlk kez Bruni'nin metninde sivil top-

lumla karşılaşan Melanchthon, kavramı benimseyerek kullanmaya başladı, böylece yerel diller de bu kavramla tanıştı. Ancak, Aristoteles kavramı pagan uygarlıklar bağlamında kullanırken, Melanchthon *societas civilis*'i sahiplenerek dinsel ve siyasal ayaklanmalarla çalkalanan ve kurumsal yeniden yapılanma sürecine girmiş bir Hıristiyan dünya için kullanmaya başladı. Anabaptistlere[15] karşı 1530'da kaleme aldığı bir metinde Melanchthon, Anabaptistlerin Tanrı Devleti'yle sivil toplum arasında bir evrenin bulunmasının meşruiyetini kabul etmeyen fanatikler olduğunu söylüyordu. Onun fanatik olarak niteledikleri aynı zamanda birçok durumda Luther ve bazı izleyicilerinin ikonoklastlar olarak görüp tepki gösterdiği gruptu.[16]

Luther, Thomas Münzer ve onun izleyicilerini fanatiklikle suçluyordu. Ama sonra kendisi de bir tür fanatikliğe boyun eğmekten kurtulamadı. Luther 1520'de Katolik Kilisesinin yıkılması çağrısı yaptı; 1525'te köylü isyanının kanlı biçimde bastırılmasını meşru gördü, 1543'te Alman Hıristiyanlarını "yalan evleri" olarak gördüğü Musevi sinagogları ve evlerini "taş üstünde taş kalmayacak şekilde" ateşe vermeye çağırdı. Bu eylemi gerçekleştirmek Tanrı'nın gözünde Hıristiyan olmanın kanıtı sayılacaktı.[17] Luther, din değiştirip Hıristiyanlığa geçmeyen Yahudileri, Papa'yı ve Türkleri doğru dinin düşmanı ilan edecekti.[18] Friedrich Engels ise, Almanya'daki köylü savaşlarından üç yüz yıldan uzun bir süre geçtikten sonra, Luther'in ve izleyicilerinin savundukları siyasal otoriteyi tam da karşıt kutba yerleştirerek yerle bir edecekti: Luther'in 1525'te fanatik olarak adlandırdıkları Engels'e göre komünist proletaryanın, en azından Fransa'daki 1848 devrimcilerinin atalarıydı, onlar burjuva toplumunun ikona kırıcılarıydı.[19]

Batı düşünce sistemleri içinde Luther'den Marx'a ve Engels'e uzun bir çizgi çekmek de mümkündür. Bu çizginin bir uzantısı yeni ve şiddete dayalı bir rejim beklentisi oluşturdu. Luther'in siyasal otoritenin egemenliğini yıkarken Katolik kilisesinin egemenliğini yıkmak arzusunu frenlemesi, Hıristiyan siyasal geleneğinde Aristoteles'in *Politika*'sıyla Aziz Augustinus'un *Civitas Dei*'sinin [Tanrı Devleti] paradoksal gözükseler de bir sentez çerçevesinde birbirine eklemlendiği özgül bir döneme tekabül eder. Biri, *Tanrı Devleti*'nin ontolojik ve teolojik üstünlüğünü, diğeri de polis'in (ya da Yeryüzü Devleti'nin) ve sivil toplumun geçerliliğini savunan bu iki anlayış bir şekilde uzlaştırılmıştı. Bu konudaki en geçerli formülasyonlardan biri, biri ruhani diğeri dünyevi kılıçtan oluşan iki kılıç metaforunu içeren kuramdı.[20] Gerçekten de kilisenin dünyevi kılıcı kuşanma hakkı var mıydı? Devlet ya

da sivil toplumun ruhani kılıcın denetiminden kendini kurtarması mümkün müdür? Esasında bütün tarih, ya da tarihler iki kılıcın mücadelesi olarak okunamaz mı? Aristoteles *Nikomakos'a Etik*'te esasında dünyevi kılıcı öne çıkarmıyor muydu?

III

Fanatizm / sivil toplum tartışması bizi batılı seküler devletin olumlanmasına götürür mü? Bu tartışma bugün aynı zamanda kamusal alan / özel alan ayrımını temellendiren ikileme tekabül etmektedir. Yirmi birinci yüzyıla taşınan iki kılıç tartışması geç Antik dönemden ya da Ortaçağlardan farklı bir görüntü arz etmektedir. Ama bu tartışma kesin olarak bitmiş midir? Günümüzde fanatik olarak nitelediğimiz eylemlerin yaygın olarak sürmesi bitmediğini düşündürüyor.

Aristoteles'in, Stoacıların ve Cicero'nun metinlerinden yansıyan gelenek, sivil toplumu adaletin bulunduğu yer (adaletin mekânı) olarak göstermektedir. Kilise / devlet ikilemi batıda sivil toplumun gelişimini anlamamız açısından ele almamız gereken tek karşıtlık değildir. On sekizinci yüzyıldan itibaren Britanyalı siyasal iktisatçılar sivil toplum/devlet ikiliği üstüne kurulu teorilerini geliştirmeye başladılar. Siyasal iktisadın gelişmesi sanayi devrimi olarak bildiğimiz köklü maddi değişim dalgasıyla paralel gitti. Bu ekonomik modelin büyük başarı göstermesi onun evrensel olarak değerlenmesini sağladıysa da, ona bağlı olan ikili siyasal modelin ihraç edilmesinde çeşitli sorunlar çıktığını kabul etmemiz gerekir. Colas, bu gerilimi yirminci yüzyılın sonunda "sivil toplum" ve "fanatizm" kavramlarının bu kadar yaygın olarak kullanılmasının sebeplerinden biri olarak görür.[21]

Fanatizm sıklıkla dincilik, kökten dincilikle özdeşleştirilmiş olarak karşımıza çıkıyor. Daha çok da Müslüman köktendinciliği olarak. El Kaide örneğinde görüldüğü gibi Müslüman ve / veya Arap dünyasına gönderme yapılarak. Colas, bu bağlamda daha ılımlı örneklerle şu hatırlatmayı yapar: Katolik kilisesinin Avrupa ülkelerinin eğitim sistemlerine müdahil olmaya çalışması, Avrupa ve Amerika'da kürtaja karşı en uçtaki kökten dincilerle ittifak yapması da İran devletinin vatandaşlarının hayat biçimlerine müdahale edişine benzer bir şey değil midir?[22] Benzer şekilde Norberto Bobbio da, Filistinliler ve İsrailler arasındaki anlaşmazlığı örnek göstererek fanatizmin tek bir dine atfedilmesine kesin olarak karşı çıkar:

"Geçen yüzyıl boyunca dinin halkın afyonu olduğu söylendi durdu. Bu görüşü savunabilecek cesareti olan kimse var mı hala? Belki de halkın afyonu değil, daha da kötüsü: halkın uyuşturucusu. Afyon uykuyu kolaylaştırır, uyuşturucu ise öldürebilir. Filistinliler ve Yahudiler arasındaki çelişkiye bak, her iki taraftaki aşırı dindarların yaptığının sonucuna. Tam çözüme yaklaştığında aşırı uçlar öldürür. Din sıklıkla cinayete yol açıyor. Rabin'i öldüren genç adam şöyle diyordu: 'bana Tanrı emretti'. Bu örnek dinin halkın afyonu olmadığını, daha kötü bir şey olduğunu göstermek için yeterlidir."[23]

IV

Peki, yirmibirinci yüzyılın başında ülkeler/devletler arasındaki şiddet azaldı mı? Tabii ki hayır. Yani Augustinus'un ifadesini kullanırsak *libido dominandi* yok olmadı. Ya tek tek ülkelerde durum nedir? Dinsel fanatizmin olmadığı yerlerde fanatizm yok diyebilir miyiz? Kesinlikle hayır. Din yoksa milliyetçilik var. Ya da ikisinin karışımı var.

Felsefi anlamda fanatizmi sorunsallaştıran düşünürler içinde belki de en önemlisi Kant'tır. Bilindiği gibi Kant, (aklın metafizik sapması olarak gördüğü) milliyetçilikten kaynaklanan aşırılıklar ve hastalıklara karşı kozmopolitanizmi önerir. Akla inanma, metafizik bir tutku haline geldiğinde, ulus-devlet ideası fetişleştirilir, milliyetçiliğe indirgenmiş olur, hümanizm unutulur. Sonuç, milliyetçiliğin taşkınlığa ve fanatizme dönüşmesidir. Kant'taki taşkınlık (*Wahm*) ve fanatizm (*Schwärmerei*) kavramları milliyetçiliğin içinde gizil olarak zaten vardır. Fanatizm radikal olarak kötü olandır, kosmopolitanizm ise milli kıyafetiyle karşımıza çıkan kötülüğü durduracak ve geriletecek olan yegâne unsurdur[24].

Somut konuşmak gerekirse davranışlarımız, eylemlerimiz iyi ya da kötü olarak sınıflandırılır. En kötü eylem ise öldürme eylemidir. Öldürme, insanın bitirildiği ve aynı zamanda insanlığın bittiği yerdir. İnsan, aklını kullanarak öldürme eyleminin iyi olduğunu söyleyebilir mi? Söyleyebilir. Ama bunu söyleyince bir anlamda insanlıktan çıkar. Aklını yok etmiş olur, fanatik olur.

Kant'ta akıl kendini her durumda eleştiriye açık tutmalıdır. Ulus-devlet ideasının ilk öncülü Rousseau'nun halk egemenliği ilkesiydi. Carl Schmitt, olağanüstü durumda bu ilkenin rafa kaldırılacağını, halk egemenliğinin iptal edileceğini belirtir. Yani halkın egemen olduğu devlet, yine halk adına hareket eden temsilcileri tarafından ortadan kaldırılabilecektir. Bu, aklın

yok oluşu gibi, kısır bir döngüdür. Yani bir bakıma modern devlet intihar etmiş olacaktır. Modern devletin intiharı sivil toplumun da intiharıdır. Bu da, Hobbes'un doğa durumuna dönüşüne tekabül eder. Yalnız bu kez, insan insanın kurdu olmayacaktır; bu kez doğa durumunda olan bireyler değil, devletin kendisidir. Devlet, diğer devletlere karşı doğa durumundadır ve olağanüstü durumda kendi vatandaşına karşı da aynı durumda olacaktır.

İkinci Eleştiri'de Kant fanatizmi genel olarak "ilkeler üzerinde yükselen insan aklının sınırlarından kopması, kaybolması durumu"[25] olarak tanımlar. *Yargıgücünün Eleştirisi*'nde (Üçüncü Eleştiri) ise fanatizmi "aklın çıldırması, hezeyana gelmesi", "derinden gelen tutkunun hastalığa dönüşmesi", "arizi bir durum" gibi tamlamalarla niteler[26]. *Prolegomena*'da ise fanatizme yuvarlanışımızın nedeni olarak matematik, doğa bilimleri, hukuk, sanat hatta ahlak gibi unsurların insan aklını tatmin edemeyişini görür.[27] Fanatizmin önlenmesi, Kant'ın eleştiri ve aydınlanma projelerinin amaçlarından biri olacaktır.

Fanatizmin milliyetçilikle akrabalığı sık sık karşımıza çıkan bir temadır. Yurtsever erdemlerle yanıp tutuşan akıl, yurtseverliği nitelik olarak aşar, açıkça tehlikeli hallere varır. Fanatizm, milli duygunun aşırıya kaçması ve hastalıklı hali olarak karşımıza çıkar. Burada kutsal ideal, insanlığın nihai amacı, ahlaki görev gibi saplantılı, özü itibariyle totemi çağrıştıran söylemler kullanılmaya başlanır. Kitleler mobilize edilir. Benzer şekilde Žižek de, aşırı milliyetçiliğin patolojik yanlarına ve yıkıcı sonuçlarına dikkat çekmiştir.[28]

Bugün, ulus-devlet demokrasinin çerçevesidir. Ama milliyetçiliğe gelince aynı şey söylenemez. Dargörüşlü milliyetçilik ve aşırı milliyetçilik fanatizmi besler. Milli duygu çağın egemen duygusu olduğunda, öznel olan nesnel olanmış gibi görünür. Bu, esasında bir yanılsamadır. Bir an için milliyetçiliğin tüm milletlerin egemen duygusu olduğunu varsaydığımızda, dünyanın yaşanmaz bir yere dönüşeceğini anlarız. Kant gibi Wilhelm Von Humboldt da, ulus-devlet formunu kabul etmekle birlikte milliyetçiliğe karşı çıkacaktır. Her iki yazara göre de ulus-devletlerin etkinliği sınırlanmalıdır. Devlet, (ulus-devlet) ulusal gururu ve ulusal önyargıyı besler, ateşe körükle gider. Böylece, millet bunun bir yanılsama olduğunu fark etmeden kendini diğerlerinden üstün görmeye başlar. İnsan doğasındaki saldırgan yan açığa çıkar. Kant, bu yanımızı akılla frenlemek isteyecektir. Manik bir ruh hali olan milli taşkınlığı (*Nationalwahn*) yok etmek, kökünden silip atmak ister, onun yerine yurtseverliği ve kozmopolitanizmi önerir.[29]

V

Milliyetçiliğin fanatizm üretmesi engellenebilir mi? Bugün itibariyle bu soruya iyimser bir yanıt mümkün görünmüyor. Viroli'ye göre milliyetçilik dili "on sekizinci yüzyıl sonlarının Avrupasında bir halkın kültürel, dilsel ve etnik birliğini ve homojenliğini savunmak ya da güçlendirmek üzere biçimlendirilmiştir."[30] Artık yirmi birinci yüzyıldayız. İki yüzyıl önceki homojenleşme düşüncesi ciddi olarak irtifa kaybetti. Ulus-devletler değişti. Süleyman Seyfi Öğün'ün de belirttiği gibi "milliyetçi ideologların, milli varlığı (entity) tanımlarken ileri sürdükleri *kültür (özellikle dil) ve tarih birliği* kanıtları, belki bazı tarihsellikleri çağrıştıran ve okşayan özellikler gösterir ama nihayetinde, ideologların soyutlamalarının ürünleri olarak kalır."[31] Böyle olunca da ulus-devlet homojenleştirici bir süreç olmaktan çıktı. Artık, tek bir ulus-devlet formundan bahsetmek mümkün olmadığı gibi çeşitli milliyetçiliklerden ya da milliyetçiliğin çeşitli hallerinden bahsediliyor.

Bütün farklarına rağmen milliyetçilik ve fanatizm, akraba kavramlardır, birlikte düşünülebilir. Savaşın (ve iç savaşın) kökenlerini irdelemeye çalıştığımızda her ikisine de rastlarız. Milliyetçi birey "ben-merkez"cidir, onun temel referansları evrenselleştirilemez, ahlaki değildir, tekil olanın evrensel olana üstünlüğünü savunur.[32] Fanatik, bir dini, ideolojiyi (mesela bir milletin diğerlerine üstünlüğünü) ya da bir düşünceyi körü körüne savunandır, o düşünceyi kendince evrenselleştirir ve ahlakileştirir. Fanatizm, milliyetçilik tarafından rahatça araçsallaştırılabilir, kolaylıkla kullanılabilir. R. M. Hare, siyasal ahlakı sorunsallaştırdığı kitabında, savaşların kökeninde milliyetçilikle fanatizmin bir araya gelmesinin, bir şekilde eklemlenmelerinin bulunduğunu savunur[33]. Yirminci yüzyılın tüm büyük savaşlarının bu yargıyı doğruladığını söyleyebiliriz. En tipik örnek nazizmdir. Marc Bloch ve Lucien Febrvre nazizmi "rasyonelleştirilmiş fanatizm" olarak adlandırmışlardı.[34] Nazilerin fanatik anti-semitizminin köklerini Almanya'da Reform döneminde yaşanan din savaşlarındaki saldırganlık alışkanlığına bağlayan görüşler mevcuttur.[35]

Milliyetçilikle fanatizmin bir araya gelmesi konusunda iki faktöre özellikle dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlar şiddet içeren gelenekler ve milliyetçi özelliği ağır basan bir eğitim sistemidir. Bu bağlamda Türkiye örneğine bakacak olursak, Şerif Mardin, Türkiye toplumunun şiddetle iç içe yaşayışını geleneksel kültürün yapısal kalıntıları ve eğitim sistemimizin milliyetçi özellikleriyle açıklamaktadır[36]. Mardin'e göre geleneksel kültürel çerçeve içinde silah, "kişinin şahsiyetinin bir uzantısı" olarak görülmektedir[37].

Mardin'in Stirling'in araştırmasından aktardığı bir bulgu üzerinde durmak anlamlı olabilir. Stirling Türkiye toplumunun kavgaya hazır olma özelliğine dikkat çeker. Türkiye'de kişi güvenliği güvence altında değildir, tehlike söz konusu olduğunda beldeki bir tabanca, polisin müdahalesinden daha iyi bir güvenlik garantisi sayılmaktadır[38]. Geleneklerimizde kahramanlık imgeleri önemli yer tutar. Fetih ve savaş geleneği kahramanlık kültürünün tarihsel kökenini oluştururken, eğitim sistemimiz çocukları Türk tarihinin ulusal kahramanlarıyla özdeşleştirmeye çalışan tuhaf bir yapı arz etmektedir. Bu konuda Mardin şöyle yazar:

> "Bir norm kazandırma etkinliği olarak eğitim, cumhuriyetin ilk döneminde var olmuş ve hatta hâlâ devam etmektedir ama, bu normlar organik bütünleşmeye dayanan bir toplumun bağlayıcı dokusunu sağlamlaştıracak türde olmaktan çok, kişinin düşmanının –kim olursa olsun– karşısına korkusuzca çıkmasını sağlamaya dönük milliyetçi değerlerdir. Bunun için, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim cihazı, kopya ettiği kurumların [Durkheimcı normatif eğitim anlayışı] sahip olmadığı bir çerçeve içinde işlemiştir."[39]

Kırsal gelenekleri zaten otoriter olan bir toplum, kentsel yaşamda da otoriteye saygı etrafında biçimlenen bir eğitim sistemiyle kuşatıldığında, ortaya çıkan manzara "beşinci sınıftan itibaren öğrencileri küçük ukala ideologlar haline getiren"[40] bir sistemdir. Dediğimdedikçilik, inançlarına karşı tarafa söz hakkı tanımayacak ölçüde aşırı derecede bağlı olma tipik özelliklerimizdendir. "Bir bebekten bir katil yaratan karanlık" bu ortamın ürünüdür[41]. Cemil Oktay bunu geleneksel egemen ideolojiye bağlar. Oktay'a göre Bizanslılarda ve Osmanlılarda hakikat sorgulamaya açık değildi, tek ve tartışılmaz kabul edilmekteydi, oysa Antik Yunan'da kararlar çoğulculuk içinde yapılan çok sesli tartışmalarla ortaya çıkmaktaydı[42]. Türkiye'de siyaset bu anlamda bir toplumsal ürün olamadı. Bu bağlamda bir başka çalışmada Ali Yaşar Sarıbay *"mutlak ve tek bir hakikatin arkasına sığınmış bir öznenin (şahıs, grup, cemaat) halkın ruhunu sahiplenmesinin, dolayısıyla farklı kimliklerin ve söylemlerin bastırılmasının, (…) demokrasinin ve sivil toplumun silikleşmesi"* anlamına geldiğini yazmaktadır[43]. Türkiye'de resmi ideolojinin çok sesliliğe ne kadar kapalı olduğunu ifade eden Haldun Gülalp ise Türkiye'de farklı dönemlerde gündeme gelen siyasal akımlar olan Kemalizm ve İslamcılığın *"asıl doğruyu kendilerinin söylediğini"* iddia etmeleri açısından benzeştikle-

rine dikkat çekmektedir.[44] Aynı olgu, bir başka bağlamda Nilüfer Göle tarafından "tek aktör patolojisi" olarak adlandırılmıştı.[45]

Milliyetçi söylem, fanatizmle bezendiğinde sivil topluma ve demokrasiye tahammül etmez. Bu noktada milliyetçilikle yurtseverlik arasındaki ayrımı gözden kaçırmamalıyız. George Orwell'a göre:

> *"Milliyetçilik yurtseverlikle karıştırılmamalıdır. İki sözcük de normalde o kadar muğlak bir şekilde kullanılır ki, her tanıma itirazlar gelmesi muhtemeldir ama bunlar arasında bir ayrım yapmak da gereklidir çünkü ortada iki farklı hatta karşıt fikir vardır. Bence 'yurtseverlik' kişinin dünyada en iyi olduğuna inandığı ama başka insanlara da zorla dayatmadığı belli bir yere ve belli bir yaşam tarzına kendini vermesidir. Yurtseverlik, doğası gereği hem askeri hem de kültürel olarak anlamda savunmacıdır. Milliyetçilik ise, güç arzusundan ayrılamaz. Bir milliyetçinin değişmez amacı, kendisi için 'değil', millet ya da bireyselliği gömmeye karar verdiği başka bir şey için, daha fazla gücü ve daha fazla prestiji elde etmektir."*[46]

Milliyetçiliğin totaliter ve militarist versiyonları sivil toplumla, hukuk devletiyle ve çoğulcu demokrasi olarak adlandırdığımız rejimle derin bir uyuşmazlık içindedir. Fanatizm, şiddeti ve ölümü sıradanlaştırmakta, güvenlik kavramının fetişleştirildiği bir konjonktürde, özü itibariyle insani/medeni bir faaliyet olan Aristotelyen siyasete yaşam hakkı tanımamaktadır. Çözüm insanlığımızı anımsamakta, yurtseverlikte ve kozmopolitanizmdedir. Viroli'nin Kant'tan esinlendiği apaçık olan bir cümlesiyle söylersek, *"en temel ahlaki yükümlülüğümüz insanlığa karşıdır. Belli bir ülkenin yurttaşları olmadan önce insanız biz."*[47]

Notlar

1 *Oxford Dictionary of English,* Clarendon, Oxford, 2006, s. 624.

2 *Le Grand Robert de la Langue Française, Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue Française*, Le Robert, Paris, 2001, 3e édition, C. 3., s. 591-592.

3 *Trésor de la Langue Française Informatisé*, CNRS, Paris, 2004, C:/ATILF-TLFI/temp/out279.htm.

4 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayıncılık, 2005, C. 1, s. 918.

5 *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon, Oxford, 1968, s. 676.

6 Fanatizmi ve sivil toplumu bağlamlarına oturtmaya çalışan Colas, çalışmasında bu iki kavramın hem sözcük anlamlarının hem de kavramsal anlamlarının tarihini sergilemeye, hem

de kullanıldıkları entelektüel bağlamları açığa çıkarmaya çalışır. Dominique Colas, *Le Glaive et le Fléau, généalogie du fanatisme et de la société civile*, Bernard Grasset, Paris, 1992. İngilizce çevirisi için bkz. Dominique Colas, *Civil Society and Fanaticism, conjoined histories*, Çev: A. Jacobs, Stanford University Press, Stanford, California, 1997.

7 Latince "societas civilis"ten türeyen sözcük, Almancada "bürgerliche Gesellschaft", İngilizcede "civil society" olarak geçer. Sivil toplumun sosyoloji ve siyaset teorisi açısından tanımları için bkz. Jean L. Cohen ve Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory*, MIT, Cambridge, Mass., 1992. John Hall (ed.), *Civil Society: Theory, History, Comparison*, Polity Press, Cambridge, 1995.

8 Colas, "Preface to the English Edition", 1997, s. XV.

9 İkonoklazma, ilk örnekleri Antik Mısır'daki kutsal firavun heykellerinin kırılmasına kadar giden dinsel tasvirlerin yok edilmesi hareketidir. Üç tektanrıcı din olan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'da da görülür. Hıristiyan ikonoklazması, birinci ikonoklazma (III. Léon ile başlayan İ.S. 730-787 dönem), ikinci ikonoklazma (813-843 arası dönem) ve Protestan ikonoklazması (1523-1566) olmak üzere üç dönem olarak incelenir.

10 Colas, a.g.y., s. xvi.

11 A.g.y., s. xvii.

12 Çev. S. Babür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

13 Çev. S. Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2005.

14 Aristoteles, 2005, X, ix, 1180b15-23.

15 Genellikle önderleri Zwingli ve Münzer'in adlarıyla anılan ve yetişkin çağa gelindiğinde ikinci bir vaftizi gerekli gören radikal Protestan mezhebi. XVII. yüzyılda bağımsız bir kilise kuran Anabaptistler, kurtarılmışların cemaati olarak gördükleri kilise ile günahkârları cezalandırmak için var olduğuna inandıkları devleti birbirinden ayırmayı savundular, silah kullanmayı reddettiler.

16 Colas, a.g.y., s. xviii.

17 *Of the Jews and Their Lies*, *Luther's Works*, (ed. Pelikan and Lehman), C. 47, s. 268-269'dan aktaran Colas, a.g.y., s. xix-xx.

18 Heiko Oberman, *Luther: Men Between God and Evil*, Çev: by E. Walliser-Schwarzbart, Yale University Press, New Haven, 1989, s. 294.

19 Frederich Engels, *The Peasant War in Germany*, trans. by M. J. Olgin, International Publishers, New York, 1926, s. 67-68.

20 Söz konusu kurama göre, dünyevi düzenin sağlanması için kullanılan "maddi kılıç" ile ruhani otoritenin kurulması ve Hıristiyanlığın korunması için kullanılan "manevi kılıç" vardır. Her iki kılıcın uyumlu bir işbirliği içinde kullanılması öngörülür. Böylelikle, kilise, hem dünya işlerini idare etme, düzeni ve adaleti sağlama, hem de ruhsal alanı yönetme gücünü eline almış olur. İki kılıç kuramına göre dünyayı idare etmeye yarayan maddi kılıç kralların eline verilmekle beraber, krallar bu kılıcı Papa ve piskoposların doğrudan vesayeti altında kullanırlar. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1991, Ankara, s. 182-183.

21 Colas, a.g.y., s. xxiii.

22 Colas, a.g.y., s. xxi.

23 Norberto Bobbio & Maurizio Viroli, *The Idea of the Republic*, transl. by A. Cameron, Polity Press, Cambridge, 2003, s. 64.

24 Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, transl. by V. L. Dowdell, Southern Illinois University Press, Carbondale, Il. ,1978, s. 249.

25 Immanuel Kant, *The Critique of Pure Reason, The Critique of Practical Reason and Other Ethical Treatises, the Critique of Judgment*, ed. by R. M. Hutchins, Enc. Britannica, Chicago, 1952, s. 327.

26 Immanuel Kant, *Critique of Judgment*, trans. by. W. S. Pluhar, Hackett Publishing, Indianapolis, 1987, s. 135-136.
27 Immanuel Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, Çev. ve Önsöz L. W. Beck, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1950, s. 130.
28 Slavoj Žižek, *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*, Duke University Press, Durham, NC, 1993, s. 221-222.
29 Humboldt ve Kant'ın görüşlerindeki paralellikler için bkz. Friedrich Hertz, *Nationality in History and Politics*, Oxford University Press, New York, 1944, s. 334-335.
30 Maurizio Viroli, *Vatan Aşkı, Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine bir Deneme*, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, Istanbul, 1997, s. 12.
31 Süleyman Seyfi Öğün, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 147.
32 Andrew Wincent, *Nationalism and Particularity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 7.
33 R. M. Hare, *Essays on Political Morality*, Clarendon Press, Oxford, 1998, s. 37.
34 Bkz. Barrie Paskins, "Fanaticism in the Modern Era" in Matthew Hughes & Gaynor Johnson (eds.) *Fanaticism and Conflict in the Modern Age*, Frank Cass, Londra, 2004, s. 6.
35 Bkz. J. Friedman, "Jewish Conversion, the Spanish Pure Blood Laws and the Reformation: A Revisionist View of Racial and Religious Antisemitism", *Sixteenth Century Journal*, 18 (1987), 3-30.
36 Bkz. Ş. Mardin, "Türkiye'de Gençlik ve Şiddet", *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991 içinde, s. 251-290.
37 Mardin, 1991, s. 261.
38 *A.g.e.,* s. 267.
39 *A.g.e.,* s. 282.
40 *A.g.e.,* s. 280.
41 Rakel Dink'in eşi Hrant Dink'in cenaze töreninde yaptığı konuşmadan. Bkz. "Bu mektup Hepimize!", *Milliyet*, 24 Ocak 2007.
42 C. Oktay, "Bizans Siyasi İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi'ne", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2003, s. 55.
43 Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", E. Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998 içinde, s. 94.
44 *"Türkiye'de Kemalizm, Batılılaşmayı 'evrensel' uygarlığa ulaşma olarak algılayıp tanımlaması açısından, Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin paradigmatik bir modeliydi. Kemalist projenin esası Batılılaşmayı benimseyerek Batı emperyalizmini alt etme girişimiydi. Asıl doğruyu kendilerinin söylediğini iddia eden İslamcılık ise tam tersine İslam ile Batı arasındaki temel karşıtlığı kabul etmekte, ama Batı'nın üstünlük iddiasına karşı çıkmaktadır. Milliyetçi varsayımları reddetmekte, İslamın manevi değerlerinin Batı'nın maddi servetinden daha üstün olduğunu öne sürmektedir".* H. Gülalp, "Türkiye'de Modernleşme Politikaları ve İslamcı Siyaset", Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1999, s. 53.
45 Bkz. Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji, Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, 2. basım, Metis Yayınları, 1998, İstanbul.
46 "Notes on Nationalism", *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, S. Orwell & I. Angus (eds.), C. 3, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1968, s. 362'den aktaran Viroli, 1997, s. 13.
47 Viroli, 1997, s. 164.

Fanatizm, Bağlanma ve Ahlak

HAKAN POYRAZ

Kelimenin kökeninden olgunun kendini yakalama teşebbüsüdür etimolojik açıklama. Eğlenceli lakin risklidir de. Her zaman isabet kaydetmeyebilir. Yine de dilin düşünceye sağladığı olanaklarla düşünceyi hareketlendirmek adına önemli bir işlev görür. Bir kavramın çıkış noktasını bilmek, bugünkü kazandığı anlamın yolunu, sürecini takip etmek, kavramın işaret ettiği gerçekliği fark etmemize önemli ölçüde eşlik eder. En azından düşünme konusu yaptığımız şeyin nasıl anlaşıldığı/anlaşılması gerektiği konusunda. Buna bir örnektir fanatik kelimesi.

Latince *fanum* tapınak demek.[1] Fanatiğin dilsel kökeninde tapınak var. Fanatik, tapınakla ilgili. Kendini tapınağa adamış, kendinden geçmiş, cezbeye tutulmuş, Tanrısal ilhamla coşmuş, onun aşkıyla çarpılmış, çılgın kişi.[2] Sıkı ve heyecanlı bir dini tutuma sahip kişilik olarak düşünülmüş fanatik, bu adlandırmayı ilk yapanlar tarafından demek ki.

Eski devirlerde dini cezbeyle kendinden geçen rahiplere fanatik denmesi ile kelimenin herhangi bir dine, bir ideolojiye, bir siyasal organizasyona ölçüsüz ve abartılı bir coşkuyla bağlanma şeklinde bugün aldığı anlam arasında bir ilişki var. Bugünkü anlamına karışmış olan spor fanatizmine gelince; hayran anlamına gelen *fan* kelimesi de bu kelimenin kısaltması olsa gerek. 1800'lerin sonunda basket tutkunları için bu terim kullanılıyor. Bu bahiste tutkulu taraftar için neredeyse olağan bir slogan haline gelen "Ölmeye, ölmeye geldik!" fanatiğin hayat karşısında nasıl bir tutum aldığının da göstergesi. Fanatik, tuttuğunu takım tutar gibi tutuyor.

Arapça, *taassup*la karşılamış ilgili durumu. Taassup, "Bir fikre, bir inanca körü körüne bağlanma hali."[3] Pratikan dindarlıkla karıştırılmaması gereken mutasassıp;[4] taassup sahibi yani fanatik demek. Onun da etimolojisinde *asab* var. Gergin ve *sinir*li davranma asab. Sinir, kas lifi, burmak, sıkmak, kasmak ve asabi de, kelimenin kök harflerinden geliyor. Asabiyet, hem sinirlilik hem de cemaatin bireyleri arasındaki dayanışmayı ve direnmeyi sağlayan sosyal *ba*ğlılık. *Asabiyet* ise, kan bağı ile bağlı olduğu topluluğunun değerlerini mutlaklaştırmak ve bu değerleri haklı-haksız gözetmeden saldırgan bir şekilde savunmak.

Peki fanatik dediğimiz ve *bağnaz* veya *yobaz* olarak dilimizde karşılık bulduğumuz kişinin özellikleri hakkında Türkçe ne söyler? Kelimenin bize verdiği düşünce olanaklarında meseleyi resimsel olarak görmeye çalışalım:

Dar görüşlü, dar kafalı, örümcek kafalı, katı düşünceli, sığ düşünceli, sabit fikirli, ufuksuz... Fanatik bu özelliklerle betimleniyor dil dünyamızda. Onun Türkçede izini takip ettiğimizde, karşımıza kapasitesi ve bağlanmaları itibarıyla dar bir zihinsel çerçevede kalan, ufuksuz, kapalı bir kişilik çıkıyor. Durağan ve gelişmeye kapalı. Türkçe, fanatizmi sanki Latin kökenli diller ve Arapça gibi ruhsal bir durumla değil de, zihinsel donanımla ilişkilendirmekte ve bize meselenin zihin durumuyla alakasını kuran daha somut bir resim sunmakta. İnancından dolayı coşkuyla bağlanma ve kan bağı ile köklerine sımsıkı ve gergin bir şekilde bağlanmadan çok, dar düşünüşlü *dar* ve *sığ* görüşlü, belli bir *kalıb*a sıkışmış; düşüncelerini değiştiremediği, daha doğrusu değişime kapalı olduğu için *fikri sabit*lenmiş, nerdeyse beyninde örümcek ağları bağlamış, *kafası örümceklenmiş*, "Dediğim dedik, çaldığım düdük" edasında, yobaz[5] ve bağnaz[6] bir insan olarak betimleniyor fanatik. O, bağlandığı şeyi (fikir ya da inancı) donduran ve böylece kesin inançlı haline gelen birisi.[7] Winston Churchill'e göre "Fikrini değiştirmeyen, konusunu değiştirmeyecek olan kişidir."

Bağnazlık, körü körüne bağlanma demek. *Bağ* kökünden türetilmiş bir kelime. Bir fikre, bir inanca, bu fikir ve inancın dışında başka hiçbir gerçeği görmeyerek aşırı derecede tutkuyla bağlanma. Belki de bu nedenle, hoşgörü (tolerance) kavramının tam da karşısında yer alır. Zira hoşgörebilmek için önce görmek gerekir. Oysa bağnaz veya fanatik, kendi görüşüne o denli kaptırmıştır ki kendini, 'öteki'ni görmez, göremez. Ötekine dair görüş ve görünüşleri de. Bu nedenle çoğulculuk ve diyalog fikri ona yabancıdır. Kendi görüşlerini ötekinin görüşleriyle zenginleştirmediği için fakirleşmiş, kendi

görüşüyle bağlanmış, kendini tutsak etmiştir. Öyle bir bağ-lılıktır ki onunkisi, bağlanma biçimi ile bağlandığını da aslında dondurduğu için yaşama hakkı tanımamaktadır. Bağlılık, körü körüne olunca bağ-lanan bağnaz olmakta. Böylece bağnaz kelimesinde, bağlanmanın nasıl köleleştirici bir bağımlılığa dönüştüğü görülmekte.

Pekâlâ insanî bazı değerlere ve ilkelere bağlanabilir fanatik. Bu manada, ilkesiz, kişiliksiz, hayasız veya kısaca ahlaksız da olmayabilir. Etik, estetik ve dini birçok değerin savunucu olabilir, ki nitekim de öyledir. Onun bu bağlanışı son derece samimi de olabilir. Bağlanışındaki coşkusundan da bu anlaşılmaktadır. Peki sorun nerededir? Bağlandığı için de kendisi ve kendi bağlanışı dışındaki bütün bağlanma biçimleri için de niçin bir tehdit unsuru olmaktadır? Fanatizmin bağlanma ve bağlanmanın biçimiyle bir sorunu var.

Fanatizm bağlanma biçimi ama sağlıksız. Sağlıksızlık bağlandığında değil belki ama bağlanış biçiminde. Zaten bağlanışı etik alan dışında ise ona *bağlılık* değil, *bağımlılık* diyoruz. Ne yazık ki fanatik, ahlaki bağlanışları etik alanın dışında yaşadığı için de bağnaz oluyor. Bu durum psikolojik bir tutum olmakla birlikte, toplumsal bir yanı da var tabii. Tam da bu açıdan bağnaz yaratan, yobaz yaratan dünyayı anlamak gerekiyor.

Hüseyin Batuhan, *Semiyotik, Fanatizm ve Tölerans* adlı eserinde fanatizmle ilgili olarak sübjektifliğe, teleolojik düşünüşe en fazla yer veren ve akılsal değil duygusal olan ve tahkiki mümkün olmayan unsurlar bulunduran ve daima pratik bir mana taşıyan; din, ahlak, estetik, siyaset gibi alanların fanatizme açık kapı bıraktığını; buna karşılık sağduyu, tecrübe ve objektif araştırmaya izin veren teorik karakterdeki alanların hemen hemen fanatizme yer vermediğini söyler.[8]

Bu düşünce ilk görünüşte doğrudur. Ama subjektif, duygusal diye bir kenara bırakılması istenen insani özelliklerimiz. Sanatın, ahlakın, dinin duygu, tavır ve inanç değerleri fanatizme kapı açıyor diye insani duyarlılıklar alanından uzaklaşırsak, sözde bir rasyonalitenin, sağduyu ve tecrübe adına tektipleşirici tuzağına düşebiliriz ki böyle bir tektipleşme fanatizm yağmurundan kaçarken, duyarsızlaşma, otomatlaşma dolusuna yakalanmaktır. İnanç, ahlak, sanat ve siyaset, fanatizme düşülmesi kuvvetle muhtemel alanlardır diyerek kapıyı dışında bırakma körlüğü yerine, bu alanlarda fanatizme karşı toleransı, körü körüne bağlanmaya karşı özgürlüğü nasıl ikame edebiliriz bunu tartışmak gerek.

Fanatik niyeti itibarıyla ahlaksız değildir ve hatta belki de derin ahlaki

kaygılarla öyle davranmaktadır ve öyle davrandığı için de kendi ahlak zeminine sıkı sıkıya yapışmaktadır. Fakat zemine yapışıp kaldığı için de zemindeki tutsaklığı onun özgürleşmesi önündeki bir engel olmaktadır.

Bu noktada fanatizmle ilgili daha önceki bir çalışmamı kısaca özetleyerek fanatiğin ahlaki tutumunu tartışmak istiyorum.[9]

Bütün ahlaki fenomenlerin temelinde ahlaki ilişkilerin kurucu öğesi, bireyin özgür iradesidir ve ahlaki eylem, bireyin özgür kararına bağlıdır. Eylemde bulanan kişi *isterse* başka türlü de *eyleyebilir.*[10] Bu nedenle bireyin özgürlüğü, temelde bir eylem özgürlüğü olarak ahlak felsefesinin (etiğin) konusu olmalı.[11] Zira ahlaki sorumluluk, davranışlarının sonuçlarından sorumlu, ahlaki bilinci gelişmiş, özgür bireyi gerekli kılmaktadır.

Özgürlük, her halükârda bilinç ile alakalıdır ve onun bilincine varan için bir anlam taşır. Hür olmama, özgürlük karşısında, ister bilinç durumunda, isterse diğer durumlarda bir yetkin olmama ve yoksunluk halidir. Zihinsel kapasiteleri açısından yetersiz akıl hastalarından, çocuklardan, kölelerden ve mahkûmlardan sorumluluk bekleyemeyiz. Bu nedenle zorunlulukla yapılmış doğru olmayan bir eylem, her zaman gayri ahlaki olmayabilir.

Özgürlük, birey özgürlüğüdür ve bireyin kişiliği toplumsal bir ahlaki zemin içerisinde oluşmaktadır. Ahlak kuralları bir bakıma bireyin önünde onun özgürlüğünü kısıtlayan ya da daha doğru bir ifadeyle bu özgürlüğe çerçeve çizen toplumsal yaşam için gerekli kurallar bütünüdür. Gerçekte ahlak kelimesi ile insanın içinde yaşadığı sosyal organizasyonun kaidelerinin bütününü kastederiz.

Sınırsız bir özgürlük yok. Özgürlüğün varolabilmesi için bir sınır gereklidir. Problem de işte burada ortaya çıkmaktadır. Özgürlüğün sınırlanması özgürlük kavramının kendisiyle çelişmez mi? Özgürlüğün sınırlarını sorumlulukla çizer ve onu haklılığa yatırırsak hayır.[12] Aslında sınırsız bir özgürlük, 'özgürlüğü' tehdit eder. Genel olarak ifade edildiği gibi 'ben'im özgürlüğümün sınırı, 'başkası'nın özgürlük sahasında biter ve yine özgürlüğün olabilmesi için bu sınır gereklidir. Nasıl ki, 'oda' onu çevreleyen duvarlar olmaksızın mümkün değilse, sınırsız bir özgürlükten bahsetmek mümkün değildir[13]. Boş bir özgürlük, zemin olmadan havada asılı kalmak gibi asılı kalan bir özgürlüktür. Özgürlük bir bilinç durumu olduğuna göre, özgürlüğümün bilincine varabilmem için belki de bu duvar şarttır. Necati Öner'in *Felsefe Yolunda Düşünceler*'inde belirttiği gibi, "Bir eylemin engelle karşılaşması, hürriyetsizlik bilincini doğurur ve insanda hürriyet bilinci, hürriyetsizlik bilincinden doğar"[14]

Özgürlüğün sahasını ve hudutlarını sorumluluk tamamlamaktadır. Belki de bunun için özgürlük ve sorumluluk çelişik kavramlar değildir zira kendi seçiminin sonucu olan davranışından sorumlu birey, özgür bir bireydir. İşte bu noktada ahlak, bize göre, özgürlük önündeki bir engel değil, tam tersine özgürlüğün gerçekleştirildiği sorumluluk alanıdır ve zeminidir. Bu zemin içerisinde birey, ayakları üzerine doğrulur ve bu zeminin üzerinde yükselir.

Ahlaki kişiliğimiz, bir ahlaksal çerçeve içinde, yani bir toplumsal-ahlaki kimlik içinde oluşur. Kimlik toplumsal varoluşumuzdur, kişilik bu toplumsal varoluş içindeki bireysel varoluşumuz. Toplumsal ahlak da bireydeki biyolojik-psikolojik yanları aşarak bu yanlardaki negatif enerjiyi pozitife doğru yönlendirebilir. Bu açıdan aşma, bir ihmal, aşılanı kuşatma, onu çerçevelemedir. Bu manada aşmanın çökme ile karıştırılmaması gerekir kanaatindeyiz. Yoksa moral sahanın dışına çıkarak toplumsal kuralları aşmış olmak ve ahlaki bir kirliliğe neden olmak, *aşma* değil *çökme* sayılmalıdır. Ahlaksızlık ya da ahlakın reddi de burada başlamaktadır. Zira aşma, toplumsal ahlak ile hesaplaşıp onun üstünde daha yüksek bir ilkeyi seçmekle mümkün olabilir. İşte zorunluluk derecesine göre en dıştaki zeminden dışımıza açılarak, "zeminimizi öteki zeminlere açarak bakımını yapmak"[15] suretiyle aşma gerçekleşebilir.

Ahlaki özgürleşmenin önünde bu manada gerçek engel, ahlaksızlık (amoralism) değil, fanatizmdir. Özgürlük ile duvar arasındaki benzetmeye geri dönecek olursak, özgürlük bir küçük odadan bu odayı çevreleyen daha büyük bir odaya geçiş olarak da tasvir edilebilir. Fakat duvarın kapıları kapalı ve penceresi başka pencerelere açılmaya müsait değil ise o zaman özgürlüğün önündeki gerçekten bir engelden söz etmek mümkündür. Bu duvarı bilinçli olarak kapamaya çalışan kendisini duvarlar içine hapseden kişi de fanatik kimliğiyle karşımıza çıkacaktır. Fanatizm kendisini bu duvarlara hapseden, yani özgürlüğün bilincini kapayan ve bu manada ahlaki bir saha içerisindeyken, aslında ahlaki bir kaygı taşısa bile daha yüksek bir ilkeye geçişi tıkama durumudur.

Halbuki ahlaksız (amoralist), özgürlüğü zeminsiz yakalamaya çalışan ve özgürlük yerine ilkesizliğe ulaşan dejenere bir kişiliktir ve fanatiğin durumu ahlaksızdan farklı olarak bir ideale bir ilkeye bağlılığın şiddetinde ortaya çıkar. Böylece ahlaksız boşlukta asılı dururken, fanatik zemine yapışıp kalmakta, adeta zeminin kendisi haline geldiği için kendi benini objektifleştirerek, özgürlüğün değil zorunluluğun halkasına dahil olmaktadır. (Kendi

ilkeleri zorunlulukla doğru olup, bu ilkelere uymayan her türlü davranış, düşünce, eylem de zorunlulukla yanlıştır.) Bu ise özgürlük açısından bir yabancılaşma sayılmalıdır.

İşte, fanatizm ahlaki bilinçteki yabancılaşmadır.

İmdi, meselemizi bu çerçeve içinde tartışmaya devam edelim: Özgürlük ve bağlanma kavramlarından, ahlaksal kişiliğin özgür bir kişilik olarak fanatizme olan mesafesinden.

Saint-Exupéry'nin *Küçük Prens* adlı eserinde "Evcilleşmek ne demektir?" diye soran Küçük Prens'e, tilki "evcilleşmek bağlar yaratmaktır" diye cevap verir.[16] Evcilleşmek, insansı bir dünyanın parçası olmaktır. İnsan: Bağ-lar yaratan, ilgi ve yakınlık kurabilen varlık, bağlanan.

İnsan *üns'*ten geliyor. Üns, evcil olma, yumuşak olma, alışkanlık, dostluk, yakınlık. Sosyal bir varlık olarak insan, diğer insanlarla bu türden bağlar kurar, duygusal bağlarla bağlanır. Bağlanma ile başka bir dünya açılır şüphesiz. Bu, bağlandığımızla girdiğimiz iletişim kanalıyla açılan bir dünyadır. En basit manada haberlere bağlanırken, telefonla bağlanırken, internete bağlanırken bir dünyaya açılırız. Bağlanma, bağlandığımızda takılıp kalmadığımız sürece, kapı açmak bakımından özgürleştirici bir harekettir.

Bağlanma filozofu Marcel'e göre, ben kendi kendimle ele alınamam. Ancak öteki ile birlikte bir anlam kazanırım. Çünkü öteki ile beraber-varolurum. İşte bu birlikte varoluşun koşulu bağlanmadır (engegament).[17]

Bağlanışlarla, bağlandığımızla girdiğimiz iletişim kanallarıyla, ondan aldığımız ve ona verdiğimizle zenginleşip zenginleştirdiğimiz: Önce bizi dünyaya getiren ana ile, aile ile, dost çevresi ile kurduğumuz bağlarla bir parçası olduğumuz dünya; ailenin, sevgilinin, dostun, kültürün, insanlığın dünyası.

Bağlanma bağımlılığa dönüştüğünde, bağlanmanın kişiyi geliştirici mekanizması durur. İşte o zaman bağlılık, negatif değer üretir. Aileye bağlılık, onların kabul edilemez isteklerini içeriyorsa; dostlara bağlılık bağlananı kötü yola düşürüyor veya suça itiyorsa, toplumsal-dini değerlere bağlılık kişiliği yok ediyorsa,[18] bizi insan yapan değerler bizi insanlıktan çıkartan değerlere dönüşebilir. Örnek olarak spor fanatizmini düşünelim: Spor felsefesi açısından cesaret, ölçülülük ve hoşgörü gibi değerleri kazandırmayı amaçlayan erdem yüklü olan bu etkinlik,[19] fanatiğin yaşantısında tehlikeli bir tutkuya dönüşmektedir.

Demek ki tutkuyla bağlanılan bir pozitif değer, bağlanma biçimi nedeniyle, bağnazın yaşantısında negatif bir değere dönüşebilir. Dolayısıyla bağ-

lanma kişiyi geliştiren bir hal olmakla birlikte bağımlılığa dönüştüğü anda, bağlanmanın özgürlük sağlayıcı diyalektiği durmaktadır. Bağlanma-özgürlük diyalektiği diyorum, zira her bağlanma bir çözülme ile birlikte düşünülmelidir.

Bağlanma çözülme ile birlikte gelişen diyalektik bir harekettir. Bir yandan bağlanırken, diğer yandan çözülürüz. Tıpkı örgü örmede bir ilmek bağlanırken diğerinin çözülmesi gibi. Dokuma veya örgü de böyle meydana gelir. Özgürlük ve bağlanmanın diyalektiği de. Bir yanımız bağlanırken bir yanımız çözülür. Bir başka kişiye –onu o kişi olarak kabul ederek– bağlandığımızda, "ben"likte bir çoğalma meydan gelir ki, çözülen kendi egoizmimiz olur. Aşk böyle bir şeydir. Bağlanma özgürleşmedir bir bakıma, bir bakıma da tutsaklaşma, bağlandığımıza ve bağlanma biçimimize bağlı olarak. Maddeye bağımlılık bunun basit bir örneği. Bu bağlanmada, bağlanma düşkünlük olarak tezahür eder ve çözülen irademizdir ve peşinden diğer bağlar çözülür; sosyal bağlarımız... İşimizi, eşimizi, dostlarımızı kaybederiz. Yine bu tür bağımlılıktan güçlü sosyal bağlar kurarak kurtulabiliriz ancak. Bu manada bağlanma da özgürleşmedir.. Daha yüksek bir değere, daha büyük bir ilkeye bağlanmakla, varolan durumumuzu aşmak, özgürleşmek söz konusu olacaktır.

Ahlak için ise şimdilik şunu söyleyebiliriz: Ahlak, bağlanmaları özgürlüğe dönüştürdükçe, kurumsal yapılardan ilkelere doğru aşabildikçe ahlaktır. Bu manada ahlaki bağlanmayı düşüş ile değil aşma kavramıyla birlikte düşünmek gerekir.

Ahlaki kişilik, aşağıda tartışacağımız gerekçelerle, özgür bir kişiliktir. Fanatik kişi, bir ahlaka tutkuyla bağlanmış olsa da, özgürleştirici ahlaka mesafesi bakımından ahlaksız kişi ile aynıdır. Burada şu hükmü yineleyebiliriz: Ahlaki bağlanma özgürlük, fanatiğin bağlanması tutsaklık (bağımlılık)tır.

Bağlar kurarken sorumluluğunun farkında olmak, ahlaki bilincin ödevi. Ne yazık ki insanlar bu hakikatleri unuttu. "(Bağlar kurarak) evcilleştirdiğinden hep sorumlusun. Ölene kadar." Tilki'nin Küçük Prens'e söylediği bu.[20] Aristoteles'in Nikomakhos'a Etikte sorduğu soruya, tarafımızca verilecek cevap da bu[21]. Ve yine özgürlüğün de bağlanmanın da kendine mesnet bulacağı ana etik kavram *hak*. Zeynep Direk'in Levinas'ın "Özgürlük çıplak değildir" sözünü yorumlarken dediği gibi, özgürlüğü mücadeleyle kazanma yetmez, haklılığa yatırmak gerekir.[22] Aynı durum bağlanma için de geçerli olmalıdır: Karşı tarafa hak tanıyarak, ötekinin hakkını teslim ederek, hakkı

kendinde hapsetmeden bağlanmayı özgürleştirici bir harekete dönüştürmek.

Evet bu dünya bir yönüyle baskının, terörün ve fanatizmin olduğu bu dünya. Bu dünyada anlaşmazlıklar olgulara dair değil, inançlar ve fikirlere dair. Nesneye ilişkin anlaşmazlığı nesnenin kendisine dönerek çözümleyebiliriz fakat değerler arasındaki anlaşmazlık öyle değil. Bu dünyanın daha baskıcı, daha yıkıcı hale gelmesinin nedeni, olguların öyle olması değil, değerlerimizi diğerlerinin değerleri üzerinde görmemiz meselesidir. Kısaca kendi değerlerimizi mutlaklaştırma meselesidir.

Değer yaratan bir varlık olarak insan kendi yarattığı değerlerinin nesnesi haline gelebiliyor.

Değer atfettiği ve hatta onu yarattığı için, insan değerlidir. O, kendini gerçekleştirmekle insanlık denen değeri yaratmaktadır. Kendini gerçekleştirme olumlu bir etkinliktir ve bu etkinliğin esası, kişiyi onu o kişi yapan özelliklerin ortaya konmasıdır. Kendini gerçekleştirmenin olumlu bir değer olması, kişinin diğerlerine açık olmasından kaynaklanır. Böylece değerleri erdem haline dönüştürmekle, insanlık değerini oluştururuz.

Değerler de başkalarına açıldıkça nesnelleşir. Çünkü kişi kendi yarattığı değerleri mutlaklaştıramaz. Değer relativizmi, bireyin kendi yarattığı değerleri mutlaklaştırmasıyla ortaya çıkar.[23] Kendi dışına açılmayı reddeden fanatik, kesinlikle dışa açılmayı reddedecektir. Onun için hakikat sadece kendinde olduğundan dışa açılmak, bir parçalanma, kendisinden koparılmak demektir.[24]

Sonuç olarak;

"Koyun kurt ile yaşardı, fikir başka başkolmasa" der Veysel.

Fikrin başka başkalığı,çeşitliliği hem koyun ile kurdu ayrı yaşatandır hem de hayatın koyun ve kurt olarak zenginliği. Kurdun fikri hâkim olduğunda koyunun canı emniyette olamaz. Bu manada fikir birliği tek bir fikrin hâkim olduğu homojenize ortamlar değil elbet. Bu, fikir fanatizminin yani faşizmin çok hoşuna giderdi. Koyunun koyun, kurdun kurt olarak birlikte yaşadığı bir fikir birliğidir Âşığın gönlündeki. Fikrin sabitlendiği değil, çeşitlendiği. Her şey kendi cinsinden bir şeyle sınırlanır. Fikir de fikirle. Bu bir sınırlama da değil, fikri daha yüksek bir fikirle aşmadır. Değer ise daha yüksek bir değerle aşılabilir.

Değerler eğitimi; bireysel ve toplumsal fanatizmden çıkış yolu.

Kaynakça

Aristoteles (1988), *Nikomakhos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Ayraç Yay., Ankara.
Ayverdi, İ, (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Kubbealtı Lügatı), İstanbul.
Bayraktar, F, (2004), Gabriel Marcel'de "Bağlanma" Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Batuhan, H (2007), *Semiyotik, Fanatizm ve Tolerans*, Haz. T. Yörükan, Nobel Yay., Ankara.
Encyclopédie Philosophique Universelle Les Notions Philosophiques Dictionnaire I Puf Paris, 1990.
Erdemli, A, (1997), *Spor, Hümanizm ve Olimpizm*, Felsefe Arkivi, Sayı 30.
Eyüboğlu, İ.Z, (2004), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yay, İstanbul.
Demir, Ö; Acar, M, (2002), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara.
Delius, H, (1990), Etik, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri* (Çev) Doğan Özlem, Ara yay. İstanbul.
Direk, Z, (2005), *Başkalık Deneyimi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
Gürsoy, K, (1991), "Felsefe ve Hoşgörü", *Felsefe Dünyası* sayı. 1.
Hoffer, E, (1978), *Kesin İnançlılar*, Çev: Erkil Günur, Tur Yayınları, İstanbul.
http://etymonline.com 28.11.2007.
İnam, A, (1998), "Yobaz Yaratan Bir Dünyayı Anlamaya Doğru", *Doğu-Batı* Sayı 3.
Kuçuradi, İ.K, (trh.siz) *Çağın Olayları Arasında*, Şiir Tiyatro Yay., Ankara.
Le Nouveau Petit Robert de la langue française, Paris 2007.
Nişancıyan, S, (2002), *Sözlerin Soyacağı*, Adam Yay. İstanbul.
Öner, N, (1982), *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yay. Ankara.
————- (1993), Felsefe Yolunda Düşünceler, MEB.
Poyraz, H, (1999), "Ahlaki Özgürleşmenin Önünde Bir Engel Olarak Fanatizm", *Prof. Dr. Necati Öner Armağanı*, A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi XL.
————-(2007), "Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı", *Değerler Eğitimi*, Dem Yay. İstanbul.
Soykan, Ö.N, (2003), *Türkiye'den Felsefe Manzaraları 2*, İnsancıl Yay., İstanbul.
Tietze, A., (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Birinci cilt, A-E, Simurg, İstanbul.

Notlar

1 'Fanatik', 'mutaassıp', 'bağnaz', 'yobaz' gibi terimler için şu etimoloji sözlükleri, sözlükler ve web sitelerine müracaat edilmiştir: İ.Z Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*; Encyclopédie Philosophique Universelle Les Notions Philosophiques Dictionnaire; *Le Nouveau Petit Robert de la langue française*; Ö. Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*; http://etymonline.com; İ. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügatı)*; S. Nişancıyan, *Sözlerin Soyacağı*: A. Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*.

2 Fanatik sıfat olarak kullanılıyor. (1532) Latince *fanaticus*'tan geliyor. Soluk almak, coşmak anlamları var. Tanrıdan ya da Tanrısallıktan etkilenmiş. Kendini Tanrısal ilhamdan etkilenmiş sanan kimse. Fanatikle ilgili kavramlar (İng): *İnsane person:* Deli, akıl hastası, *Enthusiastic*: Coşkulu, kendinden geçmiş. Tapınakla ilgili. *Fanum:* Tapınak. *Zealous*: Ateşli, aşırı dercede heyecanlı, bağnaz. (Bu kullanım ilk olarak 1647'de kaydedilmiş.) Fanatik adlandırması 1650'ler İngiltere'sinde genel dini inanışın dışında kalan ve İngiliz Kilisesini reddeden Nonconformistsler için kullanılıyor. Fransızca, *Passionné*: Tutkun, sevdalı, yan tutan tarafgirane. Ateşli, şiddetli, coşkulu, çok kızan, öfkeci anlamlarına geliyor. *Enthousiaste*: Coşmuş kendinden geçmiş, vecd içinde, pek içten, sıcak, vs. *Ardent*: Yanmakta olan, tutuşan, kızgın, şiddetli, zorlu, yaman, ateşli, güçlü, diri, canlı demek. *Exalté*: Coşkulu, coşkun, çok yoğunlaşmış, taşkın. *Fervent*: Ateşli, coşkulu, içten sevgi, yürekten çaba, aşk ve şevk. *Transporté*: Esrimiş, kendinden geçmiş, başı dönmüş. *Fou*: Deli, deli gibi. *Enragé*: Kuduz, kudurmuş, çılgın, yaman. *İllimuné*: Tanrıdan esin alan, aydınlatılmış. Mesela Saint Médard mezarlığının fana-

tik bağnaz Jansenistleri gibi (13. yüzyılda) 16. yüzyılda bir doktrin, bir kişi, söz anlamaz, uzlaşılmaz, kör çabada olan kişi olarak kullanılmış. Aynı zamanda *intolérant* (hoşgörüsüz) ve *sectaire* (yobaz, dar kafalı) anlamalarında kullanılmış. *Extrémiste*: Aşırılık yanlısı. *Exalté*: Coşkulu, kendinden geçmiş, gözü dönmüş. *Tifosi*: İtalyanca'dan (1971) geliyor ve "*mordu*" tutkun, âşık, vurgun, abayı yakmış, bir şeyin delisi anlamlarına da geliyor (Katkıları için Cevriye Demir Güneş'e teşekkürler).

3 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 114.

4 Bu kelime yanlış olarak pratikan dindarlık için kullanılmaktadır. Oysa saldırgan olmayan pratikanın taassupla alakası yoktur. Taassup, bir fikre körü körüne bağlanmanın yanında saldırganlık ve şiddet de içerir. Mutaassıp ise kendisinin iştirak etmediği fikir ve kanaatleri hoş görmez, onları şiddetle ve şiddet yoluyla reddetmeye hazırdır (Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 47).

5 'Yobaz'ın iri, kaba-saba, cahil, köylü, sofu anlamı var. Kelimenin *yavuz* (yabız, eski Türkçe: kötü) dan bozulduğunu iddia edenler var. Latince *jobogo*'dan geldiğini iddia edenler de. Anadolu Türkçe'sine azınlıklar ağzıyla geçmiş.Yobaz (jobogo) Hindistanlı demekmiş. (Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*).

6 Bağnaz teriminin bir görüşe göre *bağ* kökünden türetilmiş olabileceği (Nişancıyan, *Sözlerin Soyağacı*, Ayverdi, *Kubbealtı Sözlüğü*); bir görüşe göre de, 1935'lerde ortaya çıkan bu kelimenin Almanca *banause* olduğu ve kaba-saba, zevkiselim (sanat anlayışı) olmayan kimse anlamına geldiği söyleniyor. (Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*).

7 Kesin İnançlının inancından hiç şüphesi yoktur ve başkalarına bunu inancını zorla kabul ettirmek ister. Eric Hoffer'ın tasvir ettiği biçimiyle kesin inançlı okur-yazar kesiminden de olabilir. Birbirinin düşmanı iki fanatik, tavır ve tutumları itibarıyla birbirlerinin zıt benzeridir (Hoffer, *Kesin İnançlılar*).

8 Batuhan, Semiyotik, Fanatizm ve Tölerans s. 355.

9 Poyraz, "Ahlaki Özgüleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm" *Prof. Dr. Necati Öner Armağanı*.

10 Delius, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, s. 317.

11 Burada ahlak (moralite) ve etik ayrımı konusundan kısaca şunu söyleyebilirim: Ahlak (moralite) yaşanılandır. Etik ise bu yaşantının düşünülen, düşünceye konu olan kısmı.

12 Direk, *Başkalık Deneyimi*, s. 42.

13 Öner, *age.*, s. 123.

14 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 69.

15 'Zemin' kavramı Ahmet İnam'ın "Yobaz Yaratan Bir Dünyaya Doğru" adlı makalesinden (s. 39) alınmıştır, .

16 Kuçuradi'nin *Çağın Olayları Arasında* adlı eserinden (s. 11) alıntılanmıştır.

17 Bayraktar, *Gabriel Marcel'de "Bağlanma"* s. 45.

18 Kimlik, kişiliği yok edici bir hal almışsa, kişi kişi olmaktan çıkar, sadece ait olduğu gurubun bir üyesi olur; başka gurup üyelerine yabancılaşır onları düşman olarak görür. Bu aşırı kimlikleşme de fanatizmin bir biçimidir. Bunun için kişiliğin sınırı kimlik değil, kimliğin sınırı kişilik olmalıdır. (Bz. Ö.N.Soykan'ın Türkiyeden Felsefe Manzaraları 2 adlı eserindeki "Kimlik Ama Nereye Kadar" yazısı; s. 82).

19 Bu konuda bkz. A. Erdemli "Spor, Hümanizm ve Olimpizm" *Felsefe Arkivi* Sayı: 30, s. 171.

20 Kuçuradi, a.g.y.

21 İnsanın insan olmak bakımından "işi nedir?" (İnsanın ödevi nedir sorusu?). *Nikomakhos'a Etik*, 1097 b30.

22 Z.Direk, *Başkalık Deneyimi*, s. 42.

23 H. Poyraz, "Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı", *Değerler Eğitimi*.

24 K.Gürsoy, Felsefe ve Hoşgörü, *Felsefe Dünyası* sayı. 1, s. 19.

Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm

EROL GÖKA

Fanatizm nedir?

Fanatizm, çokça kullandığımız bir kavram olmasına rağmen üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanıma sahip değildir; özellikle "fundamentalizm" ile sık sık karıştırılır. Örneğin "fundamentalizm" kavramının yaygın kabul gören bir tanımı şöyledir: "Fundamentalizm, belirli ilkelerin muhtevasına bakılmaksızın, karşı çıkılmaz ve üstün bir otoritesi olan temel 'hakikatler' olarak tanındığı bir düşünce stilidir." Ama böyle bir tanım, tanımlayanı bile tam olarak ikna edemez, ardından şunları söyleme gereği duyar: "Bu bağlamda, belli başlı fundamentalizmlerin, destekleyicilerinin doktrine ait kesinlikten gelen ciddiyet ve coşkuyu göstermeye eğilimli olmalarının dışında ortak yönleri çok azdır veya hiç yoktur. Her ne kadar genellikle dinle ve kutsal metinlerin mot-a-mot anlamıyla birlikte anılsa da, fundamentalizm siyasi akidelerde de bulunur. Liberal şüpheciliğin bile, bütün teorilerden şüphe edilmesi gerektiğine (bu teorinin kendisi hariç) ilişkin teorisinin bu temel inancı kapsadığı söylenebilir."[1]

Gerçekten de fundamentalizmi "Kendisi için doğru olduğunu düşündüğü şeyin başkaları için de öyle olması gerektiğini düşünme, buna bağlı olarak da başkalarına belli doğrular dayatma tavrı"[2] veya "Bir inanç/görüş sisteminin orijinal veya temel prensiplerine tam ve sorgulanmaz bir inançla bağlanma"[3] olarak tanımlarsak, onu herhangi bir dinle veya kitapla sınırlı

tutamayız. "Fundamentalizm" pekâlâ, herhangi bir ideolojik ve hatta doğruluğu her zaman tartışılabilir olan bir felsefi doktrinle ilgili de olabilir. "Fundamentalizm", zaman içinde teolojik bir terim olmaktan çıkmış, dinle ilgisi olmayan birçok düşünce sistemini de kapsayacak şekilde anlam kaymasına uğramış ve sonradan kazandığı anlamlar kelimenin ilk anlamının ötesine geçmiştir. Fundamentalizm kavramındaki anlam genişlemesi ve anlam kayması, süreç içinde, "fanatizm"in anlam alanına kadar uzanmış ve iki kavram neredeyse eş anlamlı hale gelmiştir. "Bir felsefi, siyasal, ideolojik görüşe veya bilimsel iddiaya karşı sorgu ve eleştirisiz tam teslimiyet; bir görüş veya tavrın şiddete bile başvuracak ölçüde savunuculuğunu yapmak. Benimsenen bir görüş, düşünce veya tavrın tartışmaya açılmadan, bütün eleştirilerin dışında tutularak savunulması. Ateşli taraftarlık; körü körüne bağlılık"[4] şeklinde tanımlanan "fanatizm"i "fundamentalizm"den ayırt etmek imkânsızdır. Bu tartışmalardan ulaşılan genel sonuç, fanatizm ve fundamentalizm kavramlarının zamanın ruhuna uygun biçimde birbirine yakınlaştığıdır. Bu kavramlarla anlatılmak istenen aşırılık, dışlayıcılık, karşıtlık ve dogmatizm şeklinde özetlenebilecek dört temel nitelik üzerine inşa olan bir sosyopsikolojik olgular demetidir. Bu olgular demetini Türkçedeki "bağnazlık" sözü çok iyi betimlemektedir. Fanatizmi bağnazlık olarak anlayınca, onun tam karşı kutbunda da esneklik, kapsayıcılık, kabuledicilik, ötekine saygı nitelikleri üzerine bina olan bir başka sosyopsikolojik olgular demeti "hoşgörü"nün siluetini görürüz. Biz bu yazıda "fanatizm" adı altında, hoşgörünün karşı kutbunda yer aldığını varsaydığımız dört özelliği içeren bir tanım alanından bahsedeceğiz.

Fanatizmin psikofilozofisi

Fanatizmin tanım alanını böylece belirledikten sonra psikolojisine geçmeden önce felsefi olarak fanatizme nasıl düştüğümüz üzerinde durmak istiyoruz.

Onların birbirlerine karşıt kutuplarda yer alan sosyopsikolojik olgu demetleri olduklarını söyledik ama bir noktayı açıklığa kavuşturmamız gerekiyor. Aslında hem bağnazlık hem hoşgörü, insan olarak hepimizin davranış repertuarlarında görülebilir, zaman zaman hepimiz bu olgular demetinin içinde yer alan davranışlar sergileyebiliriz. İnsan olarak ömrümüz hoşgörü ve bağnazlık arasında geçip gidiyor. Her birimiz için düzey ve süreleri farklı olsa da, hoşgörü ve bağnazlık arasında salınıp durmamız

beşeri yapımızın özelliklerinden kaynaklanıyor. Pragmatist filozof William James'in oldukça meşgul olduğu, "doğru" (truth) ve "gerçek" (real) arasındaki fark sorununu anlayabilirsek, insanın yapısında bu karşıt kutupların niye yer aldığını çözmeye de yaklaşmışız demektir.

Nasıl yaşayıp giderken, kendi bağnazlıklarımızın farkına varmıyorsak, gündelik hayatın içinde "doğru" ile "gerçek" arasındaki ayrıma hiç dikkat etmiyoruz. Doğru olanın gerçek, gerçek olanın doğru olduğuna otomatik bir tarzda inanıveriyoruz. Bizim bu oldukça insani olan özdevinimimizi, doğru ile gerçek arasında bir ayrım olmadığını varsayan pozitivist bilim ideolojisinin yaygın söylemi ayrıca besliyor.

Oysa "doğru" ile "gerçek", birbirleriyle çok yakından bağlantılı olsalar da asla aynı karşılıklara sahip değiller. Bir kere köken olarak farklılar; "doğru", bilgiyle, felsefe diliyle söyleyecek olursak epistemolojik alanla, "gerçek" ise varlıkla yani ontolojik alanla ilgilidir. "Doğru" bireyin zihninin bir ürünüdür; "gerçek" ise bireyden de, onun zihninden de bağımsız bir biçimde mevcuttur. Bizim fani (ephemeral) varoluşumuzdan, gerçekliğe baktığımızda ürettiğimiz gerçeklik tasarımına (representation) "doğru" diyoruz. Bu anlamda kaçınılmaz biçimde hepimizin "doğru" ları, daha doğrusu önyargıları var. Bu yüzden Hans Georg Gadamer, önyargının herkes için kaçınılmaz olduğunu söylüyor.[5]

İşte bağnazlığımızın temelinde de bu her birimizin gerçeklikle ilişkisi sırasında üretmiş olduğu doğrular yer alıyor. Kendi gerçeklik tasarımımıza ("benim doğrum" dememiz gerekirken), "doğru" diyoruz. Tikel ve bireysel olanı, genel ve kamusal bir hale dönüştürüyoruz. Ontolojik olanı, epistemolojik olana dönüştürdükçe aslında gerçekliğe yalnızca kendi algılarımızın temellük edebileceğini iddia etmiş yani kendi bağnazlığımızın sınırlarını koymuş oluyoruz. Hepimiz için önyargılarımız, bağnazlık alanımıza gelindiğinin kırmızı hattıdır; oraya girmek, orasını değiştirmek çok zordur.

Doğru ile gerçekliği birbirine eşitlememiz bir yandan yaşamamız için bir gereklilik –çünkü kendi doğrularımız olmasaydı, kendimizi haklı görmeseydik, hayata dair en küçük heves bile duymazdık– bir yandan da sağlıklı insan ilişkileri sürdürmemiz için bir engel, çünkü kendi doğrularımız aynı zamanda başkalarının doğrularını reddetmemizi gerektiriyor ve ideal iletişimi, anlaşma ihtimalini dinamitliyor.

Gerçeklik hakkındaki kendi doğrularımızın kesin ve genel doğrular olduğunu ileri sürmek, aynı zamanda her türlü fanatizmin ortaya çıkması için

uygun bir zemin hazırlıyor. Eğer yetişmemiz sırasında bizi yeterince anlayan, bizimle duygudaş olan bir sevgi ortamında büyümüşsek, başkalarını algılamamız, onların varlığını ve doğrularını kabullenmemiz daha kolay oluyor. Böyle hallerde en azından kendi doğrularımızın kesinliği konusunda daha esnek davranabilir, doğrularımızdan vazgeçmesek de onları diyalog boyunca askıya alabiliriz. Çünkü diyalog da bizim için doğru kadar gerekli ve önemlidir; dünyanın merkezi biz değilizdir; dünyada başkaları da vardır ve bu sevgi ve anlayış kaynakları olan başkaları iyi ki de vardır. Başkalarına güvenimiz, kendimize güvenimizi misliyle arttırır.

Ama yetişme ortamımız anlayışsız ve düşman bir çevre tarafından işgal edilmişse, yaşama hevesimiz için başkalarıyla diyalogdan medet ummayız; çünkü başkaları bizim için haz ve güven değil, korku ve tehdit kaynağıdır. Bu yüzden yaşama hevesimiz için arzularımızı kendimize doğru çevirmekten, "kötü" başkalarına karşı kendi doğrularımızın zırhına sığınıp korunmaya çalışmaktan başka çaremiz yoktur. Doğrularımızı ve kendimizi ne kadar abartırsak, o kadar güvensiziz demektir, başkalarına ve dolayısıyla kendimize güvensiz.[6]

Böylece, yavaş yavaş fanatizmin psikolojisine girmiş olduk. Devam edelim. Burada biraz yol aldıktan, fanatizmin bireysel psikolojimizde nasıl ortaya çıktığını iyice anladıktan sonra, toplulukların zihniyetlerinde fanatizmin nasıl bir psikolojik zemin bulduğuna geleceğiz.

Fanatizmin psikolojisi

Psikolojik perspektiften bakıldığında her şeyden önce, pek çok farklı türü olmasına rağmen fanatizmin psikolojik temellerinin ortaklık gösterdiği görülecektir.

Psikoloji ve psikanalizin dilinde fanatizmin tanımı, bir düşünceye, bir kitaba, bir lidere, bir gruba katı bir şekilde bağımlı olma ile tanımlanabilecek aidiyet biçimlerini kapsamaktadır. Summers,[7] böyle fanatikçe bağlanma ihtiyacının, benliğinin (ego) bir bölümünü atmak pahasına, kendi benliğini çok katı kuralları olan bir grupla, kişiyle, ideolojiyle tanımlanmasının altındaki psikolojiyi hayattaki belirsizliğe karşı kendini savunmak olarak belirlemiş; fanatikçe bağlanılan grupların ve ideolojilerin bireylerden, kendilerini tamamen gruba adamalarını ve farklı fikirleri olanlara karşı şüpheci olmalarını istediğini vurgulamıştır. Ona göre, hızlı gelişen teknolojinin ve hızla değişen yaşam tarzlarının etkisi altındaki modern çağa ayak uydurmakta

zorlanan bazı bireylerin, modernizmle birlikte uyanan birtakım ilkel kaygılara[8] karşı kendi benliklerini bir grubun sarsılmaz derecede katı olan ve ötekileri dışlayan grup-içi yapılanmasına yaslaması kimliklerindeki kırılganlığa işaret etmektedir.

Fanatik zihniyet mutlakiyetçidir. Fanatik gruplar varlıklarını dayandırdıkları birtakım ilkeleri, kuralları ve normları mutlak kabul ederler ve bunların yorumlanmasını, eleştirilmesini, değiştirilmesini yasaklarlar. Esas ilkelerin mutlak, kesin ve değişmez biçimde doğru olduğuna inanırlar. Bu şekilde ya hep ya hiç tarzı "siyah-beyaz" düşünce yapısıyla kendilerini de dünyayı da bölerler. Bunu yapmalarının ilkel kaygılara karşı koruyucu bir işlevi vardır.[9]

Fanatizmin dünyayı mutlak ve katı bir şekilde "siyah-beyaz" olarak algılamasının psikolojik nedenlerinden en önemlisi psikolojik gelişim sürecinde bireyin kendiliğini "öteki"nden ayıramaması ve bireysel sınırını kuramamış olmasıdır. Bireyler sağlam bir benlik geliştirirken, ilk başta kendi benliklerini anneyle bir bütün olarak algılarlar ve çevresindeki her şeyi kontrol edebildiğine dair tüm-güçlü (omnipotent) bir algılama ve fantezi dünyası içindedirler. Annesinin iyi bakım vermesi, bebeğe zarar gelmesini engellemesi, onun hayatta kalması için asgari koşulları oluşturmakla birlikte, psikolojik bütünlüğü için de çok önemlidir. Aynı zamanda bebeğin doğal olarak ortaya çıkan birtakım küçük hayal kırıklıkları ve yoksunlukları yaşaması da bu tüm-güçlü algılamanın yumuşak bir şekilde gerçeğe dönmesine hizmet eder ve anneden sağlıklı bir şekilde ayrılmasını sağlar.

Bebeğin ilk başta anne ile bütün olduğu algılamasından sonra yavaşça ortaya çıkan, ondan farklı bir birey olduğuna dair bilgi, daha sonradan tutarlı ve sağlam bir kişilik geliştirmesinin ilk aşamasıdır. Yani ötekinin ayrı bir öznelliğe sahip olduğunun kavranması, bir bireyin kişilik gelişiminin sağlam olması açısından büyük önem taşır. Tersi durumlarda, yani annenin bebeğin tüm-güçlülüğünü travmatik bir şekilde yok ettiği ve kendisinden ayrılmasına izin vermeyecek şekilde ya fazla yakın ya da fazla uzak davrandığı durumda, bebek ayrılma-bireyleşme sürecini tamamlayamayarak annenin kimliğine karışmış bir benlikle yaşamına devam eder.[10] Kendisine ait duygusal bir alan üretemez, öznelleşemez, kendini var etmek için hep başkasına bağımlı olduğu bir varoluş halinde kalır. Kendi varlığını ya hep bir ötekine "göre" ya da ötekine "rağmen" kurar. Ötekileri, kendi başlarına farklı bireyler olarak görmek yerine, ya kendini mutlu eden bağımlı tarzda ilişkiler kurduğu "iyiler" ya da kendini mutluluktan mahrum eden düşmanlar ya da

"kötüler" olarak görür. Ötekilerle ya sevgi ya nefret ilişkisi geliştirir. Bunu yaşayan bireyler aynı zamanda kendi başlarına kaldıklarında varoluş kaygısı ve yalıtılmışlık duygusu yaşar. Birey olarak varolamayanlar, fanatik özellikleri olan gruplar içinde bireyselliklerini yitirerek dünyayla daha iyi baş eder hale gelirler. Bağımlılık ve bir başkasıyla bütünleşme ihtiyaçlarını bir liderle ya da grubun fanatik ideolojisiyle birleşerek giderirler. Bunun karşılığında gruptan onay ve kabul görürler. İdeolojinin kesinliği ve mutlaklığı; grubun kendisi ile dış dünya arasına bazen fiziksel bazen de psikolojik sınırlar kurması ve bireyin kendini var edebildiği bağımlı tarzda ilişkinin grup için zaten bir norm olması, onların hayatın içindeki doğal belirsizlikten duydukları temel varoluş kaygısını yok eder. Aynı zamanda bebeksi tüm-güçlülüğü yeniden yaşarlar. Bu gruplarda dünyayı grubun temel ilkelerine göre değiştirme isteği önemli bir motivasyondur. Genelde fanatiklerin kadın cinselliğini bastırmaları ya da ona yön verme çabalarının altında bu tüm-güçlü olma durumunun korunması isteği vardır. Kutsal diye algılanan ideoloji ya da töreden kaynaklanan ilke ve normlara bağlı olmak bu insanların içsel yalıtılmışlık duygularını tamamen yok eder. Fanatik gruplar oyun, dans, sanat, mizah gibi insancıl yaratım olgularına yasaklar getirir. Çünkü bunlar farklı bakış açılarına izin veren önceden tahmin edilemezlik ve belirsizlik yaratan pencerelerdir. Fanatiklerde farklılık getirecek olan hiçbir şeye yer yoktur.[11]

Fanatikler liderlerine körü körüne hiç sorgulamaksızın boyun eğerler, liderlerini yüceltirler ve bunu rasyonel olgusallıktan tamamen kopararak yaparlar. Benzer bir şekilde dışarıdan zarar görme düşünceleri ile yoğun bir şekilde yansıtma ve yansıtmalı özdeşim savunmalarını kullanırlar. Bu savunmalar öznelliğin gelişiminde erken dönemde yaşanan ve Melanie Klein'ın "paranoid-şizoid konum"[12] adını verdiği olguyla ilişkilidir. Bu erken dönemde yaşanan kaygı o kadar büyüktür ki bebek onunla baş etmek, kararsızlık, belirsizlik ve ikilemler karşısında dağılmamak için yoğun şekilde bölme yapar, kamplara ayırır, iyi ve kötüleri keskin biçimde böler; iyileri idealleştirir, kötüleri ise değersizleştirir.[13] Bunun neticesinde dış dünyada düşmanlar belirler ve onlarla sonuna kadar savaşırlar. Buradaki algılama da idealleştirmede olduğu gibi rasyonellikten tamamen koparılmış durumdadır. Dolayısıyla dünyanın iyiler ve kötüler ayrımından oluştuğuna sarsılmaz bir şekilde inanırlar. Çünkü olgun olmayan iç-dünyaları belirsizliğe karşı tahammül gösteremez, kesin belirlilikler ararlar. Kendi gruplarını dışarıdan gelecek kötülüğe karşı koruyabilmekle aşırı derecede meşguldürler. Bu,

yoğun şekilde kendi kimliklerinin istemedikleri parçalarını dışarıya yansıtmalarına yol açar.[14] Fanatizmde ortaya çıkan ötekilere ve kendine karşı saldırganlık ve şiddet içeren davranışlar da fanatiklerin kullandıkları bölme, yansıtma ve yansıtmalı özdeşim[15] gibi ilkel savunma düzenekleriyle bağlantılıdır. Düşmanlar üzerine yapılan yansıtma kısa vadede kendi kimliğine ait kötü parçalardan kurtulmayı sağlasa da uzun vadede tehdit algılarını çoğalttığından döngüsel halde saldırganlığı besler.[16] Tehdit ne kadar büyük algılanırsa saldırganlık o kadar fazla olur.

Fanatizmi anlamaya çalışmada, bunların dışında bazı psikanalitik kavramlar da çok işlevseldir. Bunlardan birisi "geçiş nesnesi" kavramıdır. Geçiş nesnesi, çocuğun uykuya dalarken ya da rahatlamak için yanında olmasına ihtiyaç duyduğu, sadece kendisine ait olan yastık, oyuncak ayı, battaniye, tülbent gibi bir nesnedir. Geçiş nesnesi, bebeğin kendi ruhsallığı içindeki ilksel yaratıcı taraflar ile gerçekliğin nesnel algılamalarının olduğu dışsal dünya arasındaki alanda oluşur.[17] Bu bir nesne olabileceği gibi bir tür ses, koku, görüntü ya da zihinsel bir imge de olabilir. Bu yönüyle yetişkin yaşamda da uzantıları süren bir geçiş olgusundan bahsetmek mümkündür. İlk olarak çocuğun "Ben" ile "Ben olmayan"ı ayırt etmeye başlaması ve anneden psikolojik olarak ayrılmaya başladığı dönemde ilk geçiş nesnesi ya da geçiş olgusu ortaya çıkar. Bu nesne, çocuk için, ilk ben-olmayan nesnedir ancak tam olarak dışsal gerçekliğe de ait değildir. Bu yönüyle tam manasıyla bir ben-olmayan nesne değildir. Ben ile ben olmayan arasındaki belirsiz alanda yer alır.

Winnicott, geçiş nesnesine ait yedi özellik tespit etmiştir: Birincisi çocuğun bu nesneyi sahiplenmesidir. Çocuk, bu nesneyi kontrol etme ve ona istediğini yapma hakkına sahip olduğu inancına sahiptir. İkincisi bu nesne çocuk tarafından hem sevilir, kucaklanır, öpülür; hem de eziyete uğrar, parçalanır, gömülür, fırlatılır vs. Üçüncüsü, bu nesne çocuğun isteği dışında asla değiştirilemez. Ebeveyn, yıkanmasını, değiştirilmesini ya da atılmasını istese de çocuk buna izin vermez ve bu isteklere karşı tüm gücüyle direnir. Dördüncüsü çocuğun bu nesne üzerinde hem sevgi hem nefret ilişkisi kurmasıdır. Çocuk hazza ve saldırganlığa dayalı dürtülerini bu nesneye aktarır, onunla tatmin eder. Beşincisi bu nesnenin çocuk için kendine ait bir gerçekliğe ve hayati öneme sahip olmasıdır. Çocuk yastığının kokusu olmadan uyuyamaz ya da battaniyesinin sıcaklığı olmadan rahatlayamaz. Altıncısı bu nesnenin dışarıdaki kişilerin dünyasından değil, çocuğun dünyasından gelmesidir. Bir nesne çocuğa zorla geçiş nesnesi olarak benimsetilemez. Ve

son olarak bu nesne içe alınmaz ya da daha sonradan bastırılmaz. Çocuk bu nesneyi hayatının geri kalanında hatırlar; ancak normal süreç tamamlandığında çocuk bu nesneyi bıraktıktan sonra nesne için yas tutmaz. Nesne anlamını yitirdiğinde geçiş nesnesi olgusu kendiliğinden yok olur.[18]

Volkan, geçiş nesnesinin çocuk için işlevini deniz feneri analojisini kullanarak dile getirir. Bir tarafı ışık geçiren ve saydam, bir tarafı ise ışık geçirmez olan fener çocuk ile dış gerçeklik arasında yer alır. Çocuk rahat ve huzurlu iken saydam tarafı dış dünyaya çevirir ve aydınlanan dış dünyadan gelen bilgiyi bu saydam taraf aracılığıyla içine alır. Dışsal gerçekliğin kendisinden ayrı ve farklı olduğunu algılamaya başlar. Ancak çocuk rahatsız ve huzursuzken bu sefer de ışık geçirmez olan tarafı çevirir ve düş kırıklığına yol açan dış dünyaya kendini kapatır. Bu şekilde dışsal gerçekliği belli oranda kontrol altına alarak ve onları ortadan kaldırarak huzur bulmaya çalışır. Çocuk, dışsal gerçeklik üzerinde kontrol kurduğu için zihinsel olarak "tümgüçlü"dür. Gelişimi içinde çocuk bu feneri sayısız kez çevirerek bir taraftan gerçekliği tanırken bir taraftan da ihtiyacı olan tüm-güçlü, narsisistik doyuma ulaşabilmektedir.[19]

Dışsal gerçekliği değerlendirme gerekliliği duyulmayan bu ara alanda dinlenme ihtiyacı, yetişkin bireylerde de görülmektedir. Bu anlamda her türlü uyuşturucu, keyif verici madde kullanımı ve bağımlılığı, sanatsal yaratıcılık, dinsel inançlar, ideolojik bağlılıklar geçiş olgusunun yetişkinlikteki uzantıları olarak değerlendirilmektedir. Bu ara alanlar bireyleri büyük grup kimliklerine bağlama işlevi de görür.

Fanatik inançlar, insanların "yanılsama ile gerçeklik arasında ayrım yapma" uğraşısı içinde bir dinlenme alanı oluşturur. Yetişkin bireyler, aradaki bu geçiş alanını, dünyayı daha derinlikli anlamaya çalışırken ya da büyüsel ile gerçek olanı karıştırarak yaratıcılıktaki hazzı yakalamaya çalışırken kullanırlar. Fanatik olmayan insanların, toplumda akılcı ve normal işlevlerini sürdürürken, fanatik inanışlardaki rasyonel olmayan büyüsel kısımlara kolayca inanabilmeleri bir ölçüde doğaldır. Ancak erken çocukluk dönemindeki gelişim sürecinde kötü annebabalık görmüş ya da fanatik grupların içinde onların propagandasını "gerçekler" diye içe-alarak büyümüş kişilerde geçiş nesnesinin geriletici (regressive) görünümleri mevcuttur. Bu durumlarda bireyler, istemedikleri ve kötü olarak algıladıkları dış gerçekliği, tümgüçlü tarzda sürekli olarak ortadan kaldırmaya çalışmakta, bunun için de sürekli fenerin ışık geçirmez tarafını kullanmaktadırlar.[20]

Topluluk psikolojisinde fanatizm

Şimdiye kadar bireysel psikolojide fanatizmi ele alıp değerlendirmeye çalıştık. Oysa insan aynı zamanda bir grup-varlıktır. Kimliğin bireysel boyutunun yanı sıra bir de toplumsal boyutu vardır. Bu nedenle fanatizmin bir de topluluk psikolojisindeki görünümlerini ele almak gerekmektedir.

Toplumsal kimlik, bir grubu oluşturan bireylerin büyüme ve sosyalleşme süreci içindeyken içselleştirerek sahip oldukları kültürel-tarihsel-siyasal kodlardan oluşur. Kolektif kimlik adı verilen etnik, dinsel ve ulusal kimlikler, toplumsal kimliğin içinde yer alır.[21] Bu kodlar bireysel kimlik ile iç içe geçmiştir ve varlıkları özel durumlar dışında fark edilmez. Toplumsal kimliğin kodları, bireylerin yaşamları boyunca işleyen içe-alma, içselleştirme, yansıtma ve yansıtmalı özdeşim gibi birtakım psikolojik mekanizmalar yoluyla, kişisel kimliklerin şekillenmesi sürecinde yerleşir. Bu süreç sonunda dış dünya ile iç-dünya arasında tam anlamıyla birbirine denk olmasa da bir paralellik ortaya çıkar. İç-dünyadan dışarıya yansıtılanlar dış dünyayı etkileyip biçimlendirirken, dış dünyadan gelen uyarımlar da iç-dünyanın süzgecinden geçerek yerini alır. İç-dünyamız ile dışsal gerçeklik arasında bu mekanizmalar aracılığıyla sürekli bir alışveriş vardır. Dışsal gerçekliği, iç-dünyamızın "gerçek"lerini ona yansıtarak anlarız. Bu sürecin sonunda dış dünya, aslında iç-dünyamızın bir uzantısı haline gelir. Dolayısıyla iç-dünyamızdan bağımsız bir dış gerçeklik yoktur.[22]

Toplumsal kimlik kodları, bireyleri, birbirlerini hiç görmemiş ve görmeyecek olsalar da aralarında bir bağ oluşturarak, bir arada tutar; 'biz'lik duygusunun kaynağını oluşturur. Toplumsal kimliğin oluşturduğu, içeriyi ve dışarıyı belirleyen bu psikolojik sınır, bireylerin ilkel varoluş kaygıları ve korkularına karşı koruyucu bir kalkandır. Aynı zamanda dışarıdan gelecek tehdide karşı grubu bir arada tutarak hayatta kalma mücadelesinde önemli rol oynar. Lider, toplumsal kimlik ve 'biz'lik duygusu için önemlidir; grubu ayakta tutar ve ona yön verir.[23]

Toplumsal kimlik, bireysel kimlik ile iç içe geçmiş olması nedeniyle belirgin bir tehdit yoksa varlığından ve etkisinden pek haberdar olmadığımız bir parçamızdır. Ama her zaman davranışlarımızın bir bölümünü, toplumsal kimliğimizden kaynaklanan parçası olduğumuz grupla paylaştığımız ortak davranışlar, yani "grup davranışı" oluşturur.[24] İstesek de istemesek de farklı bireysel psikolojilere sahip olan insanlar olarak içine doğduğumuz, aynı dili paylaştığımız, aynı çocuk yetiştirme pratiklerinden geçtiğimiz toplulukla

benzer davranışlar gösteririz. Bu nedenle fanatizmi öncelikle o topluluğun tarih boyunca sebat etmiş, değişime dirençli, adeta yapısal psikolojik özelliklerinde, grup davranışında aramak gerekir. Bir topluluğun grup davranışında, toplumsal kimliğinin oluşumunda yer alan fanatik öğeler, bu topluluğun fanatizme düşeceği özel koşullar oluştuğunda fanatizmin şeklini ve yoğunluğunu belirleyici bir etkide bulunur.

Her topluluğun kimliğini, grup davranışını oluşturan yapısal psikolojik özellliklerinin yanı sıra bir de duruma, koşullara özgü psikolojik özellikleri vardır. Nasıl yazının başında belirttiğimiz gibi her birey kimi zaman fanatik davranışlar gösterebiliyorsa, her toplum uygun koşullar oluştuğunda fanatizm psikolojisine doğru yol alabilir. Nedir bu fanatizmin ortaya çıkışına elverişli, uygun koşullar? Tek cümleyle özetlemek gerekirse, "özellikle yaşanan ortak zorluklar sırasında, toplumsal kimliğin bireysel olanın önüne geçtiği zamanlarda, fanatizm psikolojisine en uygun koşullar ortaya çıkar".

Gruba dışarıdan ya da içeriden bir tehdit gelirse grubun 'biz'lik duygusu artar, toplumsal kimlik daha belirgin hale gelir ve fark edilir. Bu tehdit gerçek bir tehlike olabileceği gibi, aslında gerçek olmayan, ancak öyle algılanan bir tehdit de olabilir. Savaş dönemleri, açlık, büyük doğal afetler, etnik temizlik, soykırım, sürgün gibi insan eliyle yapılan travmalar, toplumsal kimliğin uyanmasına yol açar ve bireylerin büyük fedakârlıklar yapabilmelerini sağlar.

Geçmişte yaşanmış ancak tam olarak yası tutulamamış acılar da toplumsal kimliğin öne çıkması için önemli bir ateşleyici olabilir. Zaman zaman büyük gruplarda tarihte yaşanmış acı olaylar sanki olay bugün yaşanmış gibi büyük ve derin duygulara yol açabilmektedir. Buna Volkan "zaman çökmesi" adını vermiştir.[25] Zaman çökmesi olduğunda, olay sanki dün yaşanmış, zaman geçmişten gelip "şimdi"nin üzerine çökmüş gibi, toplum içinde çok canlı duyguların yaşanmasına neden olur. Bundan sonra gruptaki bireylerin toplumsal kimlikleri daha da canlanır, grubu simgeleyen semboller ve lidere bağlılık önem kazanır. Grup güncel olayları geçmişin gölgesinde algılar. Dolayısıyla gerçeği olduğu gibi görebilme yeterliliğini kaybeder.

Burada ortaya çıkan psikolojik durum, literatürde "büyük-grup gerilemesi"[26] (regression of large-group) adı verilen olguya işaret eder. Büyük gruplar, toplumlar da zor durumlarda tıpkı bireyler gibi bir gerileme (regression) yaşarlar; ancak insan ve topluluk yaşamının erken dönemlerinde görülebilecek, bu nedenle ilkel (primitive) denen, "fanatizmin psikolojisi" bölümünde

ele aldığımız savunma mekanizmalarına benzer tepkiler verirler. Grup, gerileme içine girdiğinde yapıcı (olumlu) dinamiklerin yerine yıkıcı (olumsuz) olanlar ön-plana geçmeye başlar.[27]

Fundamentalizm ve fanatizm gibi durumlar, toplumların psikolojisinde yapısal olarak yer alabilme ihtimalinin dışında, toplumsal kimliğin gerileme yaşadığı dönemlerde, bu gerilemenin bir görünümü, dışa vurumu olarak ele alınabilir. Bu gerileme halinden kaynaklanan fanatizm, her zaman şiddet ve saldırganlığa neden olmayabilir ama hem toplumun kendisine hem de kötülüklerin boca edildiği "öteki"ne karşı zarar verme potansiyelini hep içinde taşır.

"Büyük-grup gerilemesi" denilen şey, yukarıda belirttiğimiz gibi, aslında insanların psikolojik olarak zorlandıklarında, baş edebilmek için, çocukluları boyunca geçtikleri gelişim basamaklarına geri dönmeleri olgusunun büyük gruplar için kavramsallaştırılmasından ibarettir. Gerileme içindeki gruplar belli bir süre için daha önceden çok iyi bildikleri güvenli bir limana sığınma ihtiyacı içindedirler. Ancak gerileme katıysa ve ilerlemeye hizmet ettikten sonra yok olmuyorsa, gruba ve çevresine zarar verici, sağlıksız hale gelir.

Volkan büyük gruplar içinde ortaya çıkabilecek psikolojik gerilemenin işaretlerini tanımlamıştır.[28] Volkan'ın tanımlamasına göre, gerileme yaşayan toplumlarda grup üyeleri bireyselliklerini yitirir. Grup üyeliği ve grup kimliği bireysel kimlik değerlerinden daha önemli hale gelir. Bireysel fikirler ve farklılıklar aşınırken, grup kimliğine ait genellemeler ve önyargılar daha önemli ve yaygın hale gelir.

Grup, bütün olarak gözü kapalı bir biçimde liderin çevresinde toplanır. Lidere olması gerekenden, bir insanın yapabileceğinden daha üstün nitelikler atfedilir ve onun kararlarına sorgulamadan boyun eğilir. Dolayısıyla büyük gruplar gerileme yaşarken çok kolay yönlendirilip hareketlendirilebilir. Grup içinde keskin bölmeler, iyi-kötü, siyah-beyaz ayrımları, bölünmeler görülür. Bu keskinlik grubun kutuplaşmasına ve uçlarda kalanların kötü olarak damgalanmasına neden olur. Grup içindeki farklı görüşler hemen "hain" olarak damgalanır ve bu damga kolay kolay değiştirilemez. Grup, kendi içindeki hainleri bulmakla fazlaca meşgul hale gelir. Aynı keskin bölme grubun dışı için de geçerlidir. Grup dışarıdaki grupları kolayca düşman olarak damgalar ve bunu değiştirmek de kolay değildir. Kendi kimliği ile düşman grup kimliği arasında keskin ayrımlar yapılır. İki tarafın birbirine

benzer olduğu taraflar göz ardı edilirken, farklılıklar abartılır. Küçük farklılıklar üzerine odaklanma temel uğraşılardan biri haline gelebilir. Bilimde, sanatta, politikada ya da gündelik hayatta bunlarla daha sık ve fütursuzca karşılaşılmaya başlanır.

Lider ile grup arasındaki bağımlılık artar ve liderin gücü kanıksanır, sorgulanmaz hale gelir. Topluluk, ahlaki değerler açısından daha mutlakçı ve cezalandırıcı bir moda geçer. Kurallar katılaşır, uymayanlar sert şekilde cezalandırılır. İnanç dizgesinin dışında kalan değerlere sahip ötekiler tümgüçlü bir tarzda düzeltilmeye, doğru yola getirilmeye uğraşılır. Başarılamazsa sert şekilde cezalandırılır.

Türklerin psikolojisinde fanatizmin yeri

Fanatizmin bireysel ve toplumsal psikolojideki yeri konusunda genel bilgilerden sonra artık Türklerin psikolojisinde fanatizmin yerini ele almaya girişebiliriz. Topluluk psikolojisinde fanatizmi incelerken "büyük-grup" adını verdiğimiz toplulukların da tıpkı bireyler gibi karşılaştıkları travmatik olayların şiddetine bağlı olarak "gerileme" yaşadıklarını ve buna bağlı psikolojik tepkiler verdiklerini, fanatizmin bu tepkiler içinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştik. Bu değerlendirmeye göre zorluklarla karşılaşan her toplumun fanatik tepkiler vermesi bir dereceye kadar anlaşılabilir bir durumdur.

Anadolu Türklerinin yakın tarihleri içinde de fanatik tepkileri besleyen, toplumun karşılaştığı birçok zorluk ve travmalar olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, İmparatorluğun gerileme döneminden beri sürekli zorluklarla karşılaşan ve kayıplar yaşayan, Osmanlı bakiyesi insanların yine Osmanlı bakiyesi bir coğrafyada kurmuş oldukları bir devlettir. Elbette Kurtuluş Savaşı'nın, yeniden dünyanın saygın ulusları içinde yer almayı başarmış olmanın zafer duygusu ve onuru yakın tarihimizin belirleyici duygularındandır ama birkaç yüzyıldır süren zorlukların, kayıpların travmatik etkileri ve toplumu sürüklediği matem havası da göz ardı edilmemelidir. Bize göre 1980'lere kadar toplumsal psikolojimizde görülen fanatik unsurlar, Kurtuluş Savaşı'nı başarmış, bir lider etrafında kenetlenmiş ve dünyanın saygın ulusları arasında yerini almış olmanın güven hissiyatının yanı sıra var olduklarından yıkıcı bir etki göstermemişlerdir. Toplumsal psikoloji, Türkçü, radikal Batıcı ve İslamcı fanatizmleri belli bir esneklikle karşılayabilmiş, onların yaygın bir biçim almasına izin vermemiştir. Cumhuriyetin kurucu ilkelerine de yansı-

yan psikopolitik zihniyetimiz, Batı'yı hem örnek alınıp geçilecek bir hedef hem de zararlı öteki olarak görmektedir. Açık ya da örtük biçimde hep Batı'yla yarışan psikopolitik zihniyetimiz, 1980'lere kadar galibiyet ihtimalini hep muhafaza etmiş, "çağdaş uygarlık düzeyinin üzerini" hedeflemiştir. Böyle bir mücadele azmi ve öz-güven sayesinde toplumun büyük çoğunluğu, merkez siyasetlerinde buluşabilmiştir.

Türkiye'nin siyasal kültürünün fanatizme düşmesi, daha ziyade 1980 sonrasıdır ve büyük ölçüde sosyalist bloğun çöküşünün ardından gelen Batı liberalizminin muzafferiyetinin kesinleşmesinin görülmesiyle, küreselleşme süreçleriyle ilgilidir. 1980 sonrasının önemli bir özelliği de bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde dünyada olup bitenlerin, bu arada elbette liberal Batı'nın muzafferiyetinin herkes tarafından, anında, apaçık biçimde algılanabilir hale gelmesidir. Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinin içine katılmaya çalışması sırasında yaşananlar, adeta sınav-çocuğu psikolojisine sürüklenerek kendisine Batılılar tarafından olumsuz ve tarafgir davranıldığı izleniminin ortaya çıkması toplumsal benlik saygısının azalmasına yol açmıştır. Birbirine karşı acımasızca davranan gençlik harketleri, siyaset sınıfına giderek artan güvensizlik hisleri, 12 Eylül askeri darbesiyle toplumsal bilinçdışına kazınan "kendi kendini yönetemeyen toplum" olma teması ve askeri rejimin ardından gelen ayrılıkçı hareket ve büyük ekonomik sorunlar da toplumun öz-güvenini sarsarak benlik saygısının azalmasına katkı yapmıştır.

Tüm bunlar yüzünden 1980 sonrası psikopolitik durumumuzda, daha önce ifade edilemeyen hatta daha iki yüzyıl önceki şanlı tarihimize yakışmadığı için görmezden gelinen mağlupların edaları belirginlik kazanmaya başlamıştır. [29] Bu edanın en açık kanıtı, başta siyasal kültür olmak üzere, topluluk yaşantısı görülen her alanda (spor takımları taraftarlığı, hemşericilik –nepotism–, mezhepçilik, bölgecilik, mezun olunan okullar, meslekler) boy gösteren fanatizmdir.

1980 sonrası toplumun fanatik bir psikolojik ortama sürüklendiğinin en açık işaretlerinden birisi de lidere, liderlere ilişkin tutumunda gözlenmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'le toplumun ilişkisi oldukça sağlıklıdır. Toplum büyük yıkım tehlikeleriyle baş etmeye çalışırken bir lider etrafında kenetlenmesini bilmiş, ona direnme gücünü, yeni ve çağdaş Türkiye'den beklediği umutlarını yansıtmıştır. O yüzden Volkan, Atatürk gibi bir liderlik simgesi oluşturabilmesini Türk halkının büyük

psikolojik başarısı olarak niteler.[30] Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki ilk çalışma döneminde görülen demokratik hava da toplumun Atatürk'ün liderliğini benimsemesinin fanatik bir tutum olmadığının açık kanıtıdır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında otoriter ve totaliter bir yönelim, Türkçü ısrarlar olduğu doğrudur ama bunlar daha ziyade yeni bir ulus-devlet inşası sırasında kurucu elitlerin kendi aralarında baş gösteren, topluma yansımayan eğilimlerdir. Ancak 1980 sonrası gerek "Sevr Sendromu" diyebileceğimiz kuşkucu, güvensiz ruh hallerinin ortaya çıkardığı Kemalist tepkilerde, gerek milliyetçi, dinci, mesiyanik ve büyüklenmeci ideolojilerde öngörülen lidere bağlanma biçimleri psikolojik fanatizmin tüm özelliklerini taşımaktadır.

Batı, güçlü ve yenilemez düşman olarak algılandıkça, Batı'yı geçmeye koşullanmış toplumsal bilinçdışının fanatizme kaymaktan başka şansı kalmamaktadır. Toplumsal psikoloji fanatizme düştükçe gerilemekte, geriledikçe daha çocuksu savunma mekanizmalarına başvurarak içerdeki farklı grupların birbirlerine düşmanlıkları artmaktadır. Ancak bu anlattıklarımız 1980 sonrası döneme özgüdür ve yaşanılanlar hangi toplumun başına gelirse gelsin benzeri tepkiler beklenebilecektir. Bizim bu yazıda asıl anlatmak istediğimiz, Türklerin grup davranışında bulunan, Türklere özgü olan ve şimdi yaşandığı gibi psikolojik gerileme dönemlerinde fanatizmin alacağı biçimleri belirleyen kökenlerdir. Bu nedenle Türk tarihi boyunca sebat eden, "Türk grup davranışı" adını verdiğimiz özellikler içinde, Türklerin sosyopsikolojik yapılarında fanatizmin genel yerini saptamaya çalışacağız. Bunu yapabilirsek, fanatizmi, şimdinin, yakın tarihimiz boyunca ortaya çıkan olayların oluşturduğu bağlam içinde arayıp bulmak ve görünenin ardındaki psikolojik yapıyı değerlendirmek daha da kolaylaşacaktır.

Türklerin fanatizmi etnik ve dinsel değildir

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, sanılanın aksine, Türklerin fanatizmi etnik ve dinsel nitelikte değildir. Onların fanatizminin kökeni daha ziyade savaşçı zihinlerinden ve segmenter toplum yapılarından kaynaklanır. Bu noktayı doğru anlamak çok önemlidir. Zira yalnızca görünen olgularla bir değerlendirme yapmaya kalktığımızda, Türklerin son yıllarda bayrağı eylemlerini belirleyen ana simge haline getirmesinden "milliyetçilik yükseliyor" gibi çok hatalı sonuçlar çıkarabiliriz.

Türklerin anavatanı Orta-Asya'da yaşadıkları kültür havzası, uygarlıklar ve dinlerle ilişkilerde benzersiz bir topluluk psikolojisi üretiyordu. Türkler,

uygarlıklara ve onlara ana rengini veren dinlere karşı adeta "genel alıcı" konumunu benimsemişti. Onların uygarlıklara ve dinlere karşı inanılmaz açık, ilgili ve hoşgörülü bir psikolojik yapıları olduğu tüm Türk tarihi araştırmacılarının gözlerine ilk çarpan hususlardandır.[31]

Savaşçı ve göçebe bir topluluk olarak, fethettikleri topraklara götürecekleri en önemli becerileri siyaset etme ve yönetme teknikleriydi. Bir dinin kurumsallaşabilmesi, kent yaşamının aksamadan, üstelik de estetize edilerek sürdürülebilmesi için yerleşik, yazılı kültürlere ihtiyaç vardı. Türkler, İslam olmadan önce de oldukça yetkin bir inanç manzumesini barındıran bir dine sahipti ama bu dini yerleşiklere benimsetmelerine imkân yoktu. Tam tersine onlar yerleşiklerin kültürleri, kurumları ve inanç sistemleri karşısında büyüleniyor, hayranlık yaşıyorlardı. Bu nedenle Türk tarihi boyunca hep "hangi dine girilmesi" gerektiği soruldu durdu. Türkler hep uygarlıkların ürünlerine ve inançlarına merak gösterdi, yerleşiklerin niye bu inançları benimsediklerini anlamaya çalıştı. Türk tarihi, yalnızca bu konuda ünlenmiş Babür İmparatoru Ekber Şah'ın değil birçok Türk beyinin, savaş dışında yaptıkları en keyifli işin her dinin ileri gelenlerini bir araya getirip tartışmalarını izlemek olduğunun kayıtlarıyla doludur. Türk beyleri, birçok keresinde bu tartışmaların içinden çıkamamışlar, aralarından İslamiyet, Hıristiyanlık ve Museviliği aynı anda ve hep birden benimsediklerini ilan edenler bile olmuştur.[32] Bu özellikleri Türklerin uygarlık tarihindeki rolünün uygarlıklar arasında arabulucu, kültür taşıyıcısı olarak nitelenmesine yol açmıştır.[33]

Türklerin kahir ekseriyeti zaman içinde İslamiyet'i benimseyince dinsel konulara bu merak ve ilgi kısmen yatışmış ama dinsel hoşgörü bugüne kadar Türklerin psikolojisinin ana unsuru olarak kalmıştır. Türklerin İslam olduktan sonra da din adamlarına duydukları saygı ve ibadet özgürlüğü konusundaki eşsiz tutumları, yalnızca İslami gelenekle açıklanamaz.

Türk yöneticilerinin dinsel tercihlerinde belirleyici bir diğer unsur, onların siyaseti de en azından inançları kadar önemsedikleridir. Birçok tarihçi, Türklerin din tercihinde siyasetin ve yönetme idealinin belirleyici bir rol oynadığı saptamasını yapmaktadır. Gök-Türklerde Budizmin ve Nasturi Hıristiyanlığın, Uygurlarda Manihaizmin, Hazarlarda Museviliğin ve hatta Karahanlılar ve Selçuklularda İslamiyet'in gelişmesinde siyasetin önemli rol oynadığına ilişkin ciddi tezler var. Bu özellikleri onların inanç alanında fanatizm yerine pragmatik bir tutum geliştirmelerine neden olmuştur. Roux'un "Türklerin tarihe geçmiş fanatizm örnekleri nadiren kendiliğinden

meydana gelmiş olaylardır... Pragmatik Türkler, kendileri için yarar gördükleri zaman her türlü yaşam tarzından vazgeçmeyi bilmişlerdir" demesi bu nedenledir.[34]

Uygarlıklara ve dinlere karşı açık ve hoşgörülü tutumlarının zararı Türklere idi. Türklerle etkileşim içine girenler, bu durumdan çoğu kere hoşnuttu. Asya bozkırlarından kopup gelen ve kendilerine yurt arayan Türklere karşı Anadolu'nun yerli halkı da hoşnut bir tutum takındı. Türklerin etnik ve dinsel fanatizm tanımayan adaletli tutumları Anadolu ahalisinin gönlünü adım adım fethediyor, birçok Rum Bizans'tan kaçıp Türklerin egemen olduğu bölgelerde yaşamak istiyordu. Bu arada Doğu ve Batı Hıristiyanlığı arasındaki çelişkiler de büyüyordu. Hatta son Haçlı seferleri doğrudan doğruya Bizans'a yönelik olarak düzenlenmişti. Bizans halkının gönlü de giderek Türklerden tarafa yöneliyordu.

"Ancak fethedilmek isteyen toplumlar fethedilebilirler" diyen tarihçi Braudel, hem İstanbul'un fethini hem Osmanlı'nın evrensel bir imparatorluğa doğru gelişmesini Anadolu ve Balkanlar'da yaşayan ahalinin Osmanlı'nın hoşgörüsüne sığınmasına bağlamaktadır. Önceleri Anadolu'nun yerli ahalisinin ve sonra giderek tüm Bizans halkının Türklere karşı böylesine olumlu bir tutum takınmalarında, yaşadıkları ortamın egemenlerinden ve egemenlik tehditlerinden artık bıkmalarının olduğu kadar Türklerin ırkçı ve dinsel fanatik niteliklerinin olmayışlarının da payı büyüktür.[35]

Türklerin uygar topluluklarla ve dinlerle karşılaşmalarında izledikleri, yukarıda sözünü ettiğimiz kolay kabullenici ve benimseyici tutum, bugün de sürüyor. "Kendi-öz-benliğimiz" temasını milliyetçi Türkler dillerinden düşürmüyor. Ama dikkatle bakıldığında bu "öz-benlik" vurgusunun altında bile bir serzeniş olduğu görülecektir. Kendi-öz-benliğimize dönmenin, bizi kurtarıp ayağa kaldıracak cevher olması tezi, aslında başımıza gelen bunca belanın kendi-öz-benliğimizi kolayca terk etmemizden kaynaklandığını söylemektedir. Bugün görülen milliyetçi fanatizm, mağlupların gururlarındaki incinme yüzündendir yoksa yapısal değildir.

Türk fanatizmi tarihsel savaşçı zihniyetin abartılmasıyla kendisini gösterir

Türkler, savaşçı bir topluluktur. Tarih, Türkleri en çok savaşçı özellikleriyle tanır. Cinsiyet ayrımı gözetmeksizin savaşçı (bir zihniyete sahip) olan Türkler, yalnızca kendi devletleri için savaşmamıştır. Tarihe bakanlar göreceklerdir ki, Asya'nın ve Orta-Doğu'nun birçok devleti de Türklerin savaşçı-

lığından istifade etmiş, savaşçı birliklerini Türklerden oluşturmuştur. Üstelik bu çoğu zaman zorla değil, bizzat Türklerin paralı asker olarak ordularda savaşma isteğiyle olmuştur. Türkler, İslam ordularının haricinde Bizans, Sasani ve Hint vs. ordularında da yer almışlardır.[36] Tarihleri boyunca, dünyanın her yerinde savaşan Türklerin örneğin İslam'ın kaderini belirleyen Talas Savaşı'nda, Müslüman olanları İslam ordusunda, Karlug Türkleri ise Çin ordusundaydı. Karluklar İslam ordusu tarafına geçince İslam tarihinin de kaderi değişti. Hemen hemen tüm Türk boylarının zaman içinde İslamlaşması, onların savaşçı ruhlarını yatıştırmak yerine daha da artırdı. Birçok kere farklı Müslüman orduların askerleri olarak Türkler, birbirlerini yok etmek zorunda kaldı. Yıldırım-Timur, Şah İsmail-Yavuz Sultan Selim, I. Mahmut-Nadir Şah ordularında hem Türk hem Müslüman olan askerler birbirlerini boğazladı. Gazneliler, Memlüklüler gibi paralı asker olarak geldikleri ülkelerde, Türklerin yönetimlerini beğenmedikleri devletleri ele geçirip yönetimi ele aldıkları da çok oldu. Türkler, savaşçı zihinleri sayesinde muhteşem yetenekli ordular kurabiliyordu. Ordu kurma yeteneği, yönetme yeteneğiyle birleşince devlet kurmak, devlet ele geçirip yönetmek sorun olmuyordu.

İslam coğrafyacılarından Cahiz'in "Bu Türklerin aklı fikri savaşta" sözü söylemek istediklerimizi çok iyi anlatıyor. Bu kadar geniş Türk toplulukları olarak tarihimizde ilk kez bir din çatısı altında birleşmemizin İslamiyet'in de savaşçı niteliği ile ilgili olduğu yönünde çok fazla değerlendirme yapıldı. Gerçekten de Türkler İslam'ın kılıcı oldu, bu yüzden 19. yüzyıla kadar batıda Türk ve Müslüman aynı anlama geldi. Avrupalılar çocuklarını "Türkler geliyor!" diye korkuttular.[37]

Türklerde "savaşçı zihin" diyebileceğimiz bir düşünce kalıbının varlığını görmek için uzağa gitmeye gerek yok, bugün de herhangi bir olay karşısında tavırlarımıza baktığınızda bunu hemen gözlemleyebilirsiniz. Savaşçı zihnin temel özelliği, fanatizme (ancak bu etnik ve ırkçı bir nitelik göstermez, daha ziyade ideolojiktir) yatkın olması ve sorunları, muarızını düşmanlaştırma ve düşmanı yok etme yoluyla çözmeye çalışmasıdır. Savaş zamanında belki "savaşçı zihin" çok iş görebilir ama barış şartlarında da aynı zihin özellikleri kendisini gösteriyorsa fanatizm için hem elverişli bir zemin hem de fanatikliğin bir dışavurum alanı söz konusudur. Barış zamanlarında savaşçı bir zihin bazı özellikleri nedeniyle toplum yaşantısında birçok olumsuzluğa yol açar. Biz toplum olarak bu olumsuzlukları iliklerimize kadar yaşadık, tanı-

dık, biliyoruz: Dökülen kanlardan, ideolojik fanatizm dolayısıyla çektiklerimizden, yaşam tarzımızdaki erkeksi kaba sabalıklardan, okuma yazmayı hor görmelerden, uygarca harcanamayan birikimlerin gösteriş ve şatafata dönüşmesinden, tele-volelerden...

Burada küçücük münakaşaların nasıl yumruk yumruğa kavgalara, sokaktaki çocuk kavgalarının nasıl aileler, sülaleler arası savaşlara dönüştüğünü; insan ilişkilerinde sorun çıktığı durumlarda sorunu çözme yolu olarak karşısındakine "dersini vermek", "haddini bildirmek", "paçasını aşağı almak", "dünyayı zindan etmek" gibi yöntemlerin benimsendiğini; erkeğin kadına, büyüğün küçüğe, öğretmenin öğrenciye kötek atıp durduğunu uzun uzun anlatmaya ne hacet... İdeolojik mücadele adı altında gençlerimizin birbirlerini gördükleri yerde vurdukları, "kana kan intikam" nidalarının hiç kulaklarımızdan eksik olmadığı günlerden, bugün de spor müsabakalarına bile savaşa gider gibi gittiğimizden konuşmak gereksiz... Tüm bunlar Türklere özgü fanatik psikolojilerinden türeyen, bu psikolojinin sürekli üretip durduğu olgulardır. Sanıldığı gibi milliyetçiliğin yükselmesiyle, dinciliğin artmasıyla ilgili değildir bu görüntüler. Türklerin savaşçı zihniyeti, fanatizmin savaşçılık şeklinde tezahürüne neden olmaktadır.

Burada insanımızın zihin örgüsündeki ana uğraklardan birisi "savaş"tır; burası, savaşçılığa sağdan ya da soldan durmaksızın övgüler düzülen kültürel coğrafyadır. Bizim kültürel atmosferimizde her ne kadar ideolojilerin katılığı, keskinliği temel sorun gibi dursa da, aslında alttan alta ideolojik fanatizmi de savaşçı, savaşkan ruh hali beslemektedir. Bir baksanıza çevrenize, liberalliklerine, özgürlükçülük ve bireyciliklerine toz kondurmayanlarımız bile komşu ülkelerle aramızda bir sorun çıktığında ya da Irak'a tezkere sorununda olduğu gibi bir yerlere savaşmak için çağrıldığımızda nasıl da vuruyorlar savaş tamtamlarına, nasıl da ballandıra ballandıra anlatıyorlar kaç koyarsak kaç alacağımızı! Çoğumuz ise zaten hep kabadayılıkla kasılı bir bedenin içinde yaşadığımızdan savaş ihtimali belirdiğinde "savaş ağası" pozlarının egzersizlerini yapmaya başlayıveriyoruz. Şu yaşantımıza bakıp da kim inanır bu toprakların "12 Eylül" öncesi ve sonrasında kanlı kardeş kavgalarına sahne olduğuna. Etrafımız kan çemberi, her an biz de savaşın içine çekilebiliriz ama şaşırtıcı biçimde halkımızın gözünde acı ve zor bir durumla karşılaşacak olmanın endişesinden pek eser yok. Derinden bakınca insanlarımızın gözlerine, savaş korkusundan ziyade, nerdeyse umut dolu bir beklenti görüyorsunuz. Kahvehanede, sokakta, ev ve arkadaş sohbetlerinde,

tatlı tatlı (!) güç hesapları yapılırken daha iyi hissedebilirsiniz toplumsal psikolojimizin bu "savaşçı" niteliğini.

Peki, nereden köken aldı, nasıl olup da Türklerin toplumsal psikolojilerine böylesine köklü biçimde yerleşti bu savaşçılık özelliği? İlk bakışta Türklerin Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya uzun yürüyüşlerine ve bu toprakları yurtlaştırma çabalarına, kısmi-durağan dönemler dışında hani neredeyse tüm tarihinde hep bir var kalma mücadelesi içinde olmuş olmaları, açıklayıcı bir neden gibi durmaktadır.

Savaşçılık bu kadar kıymetliyse, demek ki bu toplumun hayatında bu kadar önemli bir rol üstlenmiş olmalıdır. Atalarımız o kadar zor koşullar altında yaşamışlar ki, içlerinden en cesur, en yiğit olanlar, kendisini toplum için feda edebilecek kadar gözüpeklik gösterebilenler sayesinde ayakta kalabilmişler. Kahramanlık en büyük erdem olmuş. Analar, tüm dikkatlerini vatanın, milletin hayrına kahramanlıklar yapacak evlatlar yetiştirmeye sarf etmişler. Onları cepheye saldıklarında göğüsleri kabarmış, obasında köyünde, burada rahatız ama benim oğlumun sayesinde diye gurur duymuş. Anasının çok kıymetlisi olan oğul, ona layık olabilmek için, daha henüz gönlü ondan ayrılacak kadar olgunlaşmadığı halde koşmuş cepheye, atılmış düşmanın üzerine. Geride bıraktığı toprakları anasıyla özdeşleştirmiş "anavatan" yapmış, gönlünde bir türlü ayrılamadığı anasını taşımış, onun için savaşmış. Hâlâ asker uğurlama törenlerimizde, şehit cenazelerimizde analarımızın birinci kişi olmasında bu hikâyenin büyük payı vardır. Savaşçılığımızın kökenleri, hem Orta Asya'daki yaşantımıza, hem de erkek çocuklarımızın anneleriyle olan en erken ilişkilerine dayalıdır. Sorunu buralardan düşünmeye başlamalıyız.

Doğayla ve çevreyi kuşatmış çok sayıda düşmanla baş edebilmek, dirlik düzenlik kavgasını kazanabilmek için Türkler, olanca dikkatini savaşçılık ve "töre" üzerine yoğunlaştırmıştır. Erkeksi savaş ve disiplin teknikleri, Türklerin zihnini savaşçı kılmakla kalmamış, bedenlerinin eğitiminde ve insan ilişkilerini biçimlendirmede de ana rolü oynamıştır. Savaşçı ruh, bakışlara, yürüyüşlere bile sinmiş, hem erkeksiliği beslemiş, hem erkeksilik sanılmıştır.

Evet, Türkler savaşçıydı; göçebe-hayvancı nitelikleri ağır basan toplum, savaşın disiplinine göre katmanlaşmış, "töre" her işin başı haline gelmişti. Başbuğları Kağan, Gök-Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisiydi ve atalarına karşı çok büyük saygıları vardı ama yine de "töre" başbuğdan daha önemliydi. Başbuğ, kendisinden beklenilenleri yapmadığında, saygı ve itaat de kalmıyor, hemen bir başka ailenin çevresinde toplanılıyordu.[38] Bu büyük olası-

lıkla, hem bozkır yaşam kültürü[39] hem de 2. Gök-Türk İmparatorluğu'nun ünlü bilge veziri Tonyukuk'un dediği gibi devasa Çin nüfusu ve güçlü Çin geleneği ile başa çıkabilmek içindi.

Değişik teorisyenler, toplumsal bilincin belirleyicileri olarak toplumsal-sınıfsal çevreyi, coğrafyayı vs. bazı koşulları öne sürmüşlerdir. Bu teorilerde birçok gerçek, yerli yerinde saptanmasına rağmen toplumsal bilincin, muhtemelen dille ve çocuk yetiştirme pratikleriyle gelecek nesillere doğru taşınan bilinçdışı içeriği ihmal edilmiştir. Bu nedenle, bu teoriler, nasıl oluyor da Türklerin Orta Asya'daki sosyo-ekonomik ve coğrafi koşullarıyla Anadolu bu kadar farklı olmasına rağmen, grup davranışlarının böylesine benzerlik göstermesini açıklamakta pek işimize yaramıyor. Biz toplumsal ve coğrafi çevrenin toplumsal bilinci oluşturduğunu kabul etmekle birlikte, oluşan toplumsal bilincin bazı katmanlarının çok derinlere kadar kök saldığını, aynı dil konuşulduğu ve çocuk yetiştirme pratikleri aynı kaldığı sürece grup davranışının da çok ileri zamanlara kadar devam edeceğini öne sürüyoruz. İşte bu nedenle, Türk zihniyetinin savaşçı niteliği bugün de dimdik ayaktadır ve her türlü fanatizme fidelik etme işlevi görmektedir.

Elbette biz Türkler, yalnızca savaşla ilgilenmedik, karşılaştığımız Çin, Hint, Pers, Arap-İslam, Roma-Bizans son olarak da Batı uygarlıklarına büyük bir tecessüsle yaklaştık. Uygur devletinde Manihaizmin etkisiyle, Maveraünnehir'de İslamiyet'le karşılaşmamızın oluşturduğu hayranlıkla biraz olsun savaşları ikinci plana aldığımız dönemler oldu ve bir özgün uygarlık için ne kadar yüksek potansiyeller taşıdığımız hemen ortaya çıktı. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, aramızdan bazılarını savaşçı zihnin etkilerinden kurtarıp sanatçı ve din adamı olarak yetiştirdiğimizde uygarlık tarihine birçok katkı yaptık. Bu katkıların gururunu yaşamak hakkımız ama itiraf etmeliyiz ki, Cumhuriyet'e gelene kadar hemen tüm Türk yönetimleri, edindikleri ve oluşturdukları uygarlık nimetlerini kara-budunla paylaşmaya hiç heves etmediler. Kara-budunu sürekli bir savaşçı deposu olarak gördüler. Yalnızca Cumhuriyet Türkiyesi, şöyle ya da böyle bir topyekün uygarlaşma projesine sahipti, "çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkma"yı hedefledi. Bugün bu yolda yürüyoruz, büyük çoğunlukla İslamiyet'i benimsedikten sonra da şimdi de kendimize özgü bir biçimde modernleşmeye çalışıyoruz. Ama henüz geniş halk kitlelerinin yaşama tarzlarını uygarca dönüştürmeyi başarabildiğimizi söyleyemeyiz. Sözlü kültürün ve potlaç kültürünün etkisinde bulunan geniş halk kitlelerinde barış zamanlarında bile savaşçı bir zihnin tüm emareleri

kendisini gösteriyor. Türk halkının zihni, yüksek manevi ve estetik değerlerle ilgilenmeye vakit bulamayarak, büyük ölçüde savaşçı bir zihin olma özelliğini koruyor.

Bu yüzden savaşçı zihnimiz üzerine daha çok düşünmeli, Türk savaşçı zihninin tarihin derinliklerine giden arkeolojisi ve bu arkeolojideki uygarlık izlerinin nasıl yeniden canlandırılabilecekleri üstüne kafa yormalıyız. Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" derken ve "medeniyet dersleri" gibi naif bir çabaya girişirken, asıl olarak kara-budunu artık savaşçı deposu olmaktan çıkarmayı, insanlık tarihinde önemli bir yeri olan Türklerin, bu büyük topluluğun, yalnızca savaşçılık değil bir kez de uygarlık adına söz almasını hedeflediğini söyleyebiliriz.

Toplumsal yapımız fanatik segmentler üretiyor

Türk toplulukları, eski zamanlarda aynı kandan olmanın, akrabalığın ön-plana alındığı birtakım semboller ve değerler etrafında birleşen insanlardan oluşan kümelere ya da segmentlere bölünmüş durumdaydı. Türk toplum yapısında birincisi boy, soy sop tarzında sağdan sola; ikincisi aynı boy içinde ak-budun ve kara-budun diye ayrımlara yol açan yukarıdan aşağıya ikili bir segmentasyon bulunuyordu. Ama yukarıdan aşağıya doğru olan ikinci segmentte önemli çatışmalar çıkmıyor, ak-budun ve kara-budun kavgası neredeyse hiç olmuyor, bu yüzden Batı'daki gibi sınıflar ve sınıf kavgası görülmüyordu. Oysa semboller etrafında örgütlenmiş soldan sağa olan birinci segmentte kan gövdeyi götürüyordu.

İlk bakışta bu özelliğimiz, çok olumluymuş gibi algılanabilir. Ama öyle değil. Segmenter toplumumuzdaki semboller mücadelesi, Batı'daki sınıf mücadelelerinden daha pahalıya patlıyor. Sınıf mücadelesi daha reeldir; pazarlık etme ve sonuçta uzlaşma imkânı vardır. Semboller etrafında dönen segment mücadeleleri ise duygusal bir zeminde cereyan ettiklerinden kimlik ve kişilik konularında pazarlık etmek daha zordur. Üstelik merkezi bir otorite, merkezi bir ahlak, merkezi bir hukuk düzeni gerçekte kurulamadığı, toplumun bütününden ayrı olarak herkesin inandığı ve sorumlu olduğu başka bir otorite ve ahlak sistemi olduğu için sosyopatinin ve mafiyöz oluşumların cirit atmasına imkân veren verimli bir ortam da yaratılıyor. İşte Türk toplumunda fanatizmin hem kaynaklarından hem de görünümlerinden birisi, bu segmenter toplum yapımızdır.[40] Türklerin savaşçı özelliği onların dışarıdan fanatik görünmelerine neden oluyorsa, segmenter toplum yapıları da birbir-

lerine karşı fanatik olmalarını açıklayıcı bir özelliğe sahiptir.

Türk toplumunda Batı'da olduğu gibi sınıflar oluşmayınca, herkesi bağlayan bir toplumsal sözleşme de, sözleşme yapma geleneği de olmuyor. Zira Türk toplumunda "kolay sınıf atlama" özelliği var.[41] İnsanlar sınıf mücadelesine inanmıyor, "çalış senin de olur" fikrine ikna oluyor. Çalışıp başaramayacaklarına inananlar ise şans, kader, kısmet demeyi öğreniyor, suçu felekte arıyorlar.

Ak-budun, kara-budun kavgası, segmentin kendi içinde büyük çatışmalar olmamasının nedeni "kolay sınıf atlama" ile sınırlı değildir. Bir segmentin, yani bir boyun içinde sürekli bir kuşatılmışlık hissi ve var kalma kaygısı bulunduğundan, dikkatlerin ve öfkenin üzerine çekildiği "öteki" düşman imgesi üretilebiliyor. Bu yüzden boyun kendi içindeki çatışmalar kavgaya dönüşmeden önleniyor. Bu "öteki" de genellikle en yakındaki bir başka Türk boyu oluyor. Türk tarihindeki olumsuz özellikler, Türk olmayan "öteki"ne karşı olmaktan ziyade, "kendinden olan"a karşı yoğunlaşıyor.

Bu noktada her türlü fanatizmin oluşumunda büyük önem taşıyan "öteki"nin Türkler için taşıdığı önemden bahsetmemiz gerekiyor. Aslında "Türk"ün iki türlü "öteki"si var. Bir tanesi, şimdi söylediğimiz gibi, komşu Türk kavimleri; diğeri ise Türklerin cihana egemen olma, dünyayı yönetme arzuları nedeniyle, o sırada dünyadaki en büyük güç kimse odur. Bu ikinciye Türk'ün "mutlak öteki"si diyebiliriz. "Türk"ün "mutlak öteki"si, onun cihan egemenliğine engel olan yani o an dünyada egemen olandır. Muhtemelen Türklerin kendilerini dünyanın merkezine, Gök-Tanrı'nın temsilcisi kağanlarını dünyanın yönetimine yerleştiren eski inançlarının, yaşadıkları zor tabiat şartları ve kalabalık Çinlilerle sarılı olmanın yarattığı bir ruh halinden kaynaklanıyor bu "mutlak öteki" seçimi. Atalarımız, büyük ihtimalle dünyanın geri kalanını Çinlilerin oluşturduğunu sanıyordu, bu zorlu dünyada var kalabilmek ve onların uygarlık ürünlerine sahip olabilmek için tüm dünyaya egemen olmaktan başka çareleri olmadıklarını düşünüyorlardı. Yönetme arzularını da, savaşçı ruhlarını da maddi koşullar belirliyordu. Bu ruh hali, nesillere aktarıldı, Türk grup davranışı haline dönüşerek günümüze kadar geldi.[42]

Türklerin segmenter toplum yapılarından kaynaklanan olumsuzlukları dışarıya, "öteki"ne değil de, "kendinden olan"a yansıtan nitelikleri, onların tarihini "kardeş kavgaları" tarihi haline getirmiştir. Öyle ki devlet kurma özellikleri tartışmasız olan Türk devletlerinin yıkıcıları her zaman başka bir Türk topluluğu olmuştur. Türklerin olumsuz niteliklerini yansıtacağı rezer-

vuar olarak "kendinden olan"ı kullanan bu özelliği, onların başka topluluklara ve inançlara karşı inanılmaz bir hoşgörüyle yaklaşmaları gibi olumlu bir sonuç doğurmuştur.

Göçebe-savaşçı atalarımız, komşu zengin uygarlıklara, o kadar güçleri yoksa diğer Türk boylarına savaş açıyorlar. Öyle ki Çinliler, Türklerin iç kavgaları karşısında şaşırıp kalıyor, "Türkler, yan yana barış içinde yaşamaktansa, birbirlerini yok etmeyi tercih ederler. Birbirlerine düşman olan… On binlerce klandan oluşurlar" diyorlardı.[43]

Bu nedenle Gök-Türk ve Dokuz Oğuz kavgası şeklinde kendini gösteren ve Orhon Yazıtları'nda açıkça anlatılan kardeş kavgası, Türk tarihinin hemen hemen tamamını işgal etmektedir. Tarihteki temel vasıflarından birisi "devlet kurma" geleneği olan Türkler, birçok devlet kuruyor ama kurdukları devleti, genellikle bir başka Türk boyu yıkıyordu. Türk tarihinde düşmana karşı ittifak yapmak yerine, kardeşe karşı düşmanla işbirliğine girişme tutumu daha yaygındı. Zira kardeş kavgaları, yaşam kültürümüzün temellerinden birisiydi.

Türklerin segmenter toplumunda her segment, yani boy, toplumsal kimlik oluşumunda temel bir işlev gören toplumsal temsil araçları olan semboller etrafında bir araya geliyor. Bu nedenle segmentin sembollerine yapılan bir saldırı, insanların kendi kimliklerine saldırı gibi anlaşılıyor ve kolayca kavgalar çıkabiliyor. Farklı toplumsal segmentler, birisi diğerlerine galebe çalana kadar sürekli bir kardeş kavgasına tutuşuyor.

Bugün de değişen bir şey yok, segmenter toplum yapımız sürüyor, sürekli birbiriyle didişen bir toplumuz. Elbette bugün segmentler, artık boylardan oluşmuyor; segmentasyonu akrabalıklar belirlemiyor. Toplum, akrabalıkların, kan bağının izlerini bilemeyecek kadar birbirine karışmış. Ama kafa yapımız, zihniyetimiz, yetişme tarzımız hâlâ aynı. Segmentler bugün, yaşanılan bölge, taraftarı olunan siyasi parti ve ideolojik oluşumlar tarafından belirleniyor, semboller ona göre şekilleniyor. Hep "biz"den olan, bizim gibi düşünen, bizim gibi yaşayan insanlar aramayı sürdürüyoruz. Buluyoruz da. Burnumuz her yerde tanıdık kokusu alıyor. Hep "bizimkiler"den güç alıyoruz. Kamuda ve hatta özel sektörde yükselmeler hep bazı toplumsal asansörler sayesinde oluyor. Hemşericiliğin, hısımı, akrabayı, eşi dostu, "bizimkiler"i kayırmanın alıp yürümüş olması eski soy-sop tarzı örgütlenmemizin bakiyesi davranışlardır. İdeolojik-siyasi segmentlerin sembolleri (örneğin bayrak, Atatürk, din, Türklük, Batılılaşma, laiklik gibi) de toplumumuzun tarihsel belleğinin bir devamı niteliğindedir ve fanatizm için çok verim-

li bir besiyeridirler. Sürekli birbirimize sataşıyoruz, niye böyle yapıyoruz diye sormadan. Suçu hep diğerlerine, öteki ilden, öteki partiden olanlara atıp duruyoruz. Hepimiz iltimastan, adam kayırmacılıktan, haksızlıklardan yakınıyoruz ama hepimiz aynı davranış kalıbının içindeyiz. "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" diyenler, ne çok burada! İşte o her birimizin "kim" olduğumuz, sırtımızı dayadığımız yer ise, fanatizmimizin atlama tahtasıdır.

Notlar

1 Andrew Heywood, *Siyaset,* Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 89.
2 Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara, 2006.
3 Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü,* Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s. 73-74.
4 Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü...*
5 Hans Georg Gadamer, *Truth and Method,* Seabury Press, New York, 1975.
6 Erol Göka, *Buradan Böyle,* Okuyanus Yayınları, İstanbul, 2001.
7 Frank Summers, "Fundamentalism, Psychoanalysis and Psychoanalytic Theories", *Psychoanalytic Review,* C. 93, No 2, s. 345, 2006.
8 James Springett, "Religious Fundamentalism and Primitive Projective Processes", *Psychoanalytic Psychotherapy*, C. 17, No 4, 2003.
9 Frank Summers, "Fundamentalism, Psychoanalysis and Psychoanalytic Theories", s. 329-352.
10 Margaret Mahler, Fred Pine ve Anni Bergman, *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation,* Basic Books, New York, 1975; Donald W. Winnicott, *The Maturational Process and the Facilitating Environment,* International Universities Press, New York, 1965.
11 Frank Summers, "Fundamentalism, Psychoanalysis and Psychoanalytic Theories", s. 345.
12 Melanie, Klein, "Notes on Some Schizoid Mechanisms", *International Journal of Psychoanalysis,* C. 27, 1946, s. 99- 110.
13 James Springett, "Religious Fundamentalism and Primitive Projective Processes"; Otto Kernberg, *Psychology of Religious Fundamentalist Ideologies*, Sözlü Bildiri, New York Academy of Medicine, 30 Ekim 2001.
14 Otto Kernberg, *Psychology of Religious Fundamentalist Ideologies*.
15 Yansıtmalı özdeşimle ilgili çok detaylı inceleme için bkz. Erol Göka, F. Sevinç Göral ve Fatih Volkan Yüksel, "Birbirimize Ne Yapıyoruz? İnsan İlişkilerini Kavramanın Bir Aracı Olarak Yansıtmalı Özdeşim", *Avrasya Dosyası*, C.10, No 1, İlkbahar 2004, s. 279-314.
16 Robert Young, "Psychoanalysis, Terrorism and Fundamentalism", *Psychodynamic Practice*, C. 9, No 3, 2003.
17 Donald Winnicott, *Playing and Reality: Transitional Objects and Transitional Phenomena*, Basic Books, New York, 1971.
18 Donald Winnicott, *Playing and Reality: Transitional Objects and Transitional Phenomena...*
19 Vamık Volkan, "Some Observations on Religious Fundamentalism and the Taliban", *Mind and Human Interaction*, C. 12, No 3, 2001, s. 1-8; Vamık Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri,* Çev. Özgür Karaçam, Okuyanus Yayınları, İstanbul, 2005, s. 191-192.
20 Vamık Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri,* s. 193-195.

21 Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası,* Aşina Kitaplar, Ankara, 2007.
22 Erol Göka ve F. Sevinç Göral Alkan, "Kahramanlarımız, Düşmanlarımız ve İç Dünyamız", *Stratejik Analiz,* Sayı 87, 2007, s. 71-76.
23 Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri,* s. 29-79
24 Erol Göka, *Türk Grup Davranışı,* Aşina Kitaplar, Ankara, 2006.
25 Vamık D. Volkan, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Cleansing,* Westview Press, Colorado, 1997, s. 36-81.
26 Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri,* s. 79-129.
27 Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım: Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler,* Aşina Kitaplar, Ankara, 2006, s. 65-96.
28 Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri,* s. 86-88.
29 Erol Göka, *Türkiye Vardır,* Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, 2004.
30 Vamık D. Volkan, Norman İtzkowitz, *Türkler Yunanlılar: Çatışan Komşular,* Bağlam Yayınları, İstanbul, (2002).
31 Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 44-46; Peter B.Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş,* Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Ankara, 2002, s.141; Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi,* Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 153, 157, 172, 378-382;
32 Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi,* s. 44-46.
33 Michel Balivet, *Ortaçağda Türkler,* Alkım Yayınları, İstanbul 2004, s. 50; Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, Çev. Sabit İnan Kaya, Seç Yayınları, İstanbul, 2006, s. 5-7; Peter B.Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş,* s. 45, 144,175; Denis Sinor, "Kök Türk İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yıkılışı", (Çev. Talat Tekin), *"Erken İç Asya Tarihi"* içinde, (Derleyen. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, 3. baskı, s. 424; A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, C. I, s. V; 118-119; Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 209, 353.
34 Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi,* s. 39-46.
35 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II,* Çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 20-21, 139.
36 Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 101; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş,* s. 72, 132, 157, 241, 290; Ünver Günay, Harun Güngör, *Türklerin Dini Tarihi,* s. 219; Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler,* Phoenix Yayınları, İstanbul, 2003, s. 39, 69; Mihail İ. Artamanov, *Hazar Tarihi,* Selenge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 98.
37 Erol Göka, *Türk Grup Davranışı,* s. 175-207; Michel Balivet, *Ortaçağda Türkler,* s. 19.
38 A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* s. 185.
39 Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 121.
40 Altay Ünaltay, *Uygarlık Alaturca,* Endülüs Yayınları, İstanbul, 1998.
41 Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 27.
42 Erol Göka, *Türk Grup Davranışı,* s. 229-266.
43 Denis Sinor, "Kök Türk İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yıkılışı", s. 412, 466.

DAĞLARA ÇIKACAĞIZ
HESABINI SORACAĞIZ

Medyada Fanatizm

ESRA ARSAN - METE ÇUBUKÇU - RAGIP DURAN

Ragıp Duran: İsterseniz önce "fanatizm" kavramı üzerinde duralım. Birincisi, aslında çok kullanılan bir kelime değil fanatizm. Medyada fanatizm ya da medya fanatizmi dendiği zaman benim aklıma ilk gelen şey başta spor ve futbol fanatizmi olmak üzere, fanatizmin medya aracılığıyla yaygınlaşması. Elbette, işin kaçınılmaz olarak bir kuramsal ve akademik yanı, bir de pratik yanı var. Bu pratik düzeyde ben fanatizm sözcüğünü biraz daha hafif bir anlamda, medyanın *sine qua non*'ları olarak ele almak istiyorum. Mete Çubukçu'yla konuyu günlük pratik itibarıyla konuşacağız; Türkiye ve Ortadoğu medyasında ve elbette Avrupa medyasında da tabu, engel, olmazsa olmaz dediğimiz tutum, davranış, belki de yasaklar ya da zorunluluklar gazetenin çalışma tarzı içinde ne şekilde tezahür ediyor, bunu ele alacağız. Ama, bunun yanı sıra, fanatizm deyince mutlaka yoğun bir tutku ve bir tabu da söz konusu. Özellikle son dönemde yükselen milliyetçilik de geliyor akla, ama zaten milliyetçilik, 1923'ten beri Türk medyasının neredeyse bütününde baskın. Yani o ideolojik üretimin içeriğinin ve niceliğinin yanı sıra onu üreten mekanizmalar da ilgimi çekiyor. Çünkü o üretimi sağlayan aslında o mekanizmalar. Yani, fanatik olmayan, fanatizmden arındırılmış birtakım mekaniz-

malar olsa, üretim de farklı olur. Bir örnek vereyim. Ben Nezih Demirkent zamanında *Hürriyet*'te çalıştım. Nezih Demirkent'in künyedeki sıfatı Genel Yayın Yönetmeni değil, Genel Müdür'dü. Çünkü hademenin ne zaman izne çıkacağına bile Nezih Bey karar verirdi. Gazeteler halen olağanüstü militer bir yapıdadır, müthiş bir hiyerarşi vardır. *Hürriyet*'te 26. sayfaya girecek tek sütun haberin kaderi bile 'Amiral Gemisi Kaptanının' yani Komutanın iki dudağı arasındadır. Bu bana bir fanatizm örneği gibi geldi. Fanatizm dendiği zaman çağrışımlarımız belki tam olarak uymayabilir ama ben bu şekilde algılıyorum. Esra, istersen ilk önce genel fanatizm olgusuna ve medyaya ne şekilde yapıştığına bir değinelim.

Esra Arsan: Ben medyayı basınla sınırlayacağım ama tabii daha sonra onun dışına da çıkabiliriz. Önce gazeteciliğin sosyolojisi açısından bakalım, sonra dediğin gibi gazeteciliğin iç örgütlenmesi ya da gazeteci kimliği açısından. Şimdi, benim fanatizmden anladığım saplantılı, takıntılı bir yanlılık veya bir aşırı taraftarlık. Veyahut da bağlamından kopacak ya da hedefinden uzaklaşacak kadar bir çığırtkanlık. Bir körü körüne yanlılık ya da sabit fikirlilik diyebiliriz. Fanatizm deyince, fikirler ve olgular karşısında aciz hale gelmiş, gözü dönmüş bir yanlılıktan söz ediyoruz. Çünkü, 'fan' kavramının sözlük anlamına baktığımızda, örneğin bir müzik grubunun fanatiği veya hayranı olmanın yanında, burada hakikaten sevdiğin veya taptığın o objenin veya süjenin bir tür fikirsel kölesi olmak söz konusu. Fanatizm deyince, ölesiye tapmak veya ölesiye sevmek gibi bir şey geliyor benim aklıma.

R.D.: Sen bu kelimeleri sıralarken aklıma geldi. Fanatizmin arkasını açmakta yarar var. Tabunun yanı sıra bir de 'dogma' anlamı, içeriği var bu kavramın.

E.A.: Evet, akıl, izan ve mantıktan uzaklaşmış bir durum. Şimdi burada aşırı duygusallık, dogmatizm, adanmışlık, nefret ve adil olmayan yargılama ve önyargılar söz konusu.

R.D.: Adanmışlık derken, sanırım olumsuz bir adanmışlıktan bahsediyorsun?

E.A.: Evet, aşırı, körü körüne adanmışlık. Türkiye açısından baktığımız zaman, bu durumu birkaç alanda görüyoruz. Türkiye'de bir ideolojik fanatizmden söz edilebilir. Türkiye basınının önleyici tabuları var. Ama isterseniz önce dünyadaki duruma bir bakalım. Özellikle benim son yıllarda çok sık kullandığım Akdenizli gazetecilik pratiğine, yani Yunanistan'a, Türkiye'ye, İtalya'ya, Fransa'ya baktığımızda, aşırı partizan, yanlı ve bu yanlılıkla övünen bir gazetecilik tarzı görüyoruz.. Bu gazetecilik, tarafında olduğu ideolojik bakışın, görüşün, partinin veya duruşun, bir tür ölesiye savunucusu, yılmaz savaşçısı durumunda – bu bakış ister sağ, ister sol olsun.

R.D.: Sen Akdeniz ekolü deyince –ki ben Akdeniz ekolü yerine "Latin Ekolü"nü kullanmayı öneriyorum– aklıma şu geldi. Şimdi, İngiliz ya da Anglosakson ekolün kökeninde "facts and figures" adı verilen anlayış var. Latin ekolünde ise, esas olarak senin saydığın ülkeler başta olmak üzere Yunanistan, Türkiye, İspanya, İtalya vb ülkelerde yorum, sentez ve fikriyata ağırlık veren bir anlayış var. "Facst and figures" anlayışında kaçınılmaz olarak çok fazla dogmatik, çok fazla fanatik olunamaz sanki. Öteki yaklaşımsa yapısı itibarıyla fanatizme daha açık.

E.A.: Bunun nedenini açalım hemen. Neden Latin Amerika'da ve Akdeniz ülkelerindeki gazetecilik daha sansasyonel ve daha yoruma ve senin dediğin gibi polemiğe dayalı? Çünkü Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gazetecilik geleneğine baktığımızda orada gazetecilik geleneğinin izlerini ticaret burjuvazisinin ortaya çıktığı dönemde görüyoruz. Doğu Avrupa ve Latin Amerika'dan çok önce Batı'da gelişmiş olan basının ticaret burjuvazisinin enformasyon açığını kapatmak için geliştiğini görüyoruz. Yani adam işte malı gemiye yükleyip gönderiyor, o gemideki yükün sağ salim gidip gitmeyeceğini, oradaki siyasal durumu, etnik meseleleri, iç savaşları vesaireyi merak ediyor. Doğru enformasyona ihtiyacı var. Dolayısıyla oradaki gazeteci de ona doğru, olgulara dayalı haber geçmek durumunda. Bize ve diğer Akdeniz ülkelerine, Latin Amerika ekolüne baktığımızda gazetecilik geleneğinin daha edebi kökenli olduğunu görüyoruz. Yani bizde Şinasi, Namık Kemal gibi daha edebiyat ağırlıklı kişilerin ilk gazeteleri çıkardıklarını ve bu gazetelerde bu yazarların eserlerinin –Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'sinin, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*'nin– yayımlandığını ve enformasyon vermekten ziyade polemik yapan, halka yorum veren, bir şeyler vaat eden bir gazetecilik olduğunu görüyoruz. Yunanistan'a baktığımızda da durum aynı. Yunanistan basını da aynı bizim gibi polemiğe, yoruma dayalı, olgulardan

uzak, sansasyonel içerikli habercilik yapar. Dolayısıyla, bu yoruma dayalı gazetecilik atmosferinde fanatik düşüncelerin yeşermesi çok normal.

R.D.: Yatak müsait. Peki, Mete, sen örneğin *Cumhuriyet* gazetesinde çalışırken ya da çalıştığın diğer medya kuruluşlarında, fanatizmi günlük mekanizmada herhangi bir şekilde gördün mü? Yani, işin genel teorik yanını bir tarafa bırakıp –Esra sana da soracağım aynı şeyi, çünkü sen de Aktüel vb dergilerde çalıştın– önce fanatizmin ne şekilde tezahür ettiğini konuşalım.

Mete Çubukçu: İşin pratiğinde, belirli dönemlerde mantığın geri plana atıldığı, soğukkanlılığın kaybedildiği noktalar daha çok öne çıkıyor. Bu da Türkiye'de sadece medya için değil, toplumun bütünü için geçerli. Benim "kompleks", yani "aşılamayan", "sinir ucu" olarak gördüğüm noktalardan kaynaklanan konularda, bu daha çok öne çıkıyor. Bu konular gündeme gelince, soğukkanlı bir tartışma ortamı olamıyor. Herkes kendi cephesine çekilerek savunma ya da saldırıya geçiyor. Yani, herhangi bir şeyi savunma adına değil ama olgu düzeyinde tartışmak dahi zaman zaman mümkün olmuyor.

R.D.: Sadece belirli dönemlere özgü bir durum değil, genelde de böyle bir yaklaşım var ama bu dönemlerde, yani kriz dönemlerinde veya savaş dönemlerinde daha gözle görülür hale geliyor anlamında mı söylüyorsun?

M.Ç.: Evet, genelde durum ne, ona bakalım. Son 30 yıla baktığımızda, Kürt meselesi, Türklük meselesi, Ermeni meselesi hep var; Kıbrıs meselesi de devreye girer. Döneme, iktidar yapılarına, bölgesel konjonktüre göre değişiklik gösterir konular. Ermeni meselesi 1915'ten beri olmasına rağmen belli dönemlerde yükseliş arz ediyor. Bunun içine zaman zaman laiklik ve Kemalizm girer; son dönemde milliyetçilik, İslami fanatizm girer. Bunlara "sinir uçları" denebilir.

E.A.: Ordu fanatizmi?

R.D.: O ezelden beri var.

M.Ç.: Tabii, ordu fanatizmi var ama ordu karşıtlığı fanatizmi de var. Herkes kendini başkasının üzerinden tarif etmeye çalışıyor. Ya da şöyle söylemek lazım: Bir tarafı savunmak adına diğer taraf da gözü kapalı eleşti-

riliyor. Kendine "liberal" diyenleri de bu kategoriye sokabiliriz. Ya da diğer tarafı eleştirmek için hiç inanmadığınız tezleri savunmak zorunda kalabiliyorsunuz. "Ne o ne de bu" diyenler azınlıkta.

Ama, söylediklerim ne hikmetse genelde "milli" konular gündeme geldiğinde söz konusu olabiliyor. Son dönemde "dini hassasiyetleri" de buna ekleyebiliriz. Yani "dokunulmaz" konular giderek artıyor. Sonuç olarak, bu sinir uçları diyebileceğimiz konular öne çıkınca soğukkanlılık ya da nesnel gazetecilik arka plana itiliyor.

R.D.: Mete'nin söyledikleri şu bakımdan önemli: Belki de fanatizm konusunu iki ayrı düzeyde ele almak lâzım. Birincisi, yapısal olarak sürdürülebilir birtakım fanatizmler var, bir de, Mete'nin söylediği, bir yandan toplumsal yatağa bağlı olarak, bir yandan da medyanın gündemine bağlı olarak daha uç hale gelen fanatizmler var. "Öcalan İtalya'da" haberi mesela, bizim geleneğimizde olmamasına rağmen birden bire İtalyan düşmanlığını körükledi. Kravat yakmalar vb protestolar gördük, değil mi?

E.A.: Bence onlar gelip geçici şeyler. Fanatizm daha yerleşik…

R.D.: Evet ben de tam olarak onu demek istiyorum. Bir kalıcı yasak var, bir de sosyal, siyasal, kültürel, sportif –Galatasaray UEFA şampiyonu olduğu zaman beni bile rahatsız eden bir Galatasaray fanatizmi ortaya çıkmıştı– düzeylerde kabarmalar. Yani, sanki altta düz bir çizgi var, çeşitli fanatizmlerin istikrarını sürekli koruyor, bir de inip çıkan bir başka eğri var.

M.Ç.: Dönemsel olabilir. Dediğin gibi, bir dönem İtalya'ya düşman oluyorsun, bir dönem Öcalan nedeniyle Suriye'ye düşman oluyorsun. Yunanistan bir dönem bir numaralı "düşman"dı. 10 yıl sonra böyle bir şey kalmıyor. Medyayı yönlendirenler o sinir uçlarını dönem dönem bir yere kanalize ediyorlar. Karşıt olduğunuz noktalar belli, onlar gündeme geldiği zaman doğal bir refleks işliyor. Ama bazen de çok bilinçsizce yapıldığını zannetmiyorum bunun; kendi zihin altlarında bu var zaten. Ama toplumda da bunun karşılığını bulacaklarını biliyorlar. Çünkü medyanın bilinçaltıyla toplumun bilinçaltı örtüşebiliyor. Özellikle son dönem olaylarında görüyoruz bunun örneklerini.

Dediğim gibi, çok yerleşik fanatizmler, bir de zaman zaman ortaya çıkan fanatizmler söz konusu. Bunun alt kategorileri de var tabii ki. Mesela cinsel ayrımcılık, homofobik yaklaşımlar… Sonuçta, arada bir kırılmalar olsa bile, medyadaki erkek egemenliğinden söz edebiliriz. Elbette birtakım mücadelelerin etkisiyle yavaş yavaş bazı kırılmalar olmuyor değil. Ama, hâlâ söz konusu

haber bir kadınla ilgiliyse çok farklı sunuluyor ve ilgi çekiyor. Sonuçta öneriliş şekli böyle olduktan sonra yapılış şekli ve gelişimi, olgunlaşması da aynı şekilde oluyor. Keza hâlâ geçmeyen, azınlıklara karşı ayrımcılık var; yer yer kırılsa bile tortuları halen duruyor, kaşımak çok kolay oluyor. Bazen katil bile haklı gösterilebiliyor. Dostumuz Hrant Dink'in öldürülmesi, Malatya cinayeti, papazlara saldırıları hep bu kategoride görüyorum. Bir dönem komünizm ve komünist karşıtlığı da fanatizm düzeyindeydi. Hâlâ bu fanatizmi aşılayanlar var tabii ki; sağ ve İslamcı basında bunun izlerini görmek mümkün. Çok klişe bir mesele vardır; örneğin bir trafik kazası haberinde Ermeni iş adamı veya Rum doktor kaza geçirdi deniliyor. Bunu yazan, düzelten ya da öneren hakikaten ayrımcı biri olmayabilir ama bi-linçaltı, edinilmiş bilgiler, ezberler bu ifadelere sevk ediyor insanları. Bu ülkede azınlıklar olduğunu bilmeyen, onların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğunu bilmeyen gençler var. Ben fanatizmi bir tahammülsüzlük, başkalarının varlığına katlanamama, sürekli düşman üretme mantığından türeyen bir olgu olarak görüyorum. Ülke ve devletin bekası gibi konular da işin içine girince fanatizm normalleşme olabiliyor. Özetle, bir ideolojik fanatizm ve onun medya uzantıları, bir de genel olarak herkesi kapsayan fanatizmler söz konusu diyebilirim.

R.D.: Esra Akdeniz havzasını gezdi. Sen bizden daha iyi bildiğin Arap medyası hakkında neler diyeceksin? Orada ne tür fanatizmler var ve bunların kökeni ne?

M.Ç.: Orada en temel fanatizm, tabii ki anti-semitizm. Elbette, İsrail düşmanlığıyla anti-semitik üslubu ayırmak gerekli; Arap medyası genelde anti-semitik.

E.A.: Ben burada başımdan geçen ve beni çok etkileyen bir hikâyeyi aktarmak istiyorum. Oxford'daki gazetecilik programında, 11 ülkeden gazeteci vardı. Bir gazeteci de Mısır, *El-Ahram* gazetesinden… Başörtülü, böyle seminerlerin arasında falan gidip namazını kılan, inanan bir gazeteciydi. Programın ortasında, İsrail'den bir gazetecinin de bize katılacağı, üç aylığına programa gireceği söylendi. Mısırlı gazetecinin tepkisi şu oldu: Buraya bir Yahudi gazeteci gelecekse ben burada kalamam. Biz, daha tanımıyorsun bile adamı, nasıl biri olduğunu bilmiyorsun, düşüncelerini bilmiyorsun, ayrıca bu programa geldiğine göre mutlaka çok seçkin, aklı başında bir insandır, diyerek ikna etmeye çalıştık. Hayır, dedi, ben bir Yahudinin olduğu bir yerde duramam, dolayısıyla benim ilişkimi kesin programla, ben gidiyorum… Bu kadar anti-semitist bir tavrı vardı.

R.D.: Ve gitti mi?

E.A.: Aslında onun ayrılma vakti de gelmişti ve tam o giderken geldi İsrailli gazeteci. Dolayısıyla çok karşılaşmadılar ama ilk tepkisi, ilk feveranı anlaşılır gibi değil.

M.Ç.: Evet, genel eğilim bu, ama bunun karşıtları da var. Yani, İsrailli gazetecilerle oturup birlikte çalışan, birlikte iş üreten Arap gazeteciler de var ama tabii ki bunlar bir şekilde azınlıktılar. Şimdi, bu niye böyle? Çünkü toplumsal yapı, yaşanan koşullar, Filistin işgâlinin yarattığı tepki, nesilden nesile aktarılan doğru yanlış bilgiler bu duruma yol açıyor. Çünkü bu, sadece Arapların konumundan kaynaklanmıyor. İsrail'in politikası da bu süreci besliyor. Örneğin, İsrail'de Arap düşmanlığı var. Yani, Ortadoğu'daki durumu kendi gerçeğinden koparmamak lazım. Hak verdiğim için söylemi-yorum ama İsrail politikaları böyle devam ettikçe düşmanlığın, anti-semitizmin yeniden üretimi mümkün hale geliyor. Azınlık dışında kimse bunu tersine çevirmek için çaba göstermiyor. Çünkü, toplumda bunun karşılığı olduğunu biliyorlar. Diğer yandan, Ortadoğu'daki baskıcı rejimler yılları yılı kendi halklarını Filistin meselesiyle "oyalamak" için anti-semitizmi bir malzeme olarak kullanmışlardır. Yani başlarına gelen her felaketten İsrail'i sorumlu tutarak kendi yüzlerini saklıyorlar. 11 Eylül'den sonraysa Amerikan karşıtlığı, özellikle sokaktaki insanlar indinde inanılmaz derecede yükseldi. Ama söylediğim gibi, bunların altyapısı üretiliyor ve uygulamalarla besleniyor. Yani, Filistin'deki durumu, Irak'taki durumu gören birine niye karşı çıkıyorsun demek fazla naif oluyor.

R.D.: Bence bu çok önemli, şu bakımdan. Hep aklıma takılıyor. Örneğin herhangi bir Arap ülkesinin gazetecisi, İsrailli meslektaşlarımızla oturup bir konuşma yapalım dese, büyük ihtimalle bizde "Ermeni soykırımı vardır" diyen insanın durumuna düşecek. Yani öyle bir baskı da söz konusu.

M.Ç.: Tabii ki, İsrailli gazetecilerle birlikte proje üretenler ya da birlikte çalışanlar bir sürü şeyi göze alarak yapıyorlar bunu. Gazetecilerin geneli böyle derken, rejimlerin de buna yataklık yaptığını eklemeliyim, rejimler de destekliyor bu tutumu. Zaten çok fazla sayıda ülkede, gazetelerin rejimlerin uzantısı olduğunu görürüz. Ortadoğu'da rejim medyası, Türkiye'de milli medya var diyebiliriz. Bir de, örneğin Salman Rüşdi olayını, Teslime Nesrin olayını körükleyen de o ülkelerin medyasıdır. Kısmen, Orhan Pamuk'un önemli ödülünü sıradan bir olay haline getiren, başka mecralara çeken de bu ülkenin medyası.

R.D.: Benim hep merak ettiğim o yataklık etme, destekleme meselesi. Fanatik prodüksiyonu, fanatik üretimi sağlayan yapı nedir? Gazetelerden, medya organlarından söz ediyorum. Burada etkili olan en önemli faktör nedir? Hiyerarşi mi, baştaki yöneticinin fanatik olması mı? Mesleki tecrübelerini de hesaba katarak söylersen, akıma karşı giden bir şey yapmaya kalktığında Genel Yayın Yönetmenin mi engelledi, yoksa akşam evde özel hayatında bir olumsuzluk yaşadın da o mu etkiledi?

M.Ç.: Bir tanesi şudur: medyanın sermaye yapısı. Sonuçta kendi sınırlarını bilerek, yapacağını ya da yapamayacağını, nereye kadar yapacağını ya da yapmayacağını, nereye dokunacağını veya dokunmayacağını bilerek hareket ediyor.

R.D.: Dolayısıyla, diyorsun ki, Doğan Grubu'nda çalışan birisi POAŞ'ta çok büyük bir ihale yolsuzluğu, skandal yakalasa bile bunu haber olarak yapamayacağını zaten en başından biliyor.

M.Ç.: Zaman zaman bu, orduyla ilgili de olabiliyor. Hava birden değişince orduyla ilgili anti yayın yapılabiliyor. Ama, bazı dönemlerde bu yayınları yapamıyorsun. Yani 30 yıllık sürece baktığımızda bunu çok somut biçimde görebiliriz. Genel atmosfer, iktidarların yapısı, siyasal, toplumsal atmosfer, iktidardaki güçlerin (hükümet anlamında kullanmıyorum) yer değiştirmesi çok belirleyici.

R.D.: Benim aklıma bir örnek geldi: Hiyerarşi. Normalde Türk egemen medyasında, sabah yazı işleri toplantısında, atıyorum Hasan Cemal ya da işte Genel Yayın Yönetmeni o gün manşete girecek konuyla ilgili bir fikir arz eder. O fikir çok fazla tartışılmaz. Aslında o fikir, muhabire ya da editöre bir talimattır; şunu manşet yapalım, bu konuyu şöyle işleyelim diye. Oradaki herhangi bir editör, herhangi bir muhabir, diyelim ki siyasi bir konunun uzmanı, o söylenen bir dogma olduğu için, çok fazla karşı çıkamaz. Ben ters bir örnek vereceğim. Ben 78-80 yıllarında *Aydınlık*'ta çalıştım. Orada çok hoş bir motto vardı: "Genel yayın yönetmeninden çaycıya kadar herkes üretime katılır" diye. Sabah saat beşte, altıda evden çıkardık, saat yedide gazetede yazı işleri toplantısı yapardık ve iki saat sürerdi. Hiçbir gazetede iki saat toplantı yapılmaz ama devrimci olduğumuz için o zamanlar, yapıyorduk. İki saat yazı işleri toplantısı yapılırdı ve çaycı da katılır ve görüş arz ederdi. Çok da ukala bir çaycımız vardı aksi gibi. Fakat sonradan anladım ki, bu tamamen görüntüden ibaret. Yani o zamanki genel yayın yönetmenimiz ne derse o olurdu; biz tartışarak onun söylediğini yapmış olurduk. Yani

itiraz ederdik, ama itiraz eden bastırılırdı. Nispeten daha demokratik gazetelerde de bazen genel yayın yönetmeninin söylediğine karşı çıkardık ama karşı çıktığımızla kalırdık.

M.Ç.: Sonuçta o hiyerarşide haber yapısını kim ya da kimler belirliyorsa onun sözü geçer. Onlar hayata nasıl bakıyorsa ona göre belirlenir. Beyaz Türkseniz, hayata herkesin öyle bakmasını istersiniz. Bu da bir fanatizm değil midir? Yani, ne yeneceğine, nereye gidileceğine yönelik diskur çekebilirsiniz, ki bunlar yapılıyor. Yani toplumu şekillendirme, biçim verme ve hayat tarzı empoze etme mantığı. Bu anlayış sadece ana akım medyada değil İslami medyada da var.

E.A.: Burada önemli olan, medyanın ekonomi politiği, yani medya sahipliğinden kaynaklanan birtakım zorlamalar, medya sahibinin sahip olduğu diğer işletmeler yüzünden bazı şeyleri görmezden gelme, bazı şeyleri yok sayma, yayımlamama zorunluluğu falan değil. Fanatizmde aslında çok ciddi bir inanç var. Gazeteci aslında bir şeyleri yok sayarken veya bir şeyleri deli gibi savunurken, bunu inanarak yapıyor. Şimdi bunu, söylemsel pratiklerle açıklamamız lazım. Foucault'nun dediği gibi, bir bilgi üretiliyor ve bu bilgi birtakım semboller aracılığıyla bize veriliyor. Ve bu bilgi bize, şu adam iyidir, bu adam kötüdür, şu grup iyidir, bu grup kötüdür, bunu seveceğiz, bundan nefret edeceğiz, bu bizdendir, diğeri ötekidir şeklinde sunuluyor. Bu bilgiyi ve anlamı üreten basın emekçileri de fanatik aslında.

R.D.: Ve bizden buna inanmamız isteniyor.

E.A.: Zaten onlar da buna inanıyorlar. Türkiye'de ya da bütün dünyada, birey olarak doğumdan itibaren birtakım söylemsel pratikler içinden geçiyoruz. Medya sektörünün veya basının karar alma mekanizmasında oturanlar da zaten bu söylemsel pratikleri içselleştirmişler. Bir gazeteciye, yaptığı o fanatik yayın, haber bülteni ya da gazete manşetinin yanlış bir şey olduğunu söylediğiniz zaman garip garip bakıyor, bunun yanlış olduğunu nasıl söyleyebilirsin diye. Bunu en son Trabzon'da yaşadık. Ragıp, sen de oradaydın. Sınırötesi operasyon haberleri, DTP'nin kapatılması, Kürt meselesi konusunda yerel medyanın temsilcileri ile konuştuğumuz zaman, şöyle dedik: "Biz burada haberlerin sadece bir kısmını alıyoruz. Genelkurmay'dan gelen bilgilerle yetinmek durumundayız. Halbuki bunun bir başka haber kaynağı da var. Değil mi? Kandil'de de birileri var. Türk askerlerini esir alan bir grup var. Şimdi bu grup Türkiye basınında bu esir haberlerinin yayımlanmasından 48 saat önce öbür taraftan bu bilgiyi alıyor. Ama habere dönüştürmü-

yor. Neden habere dönüştürmüyor? Çünkü Genelkurmay'ın bilgi vermesini, doğrulamasını bekliyor. Niye? Çünkü asıl haber alması gereken kaynağı o olarak görüyor. Halbuki o arada yabancı basında çıkıyor o haberler. Fransa'da çıkıyor, İngiltere'de çıkıyor; Türkiye basınında yok. Niçin? Çünkü, gazetecilerin içselleştirdikleri bir şey bu. Yani neden öbür tarafa gitsinler ki?" Bunu söylediğimiz zaman Karadenizli gazeteci meslektaşlara, oraya PKK propagandası yapmaya gelmişiz gibi bir tutumla karşılandık; bu kadar fanatik yaklaşıyorlar. Müthiş bir suçlamayla karşı karşıya kalıyorsun. "Dünyada terör örgütüyle konuşan gazeteci var mı?" gibi absürt sorular sorabiliyorlar. Oysa, herkes konuşuyor. Başbakanlar görüşüyor, pazarlıklar yapılıyor. Söylemeyi unuttuk aslında orada, Türkiye'de de Abdullah Öcalan'la Mehmet Ali Birand'dan tut da, Yalçın Küçük'e, Doğu Perinçek'e kadar çok sayıda gazeteci söyleşti. Ragıp sen de bunlardan birisin; gerçi sen bu nedenle içeri girdin ama şimdi o davalarda beraat ettiler. Fakat aynı Karadenizli gazeteci, Çeçenler terörist eylem yaptığı zaman onlarla söyleşi yapmayı kabul ediyor. Çünkü o bizden, onu içselleştirmiş. Orada bir yargı mekanizması devreye girmiyor, herhangi bir iç çatışma yaşamıyor, kuşku duymuyor zaten. Dolayısıyla POAŞ haberleriyle bunu ayrı tutmak lazım. Belki POAŞ haberlerini inanarak göz ardı etmiyor, patron mutlu olsun diye yapıyor. Halbuki öbür tarafta milliyetçi hissiyatla hareket ettiği zaman, bu yaptığına inanıyor. Bu ikisini ayırmak lazım.

M.Ç.: Sonra da, bu çıkışın altında kalmaya başladı gazeteciler. Çünkü, çıta giderek yükseliyor. Gazeteci söylemin altında kalıyor. Bir şekilde bu söylemin esiri haline geliyor. Ve ondan kurtulamıyor. Kurtulamadığı sürece çıtayı daha fazla yükseltmeye çalışıyor. Mesela, son dönemdeki şehit haberlerinin futbol maçlarına tahvil etmeye çalışılması. İşte, "Şehitler için bu maçı alın..." neredeyse herkesin ortak sloganı haline geliyor. Medya bunu ortaklaştırıyor, kendi mantığına göre, tırnak içinde, bir taşla iki kuş vuruyor. Hem bir meseleyi kendince hâlâ sıcak tuttuğunu düşünüyor, hem de öbür tarafta başka bir milliyetçiliği körüklüyor, futbolcuları da gaza getiri-yor. Bu sadece spor ya da sadece futbol olmaktan ya da siyasi mesele olmaktan çıkıyor, her şey birbirine giriyor. Ama temelde aslında aynı zihniyet var; zorlama bir birleştiricilik. Çıtayı yükseltiyor derken bunu kastediyorum. Yine son dönemde, tezkere sonrası Türkiye medyası askerden önce Irak'a girerek küçük çaplı bir "savaş" başlattı. Türkiye Irak sınırına binlerce askerle yığınak yaparken, yönetici, editör, muhabir olarak bu süreci yürüten

bazı "meslektaşlarımız" askerin sınıra yığılmasıyla tatmin olmadı ve askerden önce "sınırı" geçti.

Medya kendi niyetini olguların önüne geçirdi. Niyetinizle olan biteni birbirine karıştırınca, bir süre sonra siz de gerçeklikten koparsınız. Niyetinizin gerçekleşmesi için yanlış şeyler yaparsınız. Bu da bir niyet fanatizmidir. Medya neredeyse savaş çıkmadığı için üzüldü.

R.D.: İkinizin söylediklerini iyi karşılayacak olan bir Bourdieu kavramı var. Pierre Bourdieu 'gazetecilik alanı' - 'Espas Journalistique' dediğinde aslında tam da bunu tarif ediyor… Bourdieu'yü hatırlayınca, üçümüzün şimdiye kadar söylediklerinde bir boyut eksik kaldı gibi geldi bana. Çünkü gazetecilik alanının en önemli özelliklerinden bir tanesi iktidar yanlılığı. Az önce Aydın Doğan, Aydın Doğan olduğu için değil, iktidar olduğu için örnek verildi. İktidardan kastım da, medya organı sahibi olması, ayrıca önemli bir ekonomik iktidar sahibi olması. Ben de bunu çok sevmiyorum işte, askeri iktidara doğrudan bağımlılık, reklam ilişkilerinde ekonomik iktidara bağımlılık vs yüzünden gazetecilik alanı nötr bir deyim olarak kalamıyor. Gazetecilik alanı, futbol alanı gibi bir deyim değil. Gazetecilik alanında Bourdieu'nün tanımlamasında, gazetecilik alanında iktidar neredeyse bir ana motif olarak mevcut. Hani sürekli "hak haberciliği" temelinde bir gazetecilik alanı olsa, yani her habere hak haberi gözüyle bakılsa itiraz etmeyeceğiz büyük ihtimalle. Yani Bourdieu'nün tarif ettiği gazetecilik alanında bir iktidar engeli var. Önemli bir engel.

E.A.: Hem öyle bir iktidar, hem de hegemonyacı taleplere açıklık var. Yani Bourdieu de biraz öyle tarif ediyor; çünkü gazeteci dediğimiz süje de etten kemikten yapılmış bir insan ve sonuçta onun da kendi içinde birtakım kimlikler ve bu kimliklerin oluşturduğu birtakım fanatizmler var. Gazetecinin mesleğe başlarken, bütün aidiyetlerinden arınmasını bekleyemeyeceğimiz için, bu gazeteci denen insanın, kadın veya erkek olarak, siyah, beyaz, ya da sarı ırkın bir mensubu olarak, Türkiye örneğinden gidersek Türk, Kürt, Müslüman, ateist ya da diğer dinlerin bir mensubu olarak vs taşıdığı birtakım özellikleri var. Dolayısıyla, bütün bu kimliklerini de gazetecilik alanına taşıyarak geliyor. Ve bu gazetecilik alanında, gerçekten tepe noktalarda bulunan kişiler ve onların hegemonyacı taleplerle kurdukları ilişkiler tabii ki içeriği çok net bir şekilde belirliyor.

R.D.: Gazetecilik alanında da o ideolojik kimliğin çok daha güçlüsü, çok daha organizesi var. Oraya geldiği zaman, kendini kolay bir şekilde monte

ederse ve şevki yoksa bir şekilde dışlanıyor. Ben kendi öğrencilerimden biliyorum; öğrenciyi yetiştiriyorsun, bir gazeteye gidiyor geliyor, bir kısmı ayak uyduruyor, onu artık tanıyamıyorsun, çünkü onun bizim göremediğimiz derisi, oradaki deriyle uyuşmuş, yoksa bünyenin reddetmesi gibi atar onu normalde.

Şimdi ikinize de cevabını bilmediğim bir soruyu soracağım. Mete, sen de Arap gazetelerini, Batı gazetelerini takip ediyorsun, biliyorsun. Çok magazin bir soru olabilir ama bana derin bir anlamı varmış gibi geldi. Başka bir ülkede *Fanatik* diye bir gazete duydun mu hiç? Ya da benzer adı olan, örneğin, "dogma" vb adlı bir gazete var mı hiç? Çünkü, biliyorsun bütün dünyada gazetelerin adı üç aşağı beş yukarı aynıdır: "İskenderiye Feneri", bilmem ne postası, Kurye, Tribün vb.

M.Ç.: Arap bölgesinde de durum aynı. Güneş, fener, ışık üzerinden verilmiştir hep gazete adları. Ama mesela, El Vatan var, Memleket var, ona benzer şeyler tabii ki var.

R.D.: Batıda duydun mu Fanatik benzeri bir isim? Bilgi olarak soruyorum.

M.Ç.: Benim duyduğum kadarıyla bilmiyorum.

E.A.: Duymamak, olmadığını göstermez. Sonuçta yanlış bir şey söylemeyelim, bahsettiğiniz bir spor gazetesi…

R.D.: Varsa, internete yazdığında çıkar. Mesela Radikal diye bir müzik şirketi var İngiltere'de. Arama motoruna radikal yazınca ilk o çıkıyor. Bana *Radikal* de garip geldi. Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ya da başka bir kültürde, bir spor gazetesi, *Fanatik* ismiyle çıkarsa satmaz, kimse almaz o gazeteyi. Sen o kadar çirkin bir isim takar mısın? Mesela sen oğluna 'Çirkin' diye bir isim takar mısın, ya da kızına 'Acuze' diye isim takar mısın? Takılmaz.

M.Ç.: Ama Türkiye'de bu olmalı.

R.D.: Hah. İşte benim derdim o. Yani *Fanatik* gazetesi böyle bir şey… Reklamlarda da bir fanatik övgüsü var.

E.A.: Çünkü zaten biz rasyonel hukuki otorite sisteminden geçmediğimiz için fanatik olmak negatif anlamda kullanılmıyor, fanatizm olumlu anlamda kullanılıyor Türkiye'de. Lider fanatizmi mesela... Koşulsuz itaate dayalı bir fanatizmin körüklenmesi. Veya, yine bize has bir fanatizm olan popüler kültür aktörlerine dönük ölesiye bir fanatizm... Müslüm Gürses fanatikleri mesela. Bu insanlar bir anlamda hakikaten ruhsal tedavi görmesi gereken,

vücutlarına jilet atan insanlar; ama kendi içlerinde gerçekten kendilerini yücelterek yaşıyorlar.

R.D.: Olumlu bir çağrışımı var, anlamı var…

E.A.: Ama, fanatiklik boyutunda baktığında, konserlerde vücuduna jilet atanlara baktığında hani bunu olumlamak da çok mümkün değil. Ama onlar bunu bir tür doğru bir adanmışlık, bir ermişlik olarak yaşıyorlar.

R.D.: Bizim dinsel geçmişimizin bunda bir etkisi olabilir mi? Yani bütün bu şahadet edebiyatıyla bir ilgisi olabilir mi bu durumun?

M.Ç.: Bahsettiğin isim konusu önemli ama bunlara çok takılmamak lazım. Yani, X, Y, Z olabilir ismi gazetenin ama attığı manşet, yaptığı haberler o ismi aratmayacak düzeydeyse ismin önemi yok bence. Bu durum daha vahim değil mi? Sonuçta evet, niye böyle bir isim koyarsın, diye sorulabilir, ama o kadar içselleştirilmiş konular var ki, isim konusu geride kalabiliyor. İsmimiz fanatik değil ama, hepimiz zaten birçok konuda fanatiğiz denilebilir...

R.D.: Benim de yakalamaya çalıştığım buydu. Yani *Fanatik* "Spor, barış ve dostluktur" diye başlık atmaz. Tam tersini atar. Bu, fanatizmi üreten yapıdır… "Fanatizme karşı neler yapılabilir?" sorusuna geçebilmemiz için fanatizmin özellikle mekanik yahut medyaya ilişkin kökenleri ve kaynakları neler olabilir, onu konuşalım istiyorum. Örneğin, sen gazetecilerle çalışırken, fanatizme karşı bir yazı, bir haber yapmaya çalıştın da engellendin mi? Nasıl engellendin, ne engelledi seni orada?

E.A.: Çok spesifik olarak karşılaştığım bir şey yok ama gözlemlediğim şey şu: Özellikle editörler faslından yola çıkarsak –çünkü ben de muhabir olarak çalıştım, hiç yöneticilik yapmadım– orada da biraz önce bahsettiğim adanmışlık, inanmışlık, yani biz ve onlar ayrımını çok net görüyorsun. Yani bizden olanlarla ilgili yapılacak haberler skalası var bir de ötekilerden olanlarla ilgili haberler skalası var. Şimdi mesela Türkiye'de bugünkü konjonktürde çok daha net görmek mümkün bunu. Yani eskiden, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde modernleşme fanatiği, Batı yanlısı bir basın kavramı varken, şimdi Türkiye'de bir kırılma noktası var. Bir tarafta İslami basını görüyoruz, hemen yanında da İslami basınla ve onun söylemiyle kenetlenmiş bir İkinci Cumhuriyetçiler, "neo liberal" diyebileceğimiz bir basın yapısı var. Öbür tarafta yine, Kemalist, militer ve daha ulusalcı basın parçalanmaları var. İki tarafa da baktığımda, şimdi bu haber merkezlerine girsem ve rasyonel bir şeyler yapmaya, gerçekten haber yapmaya çalışsam, karşıma birtakım

inanmış adamlar çıkar ve bunlar, mücahit gibi kendi düşüncelerini normatif baskıcı bir biçimde bana dayatırlar. Bunun dışına ve ötesine çıkmaya kalkıştığın zaman sen öteki tarafın adamı olarak algılanırsın ve hiçbir şekilde sorgulanmadan, yargılanabilirsin. İşini kaybedebilirsin, dışarıda bırakılabilirsin, marjinalize edilebilirsin. Diyelim ki, bugün İkinci Cumhuriyetçi düşünceyi destekliyorsun. İkinci Cumhuriyetçilerle konuşmaya kalktığında, diyelim ki AKP'yi eleştiren bir söylemle çıkarsan karşılarına hemen orducu olmakla, İttihat ve Terakkici olmakla, darbeci olmakla suçlanıyorsun. Bu da fanatik bir tutum. Şimdi, bunların ikisinin karşıtı yok mu? Ben hem ordunun birtakım söylemlerine karşı olup hem AKP karşıtı olamıyor muyum? Yani ikisi birden olamaz mı? Öbür taraftan, diyelim ki çok Kemalist, çok ulusalcı bir tarafa geçtiğinde de, liberal bir söylemi savunmaya çalıştığında, o zaman da dinci oluyorsun. Bunun ortası yok. İkisi hakikaten uç nokta, onun için aşırı.

R.D.: Kutuplaşan bir fanatizm veyahut da fanatikleşen bir kutuplaşma söz konusu.

E.A.: Ve bu kişisel çıkar, kurumsal çıkar falan için yapılan bir şey değil. Birtakım inanmış insanların bir araya geldiği gruplar bunlar. Çünkü kadrolar ona göre oluşuyor.

R.D.: Evet. Samimi demiyorsun değil mi? İnanmışlık ayrı bir şey.

E.A.: Evet.

R.D.: Mete, sen bu konuda ne diyeceksin?

M.Ç.: Ana medya için bunu ne derece söyleyebiliriz emin değilim; inanmışlıklar medyadaki konumlanışa göre değişiyor.

R.D.: Marja göre değişiyor.

M.Ç.: Evet doğru, marja göre inanmışlık var. Demin "Dinsel geçmişin etkisi var mı?" diye sormuştun. Önce onu yanıtlayayım. Bilinçaltında böyle bir şey var; Osmanlı ve Cumhuriyetten gelen bir miras, Müslümanlıkla Türklük bir arada... Şehit olmak, askerde veya görev başında, her zaman çok değerli Osmanlı'dan beri; önemsenen, tavsiye edilen, kıymetli bir şey şehit olmak. Nitekim son krizde gördük sekiz askerin, serbest bırakılmayıp, dönmeyip ölmelerini isteyen politikacılar olduğu kadar, medyada da bunu isteyen insanlar vardı. Bu toplumun büyük bir kısmını etkiledi; çıldırma hali bu. Ben derste bu konuyu tartışırken birçok öğrenci çıkıp herhangi bir bilgiye dayanmadan Türk askerinin tarih boyunca esir düşmediğini ama şehit olduğunu anlattı ve bunu bizzat savundu. "Serbest bırakılmasalardı, ölseler-

di, Türkiye'nin şerefini beş paralık ettiler" diyenler oldu. Sonuçta, bu bilgiyi nereden alıyorlar? Medyadan, televizyonlarda çokça konuşanlardan ve propaganda yapanlardan alıyorlar. Belki zihinsel altyapı ve toplumsal altyapı da etkili ama sonuçta bunu körükleyen, tetikleyen bir şey de var. Medya bu tür düşüncelerin üretilmesinde önemli rol oynuyor.

Ortadoğu'ya baktığında da bunu bizzat yazan, bu şahadeti çok daha fazla olumlayan, klipler çekerek yücelten, teşvik eden bir medya var. Bizde de belki birtakım yayınlar, Hrant'ın ya da Malatya'daki insanların öldürülmesine neden oluyor; orada da bu tür yayınlar daha geniş bir perspektif ve çerçevede gönüllü bir şekilde yapılıyor. Hatta ondan sonrası bile inanılmaz bir

şekilde farklı bir mertebe olarak gösteriliyor insanlara. Daha içselleştirilmiş bir durum. Gerçi bunu gösterdiğimiz olumlu olarak yazdığınızda etkisi katlanarak artıyor. Toplumun belli kesimindeki fanatizmi medya körüklüyor; kimi medya da inanarak yapıyor.

R.D.: Esra, dil meselesi ve dilin kullanımı da fanatizmde önemli bir araç olsa gerek diye düşünüyorum. Bugün katıldığım bir toplantında bizim Sevda Alankuş'un verdiği örnek çok ilginçti: Türkiye egemen medyasında başbakanlar "belirtir ve ifade eder", muhalefet liderleri "iddia eder." Ayrıca, örneğin "Türk gencinin başarısı..." denilince bilin ki, o genç erkektir, kız

olsa "Türk kızının başarısı" diye geçer. Türkiye'de kullanılan dil maskülen bir dil. Dili de deşsek büyük ihtimalle "alt grup" adını verdiğim fanatizmi besleyen kaynaklardan biri olduğunu göreceğiz. Beni burada ilgilendiren, oradaki fanatik içeriğin, hangi kaynaktan, nelerden beslenerek oluştuğu. Şimdiye kadar bir sürü şey saydık, biraz daha deşsek sanki farklı unsurlar da çıkar. Şimdiye kadar saydıklarımıza ekleyeceğiniz başka görüş, bilgi, fikir var mı?

M.Ç.: Dil kullanımı konusunda şunu ekleyeyim; Türkiye'deki medya herkese, yani belli noktalardaki herkese hakaret edebilme, aşağılama, hor görebilme hakkına sahip. Özellikle de dışlanmış, ezilmiş, etnik olarak vb farklıysan. Orada bir rahatlık var, medyanın eli çok rahat, yani istediğine hakaret edebiliyor, istediğine küfür edebiliyor, istediğini aşağılayabiliyor. Taze bir örnek, son krizde, Kuzey Irak'taki Iraklı Kürtlere hakaret edildi, Barzani'ye hakaret edildi; burada bir şekilde toplumu rahatlattıklarını düşünüyorlardı. Ama bunun benzerini de orada yarattıklarının farkında değiller. Yani buradaki fanatizm karşıtını orada yeşertiyordu. Toplum böyle düşünüyor olabilir ama eminim ki o başlıkları atanlar da farklı düşünmüyor.

R.D.: Peki bir şey soracağım ikinize de. Medya fütursuz bir şekilde, hoşuna gitmeyen ötekine hakaret özgürlüğü tanıyor kendine. Ötekini her türlü olumsuz sıfatla niteleyebiliyor. Barzani örneğinde, bunu sıradan, düz, alelade milliyetçilik kategorisine de koyabiliriz gibime geliyor. Peki bu milliyetçi söylemle fanatizm arasındaki benzerlik veya fark ne? Bu verdiğin örneği milliyetçilikle ilgili başka bir toplantıda verebilirsin ve doğrudur. Fanatizmle ilgili örnek olarak verdiğin için soruyorum. Her milliyetçi söylem fanatik midir?

M.Ç.: Burada söz konusu olan sadece milliyetçilik değil ki; kültürel kodlardan gelen bayağı bir erkek hegemonyası da var. Sonuçta bunu gazetelerin spor sayfalarında da tahlil edebilirsin. Belki son zamanlarda azaldı ama...

R.D.: Allahtan Barzani kadın değil, kadın olsa neler yazacaklardı kim bilir.

E.A.: En kolay manipüle edilebilir fanatizm belki milliyetçilik.

R.D.: Evet! Peki ikisini ayırt eden unsur ne?

E.A.: Vatanperverlik, iyi vatandaş veya kötü vatandaş olmak kavramlarının ve bu kavramlara ilişkin bilgi ve anlamın üretilip sömürülmesi söz konusu burada.

R.D.: Hayır, yani biz bir başlığı, bir söylemi, bir yapıyı hangi noktadan sonra fanatik olarak niteleyebiliriz? Milliyetçilik bir ideoloji; fanatizm ise bir tarz, bir tezahür biçimi, belki de bir derece...

M.Ç.: İslamcı basında da böyle bir şey var. Belki kendilerine milliyetçi demiyorlar ama oradan besleniyorlar ve üzerine bir de başka bir şey koyuyorlar; anti-semitizm, anti-komünizm ve anti-Kemalizm. Aşamıyorlar...

R.D.: Anti-Kemalizm fanatizminden bahsediyoruz değil mi burada?

M.Ç.: Anti-Kemalizm, Anti-Siyonizm… Bizim İslami basının bir kısmı Arap medyasını aratmaz anti-siyonizmde. Ya da anti-komünizm… Satır aralarında hâlâ anti-komünizm vardır. Yani, bu tabuların üzerine bir fanatizmi inşa edebilirler.

R.D.: Kriter olarak süreklilik ve inanmışlık gerektirir mi diyeceğiz milliyetçilikle fanatizm için?

M.Ç.: Bence dogmatizm var bunun içinde.

E.A.: Ben milliyetçiliği senin kadar olumlu kullanmıyorum aslında. Milliyetçilik zaten bir fanatizm barındırıyor içinde. Yani sembolik olarak baktığında bayrak, vatan, toprak, bölünmezlik, bütün bu söylemler bir tür fanatizmi barındırıyor içinde. Ve eğer "Ben milliyetçi değilim ama vatanımı seviyorum" dersen, fanatik kesimin tepkisini çekiyorsun hemen. Birtakım yaygın medyada bugün görmekte olduğumuz milliyetçi söylemle örtüşmediğinde, onun sana dayattığı fanatizmi kabul etmediğinde, sana vatanperver değilsin, vatanı sevmiyorsun muamelesi yapılıyor. Dolayısıyla burada milliyetçiliği çok olumlayarak bakmamak lazım.

R.D.: Olumlamak için söylemediğimi herhalde tahmin edersin ama yine de takıldım ben.

M.Ç.: Bana inanmışlık gibi geliyor bu. Şimdi isim vermeyeceğim, ana medyanın önemli kalemlerinin birtakım yazılarına bakınca, o insanların inanmadıkları takdirde o yazıları yazamayacaklarını düşünüyorum – konu ne olursa olsun; ekonomi de olabilir, spor da, Kürt meselesi veya başka bir şey de. Örneğin, Irak'ın işgali öncesi yapılan birtakım yayınlarda, bazı insanlar için, "Bunların cebine para koyuyorlar, Amerika satın alıyor" vs deniyordu, ben bunlara inanmıyorum. Parayla satın alınacak insanın dili başkadır. Ama o yazıları okuduğun zaman yazarın yazdıklarına hakikaten inandığını, böyle olması gerektiğine inandığı için böyle yazdığını görüyorsun.

E.A.: Fanatizmin temeli de zaten bu inanmışlık, sabit fikirlilik… Eğer inanmasa dönemler değiştikçe fikrini de değiştirmesi lazım. Elbette,

dönemsel olarak inandığı şeyden başka bir noktaya gelen gazeteciler de görüyoruz.

M.Ç.: Bence o da bir fanatizm. İktidar fanatizmi o da. Gazeteyi değiştiriyor, yapılar değişiyor, onun inancı bir şekilde değişiyor ve sonuna kadar orayı savunuyor. Beş yıl sonra başka bir iktidarı çok daha fazla savunuyor. Evet, iktidar fanatizmi.

R.D.: Yanlış olduğunu bilerek söyleyeceğim. Milliyetçiliğin fanatizm içerdiği görüşünde hemfikiriz ama bence, içerse de aynı şey değil. Söyleşinin başında çizdiğimiz tablo şuydu: Bir yatak var, sürekli olarak devlet yanlısı, iktidar yanlısı yayın yapan bir medya var. Bir de inen çıkan grafikler var. Öcalan İtalya'dayken, Kardak krizi sırasında, Ermeni meselesinde, her 24 Nisan'da kabaran bir Ermeni karşıtı fanatizm var. Acaba şöyle bir şey doğru olabilir mi? Bizim o kalıcı, sürekli dediğimiz yatak milliyetçiliği, faşizmi, kadın düşmanlığını, çocuk haklarının ihlali vs her türlü olumsuzluğu içeren fanatizm yukarı çıktığında mı acaba ona fanatizm demek, ötekine fanatizm dememek gerekir?

E.A.: Fanatizm zaten varolan bir şey ama belli noktalarda provoke ediliyor; dozajı artıyor ve reaksiyon sağlıyor.

R.D.: Evet ama demek istediğim şu. İki ayrı kavram olan milliyetçilikle fanatizmi, faşizmle fanatizmi ayırt etmek lazım. Faşizmde de, ırkçılıkta da, milliyetçilikte de fanatizm olmasına rağmen.

E.A.: Evet.

R.D.: Tamam. Bütün bu tespitleri yaptıktan sonra kısa, orta ve uzun vadede, eminim biz dahil birçok okurun, birçok medya çalışanının da rahatsız olduğu bu ortama karşı ne tür önlemler, çareler önerilebilir? Daha az fanatizm ya da ileriki aşamalarda fanatizmsiz bir medya olabilmesi için ne yapılmalı? Örneğin "Ben yarınki dersimde şu konuyu işleyeceğim, 15 gün sonra da gazetecilerle yapacağımız yerel medya eğitim çalışmasında şu konuya ağırlık vereceğim" gibi somut örnek olarak aklına gelen şeyler ne? Bütün bu tespitleri yaptıktan sonra, özellikle Mete'nin ifade ettiği toplumsal, kültürel altyapıyı da hesaba katarak ama yine de kendi alanımızda gazeteci olarak, akademisyen olarak, bu olumsuzluğu giderici neler önerebilirsin, neler yapılması gerekli?

E.A.: Öncelikle, sosyal ve kültürel altyapıya, Türkiye'de gazeteciliğin geleneksel formasyonuna baktığımda çok "umutlu" değilim. Ama tabii benim gazeteciliğin normatif yapısından yola çıkarak önerdiğim şey şu: Eğer haki-

katen olgulara, enformasyona dönük bir gazetecilikse bahsettiğimiz, kamunun Türkiye'de olan olaylar konusunda çok yönlü, çok derinlemesine biçimde bilgilenmesini ve bu şekilde de siyasal, sosyal, kültürel yapılanmasını sağlayacak bir gazetecilikten söz ediyorsak, tabii ki analitik bakacağız, eleştirellik, sorgulayıcılık, nesnellik ve "neden" sorusunun peşinden gideceğiz.

R.D.: Dolayısıyla bu kavramları ve pratikleri yaygınlaştırmak gerekli.

E.A.: Bence Türkiye'de gazetecilikten anladığımız şey empati değil apati kaynaklı. Ötekini sürekli yerme ve eleştirme yönelimli. Hiç kendimizi sorgulama, eleştirme, kendimizi karşıdakinin yerine koyma gibi bir bakış açımız yok gazetecilikte. Biz hep bir şeyleri savunma peşindeyiz. Bir şeylerin gerçekte ne olduğunu açıklamak, ortaya koymak, sorgulamak peşinde değiliz. Eğer bu yapıdan kurtarabilirsek, gerçekten sorgulayıcı, gerçekten demokratik bir yapı kurabilir, kamuyu gerçekten eksiksiz ve çok yönlü bir şekilde bilgilendirebiliriz.

R.D.: Çok gerçekçi bir çare. Mesleki anlamda eğer biz bunları yapabilirsek fanatizmi zayıflatırız diyorsun.

E.A.: Evet. Kendi düşüncemiz bize kalsın. Eğer ben fanatiksem gene fanatik olabilirim. Yine gazetecilik yapabilirim.

R.D.: Benim hoşuma gitti. Hem gerçekçi hem de uygulanabilir bir cevap verdin. Siyasi olarak düşündüğünde, özellikle bu toplumsal, kültürel, siyasal yapı itibariyle kısa veya orta vadede bir çözüm önerin var mı? Yani önümüzdeki dönemde Türkiye ne tür bir siyasi yönelim belirlerse daha az fanatizmle muhatap oluruz?

E.A.: Şimdi bu süreç, yeni bir aidiyet edinme süreci olabilir. Türkiye'nin siyasi ve ulusal kimliğinin Avrupa Birliği sürecinde uğrayacağı değişim. Aslında Avrupa'da da böyle bir fanatizm var şu anda. Mesela İngiliz basınına baktığında İngiliz basını da bugün Avrupa Birliği karşıtı bir fanatizm içinde. Oysa Türkiye basını genelde AB yanlısı. O zaman, bir Avrupalı kimliği yerleşir mi, basında da böyle bir değişim, gelişim gözlenebilir mi dersen çok "umut verici" konuşamayacağım çünkü bugüne kadar Avrupa Birliği üyesi olmuş ülkelere bakıldığında da hâlâ o ulus kimliğinin, ulus fanatizminin devam ettiğini, Avrupa Birliği'ne ilişkin bütün haberlerin ortak bir Avrupa kamusal alanı içerisinden değil de ulus kamusu üzerinden şekillendiğini görüyoruz.

R.D.: Yunan basınındaki Anti-Türk fanatizminin, AB üyeliğiyle, AB sürecinden sonra azalmasına ilişkin bulguların var mı?

E.A.: Öyle bir bulgu yok. Bir Yunan gazeteciyi Avrupa Birliği'nde Brüksel'deki gün ortası bilgilendirmeleri'nde görsen, inanılmaz fanatikler. Hatta en fanatik gazeteciler onlar diyebilirim.

R.D.: Özellikle Türk yetkililere soru sorma faslında…

E.A.: Tabii tabii.

R.D.: Durum umutsuz mu?

E.A.: Ben çok umutlu değilim ama Allah'tan umut kesilmez diyelim.

M.Ç.: Ben çok umutsuz değilim… Aslında benim için de nirengi noktası AB süreci, ama bu süreç de şu anda çok iyi gitmiyor. Bu sadece Türkiye'nin yaklaşımından –bir sürü kırık dökük, hatalı şeyler olmasına rağmen– değil, diğer taraftan da kaynaklanıyor. Diğer taraftan, aslında gelen tepki hem medyada, hem toplumda buradaki bu yapının kırılmasını, yeni açılımları engelliyor. AB Türkiye için umut kapılarından birisi bence de. Yani hem medyanın tırnak içinde "kendini terbiye etmesi", toplumun terbiye olması, medya etiğinin temel kriterleri açısından. Mesela Yunanistan'da anti-Türk bir tavır olduğundan söz ettin. Bugün bizim medyaya baktığımız zaman, milliyetçi, Yunan takıntısı olan medya dışında ana medyada 1999'dan beri o "Yunan Gâvuru" edebiyatı bir şekilde kesildi. Yani bu sorun çözülebiliyor. Siyasi konjonktür değişiyor, medya değişiyor. Medya da aslında bu konjonktürün değişmesine ön ayak olmalı, olabilir de zaten.

R.D.: Üstelik, AB'ye girmeden gerçekleşti bu.

M.Ç.: Demek ki bir şeyler olabiliyor, bir şeyler yapılabiliyor. O dönemin konjonktüründe, politikacılar medyayla aynı söylemi paylaşıyordu. Medya istediği zaman, politik olarak da uygun bir zemin bulursa, bir şekilde bunu yapıyor. En azından şimdilik zihinsel olmasa bile dil anlamında halledilmiş gibi görünüyor bu sorun.

R.D.: Atatürk-Venizelos döneminde de bir dostluk ve karşılıklı hoşgörü var, sonra 1963'te yine kırılıyor. Şimdi yine bozuldu. Yani kalıcı olmama tehlikesi de var.

M.Ç.: Tabii ki var. Ama dönem dönem baş gösterir bunlar. Artık neredeyse en zor süreç Kürt meselesi süreci. Ama ben kısa vadede olmasa bile orta vadede bu sorunun bir şekilde çözüm aşamasına gireceğini ve politik yapıyla medyanın birlikte çözeceğini düşünüyorum. Çünkü politik yapı bu meseleyi medyasız çözemeyeceğini biliyor. Şimdiye kadar da medyayla idare etti zaten. Evet bu çok kolay değil ama umutsuz da değilim. Ama dediğin gibi, AB umut kapılarından birisi. Yani amaç değil araç. Gazetecinin sosyal hak-

kından, kültürel gelişiminden ya da birtakım eğitim süreçlerinden geçme imkânı bulup bakışını, yaklaşımını, haberciliğini biraz daha değiştirmesine kadar bir sürü şeyde etkili olacak. Bugün baktığımızda bir sürü workshop, sempozyum, ziyaret vs yapılıyor. Artık biraz da olsa bir terbiye olma durumu var. Hem dilde, hem gazetecilik anlayışında, hem bilgide, görgüde… Bir sürü proje var böyle alt alta sıralayacak olursak. Ama ne yapılması gerekir?

Ben geçmişte de hep şunu savunuyordum, kısa vadede de bütün medyanın olumsuz yapısına rağmen, küçük adacıklar oluşturmak, korunaklı alanlar yaratmak ve bu alanları olabildiğince büyütmek yanlısıyım. En azından, en pratik olarak aklıma gelen fikir bu. Yoksa bunun sonu yok. Tabii ki birtakım alternatif çabaları unutmuyorum. Olması gerektiğini de düşünüyorum. Ama, medya düzeninde eleştirdiğimiz bir sürü yönüyle birlikte, yaşamaya devam edeceğiz. Hani Ünsal hocanın dediği gibi "Ya intihar edeceğiz, ya da bu acıları yaşayarak bir şekilde ayakta kalmayı öğreneceğiz." Son noktada, çok tartışılan, senin de çok iyi bildiğin "yurttaş gazeteciliği" temelinde vatandaşın habere müdahale etmesi gerekli. Yani medya, televizyon ve gazete, biraz kendini terbiye edecekse karşıdaki güçle ya da kendisine yönelen tepkiyle, toplumla terbiye olacak. Şimdi iyi kötü bir ombudsman müessesi var; tartışılır bir müessese ama sonuçta böyle bir şey kuruldu.

E.A.: Gazeteyi eleştirdi diye ombudsmanı işten atarsan o da tartışılır, tabii.

M.Ç.: Yani şunu demek istiyorum. Sonuçta iyi kötü kendimizi eleştiriyoruz ama okur-seyirci de bu suça ortak. Hani denir ya "Süte su katıldığında şikâyet ediyorsun da habere su katıldığında niye sesini çıkarmıyorsun?" diye, işte böyle bir toplum müdahalesi gerekiyor…

E.A.: O zaman, küçük adacıklardan kastın bağımsız gazetecilik olamıyorsa, bağımsız gazeteciler olsun?

M.Ç.: Belki şu anda tam işlemiyor ama birtakım bağımsız gazetecilik adaları da var. Ne kadar etkili oldukları tartışılır, ama ne kadar uğraşıyor insanlar…

E.A.: Alternatif medyadan bahsediyorsun sanırım.

M.Ç.: Büyük medyadan bahsediyorum.

R.D.: Ben de öyle anladım. Bu "bağımsız medya adacığı" bilirsin Chomsky'nin lafıdır… Büyük medyanın içerisinde anti fanatizm odaları, ("space" anlamında oda) çok önemli. Biz bunun bazı pratiklerini gördük, şimdi isim vermeyelim ama büyük gazetelerin bazı bölümleri, siyasi tabirle

adeta kurtarılmış bölgedir. Yani onun editörü sağlam bir adam olduğu için kaliteli profesyonellerle çalışır, haberi eğmez, bükmez, o bilinir. Dolayısıyla bağımsız medya adacıkları dediğimiz sadece egemen medyanın etrafındaki küçük, orta çaplı kuruluşlar değil bizzat egemen medyanın içinde de odalar, servisler… Evet bence bu önemli.

Bu AB konusunda ikinizin ortasındayım biraz. Onun nedeni de şu: Esra'nın çok daha iyi bildiği yüz bin sayfalık müktesebatın sadece 27 sayfası medyayla ilgili. Bunun 21 sayfası da sınır ötesi televizyon sözleşmesi zaten. Diğerleri de reklam, vs ile ilgili. Dolayısıyla, biz Jakoben gelenekten geldiğimiz için –biz bir şey yapmayız, AB gelecek bizi düzeltecek anlayışı olan kesimler için söylüyorum– Türkiye AB'ye tam üye olduğu zaman bile medya kuruluşlarının yönetimi ulus devletlere bırakılacak.

M.Ç.: Ama ben müdahaleden bahsetmedim. Karşılıklı etkileşimi kastettim…

R.D.: Ben de onu söyleyeceğim. AB üyesi olunca biraz daha modern, biraz daha demokrat olacağız. Ama daha önemlisi, dolaylı olarak medya kuruluşlarının yapısını değiştirecek olan mevzuat, anti tekel ve rekabet kanunu. Gerçi bu bizde de var ama biraz muğlak ve uygulanmasında sorun var. Ama mesela, gıda ürünleri konusunda AB'nin standartlarına uyduğun zaman bir sürü besin maddesi mecburen daha temiz olacak çünkü o iç hukuka da girecek. O altı sayfada, medyayla ilgili iç hukuka girecek fazla bir şey yok. Tamamı parayla pulla, ıvır zıvırla, reklamlarla, şunlarla bunlarla ilgili. Benim çözümüm, yahut çözüm önerim biraz ikili. İki alanda çözüm önerisi sormuştum. Esra ikisini de söyledi, sen ikincisinden başlayıp birincisine geçtin, yani siyasi ve mesleki. Sen meslekiden başlayıp siyasiye geçtin, Esra da medyada siyasetten başlayıp meslekiye geçti. Her ikinizin verileriyle hemfikirim. Bu görüşlerin sentezini yapacağım. Bugün görebildiğim kadarıyla, fanatizmin en fazla cerahat, yani mikrop yaydığı beş alan var: Kürt meselesi, Ermeni meselesi, ordu meselesi, Kemalizm meselesi dört temel mesele (aslında bunların hepsi Kemalizm ama, onu da ayrı bir şekilde koymakta yarar var). Bugün eklediğim beşinci de futbol veya spor. Fanatizmin en yoğun olduğu beş alan bunlar. Onun için ben siyasi alanla, siyasi araçlarla mesleki araçları birleştirip, gazeteci olarak, eğitmen olarak, toplumsal ve siyasal gidişata paralel olarak gelişen fanatizmi, milliyetçiliği, Kürt karşıtlığını, Ermeni karşıtlığını, Kemalizm tabusunu, putunu sorgulayacak, eleştirecek bir mücadeleye inanıyorum. Aslında

iki ayrı alanda mücadele gerekiyor. Bizim gazeteci olarak siyasi alandaki mücadeleyi yapacak gücümüz yok, en fazla görüş belirtiriz. Ama, gazeteci, eğitmen, televizyoncu, bu alanlarda –şunu kastetmiyorum yanlış anlamayın, hani şu anda Kürt karşıtlığı egemen, dolayısıyla biz de Kürtseverlik yapalım, demiyorum– Kürt karşıtlığını, Ermeni karşıtlığını, o fanatizmi, aşırı hayranlık ya da inanmışlığı sorgulayıcı yayınları desteklememiz, fanatizme karşı etkili mücadele olabilir – Hrant Dink örneğinde olduğu gibi, hayatını kaybetme pahasına yapılabilir bu. Bu doğrultuda bizim de medya çalışanı veyahut medya eğitmeni olarak sımsıkı bir tabuyu farklı şekillerde delmeye çalışan girişimlerimiz olabilir. Siyasi alandaki birtakım engelleri, fanatizmin esas olarak en yoğun olduğu yerleri gevşetmeye çalışacağız. Yoksa, bu mücadeleye örneğin spordan başlayamazsın. Spordaki fanatizmle "Ya kardeşim bu Fenerbahçe'ye körü körüne inanmayın. Tamam sevin, maçına gidin. Ama herkes fenerli olacak, bir fenerli dünyaya bedeldir gibi saçmalamayın" diyerek mücadele etmeye çalışmanın fazla bir anlamı yok. Çünkü oradaki fanatizm başka bir yerden kaynaklanıyor. Kürt, Ermeni, Kemalizm ve ordu meselelerindeki fanatizmi sorgulayan yayıncılık öneriyorum ben kısacası.

E.A.: Burada benim sana ekleyeceğim şey şu. Özellikle ordu meselesinde, Türkiye'de bugün geldiğimiz noktada, sonuca bağlayalım artık, bir de antiordu fanatizmi var yani. Şimdi burada fanatizmin en önemli öğelerinden birisi "Düşmanımın düşmanı benim dostumdur" bakış açısı, ki bu da Türkiye'de bugün, hakikaten saplantılı ve irrasyonel bir şekilde ordu karşıtı olan her şeyi olumlayan bir gazetecilik anlayışı ve bence çok tehlikeli bir nokta. Sayısız askeri darbeden geçmiş ve darbelerin sonucunda hem insanî hem de demokratik açıklar, acılar yaşamış bir toplum olarak ben demiyorum ki, orduyu eleştirmeyelim. Ama, işimizi gücümüzü bırakıp sadece ordu karşıtı bir söylemi yaygınlaştırmaya kalkıyorsak, orada da problemli, saplantılı bir durum var demektir.

M.Ç.: Laiklik hikâyesi de böyle bir şey.

E.A.: O da böyle, Kemalizm de böyle, ordu karşıtlığı da böyle. Yani bütün bunlara bakarken aslında her iki tarafı da sorgulamakta fayda var. Sonuç olarak bilinçsiz yanlılık, bilinçsiz taraftarlık.

R.D.: Tutumu sorgulamak değil. "Sen niye PKK yanlısısın?" değil yahut "Niye PKK karşıtısın?" da değil, "Sen niye bu şekilde PKK'yı savunuyorsun?", "Sen niye bu şekilde PKK'ya karşı çıkıyorsun?" önemli olan.

Cengiz Aktar'ın hoş bir lafı var, vakti zamanında Ece Ayhan da söylemişti. Katharsis lazım. Yani o kadar yoğun bir kirlilik içerisindeyiz ki –fanatizm de bu kirliliğin en önemli nedenlerinden biri– topyekun bir kaynar suyla bütün toplumun yıkanması lazım… Ece Ayhan bunu "Türkiye'nin işgal olması gerekir ve somut olarak da bir İran saldırısı Türkiye'yi kendine getirir" demişti. Dava falan açıldı sonra, ne oldu bilmiyorum ama işte böyle bir ihtiyaç var. Katharsis yıldırım değil, gökten zembille inmeyecek. Aslında bağımsız medya adacıklarını büyütmek, daha sonra yıkanacağımız yüz derecelik suyu biraz kaynatmaya benzer. Sadece biz değil bütün toplum yıkanacak. O kaynar su sayesinde biz pisliklerimizden, fanatizmlerimizden arınacağız biraz.

M.Ç.: Evet. Çünkü şu an var olan ortamda, pratikte birtakım "alternatiflerin" çok fazla yürümediğini görüyoruz. İşte birtakım gazeteler, birtakım çabalar, şunlar bunlar zayıf, güdük kalıyor. Geçen yıllarda, muhtemelen araştırma yapıyorlardı ve benimle de görüştüler. "Türk El Cezire'si kurabilir miyiz?" dediler; ben dedim ki "Kuramazsınız." "Niye kuramayız?" dediler, senin saydığın beş faktörün hepsini olmasa bile üçünü saydım. Dedim ki, "Diyelim ki, biz El Cezire'yi kurduk, Kürt meselesini konuşabilecek miyiz, sonuçta sadece Türkiye'ye yayın yapmayacağız, Türkiye dışında Ortadoğu, Orta Asya vb ülkelere yayın yapacağız. İslam meselesini tartışabilecek miyiz? Hayır. O zaman kuramayız Tük El Cezire'sini."

Son zamanlarda yapılmış bir medya araştırması var. Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in yaptığı bu demokrasi kalitesi araştırmasında medya seçkinlerinin ifade özgürlüğüne ne ölçüde bağlı oldukları bir şekilde ortaya çıkıyor. Bir ölçüde kısıtlanması ve yasaklanması istenen yayınları soruyorlar. Araştırmaya katılanların yüzde 82'si "yıkıcı, bölücü yayınlar" cevabını veriyor. Yüzde 70 "Ülke çıkarına açıkça aykırı haberler", yüzde 67 "Türklüğe hakareti içeren yazılar", yüzde 37 de "silahlı kuvvetleri eleştiren yazılar" diyor. İşte medya seçkinlerinin durumu da budur.

Futbol Fanatizmi: Sıradan Faşizmin Mihenk Taşı

BARIŞ TUT

İnsanoğlu yeryüzü serüvenini oyunlarla yaşıyor, kendini böylelikle var etmeye çabalıyor, belki de yerçekimine ve zamanın basıncına bu yolla direnebiliyor. Yolculuğu boyunca geliştirdiği oyunlarla başlıca ihtiyacını karşılıyor: Nereye, neye ve kime olursa olsun sonsuz bir derinlikten kopup gelen bir tutunma ihtiyacı. Diyelim, bütün tutkuların çıkış noktası...

Benliğin biteviye isteklerini, çevresini kontrol edip kendini merkeze oturtma arzusunu, ötekine galebe çalma iştahını dengeleyen, hatta bunlara çoğu kez set çeken vicdan ve bilincin (ancak büyük kayıpların ardından) kurduğu adalet düzeniyle toplumlar modern zamanlara ulaştılar. Başlangıçtan bu yana insanoğlunun serüveninde varlığını sürdüren oyunların bir bölümü kuşkusuz pek stilize biçimde oynanıyor artık ve çoğunluk tarafından kabul görüyor. İnsanlık temel beslenme ihtiyacını karşılamak için avlanmıyor günümüzde, bunu nicedir ruhunu ve bedenini dinginleştirmek adına spor kisvesine sokmuş durumda. İnsanoğlunun sergiledikleriyle kuramsal düzeyde kalmaya mahkûm olan üstün özellikleri, zamanın akışıyla birlikte tüm canlıları gözeten, ilerlemeye dönük bir ortak yaşamı kuramadı, kuramıyor heyhat.

İnsan varoluşunun karanlık yanlarından şiddet de kendisine yol bulmakta güçlük çekmedi "büyük sahne"de. Bir insanın ötekini fiziksel güç kullanarak öldüresiye dövmesi olarak tanımlanabilecek boks etkinliği, insanoğlu-

nun kadim kültürü linçin geniş kitlelerce benimsenip sürdürüldüğünün en açık göstergesi. Modern olimpiyat oyunlarına bile kabul edilen dövüş etkinlikleri sırasında her yıl trajediler yaşanıyor, gencecik insanlar, heyecandan gözü dönmüş, ağızlarından tükürükler saçan linç meraklılarının önünde yaşama veda ediyorlar. Ne var ki şiddetin en meşru alanlarından biri, maddi çıkar peşindekiler için vazgeçilecek bir yer değil: Televizyonlar, dövüş canlı yayınlarıyla her daim çok yüksek izlenme oranlarına ulaşıyor ve reklam kazançlarını artırıyor. Karşısına hangi program koyulsa, patlayan kaşlara, beyin travması geçirenlere duyulan ilgi bir türlü aşılamıyor.

Ölümcül şiddetin kıyılarından biraz uzakta, ortaya çıkışıyla birlikte insanoğlunu büyülemiş, kitlelere yayılmış ve imkânsız kitleleri birbirine bağlamış bir oyun var: Kimilerinin kitlelerin afyonu olarak gördüğü, muktedirlerin itibar kazanmak için desteklediği ve hep kendi kütlesini oluşturmuş futbol. Yeni binyıla girerken, eğlence sektörünün sermayedarları tarafından keşfedilmekle kalmamış, en kârlı araçlardan birine dönüştürülerek ruhu paramparça edilmiş futbol... Ne hikmetse, baş döndürücü değişimine kar-

29 Mayıs 1985, Heysel Stadyumu, Brüksel. Juventus taraftarları rakip Liverpool taraftarlarının saldırısından kaçmaya çalışırken, stadyumdaki bir duvar çöktü.
Tel örgülere sıkışan 39 kişi öldü.

şın, parıltısını ve albenisini tam anlamıyla yitirmemiş durumda. Futbolun ruhuna sadakatle bağlı olanlar bile bu başkalaşmış eğlence biçimine tümden sırt çeviremiyorlar. Yeryüzünde tutkunun en güzel anlatımlarından birine tutunmuş milyonlarca insanoğlu.

Tibet'teki Potala Manastırı'nın girişinde, "Beş milyar insan, beş milyar yol" yazılıdır. Belki bu formül tutkunun yolları için de bir fikir verebilir. Sayılamayacak kadar çok tutku nesnesi vardır elbette, ne var ki futbol tutkusu farklı bir düzlemde ele alınmayı hak edecek denli sıradışı özellikler taşır içinde. 2000 yılında Bulgaristan'da bir futbol fanatiğinin adını ve soyadını mahkemeye başvurarak "Manchester United" olarak değiştirmesi, futbol tutkusunun varabileceği boyutu gözler önüne sermeye yetişir.

Futbolun toplumsal yaşama ayna tutan tılsımlı bir yanının bulunduğu ileri sürülür. Gerçekten de futbol tutkusunun yerini futbol fanatizminin almasına yol açan kırılmalar, toplumsal yapının önemli değişimleriyle koşutluk gösterir. Karıncaezmez Şevki'nin naif Galatasaray tutkusundan, ölmeye ve öldürmeye geldiğini haykıran, söylediğini de kimi zaman gerçekleştiren, kimliksiz ve yekpare bir fanatizm kitlesine uzanan sarsıcı bir dönüşüm. Ürkek bir demokrasi denemesinden sıradan faşizme kaymış bir ülkenin hazin öyküsü.

Üzerinde yaşadığımız topraklarda futbol tutkusu, babadan oğula, kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumsal bir gerçeklik olarak kök salmıştı. Tek kanallı devlet televizyonu aracılığıyla sadece futbola odaklanılmayan, diğer sporların da takip edildiği "kapalı kutu" döneminde sporseverliğin bir yan kolu gibiydi futbolseverlik. 1970'li yılların ortalarında, futbol tutkusunu fanatizm boyutunda yaşayan örneklerin sınırlı olduğunu ve bunların pek de hoş karşılanmadığını söylemeliyiz. Kuşkusuz, yerel rekabet damarının beslediği bir futbol yapısı söz konusuydu, kimi zaman tribünlerdeki gerilimler sokağa taşıyordu. Ama fanatizm henüz futbolseverleri tribünlerden kovmamıştı. Fanatik şiddet yanlıları azınlıktaydı.

12 Eylül 1980, ülkenin vicdanını kanatan bir tarih olmakla birlikte, "kapalı kutu"yu bir düğmeye basmışçasına kolayca açan bir darbeydi. Cunta'nın insanların toplanmasına izin verdiği tek alan stadyumların tribünleriydi. Franco'nun İspanya'daki katliamlarını gölgelemek için avukatı Barnebeu'ya devasa bir stat yaptırması ve düzeninin takımı olarak Real Madrid'i seçmesi sonrasında, Bask ve Katalan bölgelerindeki sindirilmiş halkın sesini, sadece takımları, Real Madrid'i yenince stadyumlarda duyurabilmesiyle

örtüşen bir durum yaşanıyordu. Faşizmin dili her yerde aynıydı. Ne var ki bizim coğrafyamızda insanlar unutmak, o korkunç acıları unutmak, dört bir yandan kendilerini kuşatan baskıyı duymamak için statlara gittiler. Seslerini hiç değilse orada yükseltmek için değil, bir futbol maçında doksan dakikalığına da olsa efkâr dağıtmak için tribünleri doldurdular.

1980 sonrasında, bugünden bakınca, içinde yaşadığımız toplum belki de hiç normalleşemedi. Şiddet yeşil sahalarda kol gezdiği gibi, stat çevrelerinde, hatta kent merkezlerinde de boy göstermeye başladı. İlkin, bir grup taraftarın ertesi günkü maç için stat önlerinde sabahlaması ve kendileri gibi orada bulunan rakip taraftarlarla kavgaya tutuşması gazetelere yansıdı. Hızla ülkenin statlarına yayılan bu şiddet dalgası, sıkça yaşanan can kayıplarıyla futbolseverlere tribünleri terk etmenin zamanının geldiğini düşündürdü. Öylesine önü alınamaz bir hal aldı ki bu gözü dönmüşlük, İstanbul'da güpegündüz bir mühendis otobüs durağında yakasından görünen bir atkının rengi yüzünden kalabalık bir grup tarafından linç edildi. Katiller kimi niçin öldürdüklerini bilmiyorlardı. O genç adamın maçla bir ilgisi yoktu, sadece otobüs bekliyordu. Bu satırların yazarı, olayın görgü tanığı olarak mahkemede ifade verdikten sonra adaletin yerini bulmamasına da tanıklık etmiştir.

Fanatizmin doğasında, kişinin tutkuyla bağlandığı nesneyi-olguyu kayıtsız şartsız kabul etmesi yatar. Bir fanatiği yolundan döndürmeye sözlerin gücü yetmez. Dilin bittiği yerde şiddet başlıyorsa, fanatiğin dili şiddettir sadece. Fanatik, "öteki"nin varlığına bile katlanamaz. Öteki, kendi ülküsünün-nesnesinin yüceliğini gösteren bir araçtan ötesi değildir. Düpedüz bir düşmanlık ilişkisidir bu. Şiddetin patlaması için geçerli bir nedene gerek yoktur.

Ingeborg Bachmann faşizmin iki kişi arasında başladığını söylüyor. Başlangıç noktasını Âdem'le Havva'ya götürmek mümkün. Vicdan ve bilinç, insanın karanlık yanlarını örtmesini sağlayabilir ama onları ortadan kaldıramaz. Ülkenin geleceğini belirleyip topluma yön verenler, şiddeti birtakım alanlarda serbest bırakıp meşrulaştırarak aslında sıradan, gündelik yaşamın her köşesinde kendini gösteren bir faşizmi yerleştirmiş oldular. 1990'ların başındaki cinayet infial yarattı kuşkusuz toplumda. Polisiye önlemlerle stat önlerinde sabahlamalar, gruplar halinde kavgalar önlendi belki ama tohum ekilmişti bir kez.

2000 yılının ilkbaharında, iki İngiliz taraftar, Galatasaray'la oynayacakları UEFA Kupası maçı öncesinde, Taksim Meydanı'nda kalabalık bir

Barcelona takımı kaptanı Johan Cruyff, 14 Şubat 1975'te oynanan Malaga maçında hakemin kararlarına itiraz ettiği için oyundan çıkarıldıktan sonra polisle tartışıyor. Cruyff sahadan ayrılmamakta direnince, Franco'nun polisleri duruma müdahale etmek zorunda kalmıştı.

grubun saldırısına uğrayarak yaşamlarını yitirdi. Şiddetin meşrulaşmasını, sıradan faşizmin mihenk taşı olmasını tartışma dışı bırakan gerçek, maçtan bir sonraki günün gazete manşetlerindeydi: "Sokakta da Sahada da TWO Size". Galatasaray, Leeds United'ı 2-0 yenmişti. Bir gün önce de bir linç grubu (taraftarlar demeye dilim varmıyor) 2 Leeds taraftarını öldürmüştü. Hem sahada hem de dışarıda kazanan Türk tarafı olmuştu gazeteyi çıkaran zihniyete göre.

Yaban toplumlara herhangi bir yolla bu şiddet tohumları ekilip bunların yeşermesine çalışıldığında, bilinçsiz öfkeler bitiveriyor apansız. Bugün, özellikle Türkiye'de futbol fanatizmi dehşetle izlenen bir şiddet kültüne dönüşmüş durumda ve açıkça belirtmek gerekirse şizofrenik bir yapı arz ediyor. Örneğin Fenerbahçeli bir esnaf, hafta sonu gittiği maçta Galatasaraylı taraftarlara saldırıp sahaya taş atabiliyor. Ancak yeni haftanın başında Galatasaray'ın Avrupa'da yapacağı bir maç üzerine şu sözleri sarf edebiliyor: "Yarın hepimiz Galatasaraylıyız. Ne de olsa bu bir milli dava!" Pazar günü

yok etmeye çalıştığını, üç gün sonra destekleyebilecek bir ruh parçalanmışlığı, futbol fanatizminin bu topraklardaki hal-i pür melali.

Yeni binyılın başlarında, Türkiye'deki entelektüel zümre o zamana dek görmezden geldiği futbolu birdenbire keşfetti. Büyülü oyun üzerine kafa yormaya, ona sahip olduğundan çok daha derin anlamlar yüklemeye başladı. Bu konuda diziler ve kitaplar yayımlamaya girişti. Albert Camus'nün 1950'lerde sarf ettiği bir söz üzerine futbola felsefi bir açıdan yaklaşmaya gayret etti futbolsever entelektüel. Kendileri yazıp, kendileri okudular. Futboldan romantik, "başka türlü bir dünya" yaratmaya çalıştılar. İşin acıklı yanı, buna ciddi biçimde inandılar. Birkaç yıl sonra, ülkedeki ve yeryüzündeki futbolun şiddetle iç içe geçmiş, fazlasıyla can sıkıcı halinden kaçamaz oldular. Tiksindirici çıkar ilişkileri, omurgasız ve çapsız bir insan gücüyle temsil edilen "futbol ailesi"ni başka türlü görebilmek, sözümona entelektüel bir bakışla ona dokunabilmek oyun içindeki oyundu aslında. Büyük aldatmacanın bir parçası olup çıktılar birkaç yıl içerisinde. Fanatizmin en sığ örneklerinin sergilendiği Türk futbol ortamının bataklığa gömülmesi, orada kuyrukluyıldız misali görünmüş olan entelektüel zümrenin de ağır bir yenilgisidir.

Yeni binyılın iktidar sahiplerinin planında, küresel kontrol ağıyla kotarılmış tektip ve yekpare bir günlük yaşam faşizmi başköşede yer alıyor. Belki de insanoğlunun varoluş serüveni öteki'nin hep ezilmesi, hatta yok edilmesiyle sürüp gitti. Binyıllar içinde yaşamı kolaylaştırıp, uzatan ama bir o kadar da uzaklaştıran bir gelişim gösterdi insanoğlu. Bugün her şey bir tuş uzaklığındaymış gibi aktarılıyor kitlelere. Oysa bu gelişmeye duyulan bağımlılık (aslında teslimiyet), büyük bir çöl oluşturuyor bireylerin içinde. Sessizce.

Bir hiç uğruna ölüp öldürebilecek fanatikler, yorgun yeryüzünde bilmem kaçıncı kez sahnelenen sıradan faşizmin isimsiz aktörleri konumundalar. Kendilerinin de bir öteki olduğunu son nefeslerinden önce kavrayabilirlerse, çemberi kırıp yeni bir oyunun ortaya çıkmasına önayak olabilirler.

Bir ezberin bıktırıcı tekrarı için ne çok zaman!

Kutsal Kitaplara Saldıran Bir Ateistin Hatıraları ya da Zagor Bize Kızarsa Vay Halimize?

LEVENT CANTEK

Doksanlı yılların başında Türkiye'de çizgi roman satılmaz oldu, sanki hiç olmamışçasına ortadan kayboldu. Berlin Duvarı yıkılmış, özel televizyonlar ortaya çıkmış, hayat, dolayısıyla toplum kaotik biçimlerde değişmiş, daha önce olmadığı kadar başkalaşmıştı. Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi çizgi romanlar, çok kanallı televizyonlara, bilgisayara, yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı görselliğe yenik düşmüştü. Endüstrisi olan ülkeler toparlanmadı değil ama hiçbiri doksanlı yıllardan önceki gelişmişlik çizgisine dönemediler. O yılları yaşayanlar hissetmiştir bunu; hepimiz hızla yaşlandık, her şey buhar oluyordu, anlamaktan yorulmuştuk: "Hayat çok değişti çook" diyorduk. Kim bilir daha neler olacaktı? Şaşırmıyorduk.

Sadece çizgi roman değil geçmişin popüler sanatları, teknolojisi ve ıvır zıvırı süratle eskiyordu. Bu eskime ve kaybolma nostaljiyi çağırıyor, santimantal nitelemelerle sayısız "şey" hayıflanarak ve mutlaka özleyerek hatırlanıyordu. Birkaç yıl öncesi sanki üzerinden uzun seneler geçmiş gibi konuşulabiliyordu. Bugün satılmakta olan pek çok çizgi romanın "yeni" değil eskiyi hatırlattığı ölçüde varolabildiğini hatırlatayım. Nostalji, satışların nirengi noktası oldu; o nedenle bugünün çizgi roman okurları geçmişlerini –elbette çocukluklarını– arayan orta yaşlı okurlar.

Lisedeyken bir hocamız "Fanatik, ölümü arayandır" demişti; çok açık konuşmamıştı ama bize ölüme ve öldürmeye methiyelerle dolu bir hayat

yaşadığımızı anlatmak istiyordu. Öğrenciler her şeyi o dersin kapsamında öğrenir ve aymazlıkla öğrendiklerini farklı derslere ya da hayata taşımazlar. Başka derslerde başka hocalar vardır; hayatsa derslerden farklı bir gürültüdür. Eğer o gün dersin hocası bizden bir kompozisyon yazmamızı isteseydi, hiç duraksamadan fanatizmin ölümün eşiğinde duran bir saplantı olduğunu anlatan alelusul eleştirel bir şeyler karalardım. Hem zaten, "Hay Allah fanatizm kim ben kim?" Olsam olsam, bir şeyin hastası olabilirdim.

O yıllarda sonradan adına fanzin (fanatik magazin) denildiğini öğrendiğim fotokopi dergiler hazırlıyordum. Dergideki pek çok yazıyı derslerde gizlice, türlü hayallerle yazdığımı söylememe gerek yok sanıyorum. Mektup arkadaşlarım vardı, hepi topu yüz tane çoğalttığım "dergim" Koloni'yi onlara postayla gönderiyor, üç beş kuruş kabilinden bir sonraki sayıya para aktarıyordum: "Sevgili dostum, yeni sayıyı çıkarmam zaman aldı. Umarım beğenirsin. Puxa vida!" Neden bunca emek harcadığımın tek bir cevabı yok, ısrarlı soruları pür azamet şöyle cevaplıyordum: "Çizgi roman bir sanattır ve hak ettiği değeri görmeli!" İçimde nispetsiz bir heyecan, o dergileri yapmasam eksik kalacaktım. Fanatizm değil midir bu? Başlangıçtaki nedeni unutursunuz ama inatla sürdürürsünüz. 1992 yılında bir manifesto yazmıştım, aktarıyorum:

1- Bu ülkede çizgi romanın sanat olarak kabul edilmesi için gerekli alt kültürü oluşturmayı hedefliyoruz.

2- Geleneksel nakarat Teksas Tommiks'ten ve Gırgır bağlarında yetişen kaçamaklardan apayrı anlamlar peşindeyiz.

3- Türkiye'de Çizgi Romancılar Derneği kurmak istiyoruz.

4- Çizgi roman, comics, bande-dessinée, fumetti, strip ve resimli romanlar hakkında üreticisi, yayıncısı, okuyucusu ve yatırımcısı için anlaşılabilir tanımlar yaparak kavram karmaşasını önlemeye çalışacağız.

5- Türkiye'de çizgi roman yarışması olmasını istiyoruz.

6- Çizgi roman yalnızca "comics" değildir.

7- Koloni genç korsanlar tarafından hazırlanan bir fanzine'dir. (Fanzin bir çeşit gazoz açacağıdır)

8- Neşeli gençleriz biz, yaşamayı severiz.

Çizgi romanla ilgili olmayan okur, yazılanları önemsememiş olabilir ama kalpsiz değillerdir dilerim, metindeki genç heyecanı mutlaka hissetmişler-

dir. İlanihaye naif ama meselesi ve iddiası olan, itibar isteyen sözlerdi yazdıklarım. Metindeki hayali "biz"e ayrıca dikkatinizi çekerim. Pek çok okurumla hasbıhal edip arkadaş olduğum, hatta yan yana fanzin hazırlayıp çizgi romanla ilgili farklı çabalara girdiğim düşünülürse bu manifesto aslında bir *arayış* metniydi. Farklı şehirlerden yaşıtlarımızla buluşuyor, birbirimizin evlerinde kalıyor, *sürekli* çizgi roman konuşuyorduk. Bir "çizgi roman hastası" olarak öncelikle *benzerlerimi arıyordum*. Kimselerle konuşamadığım meseleleri paylaşacağım değerbilir arkadaşlarım olması güzeldi. İhtiraslı bir çizeri, kuraldışı bir öyküyü, eprimiş bir dergiyi kimlerle konuşabilirdim ki…

Hazırladığımız fanzinleri satacak, konsinye bırakacak dahi yer bulamadığımız günler oldu. Ankara'dan İstanbul'a geliyor, sahafları tek tek dolaşarak onları ikna etmeye çalışıyorduk. Kahrolası hayat, yalan dünya! Satmaz diyorlardı, "Kim alır, çizgi roman mı kaldı ki?" Ne hayal kırıklığı! Gerçekten silinmişti çizgi roman, ne sahaflarda ne gazete bayilerinde satılıyor; geçmişin önemli yayınevleri ardı sıra piyasadan çekiliyordu. Bu "tesellisiz trajedi" iki yıl kadar sürdü, "sonra bir gün" birkaç yayıncı, sahafları arşınlayan, imanla çocukluklarını arayan çizgi roman fanlarını fark ettiler. Edilmeyecek gibi değildi, ejderha bakışlı sahaflar çok para istiyordu Zagor'un ilk sayısına, "Bir tane daha bulamazsın" diyordu elindeki Teks'i sallayarak. "Bak ne güzel çizmiş kapağını Samim Utkun". Eskinin hatıra gelen, "satar bu" denilen tüm yabancı çizgi romanları üçer beşer yayımlanmaya başladı. Gazetelere haber oluyorlardı, esas oğlan yine nostalji… Konuyla ilgili "ilk" çalışma olma özelliği taşıyan *Türkiye'de Çizgi Roman* adlı kitabım "tam o esnada" piyasaya çıktı (1996, İletişim Yayınları). İtiraf etmem gerekirse, bir çocukluk düşünün hitamıydı elbet ama naif ve eksik bir kitaptı. Zenginliği, daha önce hiç anlatılmamış, önemsenmemiş bir tarihçe olmasından kaynaklanıyordu. Hemen her gazete ve dergide röportaj ve yazılarla yer aldığı düşünülürse kendi türünde bereketli bir ilgi gördü. Kitabımın önsözüne ağladıklarını söyleyen onlarca okurla tanıştım. Onlarla hasbıhal ederken "nostalji kıkırdayarak gülüyordu bana". Kitapta başka bir şey istemiş, bir tarih çalışması yapmaya çalışmıştım ama çizgi roman severlere çarpıcı gelen, kendimden, çocukluğumdan bahsettiğim o birkaç sayfalık bölümdü. Muhtemelen onların çocukluğuna denk düşüyordu yazdıklarım. Çizgi roman fanatikleri, "ölümü" değil *geçmişlerini arıyordu*. Halen çeşitli koleksiyonculardan, meraklılardan mektuplar alırım. Çocukluklarında okudukları bir çizgi romanı, bir çizeri ya da dergiyi sorarlar. O dergiyi kaybetmişler-

dir, o kahramanın orijinalini çok merak etmiş ama bulamamışlardır, yılını unutmuştur ama o çocukken bir çocuk dergisi çıkmıştır vs. Herkese cevap vermeye çalışsam da nostaljiden oldum olası hazzetmem. Nostalji, kadük olmanın, eskimişliğin ifadesidir, onu öne çıkarttıkça mevcut çizgi roman üreticilerine haksızlık ettiğimizi düşünürüm. Çok sayıda çizgi roman yazısı yazdım, başka kitaplar da hazırladım. Nostaljiye ucundan kıyısından yanaşmadım. Koleksiyoncuların, çizgi roman üreticilerinin ya da meraklıların yazdığı çizgi roman yazılarındaki derbeder nostaljiyi evvela ayıklayıp, sonra musahhihliğe giriştim. Kişisel derdim çizgi romanı toplumsalın içinde anlamlandırmak, bir anlatının neden ve nasıl popüler olduğunu değerlendirirken memleket tarihine farklı açıdan bakabilmekti.

Amacımı nasıl anlaşıldığımı anlatmak adına yazdım. Çünkü kitabım çıktıktan sonra çizgi roman fanatiklerinden eleştiriler almaya başladım. Çizgi roman gibi tertemiz (saf) bir mecraya siyaseti bulaştırmakla, kirleten adam olmakla suçlanıyordum. Yanlış anlaşılmasın, böylesi anti-politik bir eleştiriyi bana yöneltildiği için değil dahil olduğu cemaati tanımladığı için önemsiyorum. Çizgi roman geçmişi-çocukluğu imlediği için güzel olamaz. Çizgi roman toplumsal yapıda varolan-süregiden sınıfsal, cinsiyetçi, ırkçı her türlü iktidar ve egemenlik ilişkilerinin yeniden üretilmesinden sorumsuz tutulamaz. Çizgi roman, içinde bulunduğumuz dil evreninin her türlü eşitsizlik ilişkilerini görünür kılar ve yeniden üretir kaçınılmaz olarak. Velhasıl, bu çerçeveyle çizgi romana siyaseti bulaştırdı hicranını bir arada düşünmem zor, haliyle bugüne değin tek bir cevap vermiş değilim. Çizgi romanı romantize ederek yazmak, onu her türlü kirlenmeden azade saymak, fan tapınması ya da çizgi roman sever cemaatinin kendini tüketen narsisizmidir olsa olsa. Her cemaatin biteviye bir düşmana ihtiyaç duyması, haksızlığa uğradığını düşünerek isyan etmesi bu anlamda hem olağan hem de bir ihtiyaç. Yenilenmeyi kolaylaştırıyor ve safları sıklaştırıyor. Akıl değil duygu öne çıkıyor, mesafeler ve sükûnet kolaylıkla önemsizleşiyor.

Bir başka eleştiri daha: sayısız kez aynı nedenle suçlandığımı hatırlatayım. Çizgi romanlar kabaca diyelim, iki ayrı biçimde çizilir: Biri, karikatürle hısım akraba olan, çizgiyi komikleştirerek yapılandır. Diğeri, foto-realist dediğimiz türden tiplemelerin fotoğrafa ve gerçeğe yakın bir tarzda çizilmesidir. Konu, anlatı ve tür olarak ilki mizaha, ikincisi serüven edebiyatının kendine hayran ciddiyetine yakındır. Türkiye'de yayımlanan Zagor, Dylan Dog ya da Teks gibi İtalyan çizgi romanları; Örümcek Adam, Batman gibi

Amerikan çizgi romanları foto-realist çizgilerle anlatılır. Yerli mizah dergilerimizde yayımlanan çizgi romanlar ise karikatürize-komik çizgilerle üretilir. Bu ikili ayrımın münazaracı –hayır nevrotik!– bir yönü var. Türkiye'de foto-realist çizgilerle anlatılan çizgi romanları sevenler, karikatürize çizgilerle anlatılan, örneğin mizah dergilerimizde yayımlanan çizgi romanları çizgi roman saymazlar. Etraflıca konuşmaya bile gerek yoktur. Kişisel bir tercihten çok kimliklendirici kolektif bir eğilimden söz ediyorum.

"Bu çizgi roman değil". En azından yirmi yıldır duyarım bu fevri yargıyı. İnsanların beğenmedikleri çizgi romanları yok saymalarından başlarda rahatsızlık duyardım. Hâlâ rahatsızlık duyuyorum ama doğrusu alıştım artık. Çizgi romanı bütünüyle kişisel beğenilere göre sınıflandırmak mümkün elbette. Satın alma ve koleksiyon/toplama kriterleri bu biçimde işler. Beğenmediğiniz ürünü satın almazsınız, olur biter. Ancak beğenmediğiniz bir çizgi romanı iddialı biçimde çizgi roman saymamak, onu küfürle özdeşleştirmek başka bir halet-i ruhiyedir. Çizgi tarzlarına veya türlere göre bir ayrım yapmak; örneğin mizah dergilerinde üretilen çizgi romanları, gazete bantlarını bir tarafa, foto realistik çizgilerle hazırlanmış çalışmaları bir başka tarafa koyarak "çizgi roman" tanımı yapmak yanlıştır. Çizgi roman bir anlatım aracıdır, o aracı kullanarak anlatan herkes çizgi roman yapar. Anlatılan hikâye, çizgi biçimleri ya da tür aracın niteliğini değiştirmez. *Türkiye'de Çizgi Roman* kitabımda çizgi roman sayılmaması (!) gereken çizgi romanlardan bahsettiğim için eleştirildim. Üstelik, o karikatürize işlerden çizgi romanmış gibi bahsederek insanların aklını da karıştırmıştım (!). Sırf bu yüzden kitabımı almadığını söyleyenler oldu. Yıllardır öfkeyle ya da nezaketle yanlış yaptığım söylenir. Yıllar sonra *Serüven*, *Çizgi Roman Araştırmaları Dergisi*'ni (2004-2007) çıkartırken de benzer tepkilerle karşılaştım, "Mizah dergilerinde çizen tek bir ismi görmek istemiyorum, onlardan iğreniyorum" diye yazan mektuplar aldım. *Sinir krizinin eşiğindeki fanlar*!

Çizgi romanları kanarak okumuş biriyim, sonradan seçtiğim bir araştırma nesnesinden değil, içinde soluk alıp verdiğim bir yerden yazdığımı sanıyorum. Başıma gelenleri, çizgi roman fanatiklerinden aldığım tepkileri bir de bu açıdan düşünmek gerekiyor. Çizgi romanlar, çocukların kutsal kitaplarıdır dersek, çizgi roman fanatiklerinin beni bazen bu kutsal kitaplara saldıran bir ateist gibi gördüklerini hissettiğim çok olmuştur. Bir gün bir konuşmam sırasında şöyle bir ifade kullandım: "Çizgi roman, gazetelerini daha geniş kitleye satmak isteyen patronların teşvikiyle ortaya çık-

mış bir anlatı türüdür. Yetkin bir okur-yazarlık gerektirmeyen, insanların resimlerine bakarak da anlayabilecekleri bir anlatım aracı aranmış, çizgi roman bu beklentilere denk düşerek gelişmiştir". Bu ifadelerle çizgi romanı küçümsediğim söylendiği için "aşkın gözü kördür"den girip "gerçek sevgi, birini ancak hatalarıyla sevmektir"den çıkmak zorunda kalmıştım. Çizgi romanların büyük çoğunluğunun zamana karşı yarışarak üretildiğini, iş yetiştirme telaşının niteliklerini düşürdüğünü söylerim. Bunu görmemek abestir, çoğu fan kırıcı bulur sözlerimi. Şaka yollu, öyle bir gün gelecek ki Zagor kostümü giymiş bir fan hiç beklemediğim bir anda karşıma çıkıp "Ahyaak! Yaşasın çizgi roman" diyerek elindeki baltasını kafama indirecek diye korktuğumu anlatırım. Çoğu insan kıkırdayarak dinler bu sözlerimi fıkra sayarak. Oysa gerçekten değil, vallahi şahitlerim var, ne zaman çizgi roman satan bir kitapçıya girsem dersimi vermek isteyen bir fanla karşılaşıyorum. Sayısız hikâyem var, "eyvah" diyorum ufalarak yine birisi haddimi bildirecek.

Çizgi romanlarda kahramanların narsist duruşlarının bir parçasıdır meydan okumalar. Eller bele dayanır, omuzlar dik, kaşlar kalkık, çene yukarıda kavgadan önce kahkahalar atılır. Hele kötü adamlar işin içindeyse "Hah hah karşıma çıkmaya cüret eden şu tüysüz oğlan da kim?" Vay bana! Son altı yıldır çizgi roman satan herhangi bir kitapçıya-sahafa gitmiyorum. Anlatıldığı zaman komik geliyor ama yaşayan için tedirgin edici, kitapları karıştırırken gözüm hep arkada oluyordu, Zagor kostümlü biri çıkıp gelecekmiş gibi geliyordu bana, gülmeyin!. Saymakla bitmez ya, örneğin sahafta karşıma dikilen biri, sıkılı yumruklarıyla fikirlerini çalmakla suçladı beni, kendisini hiç tanımıyordum. Bir başkası o kitabı yazmanın kendi hakkı olduğunu iddia etti. Biri, kötü bir araştırmacı olduğumu çünkü kendisiyle hiç konuşmadığımı, kendisiyle konuşulmadan hiçbir çizgi roman kitabının yazılamayacağını söyledi. Paratoner gibi delileri çektiğim düşünülmesin, bana özgü değil yaşananlar. Sadece çizgi roman yayıncıları ile konuşulsa benzer hikâyelerle karşılaşılabilir. Şu iddiada bulunabilirim: Kitap dünyasında hiçbir yayıncı onlar kadar küfür yememiştir. Fanlar arasında çıkan kavgalar da meşhurdur. İtalyan çizgi romanlarını seven Fumetticiler ile Amerikan çizgi romanlarını izleyenler benim bildiğim 17-18 yıldır aralıklarla kavga ederler. Birbirlerini küçümseyen, dışlayan, yok sayan dilleri marazi bir şiddetle doludur. "Burada Amerikan çizgi romanı konuşulmaz, konuşanlar üyelikten çıkartılır" önkoşulu taşıyan bir e-posta grubu vardı örneğin.

Fanların bir başka yüzü: Çizgi romanla ilgisini yazarak sürdürmek isteyenlerde rastladığım bir hassasiyet. Diyelim ki, Zagor'la ilgili bir yazı yazılacak, Zagor okurlarından özür dileyerek, sıkıntı içinde başlarlar satırlarına. Hani sanki Zagor, yazılanlara kızıp Çiko'ya "Yürü gidiyoruz Türkiye'den" diyecek. İlginç olan, aynı insanların okumadıkları çizgi romanlar, çizerler ve biçimler hakkında fikir sahibi olmaları. Yerli çizerlerden söz edilecekse "hepsi kopya" veya Japon çizgi romanları, mangalar için "ne o öyle kocaman gözler" ya da süper kahramanlara "kostümlü maskaralar" demekten çekinilmiyor. Elbette espriden anlamıyor değilim, ayrıca yanlış anlaşılmasın, çoğunluğuyla sohbet ettiğim insanlardan duyuyorum bu yargıları. Diyeceğim, bu türden tepkilerin açılımıyla ilgili: Beğeni tapınmaya, eleştiri de şeytan taşlamaya benziyor. Çizgi romanı sürükleyen iyi kötü zıtlığını andırdığı aşikâr.

Kendimden bolca bahsettiğim bir yazı yazdığımın farkındayım. Derdim çizgi roman fanatiklerini yakından anlattığımı gösterebilmek. Çizgi romanı hayatımın merkezine taşıdığım, fan tepkileri verdiğim bir çocukluk ve ergenlik yaşadım. Çizgi roman fanatiklerinin tepki, kahır ve ilenmelerini iyi biliyorum. Genel ortalamalarının anti-politik ve anti-entelektüalist olduğunu; mutlak haklı, mağrur ve münekkit edasıyla birbirlerini, "düşmanlarını" hırpaladıklarını; çabuk öfkelenip bir eşik noktasındaymışçasına romantik ifadeler kullandıklarını; değerlendirmelerinin mükemmel ile berbat nitelemeleri arasında hızla salındığını –kimi zaman bir düşman veya bir kurban olarak– yaşayarak öğrendim. Sayıları giderek azalan, bir Yirminci Yüzyıl sanatının tutkulu izleyicilerinden söz ediyorum. Bu azalmanın kendini yüceltmeyi beslediği aşikâr. Ama bir korku yarattığı da görülüyor. Bütün o nostalji dolu romantik ifadelere karşın, çizgi romanın yok olacağı korkusu öylesine güçlü ki. Fanatizmi güçlendiren ve besleyen de sanıyorum bu yok olma korkusu. Çizgi roman fanlar için çocukluklarını imlediğine göre yok olmasından korktukları şey öncelikle kendilerine ait bir parça.

Fanatik, daimi bir ölme kalma durumunda yaşayan değil midir?

CREDULITY, SUPERSTITION, and FANATICISM.

A MEDLEY.

Believe not every Spirit but try the Spirits whether they are of God: because many false Prophets are gone out into the World.

1. John. Ch. 4. V.

Design'd and Engrav'd by Wm. Hogarth.

Publish'd as the Act directs March y. 15th 1762.

Yangın Delisi Mustafa Ağa'nın Hatırlattıkları…

MEHMET ÇETİNTAŞ

Bundan yüzyıllar evvel ölüp giden yeniçeri ocağı mehterbaşısı Mustafa Ağa, demek bu yazı vesilesiyle rahmet alacakmış… Neden mi? Bugün için, değil bir zamanlar fanatiği olduğu, kavram olarak fanatizmle birlikte anılacağı bile akla gelemeyecek dünün büyük yangınları onu resmen bir fanatik yapmıştı da o yüzden. Gelin bu yazıda, *yangın delisi* Mustafa Ağa'dan çıkalım yola, geçmişin fanatikleri arasında bir gezinti yapalım; fanatizm anlayışı ve bugüne nazaran dün durduğu yeri tespitleyelim…

1756'da bu fanî âleme veda ederek sevdiklerinden –yani evlâd ü iyâlinden değil ama ocaklı kardeşlerinden; yoldaşlarından– ayrılıp İstanbul'un namlı kabristanı Karacaahmet'in loş bir köşesinde kara toprağın kucağına bırakılan Mustafa Ağa'nın ocaklı yoldaşlarının arzusu ve bölük mütevellisinin izniyle yaptırılan mezartaşına yazdırılan yegâne ünvanı ocak mehterbaşılığı değildi. Onun, bu yazıda yer almasını ve şu satırlarda gezinen gözlerin sahiplerinden bilvesile rahmet istemesini sağlayan diğer şaşırtıcı ünvanı *yangın delisi* oluşuydu.

Yangın delisi Mustafa Ağa İstanbul'u kasıp kavuran ve 1720'de kurulan yeniçeri yangın tulumbacıları bölüğünün bütün sandıklarıyla iştirak ettikleri Büyük Cibali Yangını'nda can vermişti. Bu yangında daha birçok yeniçeri neferi de vazife başında olduğundan dolayı şehîden teslim-i ruh eylemiş, kimine taş dikilmiş, kiminin ise cesedi alazlı alevler arasında kalarak kül

olup gittiğinden bir mezarı dahi olamamış; velhasıl bu feci hadise de zamanın dehşetli çarkı içinde binlerce can ve hane yakmış olmakla birlikte unutulup gitmişti.

Yangın, bir zamanların İstanbulunda kimilerinin seyrine heyecan içinde koştukları felaketlerdendi. Felaketti, zira bugünkü gibi dört duvarı taş bir binada çıkıp sönmez, ahşap İstanbul ile bir anda hemhâl oluveren ateşi şehrin bir ucundan tutturdu mu geniş bostanları, surları yahut denizi bulana kadar yanar da yanardı. Üç dört gün boyunca devam eden böyle yangınlarda on binin üzerinde evin –taş bacaları ve ocakları müstesna– tamamen küle döndüğü, onlarca cami ve mescidin kullanılamayacak hale geldiği de olurdu.

Bu korkunç vaziyet karşısında bile yaşanacak heyecanın ve koca bir alev topu haline gelen şehrin eritici sıcaklığını bütün vücudunda hissetmek isteyen Mustafa Ağa gibi fanatik yangın meraklıları iki elleri kanda bile olsa işlerini güçlerini bir kenara bırakır, kimisi devlet katındaki rütbesine, işgal ettiği makama bakmaz paçalarını sıvar, bazısı ise sert kış koşullarına aldırmadan yangın yerine seğirtirlerdi. Bu vadide anlatılan yüzlerce hikâye şehir tarihi ile ilgili kitapları ve birçok bilindik romancımızın ve hikâyecimizin kitaplarını süsleyen ve okuyucunun bugün de en çok rağbet gösterdiği sayfaları işgal eder…

Görüldüğü gibi fanatizm kavramının seyri zaman içinde değişim gösteriyor. Bugün futbol çılgınlığının paralelinde yaşanan futbol fanatizmi ve fanatik insan profili bundan üç yüz yıl evvel yukarıdaki örnekte bahsettiğim gibi mesela yangın için belirebiliyordu.

Fanatizm, kökü Fransızca olan bir kelime… *"Bir davaya, bir düşünceye, dinsel ya da politik hoşgörüsüzlüğe yol açacak ve şiddet eylemlerine yöneltecek biçimde ödün vermez, kesin bağlılık; bağnazlık."* şeklinde izah ediliyor ansiklopedilerde. Sözlüklerde ise *"Bir kimseye veya bir şeye aşırı düşkünlük ve tutkuyla bağlılık, taassup, bağnazlık."* açıklamasıyla yer buluyor. Osmanlıcada da sıklıkla kullanılagelmiş olan Arapçası taassup, temelde mensubu olduğu dini diğer dinlere üstün kabul etmek ve diğer dinlerin mensuplarına düşmanlık besleme anlamına geliyor. Bizim dildeki kullanımı da genelde o yönde. Bugün fanatizm dediğimizde, yahut aklımıza "fanatik" başlığı altında toplanabilecek tavır ve davranışlar geldiğinde bunun devamında düşündüğümüz ilk kavram hiç şüphe yok ki spor, dahası futbol değil mi? Halbuki daha düne kadar sporun fanatizm ve uç hislerle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Sultan Abdülhamid devrinin namlı kaptan-ı deryâsı Bozcaadalı Hasan

Hüsnü Paşa'nın oğlu Şefik Bey bir taraftan Galatasaray'ın kriket takımında iken, diğer taraftan da Fenerbahçe'nin kürek ve yelken takımlarında aktif rol almıştı senelerce... Ve kimse *"Yahu sen ne yapıyorsun?"* dememişti.

1940'lara kadar İstanbul'un en meşhur iki rakip takımının maçları sırasında gerçekleşen yegâne büyük olay da, o sırada stat olarak kullanılan eski Taksim topçu kışlasına eğreti olarak kurulan ahşap tribünlerin aniden çökmesi olmuştu. Bugünün statlarının ahşap olmadığına şükretmek lazım herhalde.

Abdülhamid demişken, hazret-i hilafetpenâhîye kalpten gönülden bağlı zevat arasında işi fanatizm boyutlarına vardırmışlar kafilesinin şüphesiz en başındaki Çorumlu Hasan Paşa'yı da hatırlamak gerekiyor. O ki padişahının bir dediğini canı pahasına iki etmeyen sadık bir bendedir. Çırağan Sarayı'nı basarak Sultan Murad'ın yeniden tahta çıkması için hadise çıkaran Ali Suavi'nin başında koca bir sopa kırarak onu öldüren, baskını sonlandıran ve dolayısıyla Abdülhamid'in gözüne giren Çorumlu Hasan Çavuş kısa sürede "Hasan Paşa"lığa yükselmiş ve gün gelmiş kimi zaman işi efendisinin dahi kestiremediği boyutlara vardırmış, vehham padişahın bile kendi kendine *"Bu kadarına pes..."* diye söylenmesine sebep olmuştu.

Aynı senelerin bir diğer fanatiği, bizde gelmiş-geçmiş geçimini kalemiyle sağlayan birkaç yazardan biri olan Ahmed Midhat Efendi'dir. O da yazmadan duramayanlardan... Hatta muhalifleri ve ehl-i hased *"Kalemi amel olmuş..."* demeye kadar vardıracaklardır onun bu yazı sevdasını. Yılda 4-5 kitap çıkartan yazar aynı zamanda her gün çıkardığı gazeteye birkaç yazı yetiştirir, hatta tepesi attığı birgün maaşlarını yetersiz bulan çalışanlarının işi bırakmasına hiddetlenip gazeteyi baştan sona tek başına yazıp basarak piyasaya verir... Arnavut inadıyla meşhur sözlükçümüz Şemseddin Sami de aynı senelerin diğer bir yazı fanatiği. Günlük *Sabah*'ı, haftalık *Hafta*'yı tek başına yazan ve hazırlayan hep o. Hazırladığı cilt cilt sözlük de cabası. Bizde ilk özel gazeteyi çıkartanlardan Çapanoğlu Agâh Efendi de öyle, istisnasız her gün 10 ilâ 20 sayfa arasında yazı yazdığını kendi ağzıyla söyleyen Hüseyin Rahmi de öyle! Eh bunlara yazı fanatiği denmez de ne denir? Belki yazı mecnunu... Alayının ceddine rahmet.

Pekiyi ya kitap meraklıları? Bugün için *"Bana vermezsen seni öldürürüm."* diye muhatabının üzerine yürüyen kitap meraklısı var mı bilmiyorum ama geçmişte işi bu noktaya vardıracak kitap fanatikleri de yaşamıştı. Fatih'teki Millet Kütüphanesi'nin kurucusu Ali Emirî Efendi, kütüphane

çalışanlarından birini, elindeki müellif nüshası Arapça bir yazma divanı kendisine vermesi için ısrarcı olmuş; vermeyince de üzerine tahta bir zarf açacağı ile yürüyüp *"Vermezsen seni bununla öldürürüm..."* diye bağırmış, zavallı memurun o gün çıldırmasına kısa bir süre sonra da boğazını keserek kendini öldürmesine sebep olmuştu. Türkiye'deki en zengin yazma kütüphanelerinden birini kuran Ali Emirî'nin hayatı boyunca kendi için topladığı ama artık ölüm döşeğine geldiğinde –sırtlayıp öbür tarafa götüremeyeceğini kendisi de bildiğinden– millete bağışladığı kütüphanesinin ne yollarla toplandığını düşününce insanın o yazmalara dokunurken tüyleri ürperiyor!

Fanatik deyince benim aklıma geçmişte canla başla çalışan eski eser fanatikleri de geliyor. Bir eserin yok olmaması, ömrünün hiç değilse biriki nesil uzaması için değil elinden geleni, imkânsızları bile gerçekleştirmiş kimselerdir bunlar. Zayıf bir bünyeye sahip zavallı Rıfkı Melûl Meriç, arkadaşlarına yazdığı mektuplarda *"Çok yorgunum, nevmîdim, kalbim bu koşuşturmaya dayanamıyor; bitmiş vaziyetteyim ama beni hayata bağlayan bu yegâne iptilâdan, eski eserlere hizmetten de kendimi alıkoyamam ki?"* derken, samimi hislerinin yanı sıra canı pahasına vazgeçmediği eski eser korumacılığı anlayışını da özetliyordu. 50 seneyi aşkın bir süre eski eserlerle uğraşan ve Vakıflar'da 40 sene boyunca eski eser uzmanı olarak yüzlerce eserin kurtarılmasını sağlayan İsmail Fazıl Ayanoğlu da öyleydi. Öldüğünde, ardında mal varlığı olarak bıraktığı arşivi de senelerce çalıştığı kurumuna kalmıştı. Yazık ki Ayanoğlu'nun hayatı boyunca gözü gibi sakladığı evrakı ölümünden sonra sahiplenilmedi, ortalara döküldü... Mesela Süheyl Ünver, ilmi hırsı bir yana bırakılacak olursa mesela İbrahim Hakkı Konyalı eski eserlerin ihyası ve yaşatılması için canla başla çalışmış, ömürlerini bu uğurda sarfetmiş gönüllüler kervanının akla ilk gelen diğer mensuplarıydı. Şimdi hangisinin ismini kaçımız hatırlıyor?

Fanatizm olgusu üzerinde düşünürken taradığım sözlüklerden mesela Afşar Timuçin'in *Felsefe Sözlüğü*'nde fanatizm kelimesinin karşısında "bk. DARKAFALILIK" yazıyordu. Haliyle "*d*" harfinde, aynı isimli başlığa müracaat ettim. Burada fanatizmin tanımı için Timuçin: *"Bir fikre veya bir inanca körü körüne bağlılık. Darkafalılık yalnız kendi görüşünü hiçbir tartışmaya gerek duymadan doğru sayma eğilimi olmakla hoşgörünün karşıtıdır. Darkafalılığın altında bilgi eksikliğine bağlı kalıpçı ya da dogmacı bakış açısı yatar. Darkafalı kişi her şeyden önce doğru bildiği şeyleri tartışmayan ve onların tartışılmasını istemeyen kişidir. Darkafalı kişiler bu çerçevede atılganlıklarıyla seçilirler."*

diyor. Tolerans, yahut bizim lisandaki karşılığıyla hoşgörü, fanatizmi olumlulayan kavram. Doğru olmayan, uygunsuz, yanlış bir tavır karşısında tahammül, kabullenme, etkisiz kalma, bilinçli olarak sessiz olma hali bu da.

Bugün, fanatizm kelimesinin bir anlam kaymasına maruz kaldığı gerçekliği ile karşı karşıyayız. Bugünkü günlük dilde fanatik yahut fanatizm dendiğinde akla gelen şey herhalde darkafalılık değil; tahammülsüz, dediğim dedik taraftar… Üzerinde düşündükçe ve kelimeyi kullandığımız yerleri dikkate alınca fanatizm dediğimizde kastediyor olduğumuzun aslında tam da sözlüklerde verilen anlamı karşılamadığını görmüyor muyuz? Muhatabının haklarını hiçe sayarak kendi doğrusunu, kendi benimsediğini tutku derecesinde savunan ve bu sırada gözü bir şey görmeyen fanatikler… Gerçi sözlükler bir adamın, bir dinin, bir politik görüşün veya bir davanın ödün vermez savunuculuğu olarak tarif eder fanatizmi ama bugün her şeyde fanatizm yok mu?

Öyle ki, işinin fanatiği olan piyasada en iyi oluyor. Velev ki ruh hastasına dönüşmüş olsun, insanlıktan çıksın; ne gam?

Piyasada gazetesiyle, eleştirisiyle ön planda sabah-akşam görüp gözlemlediğimiz ve akla gelen ilk fanatizm sporla ilgili, ilk fanatikler de kulüp taraftarları değil mi? Şu son zamanlarda pek çok korkunçluğa imza atan fanatik taraftarlar işin boyutlarını can almaya kadar götürdü. Cenaze törenleri gövde gösterileri haline geldi, taraftarlar adeta *"Ah bizden birini öldürseler, bize de fırsat çıksa, kıyım sırası bize gelse…"* diye kıvranıyor. Oysa daha dün denecek kadar yakın bir geçmişte, birbirine en rakip takımların taraftarları bile kadınlı erkekli izleyebiliyorlardı bu müsabakaları ve kol kola girdikleri sahalardan yine kol kola çıkıyor, evlerine dağılıyorlardı. Dünün en ateşli fanatiğinin en uç eylemi tahammülsüzlüğünü belgeleyen son kertedeki davranışı, yani müsabakayı terk ederek oradan ayrılması idi. Bunun sebebi belki de o günün henüz kaybolmamış aile mefhumunda sırlı olan fanatizm boyutlarındaki *terbiye* anlayışıydı. Dünün dünyasında, şehirde olsun taşrada olsun insanların en önde tuttukları şey ahlak, terbiye, saygı ve herhalde bunlardan sonra sevgiydi. Haddini bilmek en büyük erdemdi. Bunu hatırlamayanlar, evlerin sofalarına, divanhanelerine; tekkelerin semahanelerine asılan irili ufaklı *"Edeb yâ Hû"* levhalarıyla terbiyeye davet edilirdi. Demek ki neymiş; fanatizm zaman içinde kisve değiştirdiği gibi mecra da değiştirebiliyormuş. Bugünün, sınırları belirsiz bir özgürlüğe terk edilerek yetişen –evet yetiştirilen değil, düpedüz kendi kendilerine hüdainâbid yeti-

şen, büyüyen– çocuklarından başka ne beklenir? Yalnız, bugünkülerin yetiştirecekleri yarınki çocuklar büyüdüklerinde ne yaparlar onu kestirmekte ben mazurum, hayal edebilen beri gelsin…

Dil fanatikleri ayrı bir bahis konusu ya yeri gelmişken onlara da dokunalım. Türkçe gitti gider ya, bir de sanki dilde her şeyi halletmişiz de sıra mini mini meselelerimize gelmiş gibi ağzımızdan çıkanları tartaklayan, sarf ettiğimiz kelimelere tebelleş olup iki laf etmek gayretinde olanları şöyle bir iç huzuruyla kelam edemez hale getirenlere ne demeli?

*"Hayır efendim o öyle değil?...", "Farkında mısınız, demin nasıl bir yanlış yaptınız…", "Size yakışıyor mu efendim, bir de yüksek tahsilli olacaksınız… "*dan tutun da, *"Bu kulaklar söylediklerinizi, şu gözler yazdıklarınızı okumamış olsun, aman ha…"*ya, *"Vah vah vah, eğer siz böyle yapıyorsanız, diğerlerini mazur görmek lazım..."*a kadar ne tenkitlere, ne sızlanmalara maruz kalırsınız.

Bugünkü günde, dünyanın aldığı hali göz ardı ederek, yaşadığı memleketin hepsi sözde okur-yazar (!) olup; okumak ve hele yazmaktan bihaber olan vatandaşlarının haline bakmazlar da kendi hallerince ideal olanı isterler de isterler. Bu muhterem dil mütehassısları ve yaralıları kimi zaman 50 senelik Türkçe öğretmeni sıfatıyla çıkar karşınıza, bazen de senelerin profesörü… Ne var ki o Türkçe hocalarının ekserisi değil bugün dili doğru düzgün kullanmak, ana dilini telaffuzdan dahi acizdir. Profesörlere gelince, onlar başka âlem. Aynı zamanda bir *tenkit* fanatiği de olan bu memleketin umum sakinleri bugün yazık ki safa-yı hatırla konuşamaz haldedir de. Mesela çingene dediniz mi yüzyıllardır kullanılagelen bu tabir hakarete girer, bir yanlışı düzelttiniz mi *"A-aa, bana cahil mi demek istiyorsunuz?"* ithamıyla sulh-hukuk mahkemesinde alırsınız soluğu… Sokakta millet birbirinin yüzüne şakır şakır tükürür, gırtlağını sıkar, gözünü morartır, kaşını patlatır, olan bitene polis bile dur diyemez ya, o başka… Halbuki dünün meşhur şairi Yahya Kemal, devrinin bazı profesörlerinin içler acısı halini tarif için *"Bizim halk bazı kelimeleri gayet mânâlı telaffuz eder. Mesela otobüs gibi koskoca bir cisme, böyle sonu incecik bir kelimeyi layık görmezmiş gibi otobos der. Bilakis porfesör kelimesi de bizde profesörlerin fikrî çelimsizliğini ve ilmî bastıbacaklığını anlatmak istercesine prüfüsür diye telaffuz eder."* dediğinde aslında kendisinin kastedildiğini gayet iyi bilen acaba kaç hoca ünlü şairi mahkemeye vermişti? Bugün ise haklı olduğunuz halde söylediğiniz doğrudan dolayı bile mahkemeye taşınabiliyorsunuz.

Halbuki haykırmalı; doya doya, bağıra bağıra söylemeli ki görece gelişmenin ithal arabalar, alet edevat, metal aksamlı camdan apartmanlar, tuhaf tuhaf elektrik direkleri ile olduğunu zanneden bu toplum –ki aslında burada cemiyet demek belki daha doğru ama, biz doyasıya geliştik ya, bu tabiri kullanalım– medeniyet, filozofluk ve olgunluk noktasında aslında dünkü atasından, dedesinden daha geridir. Belki arabaya biner evet ama dünün kağnı yahut taş arabası tepesinde sarsıla sarsıla menzile ulaşmaya çabalayan dedesinden çok geridedir. Hâlâ hatırlar ve gülerim, lise mezunu olan halam Çanakkale, Balkan ve Kurtuluş savaşlarına katılmış olan, Sırpça, Bulgarca, Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça ve *Mesnevî*'yi okuyacak kadar da (!) Farisî bilen harbiye mezunu kurmay albay dedesinin emeklilik senelerinde kendisi kucağında olduğu halde Sakarya'yı kağnı ile geçerken çekilmiş fotoğrafını köşe bucak saklardı.

Bugünün sözde çağdaş insanının oturduğu ev, kerpiç veya ahşap değil betonarmedir ve lükstür. Modern hallerle yoğur olmak *teknoloji* fanatizmini beraberinde getirir. Üç ayda bir yeni model bir telefon almamak; aman yarabbi, ne ayıptır? Sözde şehirleşme, *yol* ve *konut* fanatizmi ile sonuçlanır mesela… Dünün kavruk şehirlerinde senelerce bozulmayan paket taşlı caddelerin yerini altı ayda bir, bir köşesi kurcalanan, yazın ise sıcaklık 40'lı derecelere vardı mı "çıp çıp" çamur kesilen mıcırı az, altyapısı yok asfalt yollar alır. Halbuki asrî, –burada çağdaş kelimesini kullanmayalım isterseniz– modern şehirlerin simgelerinden biri de bulvarlardır. Yani şehir planlamacılarının uzun uzun tasarlayarak biçim verdikleri bol şeritli, ortası geniş refüjlü ve şehre uygun ağaçlarla bezenmiş, her iki yanı ise geniş ve aman ha unutulmasın, muntazam kaldırımlarla döşeli yollardır bulvarlar… Bugünün eğreti kaldırımlarını görünce, üstünde her gün seke seke yürümeye çalışınca; dün bir baltaya sap olamamışlar için alayla karışık söylenen kaldırım mühendislerini mumla arar olmadık mı? Ama hızla büyüme eğiliminde olan şehirlerimize üzerinde hasbelkader gidilecek yollar gerekir, ağaçmış, kaldırımmış, su kanalı, mazgalmış, bunlar fuzulidir. Ama kel başa şimşir tarak aranırcasına mesela dehşetengiz bir çiçek fanatizmi yaşanır bizim şehirlerimizde… Sulayacak su, dikecek toprak, bakacak adam, yetişecek uygun iklim koşulları olup olmaması düşünülmeden tomarla para sarf edilir ve bir haftadan belki biraz daha fazla bir ömre sahip olacak bu bahtsız bitkiler şehrin orasında burasında arz-ı endâm ediverir bir gecede. Konut davası da fanatizm düzeyine *lehülhamd* erişmiş vaziyettedir. Şehrin her bir köşesinde

irili ufaklı siteler, apartmanlar, son toprak parçalarının üzerinde birbiri peşi sıra yükselirken kimsenin aklına *"Ne oluyoruz yahu? Aç açıkta kimse mi var? Pekiyi ya yeşil alan? Son kalan bu köşeleri de yeşile bıraksak?"* demek gelmez de herkes *"Aman benimle hanıma iki, iki de çocuklara, etti dört. Eh bir de geçimlik kira getirecek beşinci, altıncı evi alsak..."* kaygısıyla kapı kapı dolaşır. Binalar tekdüze, birörnek suratlı, çirkinin çirkini, karakterden uzaktır. Şehir düzensiz büyür. Burada galiba fanatik bir para sevgisi devreye girer. Ne de olsa hiçbir faaliyet ekonomi hesaba katılmaksızın ne açıklanabilir ne de yürütülebilir... Sözde üniversitelerden mezun tatsız, zevksiz mimarlar, kâr-ı kese fikriyle endişenâk olan türlü meslek erbabı etrafta dönenip dururken, başkaca ne netice beklenir? Arsa, kum, çakıl, demir, kiremit bulunduktan sonra şekli her neye benzerse benzesin altına girilecek bir dam çatmak değil midir bugünün kaygısı?

Ben büyüklerimden çok işittim. Muhakkak o devirde de namussuzlar vardı ama o günün yükselen değeri namus fanatizmi idi belli ki. Çalıp çırpana, kısa zamanda zengin olan, yükünü tutana iyi gözle bakılmaz, araya hemen mesafe konur, *"Çok mal haramsız, çok söz yalansız olmaz"* kelam-ı kibarı uyarınca ilişkiler soğutulurdu. Yoksa şimdiki gibi türlü yolla çok kazanana *"Belki hikmeti bana da bulaşır..."* heyecanıyla kimse yanaşmaz, eteklerinde dolanmazdı.

Mesela yine bizim geçmişimizde harbe gitmek, vatan için can vermek –ister milliyetçilik ister başka bir hissin sonucu olarak algılayalım– en çok rastlanan hallerdendi... Bugün yaşanan hadiseleri protesto amacıyla biraraya gelen çok çok 400-500 kişi *"Haydi savaşa..."* haykırışlarıyla sokakları, caddeleri arşınlıyor. Ya dün? Sultan Mehmed Reşad, İttihad ve Terakki ilerigelenlerinin arzu ve baskısıyla Birinci Dünya Savaşı'na girme kararının altına imza attığı ve cihad sancağı açtığı gün sadece İstanbul sokaklarını kaç yüz binlerin doldurduğunun şahidi binlerce sayfalık hatıratlar değilse, o günlerden kalan fotoğraflardır.

Neye el atsak cılkını çıkaran –içimden geldiği halde buraya çok daha uygun düşen bir başka kelimeyi kullanmaktan, gerek yazının insicamını bozacağı ve gerekse yakışık almayacağını düşünerek vazgeçtim– ve uygulamasını fanatizm boyutlarına taşıyan bir millet olduğumuzda şüphe yok. Bu belki de diğer heyecanlarda gösterdiğimiz benzerliğin bir uzantısı olarak biz Akdenizlilere has bir karakter. Ama kim ne derse desin, böyle...

Dünün fanatiği yangın delisi Mustafa Ağa'nın mezartaşına işlenen ve

fanatizm boyutlarına ulaşan yangın merakı bugünün kimi zaman izzet-i nefis törpüleyen, bazen can alan, ama en beteri her türlü değer yargısını örseleyen türlü fanatizminin yanında ne kadar da masum kaldı değil mi?

Kışlasının civarında ucu demir perçinli asasıyla arnavut kaldırımları döverek haykıran köşklünün *"Yangın vaaaaaar!.."* nârasını duyup yatağından fırlayan ve heyecanla yangın seyrine koşan Mustafa Ağa hiç kendisi yangın çıkardı mı, bu tuhaf merakını tatmin etmek için İstanbul'u bir ucundan tutuşturdu mu bilmiyorum ama yangın delisi bu yeniçeri ağası, belli ki koyu bir yangın fanatiği idi.

Pekiyi biz, bugünün dünyasında nefes alıp veren ademoğulları kutupları eritirken, havayı solunmaz hale getirirken, türlü bahaneyle savaş çıkartıp insan öldürürken, tatil köyleri, golf sahaları uğruna binlerce senenin getirisi ormanları yok ederken, tarihi, geçmişi tahrip, gerçekleri ise tahrif ederken hiç kendimize soruyor muyuz neyin; hangi değerlerin fanatiği olduk diye?

Yangın delisi Mustafa Ağa'nın 1756 tarihli mezartaşı bir zamanlar Karacaahmet Mezarlığı'nın güneşin ışıklarının bile zor ulaştığı, daha çok gölgelerin oynaştığı rutubetli ve karanlık bir köşesinde idi. Bugün, benzeri binlerce taşın başına gelen Mustafa Efendi'nin bu kitâbesi son derece enteresan mezartaşının da başına gelmiş, o da kırılıp bir kenara atılmış, yokolmuştur. Taşın kitâbesinde ölünün ardında bıraktığı dirilere seslendiği dörtlükten sonra *"Merhum ocak mehterbaşısı yangın delisi Mustafa Ağa ruhuna fatiha"* yazıyor. İsmail Fazıl Ayanoğlu'nun 1930'larda tespit ettiği bu belge-fotoğraf ilk defa yayımlanıyor.

Yaşam-Ölüm Teki Yaşam ve Ölüm Çiftine Karşı

ZELİHA BURTEK

katledilmiş bütün hayvanlara,

Yaşam. Yaşam insanın ne kendi kendisine verdiği, ne de öteki karşısında kendini ayrımsadığı, üzerinde büyük bir gelenek inşa ettiği bir kavramdır. Yaşam var olmakla eş anlamlıdır ve bu nispetle insanın kendi olanaklılığının içinde değil, onun dışından gelen bir nitelik taşır. Yaşamın insan edimlerinin içinde kavramsallaştırılması onu bir kavrama, insanın edimlerinin olanaklılık sınırlarından birine dönüştürür: *Yaşam dağıtıcı insan*. Yaşamın bir sınır kavrama dönüştürülmesi aynı zamanda insan ve diğeri arasındaki temel ayrım olacaktır: *Yaşamı bahşeden Tanrı yerine insan* kavrayışı, yaşam kavramını inşa eden insanın Tanrı kavramını da inşa edişi, *bir kavram olarak Tanrı'yı* başka bir sınır olarak yaratışıdır. Sınırları çizen insan, bir kolluk gücünün dikkatiyle bu sınırları sürekli yeniler. Aynı sınırlar üzerine bahşettiği *yaşam* ile sınırı sürekli kılar. *Yaşam* ve ölüm dağıtıcısı insan, kendi yaşamını değil, diğerinin yaşamını kontrol ettiği nispette insandır. Kolluk gücü olarak insan, yaşamın bekçiliğini diğerinin yaşamının üzerinde söz sahibi olarak yapar. Yaşam üzerine verilecek karar, yaşamın sınırı olan ölümü insanın yarattığı –yukarıda bahsi geçen– sınırda tutarak, üçüncü bir kavram olarak ölümü kavramsallaştırır. Ne yaşam, ne

Tanrı, ne de ölüm birer kavram olmadığı sürece insanın ayrımlanacağı bir nitelik taşıyamaz. İnsanın yarattığı sınırlar, kavramların bekçiliğini yapan insanı bir yaşam ve ölüm çiftine, diğerini de yaşam-ölüm tekine dönüştürmüştür. Tanrı kavramı bu ikilinin arasında konumlandırılarak yüzü insana çevrilmiştir. Bu noktada, dışarısı, dışarıda oluş anlam kazanacak, insan yarattığı sınır kavramlara dışarıda olma niteliği verecek, onları kendine geçirişiyle kolluk gücü rolünü tamamlayacaktır. Bir düşünce kavrayışı deneyiminde, yasalar ve yasa koyucular, bir dışarıda olan yaratarak onu kendi içerilerine sokma aşamasında kendi mevcudiyetlerini egemen kılarlar: *Dışarıda olanı, içeriye alma, kendine geçirme, etkisiz kılma*. Burada insan ne yokluk ne de varlık, ne zaman ne de varlık arasında incelenecek, aksine yaşam ve ölüm çifti olarak ele alınacaktır. Yaşam ve ölüm çifti, birbirini var ederek insanın diğerini kontrolü nispetinde bir çifte dönüşür. Bu insan, yaşam ve ölüm dağıtıcısı olarak kendi yaşamını ve ölümünü ötekinin yaşamının varlıksal sürekliliğiyle ilişkilendirir.

Bu yazıda hayvanları öldürme eylemini ele alırken yemek amacıyla öldürmekten değil, avcılık gibi faaliyetler için de geçerli olan *öldürmek için öldürmek*'ten söz edeceğiz. Yine söz konusu olan, uzaktaki değil hemen yamacımızdaki sokak hayvanları. Kanada'daki fokların öldürülmesi, Japonların yunusları öldürmesi vb örnekler sıralanabilir, ama biz en yakında olana bakacağız. Mahallemizdeki, evimizin bahçesindeki, çay içtiğimiz parktaki, yol kenarlarındaki hayvanlardan bahsedeceğiz. Bunların hepsi günlük bir tanıdıklık içinde, görüşümüzün içinde yer alan, hep var olanlar: *Mahallenin sakinleri*. *Yüzyıllardır* bir şekilde var olmaya devam edebilmiş sokak hayvanları. Bugün birçok ritüel, sözcük, alışkanlık yok olmuşken onlar her zaman *yaşar* durumda olmuştur. Yaşar durumda olmak, insan çifti için bir öldürme bahanesi, yaşamın dışına atmanın gerekçesidir. Yukarıda dışarının inşası ele alınırken insanın dışarıyı içeriye, kendine almak için yarattığını söylemiştik; işte bu insan teki için hayvan dışarısı *dahi* değildir. Dışarısı olamayanın yaşam direnci, onun öldürülmesinin bahanesidir. *Fanatizm, bir bahanedir, öldürmenin bahanesidir*. İnsan çiftinin tanıdıklık içinde kabul edemediği bu sokak hayvanları, süreklilik içindeki insan çiftini korkutur: *Her zaman var olmak, var olabilmek*. Öldürme, bu her zaman var olabilmeyi ortadan kaldırmanın fanatizmidir. Öldürme eylemi fanatizme dönüşerek estetize edilir. Estetize edilen

şiddet değil, öldürme eylemidir. Onun içindir ki, yerel yönetimlerin, sivil insanların günlük yaşamda sokak hayvanlarına uyguladığı kötü muamele yasanın içeriğinde yer almamaktadır.

Aristoteles'ten bu tarafa politik bir "hayvan" olan insan bu genelleştirilmiş ifadeden önce, yaşam ve ölüm dağıtıcısıdır: *Ölen değil, ama ölümü dağıtan insan teki.* Yaşam ve ölüm kararlarının bir türün kontrolünde olduğu bir düzen, bir evren düzeni içinde, yaşam ölümle eş anlamlıdır. Burada ikircikli olan, yaşam hakkının ancak insan tekinin dağıttığı bir hak olmasıdır. Bu insan teki için, ölüm de yaşam da tek bir hakkın iki farklı yüzü olur; yani yaşam ve ölüm, insan tekinin varlık alanıyla etkileşim nispetinde olacağından, tek bir ilgi bu iki temel kavramı, yaşam-ölüm tekliğine indirgenen yaşam ve ölüm çiftini insanın tekliğinin de koşulu yapacaktır. Bir varlığın varlık koşulunu diğeri üzerindeki hakkı üzerinden belirlemesi, sadece insan tekine mahsustur. Bir şeye "nispette" olmak, insanın varlık koşulu olarak onun Tanrı'ya yakınlığı veya uzaklığının temelinde bulunur: *Yaşam ve ölüm dağıtıcısı insan, hem Tanrı'dır hem ecel.* Buradan itibaren insan tekinin diğeri üzerindeki bu belirleniminin şiddet olarak değil, varoluşsal bir nitelik olarak kabul edilmesi, insan ve hayvan arasındaki ilişkiyi de ölüm-yaşam hakkı üzerine oturtmuştur. Aristoteles'in Batı metafiziğindeki *zoon politikon*'u insanı işin başında hayvanın efendisi kılmıştır. *Zoon politikon* hem hayvan hem insan olarak, yani bir çift olarak "diğer" teklerin hakkına sahip çıkmıştır.

Zoon politikon'u yeniden birer teke indirgeyerek insan çiftini tekliği içinde yalnız bırakmak, mevcut şiddet ilişkisini doğallığından çıkaracaktır: *yaşam-ölüm tekliği yanında yaşam ve ölüm çifti, hayvan ve insan arasındaki ayrımın temel niteliğidir.* Şiddetin yaşam-ölüm hakkı vermek için nihai yol kılınması, bir sonuç için zorunlu olması yaşam-ölüm tekini, yaşam ve ölüm çiftine bağımlı kılmıştır. Şiddetin zorunluluğu onu meşrulaştırırken, öldürme eylemi şiddetin içine sokulmuş olur. Burada asıl önemli nokta, öldürmenin meşrulaştırılmasıdır; öldürmenin, ölebilmek ile ilişkilendirilmesidir. *İnsan çifti ölemediği için, öldürür.* Yok etmek değil öldürmek, insanın ölebilmesinin koşulu olur.

Yaşam, ölüm hayvan ve insan arasındaki ayrımın temel çıkış noktalarıdır. Bu ayrım varoluşsal değildir, *zoon politikon*'un hem kendisi hem de diğerleri için "düşündüğü"dür. Yaşam ve ölümün birbirini varsaydığı

düzende, yaşam-ölüm tekliği insanın merkezde bulunduğu bir düzenlenişin göstergesidir. "Diğeri"nin öteki olarak, ötekilikte bir varoluş içinde kabul edilişiyle, diğeri bir yakınlık vurgusuyla yaşam-ölüm teki içinde sadece bir bedene dönüştürülür. Öteki, ötede duruşuyla bir yabancı, başka olandır: diğeri ise tanıdık olmanın içinde yaşamı, ölümü belirlenendir. İnsan çiftinin yaşam, ölüm dağıtıcısı rolü onu diğerinin sahibi yaparak *kullanma hakkı insana aittir* ifadesiyle bir varoluşsal zorunluluğa dönüştürür. *İnsan çifti varlığının sebebini Tanrı'da değil, diğeri üzerinde dağıtım hakkında bulur.* Adalet dağıtıcı, eşitlik dağıtıcı, düzen dağıtıcı, akıl dağıtıcı ve nihayetinde yaşam, ölüm dağıtıcısı. Dağıtımın adil olamayacağı daha en başından belli olduğundan, diğeri olmak bu adaletsizliği ortadan kaldırır. *Zoon politikon* hem hayvan hem insan olarak, diğerini, hayvanı kendine bağımlı kılar ve yaşam-ölüm tekine indirger. Yaşam ve ölüm çifti yaşam-ölüm teki karşısında *dağıtıcı* rolünde yeni bir hakikat yaratır. Aristoteles *zoon politikon* ile bu yeni hakikati bir kurmaca içinde var ederek, bütün varoluşları insana bağımlı kılmıştır. Bu noktadan itibaren *her şey Tanrıdandır* düşüncesi değil, *her şey insandan itibaren vardır* düşüncesi insanın tarihteki her eyleminin temeline yerleşmiştir. Şiddetin bir türe bağlanması, o türün varoluşunun koşulu olması ve bunun *zoon politikon*'un özünde yer alarak doğallaştırılması her insan ediminin bir zorunluluk içinde değerlendirilmesine yol açar: *Şiddet varoluşun koşuludur.*

Hakikatin olabilmesi için yalanın, kurgunun olması gerekir. Yaşam-ölüm tekliği ne bir hakikat ne bir kurgudur. O sadece vardır ya da yoktur. Buradan hareketle, hayvan yaşam-ölüm tekliği olarak yaşam ve ölüm çiftinden çıkartılacak olandır. İnsanın gözünde hayvan, yaşam-ölüm tekliği içinde çöp olarak varlıktadır. Çöpün atılması insana kalır, Tanrı'ya değil. Tanrı kaderin yolunda olan olacaktır, hayvan insanın kaderi içinde yer almayarak yaşamın dışındadır, varoluşsal atıklığı onu yaşam ve ölüm çiftinin gözünde bir atığa dönüştürür; *insan sözüyle tanrı sözünün ayrıldığı nokta tam burasıdır.* Tanrı sözü yaşam-ölüm tekinin garantisidir, yaşam ve ölüm çifti insanın Tanrı sözünden ayrılışın yoludur. İlk günah söze uymamadır, yaşam ve ölüm çifti bu günahın uzantısıdır.

Başlangıçta çizgi yoktu, sadece noktalar vardı. Yaşam-ölüm teki, ilk günahla başlayan çizgi, yaşam ve ölüm çiftiyle çeşitlendirildi, bu çeşitleniş içinde yaşam-ölüm teki çizginin dışındaki olarak –aslında Tanrı sözünün

en saf hali olarak– atığa dönüştürüldü. Bu en saf hal, Tanrı'dan ayrılmamışlıktan kaynaklanır. İnsan, Tanrı kavramını yaratarak, onu bir sınıra yerleştirerek ihanet etmiştir. Bu kuruluştan itibaren, insanın insana yaptığı ahlaki, toplumsal ve dinsel anlamda sorgulanırken insanın hayvana yaptığı sadece bir zorunluluğa dönüştürülmüştür; *hayvanın yaşamdan çıkartılması, çizginin dışına atılması*. İkircikli bir şekilde çizginin dışında yeniden bir nokta olan hayvan en saf halini kazanırken yaşamından olur. Burada düşünülmesi gereken şudur: insan bir *Tanrı* gibi davranarak, noktada duran kökensel ilk durumu farkında olmadan yaratır. Çizginin dışında olamayan hayvanın, bir noktaya dönüştürülmesi, başlangıca, ilk âna geçişi onun öldürülmesinden geçer. *Zoon politikon* olarak değil, insan çifti olarak, bu noktadan itibaren yaşamdan çıkartılma sebeplerinin sıralanması yerine, *zoon politikon*'un bu eyleminin yaşam ile olan ilişkisinin düşünülmesi önem kazanır. Ölümü kavramsallaştıran insan, ölüm ile öldürme arasında bir özdeşlik yaratır.

İnsan ölümü, öldürme yeteneğiyle özdeşleştirir.

İnsanın çiftinin yaşamın diğerini dışarıda bırakmak, ölümü dağıtmak olmadığını öğrenmesi gerekiyor. Ölümü dağıtan Tanrı karşısında yaşamı koruyan insan çifti yerini sadece ölüm dağıtıcı insana bırakmıştır. *İnsan, öldürme fanatiğidir*. Öldürerek ölümü yaşar, öldürerek ölüme muktedirliğe ulaşacağını zanneder.

İnsan, ölmeye muktedir değildir, bu sebeple öldürür; hayvan ise ölür, ölüm hayvanın vücudunda yaşam ile birlikte bulunur. Ölüm, insanın vücudunda değildir, diğerinin öldürülmesiyle yaşamın dışında tutulur.

İnsan, yaşam veren hakkıyla yaşam ve ölüm çifti olarak, yaşamı sadece kendisi için hak olarak görür. Yaşam-ölüm teki için yaşamın hak olmaması, yaşam sahibi olamayanın ölememesi demektir. Ölmek için yaşamak gerekir. Yaşamayan bir yaşam-ölüm teki nasıl öldürülebilir? *Yaşam hakkı kabul edilmemiş hiçbir canlı öldürülemez, yaşamdan çıkartılması söz konusu bile edilemez*. İnsan çifti öldürme fanatiği olarak, *ölü kabul ettiğini öldürmeye kalkışır*. Öldürmenin bir fanatizme dönüşmesi, öldürmeyi doğallaştırır. Öldürmenin

doğallaştırılması yaşamın değil, ölümün önceliğine sebep olur. Onun içindir ki, insan öldürür, öldürmeyi zorunluluk kabul eder.

İnsanın ilk günahın ardından girdiği çizgi, yaşam ve ölüm çifti, aslında başlangıçtaki günah öncesi noktaya dönme özlemi, yaşam-ölüm tekliğini yaratma özlemidir. İnsan, tekliği kendini tek canlı kılarak yaratmaya kalkıştığı nispette öldürmeyi meşrulaştırır. Yaşam-ölüm teki olarak hayvan gizli bir hasımlığın fanatizmi içinde öldürülür. Burada öldürme ve şiddet ilişkisinden bahsedilmemektedir. Çünkü şiddet sebeplendirilecek olandır, şiddetin nedenleri yasalarla kontrol altına alınmaya çalışılırken, fanatizm ise bir varoluş koşulu olarak öldürmenin *estetize edilmesidir*. Estetize edilen, şiddet değil, öldürme eylemidir. Yaşamın dışında tutulma, yaşamdan atılma öldürmeyle gerçekleştiğinden, yaşamayanın öldürülmesi estetize edilir. Dışarısı olarak kabul edilmemiş olan hayvanın diğeri olarak öldürülmesi, öldürmenin estetize edilmesidir. Yaşam hakkı olamayanın, yaşam kavramı içinde olamayanın öldürülmesi, öldürme fanatizmi içinde estetize edilir.

Fanatizm, öldürmenin meşrulaştırılmasıdır.

Şiddet, yaşam hakkına müdahale olarak düşünülürse, öldürme yaşam hakkı verilmemiş olanın yaşamdan usulünce çıkartılmasıdır. Yaşamın kıyısında bile olamayacak olanın öldürülmesi fanatizmi, atığın toplatılma estetiğidir. Fanatizm, şiddetin yasa karşıtı içeriği yanında, varoluşsal bir zorunluluk içinde doğallaştırılarak estetize edilir. Estetize edilme bir aşırılık taşır. Şiddette aşırnlık söz konusu değildir. Şiddet yasal olmayan unsurlardan dolayı suç olarak kabul görürken, fanatizm taşıdığı taşkınlık, aşırılıktan dolayı insanın doğal davranışının içinde ele alınır. Öldürmenin zorunluluğu duygulardaki aşırlığın var oluşsal zorunluluğuyla meşrulaştırılır. Meşrulaşan yaşam ve ölüm çiftinin varlık alanının genişlemesi, diğerinin, yaşam-ölüm tekinin alanlarının doldurulmasıdır.

İstanbul'un 1980 sonrası kentsel gelişme eğrisi içinde çevre mezraların, beldelerin son on yılda hızla dolduğunu, buraların sözde planlı yapılanmalarla ideal yerleşimlere dönüştürüldüğünü görmesek de sayıları hızla artan basın kanallarından öğrenmekteyiz. Bir zamanların gözden uzaklaştırılacak sokak hayvanlarının atıldığı bu noktalar, sonradan yükselen sınıfın sözde

malikânelerine dönüştü. Bir zamanlar, şehrin atıklarının atıldığı birer çöplükten –ki Kemerburgaz sonradan yükselen sınıf için bataklıktan kurutularak yapılanmaya açılmıştı– atıkların yeniden toplatılacağı steril alanlara dönüştürüldü. Çöpün nereye atılacağı her zaman tartışma konusu olmuştur. Hiç kimse çöpü kapısının önünde istemez. Bir olanak olarak atıkların atıldığı bu yerleşim alanları elden gidince bu atıkları *toprak sahnesinden** çıkartmaktan başka çare kalmaz. Atık olan sokak hayvanları, yaşama şanslarını bu uzak çevrelerde taşırken, şimdi artık hiçbir şansı kalmadığından toprağın üstünde değil, altında mekân edindirilirler: *her bir hayvan bedeni bir ölü bedendir*. Yaşam ve ölüm çifti olarak insan, diğerinin ölü bedenini öldürerek ölümü kendine yakınlaştırır. Ölümden uzak olan insan diğerinin bedenini ölü kabul edişiyle ölüme yaklaşır. İnsanın arzusu yaşam, ölüm sürekliğini inşa etmektir. Bunu da hayvanın ölü kabul ettiği bedenini öldürerek sağlar. Burada asıl düşünülmesi gereken, hem ölü kabul ediş hem de ölüyü öldürüştür. *İnsan, süreklilik fanatiğidir*.

İnsan, başlangıçlara, ilk anlara dönme fanatiğidir.

Şehrin hızla değişen yerleşim düzenlemesine sokak hayvanlarının uymasına fırsat bırakılmadan, her biri teker teker, çoklu olarak öldürülürler. Aslında burada şu soru akla gelir: Bu değişmeye kim ayak uydurabiliyor? Bizler mi, yükselen yeni sınıf mı, eski yüksek sınıf mı, göçle gelmiş olan mı, kim? Hiç kimse. Hiç kimse olduğu için sürekli yeni bir yerleşim düzenlemesi içinde yeni alternatiflerle bu uyuma zorlanan herkes birer gizli atık gibi oradan oraya sürüklenmekte. Bir gün Kemerburgaz'ın toplu villalarında, bir gün Şile'nin bir apartman dairesinde, bir gün gökdelenden devşirilmiş rezidanslarda, bir gün daha da uzaklarda. Atık olma hali, bir yerde barınamama, insan teki için de geçerli olmuştur. Bu noktada, hayvanın atıklığı ile insan atıklığı benzeşirken, ikincisi atık mekân olarak birincisinin alanlarını kullanmaya başlar. Burada da diğeri'nin öldürül-

* Burada önemli olan, beden, toprak, atık, ölüm, yaşam ilişkisinin sürekliliğinin bozulmaya çalışılmasıdır. İnsan süreklilik adına yaşamı ölümle ilişkilendirmek adına ölebilmek için diğerini öldürürken, yeniden bir süreklilik kurmaya çalışır. Aslında başlangıçta bir süreklilik içinde yer almaktayken, belki hala da yer almakta, yeni inşa etme adına insan öldürme, yok etmeyle sürekliliği sağlar. İnsanda ki ısrar tam da bu mevcut, ilk sürekliliğin yeniden inşa edilme isteği, bir fanatizmdir. İnsan, başlangıçlara, ilklere dönme fanatiğidir.

mesi zorunlu olur. Yaşam ve ölüm çiftinin, yaşam-ölüm tekinin yaşam alanlarına yayılışı bir zorunluluk gibi gözükse de, bu tatmin olamama fanatizminden başka bir şey değildir. Yine bir doğallaştırılmış fanatizm, yine diğeri'nin öldürülmesinin zorunluluğuyla gerçekleşen *doğallık içindeki fanatizm*.

Yaşam ve ölüm çiftinin yaşam-ölüm tekine yönelik varoluşsallaşan yok etme eğilimi, insan tekinin varoluşsal kipi olarak temellendirilerek, kendi kendinden korkunun diğeri'nden korkuya dönüştüğü bir durum yaratılır. Kendini koruma alanları sıralanarak *yaşama kast* müdafaa alanlarına dönüştürülür. Canlı beden ile cansız toprak arasındaki bu zorunlu ilişki hayvan ile insan arasındaki ilişkiyi de araçsallaştırır. İlk günahtan itibaren bir atık gibi dünyaya atılan insan, yaşamın içinde kalarak bu atılmışlığına sebep arar. Yaşam sadece onun, insanın alanı olarak diğeri'ni yaşamın dışında tutar. Bu kavrayış içinde hayvanın ev veya sokak hayvanı oluşu, evcil oluşu, yaban oluşu önem taşımazken içinde bulunduğumuz coğrafyada bu ayrımlar hayvan tekinin yaşaması için önem kazanmıştır.

Sokak hayvanları, sokaklarda yaşayan çoğu evcil ama yerleşik olmayan bu hayvanlar, birer gezgin gibi İstanbul'un –ve diğer illerin– sokaklarını dolaşır. Bu gezme durumu engellerle karşılaşsa da, Bizans'ın surlarından yirmi birinci yüzyılın asfaltlarına kadar dayanmış, direnç göstermiş, süregelmiştir. Tarihte hiçbir devlet, millet, grup bu kadar uzun süre badirelere dayanarak, ilk halini koruyarak bu güne gelememiştir. Sokak hayvanını bir ermiş, gezgin yapan da bu dayanma gücü, ***yaşama bağlılıktır***. Direnç, yaşam ve ölüm çiftine olduğu kadar, kendi kendinedir. Gezgin durumunda bir sahip edinme isteğinin önüne geçer. Bu nedenle, sahipsiz hayvanlar adıyla anılmaktadır; oysa köpek denilince akla sadakat ve sahip gelir. Sokak hayvanın sahibi yoktur. Atılma, bir atığa dönüştürülme tehdidi karşısında zorla sahip edindirilir. Sokak hayvanlarına karşı yukarda bahsi geçen bir atık olarak öldürülme fanatizmi yanında ikinci bir fanatizm *sahip edindirme fanatizmi'*dir. Atık olmaktan kurtarılan ya da korunan sokak hayvanı birer fanatik olan hayvan korumacılar tarafından sahip edinilir. Burada da bir aşırılık, gizli bir yok ediş vardır. Sahip edinilen hayvan bu kişiler tarafından birtakım kabullere uydurulmaya çalışılarak, zorla evcilleştirilmeye, sabit tutulmaya çalışılır. Çoğu defa bundan kurtulan, çoğu defa da boyun eğerek öldürülmeden kurtulan, bir başkasındaysa mutlu olan sokak hayvanları bir

türün klişelerini taşımaz. Türe ait klişelerden uzak, sokak hayvanı adıyla her durumda var olabilme yeteneği içinde yüzyıllardır uyum sağlama yeteneğini daha da geliştiren sokak hayvanları gösterdikleri dirençle fanatik sahiplerini zamanla benimser.

Yerel yönetimlerin birer avcıya –metin başında geçen avcılık içinde değerlendirilerek– dönüştüğü, gece avcılarına dönüştüğü günümüzde avcının acımasızlığı karşısında çoğu defa direnç ayrıcalığını bilinçli olarak bırakan sokak hayvanı yine bir ermiş gibi vazgeçişinde de sahipsiz, yalnızdır. Acımasızca yürütülen yok etme yöntemleri, sokak hayvanının gezgin, özgür niteliklerine zarar vermez. Bu ayrıcalıklı, her insan tekinin olmak istediği ama olamadığı, olamayacağı nitelikler sokak hayvanının direnç nedenidir. Denilebilir ki, insan ile hayvan arasında bir hasımlık vardır. Bu hasımlık, insanın sorumlulukla yüklenmesi, hayvanın bir gezgine dönüşmesidir. *Fanatizmin içindeki aşırılık, bu hasımlığın bir gezginin özgürlüğüne dönüştürülmesi arzusudur.*

İnsan teki, edimlerinde aşırılık yoluyla özgürlüğü deneyimleyeceğini zanneder. *Fanatizm böyle bir deneyim olanağadır*. Kuşun uçuşuyla özgürlük arasında kurduğu ilişkiyi –ki kuş uçtuğu için kuştur yoksa uçtuğu için özgür değildir– kendi varoluşundaki eksikler içinde kurmaya çalışır. İnsan tekinin fanatizminin içinde eksikliklerini giderme, eksikliklerini kapatma, bir iki yüzlülük saklıdır. Hayvana yönelik öldürme ona benzemek arzusundan kaynaklanır. "Hayvan gibi" yakıştırması genellikle aşırılık anlarında söylenilen, aynı zamanda bu aşırılığın bir kendinden vazgeçiş, kontrolsüzlük anlarının özgürlüğünün içinde *hayvanoluş* gizli bir dizginlerden kurtuluş, özgürleşmedir. Kuş, uçma ve özgürlük üçlüsü insanın hayalidir, hayvanın böyle bir hayali yoktur; balığın sudaki kıvrımları ve özgürlük ilişkisi yine insanın hayalidir, balığın bundan haberi olsa durum değişmeyecektir. Ama insan, bu durumun farkında olarak, hayallerini değiştirerek diğeri'nin yerine geçmeye çalışır. Bu diğeri, öldürdüğü nispette yakınlaşacak olan hayalin olanağıdır insan tekinin gözünde. *Fanatizm, bir olanak olarak kendini meşrulaştırır.*

Bu metinde fanatizmin meşruluk alanı olarak aynı zamanda hem kendini gerçekleştirme hem de diğeri'ni yok etmenin meşru zeminini nasıl hazırladığını, bunu insan tekinin nasıl doğallaştırdığını ele alırken, bu kabul edişin acımasız, kabul edilemez örneği olarak sokak hayvanlarına yapılan

yok etme yöntemlerinin birer politikaya dönüştürülerek yerel yönetimlerce sahiplenildiği ilişkilendirildi. Eğer bir fanatizmden bahsedilecekse, bu sokak hayvanlarına dolayısıyla hayvanlara ermişliklerini iade olacaktır. Alınmış olunan hak, ermiş hakkıdır. **Fanatizm, hakkın iadesinin meşruluğu olmalıdır**.

Amargi Kış Sayısı soruyor:

"Vatandaş Kime Derler?"

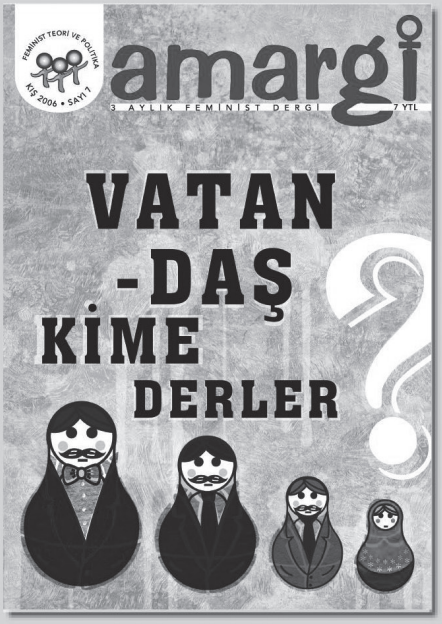

İşte yine geldik. Her zamanki gibi. Gününü ve saatini kaçırmadan. Halimiz yaman, yükümüz ağır.
Dosyamız da öyle...

Soruyoruz: Vatandaş kime derler?
Torbamız dolu: Dünyadan, Türkiye'den önemli haberler, analizler...
Düşüncenin kilitlendiği bu dönemde tartışmanın tam sırası. Okuyun, birlikte tartışalım...

Feminist analize hepimizin ihtiyacı var... Amargi kış sayısı raflarda sizi bekliyor!

AMARGİ
KADIN DAYANIŞMA KOOPERATİFİ

İletişim tel: 251 01 54 Adres: Katip Mustafa Çelebi Mah. Tel sok. No: 16 Beyoğlu

Ekim 1938. Alman silahlı kuvvetlerinin Çekoslovakya'ya girişi sırasında ağlayarak Hitler'i selamlayan Südet kadın

"Kramponlu Mehmetçikler" Medya'da Futbol Haberlerinin Sunumunda Fanatizm ve Milliyetçilik

GÖKHAN GÖKULU

Bu çalışma, medyanın spor haberlerini özel olarak da futbol haberlerini anlatırken kullandığı milliyetçi söylemleri ve bunun olası sonuçlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Türk basınının milli maçları ve Avrupa Kupası maçlarını haber yaparken kullandığı üsluptaki fanatizm ve milliyetçi öğeler, manşetlerden örnekler gösterilerek ele alınacaktır. Çalışmamızın anlamlı olabilmesi açısından şiddet olgusuna yüklenen anlamların geçirdiği tarihsel dönüşüm ele alınacaktır. Çalışmamız ayrıca medyanın haber içeriklerini belirleyen dinamikleri ve bunun olası etkilerini konumuz açısından irdelemeyi amaçlamaktadır.

Etimolojik olarak incelediğimizde şiddet kelimesinin dilimize Arapçadan geçmiş olduğunu görürüz. Kamus-ı Türki'de şiddet sözcüğünün karşılığı olarak sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma anlamları kullanılmıştır. Şedid kelimesi ise sert, katı ve şiddetli anlamında kullanılan bir kelimedir.[1] Şiddet kelimesini dar anlamda ele aldığımızda sadece bedene ve mala yönelik eylemlerin bu tanım içerisine girdiğini görürüz. Bununla birlikte tarihsel süreç içerisindeki uygulamaları değerlendirdiğimizde şiddet kelimesinin daha geniş olarak yorumlanmaya başladığını gözlemleriz. Bu açıdan değerlendirdiğimizde şiddet kelimesinin sadece fiziksel yaralanmalar ve mala yönelik gerçekleştirilen eylemlerin dışında bireylerin etnik ve dini

kimliklerine, cinsiyetine ve benzeri kişiliğine yönelik tehditleri de içerdiğini söyleyebiliriz.

Şiddet olgusunu bilimsel olarak açıklamaya çalışan görüşleri genellikle iki ana grup altında toplayabiliriz. Bu gruplardan ilki şiddetin temelde psikolojik bir olgu olduğunu belirten ve şiddet eyleminin güdüler ve duygulanımlar sonucu ortaya çıkan bir olgu olduğunu belirten görüşlerdir. Şiddetin temelde psikolojik bir olgu olduğunu savunan görüşler sosyal faktörleri şiddetin kaynağı olarak değerlendirmekten ziyade eylemin etkisini artıran dış uyaranlar olarak nitelendirirler. Bununla birlikte şiddeti sosyal bir olgu olarak değerlendiren görüşler büyük bir çeşitlilik taşımakla birlikte farklı toplumsal mekanizmaların ve toplumsal süreçlerin şiddet eyleminin ortaya çıkmasında etkili olduğunun altını çizerler.[2]

Şiddet eylemi genellikle belirli dış uyaranlar sonucunda gerçekleşen bir süreçtir. Nadiren görülen patolojik durumların dışında şiddete eğilimli bireylerin sorumlusu olarak genleri görmek doğru değildir.[3] "İnsanda doğal bir eğilimin ürünü olarak kabul edilen saldırganlığın, birden fazla insan tarafından gerçekleştirilen şiddet niteliğinde bir grup davranışı olarak ortaya çıkmasında insanın doğuştan getirdiği biyolojik özellikleri kadar aile, kültür ve bunların şekillendirdiği yaşam biçimlerinin ve hayata bakış tarzlarının etkisini de göz ardı etmemek gerekir."[4]

Şiddeti ve onun toplumsal boyutlarını konumuz açısından değerlendirdiğimizde öncelikle şiddet kelimesinin kapsamındaki genişlemeye paralel olarak fanatizmi ve fanatizmin getirmiş olduğu sonuçları sadece fiziksel yaralamalar boyutuyla ele almamamız gerektiği ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle spordaki şiddet eylemi sadece fiziksel boyutu ile yaralanmaları değil rakibe ya da rakip seyirciye yönelik her türlü sözel şiddet eylemini içinde barındırır. Rakibe ya da rakip seyircilere yönelik ırkçı, inançları, yaşayış biçimleri gibi insani vasıflarını aşağılayan her türlü sözel saldırı fanatizm boyutlarında ele alınması gereken şiddet eylemleri olarak nitelendirilmelidir.

Futbol günümüzde en çok izlenen ve ilgi duyulan sporların başında gelmektedir. Futbolun kitlelerin eğlencesi olarak ön plana çıkan bir spor dalı olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Futbolun modern hayatta önemini ve etkisini anlayabilmemiz için bu nedenleri tek başına değil bir bütün içerisinde değerlendirmemiz gerekir. Futbol her şeyden önce seyir zevki yüksek bir spor dalıdır. Bu seyir zevkine yol açan nedenlerden biri de futbol kurallarının son derece basit, herkesin anlayabileceği şekilde düzenlenmiş

olmasıdır. Oyun kurallarının basit ve herkes tarafından anlaşılabilir olmasının yanı sıra futbolu ön plana çıkaran bir diğer unsur da bu sporun yapılabilmesi için çok fazla masrafa ihtiyaç duyulmamasıdır. Kale direkleri için dört tane taş ve bir plastik top bu sporu yapabilmek için yeterli olabilmektedir. Tanıl Bora futbolun bu özelliklerini şu şekilde vurgulamaktadır: "Futbol çok basittir, kuralları az ve yalındır. En zorlu kural olan ofsayt bile o kadar karmaşık değildir… Futbol sürprizlere açıktır, top yuvarlaktır, kontrolü zordur… Oyun içinde her türlü sürpriz mümkündür… En zayıfın en güçlüyü yenmesi mümkündür."[5]

Futbolun günümüz dünyasında kazandığı olağanüstü şöhreti sadece bu sporun özelliklerine bakarak açıklayamayız. Günümüz futbolunun popülaritesi çeşitli etkenlerin bir araya gelmesi sonucunda oluşan bir durumdur. Günümüzde futbolun, genel olarak spor müsabakalarının ön plana çıkmasının nedenlerinden biri kitle iletişim alanında yaşanan hızlı değişimdir. Görselliğin en az içerik kadar önemli olduğu günümüz dünyasında futbol gibi seyir zevki yüksek bir sporun ilgi görmesi kaçınılmazdır. Futbol günümüzde popüler kültürün bir ürünü olarak kitlelere sunulan bir eğlence aracı haline gelmiştir.

Hedef kitle olarak milyonların belirlenmesi medyanın seçmiş olduğu içeriklerde popüler olana kaymasına neden olan unsurlardan biridir. Çoğunluğun beğeni düzeyi ve zevkine yönelik hazırlanan yayın içerikleri medyanın giderek popüler kültürle iç içe geçmesini sağlayan bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. "Kitle iletişim araçları aracılığıyla artan iletişim ve yoğunlaşan etkileşim, ortak yaşam alanına dayalı popüler kültürü oluşturmaktadır. Kültürün ticarileşmiş ve sanayileşmiş şekli olan popüler kültür iyimser bir bakış açısıyla insanların benzerliklerini ortaya çıkararak birbirlerine yakınlaşmasını sağlarken; eleştirel açıdan insanların tek tipleşmesi ve birörnek olmasına neden olmaktadır."[6]

Popüler kültür kapitalizmle yakından ilişkili bir kavramdır. Kültürel olanın metalaştırılması ve pazarlanması yoluyla tüketilebilir hale gelen insan faaliyetleri; kitle iletişim araçlarının da etkisiyle milyonların ilgisi ve beğenisine sunulur. Günümüz dünyasında her şey tüketimin ve popüler kültürün bir nesnesi haline getirilebilir. Ortak olanın, tüketilebilir olanın ön plana çıkarıldığı Pazar ekonomisi içerisinde kitle iletişim araçları bu sürecin inşası için gerekli doneleri sağlayan ve bunları ilgi çekici bir biçimde paketleyen kurumlar olarak ön plana çıkmaktadır. Futbolu bu yapı içerisinde değerlen-

dirdiğimizde onun özellikle 1970'lerden sonra giderek dev bir endüstri haline geldiğini görebiliriz. Futbolun bir popüler kültür olgusu olarak ön plana çıkması kapitalizm ve kitle iletişim araçlarının gelişme süreciyle paralellik taşımaktadır. Futbol kulüpleri bu yapı içerisinde varlıklarını sponsorluk anlaşmaları, maç yayın hakları anlaşmaları yaparak, borsaya açılarak forma reklamları alarak sürdürmektedir. Televizyonların, sponsorların ve çok uluslu şirketlerin futbola her yıl çok büyük paralar yatırdığını ifade eden Authier, 1998 yılında futbol piyasasına harcanan paranın 1500 milyar frank olduğunun altını çizmektedir.[7]

Futbolun popüler bir spor dalı olarak ön plana çıkmasına neden olan unsurlardan bir diğeri futbol taraftarlığının bireylere bir kimlik sunmasıdır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Sporcunun veya sporcuların temsil ettikleri renklere, kulübe veya bayrağa bağlı kimse" olarak tanımlanan taraftarlık bireye aidiyet duygusu kazandıran bir olgudur. Kimi durumlarda taraftarlık sınıfsal ya da etnik bir unsur olarak karşımıza çıkabilir. Bu gibi durumlarda taraftarlık kişinin belirlediği sınıf konumunu ya da etnik kimliğini ön plana çıkaran bir rol oynamaktadır. "İngiltere futbol kulüplerinden Manchester United dokuma işçilerinin, Arsenal silah fabrikası işçilerinin, Nothingham Forest kömür işçilerinin, Liverpool liman işçilerinin takımı olarak da bilinmektedir. İskoçya'da büyük bir geleneksel rekabetin süregeldiği Celtic ve Glasgow Rangers takımlarının taraftarlarında da böyle bir kimliksel farklılık söz konusudur. Celtic takımı Katoliklerin, Glasgow Rangers takımı Protestanların takımı olarak bilinmektedir. İspanya'da da Barcelona ve Real Madrid rekabetinin altında ilginç olgular yatmaktadır. "Barça yandaşlarının –Katalanların– Real Madrid'i düşman olarak görmeleri; onu merkezi iktidarla özdeşleştirmelerinin sonucudur."[8]

Taraftarlığın Türkiye'deki konumunu incelediğimizde belirli bir toplumsal sınıfa ait taraftarlık olgusunun pek gözlemlenmediğini algılayabiliriz. Her şeyden önce özellikle 1970'ler öncesi Türkiyesinde işçi sınıfı kavramının kendisi bile tartışmaya açık bir konudur. Üç büyük takım olan Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe'nin İstanbul dışından milyonlarca taraftara sahip olmasının nedenlerinden birisi de sınıf ve taraftar olgusunun Türkiye'de çok fazla örtüşmemesidir. Bununla birlikte İstanbul'da yaşayıp nerelisin hemşerim sorusuna İstanbul'u cevap olarak görmeyen kitlelerin, iş takım tutmaya geldiğinde, üç büyükleri desteklemesi oldukça ironik bir durumdur.

Taraftarlığın işlevi, hızlı bir kentleşme süreci sonucunda geleneksel ve modern arasında sıkışan bireye aidiyet duygusu kazandırmasıdır. Yoğun iş temposu ve hızlı şehir hayatının getirdiği problemlerle karşı karşıya kalan birey, stadyum ortamının ambiyansı ve taraftarlığın vermiş olduğu öz güvenle hafta sonları hiç tanımadığı insanlarla kaynaşıp bütünleşebilir. Türkiye gibi meydan kültürünün çok fazla gelişmediği, yapılan büyük meydanların da zaman içerisinde rant kaygısıyla giderek küçüldüğü bir ülkede stadyumlar kitlelere sesini duyurma fırsatı vermektedir. Bu bakımdan Türkiye'de stadyumlar, kimi durumlarda, taraftarların sosyal problemlerini etkili bir biçimde dile getirdiği platform işlevi görebilir. Örneğin Beşiktaş Çarşı grubunun açtığı siyasi ve toplumsal içerikli bir pankartın Beşiktaş meydanında açılan bir pankarta göre medyada daha fazla ilgi göreceği aşikârdır. Taşdelen, taraftarlığın modern birey için önemini şu şekilde vurgulamaktadır:

> "Yalnızlaşma, ezilme ve kendi içine çekilme pahasına elde ettiği konforu içinde bir eğlence fırsatı bekleyen çağdaş birey için futbol seyirciliği, özlediği kendinden geçmeyi (extase) geçici de olsa sağlayabilir ve onun zihnini meşgul edebilir. Mensubiyet duygusunu yitiren bu birey için "taraftarlık", eğlencenin de ötesinde bir anlam taşır. Öyle ki, kendini tanımlayabileceği bir kavram gibidir o. Milyonlarca taraftarın içinde, kendisini tanımlayabilmekte, onlarla aynı değerlere sahip olduğunu düşünebilmektedir. Böylece taraftarlık ortak bir değer ve payda hâline gelebilmektedir. İnsanların kendilerini tanımlama çabalarında soy, bölge, aşiret gibi geleneksel değerlerin geride kaldığı çağımızda, taraftarlık bir üst değer, bir kategori, bir ideoloji, bir dünya algısı, hatta inanma ve adanma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır."[9]

Kültürel bir olgu olarak spor, içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak değerlendirilemez. Tıpkı diğer kültürel faaliyetler gibi spor da çeşitli iktidar ilişkilerinin bir nesnesi haline gelebilir. Toplumsal yapı içerisinde farklı meşruiyet zeminleri arayan iktidarlar kültürel faaliyetleri meşruiyetin kazanılması ya da yinelenmesi açısından araçsallaştırabilirler. Bu açıdan özellikle milli takımların kendi aralarında yapmış olduğu maçlar milli duyguların ve kolektif tepkilerin yoğun olarak sergilendiği faaliyetlerdir. Bireyin kendisini bir yurttaş olarak bir ulusun vatandaşı olarak görmesinin siyasi ve kültürel boyutları bulunmaktadır. Tomlinson ulus kimliğinin

kendisini en fazla ifade edebildiği olaylar olarak savaş ve sporun ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir.[10]

> "Popüler spor/futbol kültürü, içinde yaşanılan toplumsal dünyanın ne olduğu ve nasıl olması gerektiğine dair ortak duyuyu yönlendiren daha geniş bir temsiller sisteminin parçasıdır. Bu nedenle, çeşitli temsil biçimlerinin toplumsal gerçekliğin nasıl kavranacağını belirleme doğrultusunda mücadele ettiği kritik bir alan oluşturur. Ayrıca, popüler spor/futbol kültürü, toplumsal/kültürel farklılaşmanın ve antagonist çelişkilerin var olduğu bir toplumsallıktan "hayali bir birliğin", "milli" bir "biz"in (yeniden) oluşmasında önemli bir rol oynar. Bundan dolayı, kültürel bir pratik olarak spor alanı milliyetçi söylemin (yeniden) üretildiği ve milli kimliğin söylemsel olarak (yeniden) kurulduğu hegemonik/toplumsal pratiklerin bir mücadele alanını oluşturmaktadır."[11]

Futbol toplumsal birliktelik algısının ve milli kimliğin onaylandığı, bireylerin ulus kimliğini sahiplendiği bir kültürel faaliyet olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte futbol ve milliyetçilik arasındaki ilişki, devlet ve birey arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak görülmelidir. Bu ilişki kimi durumlarda milli kimliğin onaylanması şeklinde tezahür ederken devlet ve birey arasındaki ilişkinin gerilimli olduğu durumlarda futbol merkezi yönetime ve hâkim zihniyete bir direniş aracı olarak kullanılabilir.

Küreselleşme; temelde ekonomik verimliliği ve kârlılığı artırmak isteyen sermayenin ulusal sınırların ötesine geçerek çok uluslu bir yapıya bürünmesi ve ulus devletin klasik fonksiyonlarını uluslararası sermayenin işleyişine göre düzenlemesini ifade eden bir kavramdır. Bununla birlikte küreselleşmeyi sadece ekonomik bir kavram olarak nitelendiremeyiz. Küreselleşme sosyal ve kültürel açıdan da ülkeler arasındaki etkileşimi artıran bir süreçtir. Silk, Andrews ve Cole küreselleşme ile birlikte ulus devletin eski fonksiyonlarını yitirdiğini özellikle siyasi, ekonomik ve kültürel olarak ulus devletin bireylerin kolektif bilincini ve davranışlarını belirleyen tek güç olmaktan çıktığını belirtmektedirler. Ulus devletin siyasi ve ekonomik gücündeki azalmanın etkisiyle birlikte ulus devletin meşruiyet zemininin kültürel olana kaydığını kaydeden Silk, Andrew ve Cole bu açıdan günümüzün en önemli kültürel faaliyetlerinden olan spor karşılaşmalarının ulusal bilinci belirleyen bir işleve sahip olduğunun altını çizmektedirler.[12]

Kültürel faaliyetleri ulus bilincini ve meşruiyeti pekiştirmek adına kullanan devlet bu süreç içerisinde bir kez daha çok uluslu şirketlerin etkisi altına girmek zorunda kalır. Günümüzde en önemli sportif organizasyonlar olan Olimpiyatlar ve Dünya Kupası çok uluslu şirketlerin ciddi kârlar elde ettiği, devletlerin de yarışmalar aracılığıyla ulusal bilince vurgu yaptığı kültürel faaliyetler olarak dikkat çekmektedir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde 19. yüzyılın siyasi kültürel devlet anlayışı 21. yüzyılda yerini ticari kültürel devlet anlayışına bırakmıştır.[13] Günümüz futbolu hem ticari sermayenin hem de kültürel meşruiyet arayan devletlerin nesnesi konumundadır. Bu ilişkinin öne çıkan bir diğer unsuru olan medya, zaman zaman ülkeler arasındaki karşıtlıkları popülist bir yaklaşımla körükleyerek futbol müsabakalarını tarihsel savaşların rövanşı olarak okuyucularına lanse edebilir. Çalışmamız kitle iletişim araçlarının özelliklerini ve medyaya yönelik getirilen eleştirileri inceledikten sonra medyanın futbol maçlarını haber yaparken kullandığı üsluptaki milliyetçi söylemleri irdeleyecektir.

Kitle İletişiminin Özellikleri ve Medyaya Yönelik Eleştiriler

İletişim çeşitlerinden olan kitle iletişimi ile yüz yüze iletişim arasında bazı belirgin farklar bulunmaktadır. Yüz yüze iletişimde bireylerin gerçekleştirdiği simge seçimi, ifade tarzı gibi iletiyi alma yöntemlerinin kitle iletişiminde gazete, radyo veya televizyon gibi kurumsal yapılar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.[14] Kişisel olmaktan ziyade kurumsal bir iletişim yapısının sahip olduğu kitle iletişiminde mesajların etkili ve çarpıcı bir şekilde verilmesi ve mesajın sadece belirli bir gruba ya da sınıfa değil toplumun bütün kesimlerine hitap etmesi gibi özellikler kitle iletişimini yüz yüze iletişimden ayıran özelliklerdir.

Dökmen, kitle iletişimi ve medya kavramlarını şu şekilde tanımlamaktadır:

> "Birtakım bilgilerin/sembollerin, birtakım hedefler tarafından üretilmesi geniş insan topluluklarına iletilmesi ve bu insanlar tarafından yorumlanması sürecine 'kitle iletişimi' adı verilir. Kitle iletişiminde kaynak ile hedef arasındaki kanallara ise en geniş tabiriyle 'medya' adı verilmektedir."[15]

Kapitalist bir toplum düzeninde medyanın işlevi üzerine getirilen görüşler iki ana kutup ekseninde değerlendirilebilir. Bu görüşlerden ilki

medyanın bu toplumsal yapı içerisinde denetleyici rolünü ve demokratik bir rejime olan katkılarını ön plana çıkartarak medyaya olumlu bir işlev atfeder. Liberal Çoğulcu Yaklaşım olarak nitelendirilen bu yaklaşımlar, genellikle medyanın yasama, yürütme, yargı organından sonra dördüncü büyük güç olarak toplumda denetim vazifesi gördüğünü belirterek, medyanın farklı kesimlerin sesini duyurmasına olanak tanıyan bir araç olduğunu ileri sürerler.

> "Liberal Çoğulcu Yaklaşım medyanın çağdaş demokratik toplumlarda bir ayna vazifesi gördüğünü, toplumdaki sorunları yansıttığını, olaylara objektif baktığını ve baskı grubu oluşturmaya aracı olarak, yaşanan sorunların giderilmesinde katkıda bulunduğunu savunur. Bu görüşe göre medya devletin propaganda aracı değil, bağımsız ve nesnel bir biçimde olayları kitlelere aktarabilen reklamlar aracılığı ile serbest rekabet sistemine işlerlik kazandıran itici bir güçtür. Medya, kamuoyunu yaşanan gelişmeler hakkında bilgilendirerek, onlara siyasi parti temsilcilerini tanıtarak ve toplumdaki tüm kesimlerin seslerini duyurmasını sağlayarak demokratik bir yapının hayata geçirilmesinde kilit bir rol oynar."[16]

Medyanın üstlendiği rol üzerine getirilen görüşlerin ikinci kutbunu eleştirel görüşler oluşturmaktadır. Bu görüşler ise ekonomi temelli yaklaşımlar, yapısalcı yaklaşımlar ve kültürel yaklaşımlar olarak üç ana grup altında incelenmektedir. Ekonomi temelli yaklaşımlar kapitalist bir düzen içerisinde milyonlara hitap eden medya kurumlarının tesis edilmesinin çok büyük bir ekonomik sermaye gerektirdiğinin altını çizmektedir. Ekonomi temelli yaklaşımlar toplumdaki hâkim sınıfların kapitalist endüstrinin tekelci sahiplerinin kitle iletişim araçlarını elinde tutarak mevcut düzeni korumaya yönelik bir işlevi olduğunu ileri sürerek bu durumu eleştirmişlerdir.[17]

Yapısalcı yaklaşımlar medyanın çağdaş toplumlarda üstlendiği rolü sorgulayan eleştirilerin bir başka boyutunu oluşturur. Yapısalcı yaklaşımlar genellikle medyanın ideolojik bir güç olarak propaganda aracı olarak kullanılabilmesi ve hâkim sınıfların görüşlerine meşruiyet kazandırması açısından medyanın oynadığı rolü sorgulamaktadır. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* eserinde kitle iletişim araçlarını devletin ideolojik bir aygıtı olarak nitelendirirken Althusser medyanın kültür aracılığı ile egemen ideolojiyi temsil ettiğini belirtmektedir.[18]

Medyaya yönelik eleştirel görüşlerin üçüncü ayağını ise kültürel eleştirel yaklaşımlar oluşturmaktadır. Kültürel yaklaşımlar, medyanın sadece ekonomik indirgemeci bir anlayışla sermaye sahiplerinin çıkarlarına yönelik faaliyet gösteren kurumlar olmadığını belirtmektedir. Kültürel yaklaşımlar kitle iletişim araçlarının bir kültür endüstrisi oluşturarak bu yapı içerisinde hâkim düşünce ve davranış kalıplarına uygun içerikler ürettiğini belirtmektedir.[19]

Medyayı toplumsal farklılığın objektif bir biçimde temsil edildiği bağımsız bir kurumsal yapı olarak değerlendirmek medyanın ekonomik, politik ve toplumsal belirleyicilerini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Medya ekonomik, siyasal ve toplumsal belirleyicilerin etkisinde kaldığı için bütünüyle tarafsız olmaktan uzaktır. Bununla birlikte medya, gerçekliği tek başına belirleyen ve kitleleri istediği biçimde dönüştüren ideolojik bir aygıt da değildir. Medyanın iddia edilen bu rolü kitleler tarafından benimsenmeyebilir hatta belirli bir direnişle karşılanabilir. "Medya gerçekliği basitçe yeniden üretmez ama onu tanımlar. Gerçeklik tanımları, gerçek olana ilişkin tanımların seçici biçimde temsil edilmesiyle ve bu temsilin içinde oluştuğu dilsel pratikler dolayımı ile taşınır ve üretilir. Bu süreç; seçme ve sunma, yapılandırma ve biçimlendirme işlemlerinin bütününü içine alan eylemlerin de işlemlerinin sürecidir."[20]

Toplumdaki bireylerin gerçeklik algısını belirlemesi, gerçekliğin yeniden kurgulanması ve üretilmesi açısından son derece önemli bir konumda bulunan medya bu gerçekleri her zaman tarafsız ve objektif bir biçimde kitlelere sunmayabilir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde medya kuruluşları her ne kadar özerk bir yapıya sahip de olsalar hâkim zihniyet yapısına uygun, resmi söyleme ters düşmeyecek içerikler üretebilirler.

Medyada Spor Haberleri ve Futbol Haberlerindeki Milliyetçi Söylemler

Medya gerçekliğin üretilmesinde ve onun sunulmasında bütünüyle özerk bir kurum değildir. Medya içinde bulunduğu kültürel, toplumsal ve ekonomik ilişki ağlarından etkilenerek gerçeği bu etkilenim sonucu inşa eder. Bu açıdan değerlendirdiğimizde medya, içinde bulunduğu toplumsala paralel olarak haberleri hâkim toplumsal söylemlere paralel olarak kurgulayabilir. Televizyon, internet ve yazılı basın modern insanın yaşamında çok önemli bir yer tutmaktadır. Modern birey yakın çevresi dışındaki gerçekliği medya

aracılığı ile takip etmektedir. Küreselleşme her ne kadar farklı kültürel ve toplumsal olgulara olan ilgiyi ve duyarlılığı artırsa da haberlerin sunumunda ve seçiminde ulusal ve yerel olana öncelik devam etmektedir.[21]

Medya spor karşılaşmalarını haber yaparken popülist söylemlerin etkisinde kalarak belirli analojiler kullanabilir. Medya özellikle futbol maçlarını haber yaparken metaforik sloganlar kullanabilir. "Aslan Yara aldı", "Kartalın Kanadı Kırık", "Türkler Viyana'yı Kuşattı" gibi örnekler spor basınının sıkça kullandığı klişelerdir. Bununla birlikte özellikle milli maçlar ve Avrupa takımlarıyla yapılan uluslararası karşılaşmalarda medya milliyetçi söylemleri sıklıkla kullanarak tarihi olaylara vurgu yapabilir. Erdoğan ve Bora, spor medyasının milliyetçi söylemlerdeki rolünü şu şekilde ifade eder: "Türkiye'de medyatik futbol söylemi, milli kimliğin yeniden kuruluşunda; ihmal edilmez bir paya sahiptir. Oyun hakkında sadece basitçe haber veriyormuş, sadece sahada olup biteni aktarıyormuş gibi yapan medya, aslında bunu yapılaşmış bir ideolojik söylemsel kompleksin içine yerleştirerek sunar. Bunun en güzel örneklerinden biri, uluslararası maçların milliyetçi bir bağlamda yeniden kurulmasıdır. Medyatik futbol söylemi, uluslararası maçları Türk Milleti açısından 'ölüm kalım' meselesi (beka davası) havasında sunarken, lig maçlarında da kullandığı askeri söyleme özgü lügatçeye daha sık başvurarak milletlerarası 'savaş' efektini pekiştirir."[22] Medyanın spor haberleri sunumundaki milliyetçi öğeler çoğunlukla şiddet içeren alaycı bir üslubu beraberinde getirmektedir. Ulus "Sporda/Futbolda Şiddet Ve Kışkırtılan Milliyetçilik" adlı makalesinde Türkiye'nin İngiltere'de yapılacak 1996 Avrupa Futbol Şampiyonası finallerine katılma hakkını kazanmasıyla, muhafazakâr milliyetçiliğin yükselişe geçmesinde ve bunun giderek şiddetlenişinde medyanın sorumluluğunun büyük olduğu belirtmekte ve şu gazete haberlerini örnek göstermektedir:

> "Çak Roma'ya sok komaya" (08.12.1992, Fotomaç), "Gürültüyü bu adi Fransız çıkarıyor" (05.11.1993, Fotomaç), "Adi satılmış Fransız hakem üçlüsü" (24.08.1994, Fotomaç), "İşte Avrupai kesim Cim Bom İspanyol Boğası Mallorca'yı AB standartlarına uygun şekilde şoklayarak kurban etti" (17.03.2000, Zaman), "Çanakkale'de dedelerimizi geçemeyen İngilizler Kopenhag'da aslanlarımızı geçemedi" (18.5.2000, Star), "Al sana soykırım" (14.3,2001, Star), "Binlerce şehit verdiğimiz Kore'de, Kore'li bir hakem yüzünden Brezilya'ya boyun eğdik" (4.6,2002, Takvim). [23]

Spor basınının milliyetçi bir söylemin etkisi altında fanatizme kaçan bir yayıncılık anlayışıyla futbol maçlarını haber yapması sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Garland, yapmış olduğu çalışmasında 2002 Dünya Kupasında İngiltere Futbol Takımı maçlarının İngiliz tabloid basınında haber yapılma tarzı ve söylemlerini incelediği çalışmasında haberlerin turnuva boyunca askeri metaforlar ve milliyetçi unsurlarla verildiğini ortaya çıkarmıştır.[24] Benzer biçimde Fransa'dan *Le Monde* ve *Liberation*, İspanya'dan *El Pais* ve Almanya'dan *Süddeustche Zeitung* gazetelerini kapsayan bir araştırmada maç haberlerinin askeri metaforlarla süslenerek haber yapıldığı ortaya çıkarılmıştır.[25]

Türk spor basını ve diğer ülkelerdeki spor basınları milliyetçi içerikli futbol haberleri açısından benzerlikler gösterse de Türk spor basınının Batıya yönelik milliyetçi söylemi bu haberleri farklılaştırmaktadır. Türk spor basınının yapmış olduğu futbol haberlerinde öne çıkan bir diğer unsur ise haberlerde sıklıkla kullanılan Avrupa vurgusudur. Gökalp, Türk spor basını ve milliyetçilik ilişkisini incelediği kapsamlı çalışmasında spor haberlerinin Türk kimliğinin kurulmasında Avrupa imgesinin hayranlık/düşmanlık ikilemi içerisinde ele alındığını belirtmektedir:

> "Türk milli kimliğinin (yeniden) kuruluşundaki Avrupa/Batı imgesine dair paradoksu görmek için oldukça elverişli bir 'metin' sunmaktadır. Türkiye modernleşmesinin ve Cumhuriyet ideolojisinin başlı başına hedefi olan çağdaş uygarlık seviyesine erişme misyonu ile Türklüğün tarihsel/kültürel özgünlüğüne ilişkin inanç arasındaki gerilim ile varolan bu karmaşa spor basınında çok net bir şekilde mevcuttur. Çağdaşlığın, uygarlığın, modernliğin, refahın ve zenginliğin biricik adresi olan Batıya/Avrupa'ya yönelik özenme ile kültürel/siyasal bir 'öteki' ve kimi vesilelerle 'düşman' olarak nitelendirilen Batıya/Avrupa'ya yönelik husumet arasında döngüselleşen Türk milliyetçiliğinin tarihsel paradoksu, söylemsel alanda hâkim olduğu gibi Avrupa takımlarıyla oynanan maçlar için kullanılan başlıklarda da benzersiz bir yapıda cisimleşir. 1990'lı yıllarda tribünlerin "Avrupa Avrupa duy sesimizi, işte bu Türklerin ayak sesleri" şeklindeki değişmez sloganı bu paradoksun veciz bir örneğidir."[26]

Medya; özellikle milli maçlarda ve Türk takımlarının Avrupa takımlarıyla yapmış olduğu maçlarda spor haberlerini argo ifadelerle okuyucularına

aktarabilmektedir. Gökalp, küfürlü ve argo bir jargon kullanılarak rakip takımın cinsiyetçi bir ayrımla ötekileştirildiğinin ve edilgen bir konuma sokulduğunun böylelikle milli kimliğin erkeklik kurgusuyla eklemlenerek oluşturulduğunun altını çizer.[27] Spor basınının argo bir söylemle rakip takımı ötekileştirmesine şu örnekleri verebiliriz:

"Biz bu Polonya'yı Türkiye'de *oyarız"* 24 Eylül 1992-Fotomaç
"Aslan Galatasaray'ım sen bu haybecileri *dütlersin"* 29 Eylül 1992-Fotomaç
"Belleyin analarını kapın cukkaları" 29 Eylül 1992-Fotomaç
"Haydi Türkiye'm!... Şu San Marino'yu *ütüle*..." 28 Ekim 1992-Fotomaç
"San Marino'yu son anda *yamulttuk"* 29 Ekim 1992-Fotomaç
"Eintracht'ı o biçim *oydular*. Avrupa kupalarında Türk'ün gururu oldular" 5 Kasım 1992-Fotomaç
"G.Sarayımız Manchester'i *oyup* destan yazdı" 4 Kasım 1993-Fotomaç
"Bir baba hindi İngiliz'e bindi" 4 Kasım 1993-Hürriyet
"Çok konuşan Manchester'e Ali Sami Yen'de *çimleri yoldurduk"* 29 Eylül 1994-Hürriyet
"Kalbura çevirdik 5-0" 13 Ekim 1994-Hürriyet
"İspanyollar *şamarlanacak*!" 23 Kasım 1994-Fotomaç
"Sustur şu İngiliz'i" 28 Eylül 1994-Hürriyet
"Haydi Türkiye'm, *parçala* Hollanda'yı, göster gücünü" 2 Nisan 1997-Sabah
"Hakan *çaktı*, Capone *taktı,* İngiliz baktı" 7 Nisan 2000-Fotomaç
"Vikingleri *öpün gelin"* 7 Ekim 2000-Star
"MİLAN ! O bir Aslan !" 22 Kasım 2000- Fotomaç
"Sen bu *kuzuyu yersin* aslanım" 7 Mart 2001-Star
"Türkiye'm *vursun, köpekler kudursun"* 22 Haziran 2002-Pas.[28]

Medya futbol haberlerini sunarken içinde bulunduğu momentin toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelerine göndermelerde bulunabilir. Medyanın spor haberlerini farklı bir boyuta indirgeyerek yorumlaması fanatizm ve şiddet açısından son derece tehlikeli bir durumdur. Her şeyden önce meseleyi spor karşılaşması olmaktan çıkarıp milli bir dava, ölüm kalım savaşı gibi lanse etmek bireylerin sağduyudan ziyade duygularıyla hareket etmesine neden olacaktır. Yazımızın başlığı olan "Kramponlu Mehmetçikler" bu tür bir yayıncılık anlayışının olası zararlarına dikkat çekmek için seçilmiştir.

Milliyet gazetesinin 18 Kasım 2007 tarihinde spor sayfasının manşeti olarak attığı "Kramponlu Mehmetçikler" başlığı futbolcuları dağdaki askerlerin sahadaki temsilcisi olarak görmek anlamına gelecektir.

Medya içinde bulunduğu toplumsaldan etkilenen bir yapıya sahip olmakla birlikte bu toplumsalı etkileyen bir özelliği haizdir. Medya yayın içeriklerini seçerken ve kullandığı üslubu belirlerken bu gerçeği göz önüne alarak hareket etmelidir. Sadece kâr güdüsüyle hareket ederek popülist söylemlere kucak açan bir yayıncılık anlayışı medyanın inandırıcılığına ve saygınlığına darbe vuracaktır. Modern bireyin çevresi dışında yaşanılan gelişmeleri kitle iletişim araçları vasıtasıyla takip ettiğini düşünürsek, medyanın haber sunma sorumluluğunun ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kavramış oluruz.

Futbol kitleleri peşinden sürükleyen, sosyal statüsü ve eğitim düzeyi çok farklı bireylerin aynı düzlemde buluşturan bir spor dalıdır. Bununla birlikte eğitim düzeyi sosyal statüsü ve yaşayış biçimleri birbirlerinden çok farklı olan insanların medyada çıkan bir haberden etkilenme dereceleri de aynı oranda farklılaşacaktır. Bu bakımdan medya spor haberlerinin içeriklerini ve kullanacağı üslubu belirlerken olayı basit bir eğlence aracı olarak görmekten kaçınmalı, yapmış olduğu en ufak bir kışkırtmanın ve alaycı ifadenin ciddi sonuçlara yol açabileceğinin bilincinde olmalıdır. Sporda yaşanan fanatizm ve şiddet olaylarını engellemede medyaya düşen görev medyanın futbolu ve diğer spor dallarını şiddet içeren militarist söylemlerden, ırkçı, cinsiyetçi değerlendirmelerden uzak bir şekilde haber yapmasıdır.

Notlar

1 Artun Ünsal, "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", *cogito* S. 6-7, Kış-Bahar 1996, s. 29-36.

2 Gökhan Gökulu, "Terör Eylemlerinin Medyaya Yansıması - 15-20 Kasım 2003 İstanbul Saldırıları Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Suç Araştırmaları, 2004, s. 8.

3 "Şiddet Üzerine Bildiri", *cogito S. 6-7,* Kış-Bahar 1996, Çev. Bahar Öcal Düzgören, s. 37-39.

4 Erkal ve diğerlerinden aktaran: Ayan, S., "Şiddet ve Fanatizm", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.7, S. 2, s. 192.

5 Mirioğlu, M., "Futbol Haberlerinin Sunumunda Şiddet: Hürriyet, Zaman Ve Birgün Gazetelerinde Futbol Sunumlarının Analizi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Fakültesi, 2007, s. 7.

6 Şentürk, Ü., "Popüler Bir Kültür Örneği Olarak Futbol", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2007, C. 31, No. 1, s. 25.

7 Authier, C., *Futbol A.Ş,* Çev. Ali Berktay, Kitap Yayınevi, 2002, s.11.
8 Sert'den aktaran: Ayan, a.g.y., s. 202.
9 Taşdelen, V., "Futbol Tiyatrosu", *Eğitim*, Özel Sayı, Yıl: 5, S. 57, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 2004, s. 305.
10 Aktaran Vic Duke - Liz Crolley, *Football, Nationality and the State,* Harlow, 1996, s. 4.
11 E. Gökalp, "Türkiye'de Spor Basını Ve Milliyetçilik Söylemi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 133-134.
12 M. Silk, D. Andrews, L. Cole, "Corparate Nationalism(s)? The Spatial Dimensions of Sporting Capital", *Sport and Corparate Nationalism* (ed. M. Silk), Oxford 2005, s. 1-12.
13 *A.g.y.,* s. 7.
14 Ünsal Oskay, *İletişimin ABC' si*, DER Yayınevi, 2001, s. 42.
15 Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayınları 1994, s. 31.
16 Gökulu, *a.g.y.,* s. 86.
17 O. Ersümer, "TV Haberlerinde Gerçeklik ve Yeniden Yaratılması", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 58.
18 Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeoloji Aygıtları*, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, 1991.
19 Gökulu, *a.g.y.,* s. 87.
20 T. Duruoğlu, "Haber Yapmada İdeoloji Etkeni: 11 Eylül Olayı Örneği Üzerine İnceleme", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 3.
21 N. Demertzis ve diğerleri, "Media and Nationalism: The Macedonian Question" *The Harvard International Journal of Press/Politics,* C. 4, No. 3, 1999, s. 27–29.
22 S. Ulus, "Sporda/Futbolda Şiddet ve Kışkırtılan Milliyetçilik", *Marmara İletişim Dergisi*, S. 12, Ocak 2007, s. 222.
23 S. Ulus, *a.g.y.,* s. 213–214.
24 J. Garland, "The Same Old Story? Englishness, the Tabloid Press and the 2002 Football World Cup", *Leisure Studies*, 23:1, 79 – 92.
25 L. Crolley ve diğerleri, "National Obsessions and Identities in Football Match Reports", *Fanatics! Power, Identity & Fandom in Football,* (ed. Brown), A. Routledge, 1998.
26 Gökalp, *a.g.y.,* s. 250.
27 *A.g.y.,* s. 256.
28 *A.g.y.,* s. 254.

Bağnazlığa Bir Bakış

AHMET İNAM

Bağnazlık kavramına bağnazca bakmama olanağı var mıdır? Nedir bağnazlık? Nasıl anlaşılmalıdır? Bağnaz kimdir? Neden dolayı bağnazdır? Bağnazlık kavramı tarih boyunca değişiyor mu? Kültürden kültüre değişen özelliklere mi sahiptir?

Bağnazlık en geniş anlamıyla "değişme" ile ilgili bir kavram. Değişim karşısında bir bakışı, tavrı, tutumu, duruşu, bir zihniyeti dile getiriyor. "İlerleme" ile yakından ilgili. "Yenileme", yenilenme, reform, devrim "buluş yapma", keşfetme gibi kavramlar ağı içinde yer alıyor. Geçmişe olan tavrımız da "bağnaz"lık anlayışımızı belirliyor. Bilimin, teknolojinin, sanatın, felsefenin çoğunlukla bağnaz olamayacağını düşünüyoruz. Genellikle, "ilerleme"nin olduğu yerde bağnazlığın bulunamayacağı ileri sürülür. Örneğin Batı Düşünce Tarihinde Francis Bacon, René Descartes gibi düşünürler, geçmişten gelen kültürel birikime bakarak "ilerleme"yi savunan düşünürlerdir. Aydınlanma düşüncesi, insan aklının özerk yapısına, gücüne yaptığı vurguyla ilerlemeyi savunan düşüncedir. Ondokuzuncu yüzyılda, John Stuart Mill, Karl Marx, Auguste Comte insan düşüncesinin bağnazlığı aşarak ilerleyeceğini savundular..

Özellikle onsekizinci yüzyıldan başlayarak, yaşadığımız çağa uzanan düşünme süreci bağnazlığı ortadan kaldırma çabaları içinde oldu. "Eleştirel" düşünmenin, olgulara duyarlı oluşun, bilimde, teknolojide, tıpta, sanatta ve felsefede "yeni" olanı arayışın saygı gördüğü bir çağdayız. Öyle görünüyor. Belki bütün bu arayışın altında üstü örtük, gizli, bir başka deyimle *kripto bağnazlığın* olduğu da ileri sürülebilir. Öyleyse bağnazlık kavramına

farklı açılardan bakabilmeyi, onun kültür yaşamımızda nasıl işlediğini farklı boyutlarıyla görebilmeyi deneyerek, insan düşüncesinin, duyuşunun, yaşayışının bağnazlıktan nasıl arınabileceğini araştırmak gerekiyor. Bu amaçla ortaya koymaya çalışacağım kavramsal modeli sunmadan önce, bağnazlığın günlük yaşamda nasıl anlaşıldığına ilişkin birkaç örnek üzerinde duralım.

Türkçemizdeki "bağnaz" sözcüğünün kökeni konusunda belirsizlikler var. Tietze'ye göre[1] sözcük, 1935'te Türkçemize girmiş, bir olasılıkla Almancadaki *banause* sözcüğünden kaynaklanmış olabilirmiş. *Banause* Almancada, "köylü, cahil, dağlı, kaba insan..." anlamlarına geliyor. Almancadaki bu sözcüğün kökeni ise Eski Yunancadaki βάναυσο΄ sözcüğüne gidiyor. βάναυσο΄'un, kaba, düşük zevkli anlamlarının yanında, zanaatkâr, esnaf gibi anlamları da var. Türkçemizdeki *yobaz* sözcüğü de bugün yaygın anlamını kazanmadan önce halk arasında "kaba saba", kuvvetli anlamlarına geliyordu. "Bağnaz"ın, "yobaz"ın "kaba, düşük zevkli" anlamları bugüne nasıl taşınmış? "Yenilikler", "değişimler" karşısında, onları anlayamayan, onlara karşı çıkan, "inceliklerden" yoksun kaba saba insan. Bağnaz, toplumsal açıdan "modernizme" ulaşmamış toplumların kendi içlerinde, kentleşmemiş, kentin incelikli yaşamına uyum sağlayamayan; kentte yaşamış olsa bile aşağı sınıflarda yer alan insanlara, davranışlara verilen bir sıfat. Modernizmle birlikte, modernizme uyum sağlayamayan, modern öncesi görüşlerinde ısrar eden, giderek "eski", geleneksel olmayan görüşlere, bu görüşleri taşıyanlara karşı saldırganlaşan insanlara "bağnaz" denmeye başlandı.

Osmanlı'nın modernizmle karşılaştıktan sonra kullanmaya başladığı "taassub"; "mutaasıb" sözcüklerinin kökeni Arapçadaki "asebe" köküne dayanıyor ("ayn" harfi ile!); "asebe", kurmak, katlamak, bağlamak, sarmak, bir şeye sıkıca bağlanmak anlamlarına geliyor. Türkçeye de yansımış, "asabî", "asabîye" gibi anlamlarının yanında, bu kökten gelen "asebiye" sözcüğü topluluk dayanışması, kabile dayanışması, etnik dayanışma gibi anlamları da var. Taassub, Arapça aslına yakın bir yazılışıyla "te'assub", bir görüşe sıkı sıkıya bağlanıp farklı görüşlere kendini kapamayı dile getiriyor.

"Bağnaz" nelerin sıfatıdır? Eylemlerin, düşüncelerin, düşünme süreçlerinin, birey olarak insanların, toplulukların, toplumların, inanç sistemlerinin sıfatıdır. İsim olarak bir insanı, düşünceyi, inanç düzenini, eylemleri anlatır, örneğin "bağnazlık" olarak kullanıldığında...

Değişmemekte ısrar edenlere "yeni" karşısında eskiden yana olanlara, sorgulamaya, eleştiriye, yüzleşmelere, yeni bulgulara, belgelere, dayanaklara

kapalı olanlara bağnaz diyoruz çoğunlukla. Kime, neye bağnaz demek gerekir, neden? Can alıcı bir soru bu. Günlük yaşamda görüşlerini, inançlarını, "yeni" karşısında değiştirmeyen; bağlandıkları inançları diğer inanç düzenleriyle karşılaştırmaktan çekinenlere bağnaz diyoruz; alışılmış anlamıyla ideolojiler, dinsel inançlar değişmeye direndiklerinde "bağnaz" damgasını yiyebiliyorlar. Peki, "yeni olan", "değişmiş olan", görünüşte "yobaz", "bağnaz" olmayan, tercih edilmesi gereken midir? Bir de "yeni"nin, değişenin hep bir "ilerleme" sayılıp sayılmayacağı, "eskiye" göre "olumlu" olup olmadığı sorunu var. İnsanlar, "eski", "yeni", "ileri", "geri" kavramlarına verdikleri anlamlarla birbirlerini kolayca bağnazlıkla suçlayabilirler. "Liberal" olup "insan haklarını", "demokrasiyi", "eşitliği", "özgürlüğü" savunduğunu ileri süren birine, neredeyse üç bin yıllık bir dinsel inanca sahip biri "bağnaz" damgasını vurabilir! Belki insanların birbirlerini, inançlarını, görüşlerini, edimlerini bağnazlıkla suçlamaları bağnazca bir tutumdur. Belki, bağnazlıktan kurtulmak için yapmamız gereken, sözlüğümüzdeki bu sözcükten, hiç değilse basmakalıp anlamlarından kurtulmaktır!

Bir görüş, bir başka görüşe, bir insan diğer bir insana "bağnaz" kavramının bulanıklığından, belirsizliği yüzünden, "uygun" yorumlar, düşünme manevraları ile bağnaz damgası vurabilir.

Peki, "bağnaz" sözcüğünün günlük yaşamda hiç mi anlamı yok? Dünyanın, ilerlemenin, önemli bulduğu siyasal, felsefî görüşlerin kendinden yana olduğunu ileri süren birinin, karşısındaki diğer görüşlere "bağnaz" damgasını vurması pek de yadırgatıcı olmasa gerek. İslam'ı küçümseyen Batılı insan, ona kolayca bağnaz diyebilir. Geçmişin, şimdiden daha ileride olduğu inancındaki biri, geçmişi ileride, şimdiyi geride görüp "şimdi"yi savunanlara bağnazlık yakıştırabilir. Elbette "bağnazlık", "yobazlık", "tutuculuk" gibi sözcüklerin günlük dilde, onları kullananlarca belli anlamları var. Genellikle "bağnaz" sözcüğü karşımızdakini kötülemeyi hedefler. Bu bakış açısıyla görüldüğünde, olumlanan insan "bağnaz" olmayan insandır. Demek ki insan, bağnazlıktan uzaklaşabilmek için, değişen olgulara, eleştiriye, özeleştiriye, görüşlerini, düşüncelerini sorgulamaya, irdelemeye açık olmalıydı. Değişmeye, yeniye, farklı görüşlere duyarlılık gerekiyordu.

Kabaca, birkaç yanıyla gözden geçirdiğimiz bu kullanımlara ışık tutma niyetiyle önereceğim modelin ana hatlarını betimlemeye geçebiliriz.

Bağnazlık, yaşamdan aldığımız, yaşama yüklediğimiz **anlamlarla** ilgilidir. Batı Düşüncesine gönderme yaparak (Edmund Husserl'in Fenomeno-

lojisine!) Eski Yunancadan devşirdiğim bir kavramla bağnazlık **noetik** bir kavramdır. Bireylerin, toplulukların, toplumların, toplumların oluşturduğu büyük toplumların bağnazlığından söz edilebilir. Bunlarda bağnazlığın nasıl çalıştığını anlayabilmek için onlara **anlam çerçevesi** ile bakmak gerekir. Anlam dünyamızin bir parçası olan anlam çerçevesi bize bireyde, bireylerde, topluluklarda, toplumlarda, toplumların oluşturduğu büyük topluluklarda bağnazlığın **devingenliğini** (**dinamizmini**!) anlatır. Anlam çerçevesinin yapısına geçmeden önce uygulandığı alanları oluşturan öğelere kısaca değinelim.

Birey bağnaz olabilir. Anlam çerçevesini bağnazlık açısından gözden geçirdiğimizde göreceğimiz gibi bireysel bağnazlığın, ortaya çıkış biçimleri vardır. Bireyler arasındaki ilişkinin de bağnazlığından söz edilebilir. İki kişinin oluşturduğu anlam çerçevesinden okuyabiliriz bunu. **İlişki** bağnazlığı diyebiliriz buna, **iki kişilik ilişki bağnazlığı**. Benzer biçimde, topluluğun anlam çerçevesi içindeki bağnazlıkla, topluluklar arası ilişki bağnazlığından söz edebiliriz. Toplumun, toplumlar birliğinin ayrı ayrı bağnazlıklarının yanında yukarıda anlattıklarımıza benzer biçimde onların kendi aralarındaki ilişkilerin bağnazlığından da söz edebiliriz.

Biraz daha ayrıntıya girmek gerekirse, daha kısa anlatmak amacıyla bireyi 1, topluluğu 2, toplumu 3, toplumların oluşturduğu toplumu 4'le gösterdiğimizde bu dört öğenin kendi aralarındaki ikili ilişkiler şöyle gösterilebilir:

1.1	2.1	3.1	4.1
1.2	2.2	3.2	4.2
1.3	2.3	3.3	4.3
1.4	2.4	3.4	4.4

Demek ki, 16 ayrı anlam çerçevesinde 16 ayrı bağnazlıktan söz edebiliriz. Elbette her anlam çerçevesinin öğeleriyle ilgili bağnazlık belirtilerini de ortaya çıkardığımızda bu sayı daha da artabilir. Burada, örneğin, 1.1, bireyin bireyle; 1.2, bireyin toplulukla; 1.3; bireyin toplumla; 1.4 bireyin toplumların oluşturduğu bütünle ilişkisini gösteriyor. 1.2 ile 2.1 aynı değildir: 1.2 bireyin toplulukla, 2.1 topluluğun bireyle olan ilişkiden doğan çerçevesini gösteriyor. 1.2'de bireyin topluluktaki yeri göz önüne alınıyor; 2.1'de ise top-

luluğun birey üzerindeki etkisi, topluluğun bireyin anlam dünyasında tuttuğu yer ilgi odağımız oluyor.

Bu açıdan, "hangi bağnazlık?" sorusu önem kazanıyor. En azından 16 anlam çerçevesi içinde çok farklı bağnazlık türleri ortaya çıkabiliyor.

Şimdi, çerçevenin yapısı üzerinde kısa açıklamalarla konuyu biraz daha açalım.

Bir anlam çerçevesi 12 temel öğeden oluşur. Bedeni, duyguları, düşünceleri ve çevresiyle insanın dünyaya verdiği, dünyadan ona verilen anlamların oluşumunu, işleyişini belirler.

1. Çerçevenin *iç gücü*. Çerçevenin devingenliği, enerjisi, canlılığı, etkinliği *iç gücü*'nden beslenir. İç gücü, bir anlamlar üstüne düşünme, onlarla ilişkiye geçebilme *enerjisini* ve *farkındalığını* belirler.

İç gücü *eksikliği*, düşünce durgunluğuna, merak, ilgi eksikliğine, kendini geliştirme çabası içine girmemeye, zihin tembelliğine yol açar. Bu durum bağnazlığı kolayca tetikleyebilir.

İç gücünün *fazlalığı*, devingen bir anlam çerçevesi için gerekli ise de bu güç yönlendirilip diğer öğelerle olan ilişkisi dengelenmediğinde çerçevenin dengesini bozabilir.

2. *Anlam üreteci (Noetik Generator!)*

İnsan anlamlarla yaşayan bir varlık. Anlamlar, doğumumuzdan başlayarak bize eğitimimiz yoluyla aşılanıyor, öğretiliyor, dayatılıyor. *Anlam dünyamızı* bir yanıyla, bir boyutuyla ele alan anlam çerçevemizde anlam "yaratan", oluşturan bir gücümüz var. Yaşantılarımızı yorumlayan, onlara anlam katan bir gücümüz: *Anlam üretecimiz*.

Anlam üretecimizi içimizde anlamlar oluşturmada güç kaynağı olarak düşünebiliriz. İçimizdeki pil. Anlam dünyamıza, dolayısıyla anlam çerçevemize sıkış tepiş tıkılmış anlamlara karşı bizdeki güçtür. Dünyanın üstümüze gelişine karşı geliştirdiğimiz güç. "Bu doğru", "Bu yanlış", "Bu güzel", "Bu çirkin" dayatmalarına karşı, kendimizin anlamlar üreterek, üzerimize boca edilen "noetik molozlara" meydan okuyabilmemizin olanağı içimizdeki bu güçten gelir. Kolayca görüleceği gibi anlam üretecinin yeterli çalışamaması dayatılan anlamlar altında ezilmemiz demektir. Fanatizme, bağnazlığa yatkınlığa yol açar bu özellik de. Üretecin yeterli çalışabilmesi bir çevre ve ortam işidir. Toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel koşulların, hukuk düzeninin bu üretime uygun olması gerekir. Bu çevre uygunluğunun yanında, düşünsel, sanatsal, ahlakî anlamda ortam uygunluğu da zorunludur.

3. Çerçevenin dışa açılabilmesi, olgulara duyarlı olabilmesi, çerçevenin bir benzetmeyle pencere ve kapılarının varlığıyla olanaklıdır. Çerçevenin bu özelliğine *dış açılganlık* diyorum. Bir çerçevenin dış açılganlığı yüksekse, dış dünyada yaşamış olduğu yaşantılardan *öğrenebilme* gücü yüksek demektir. İşte bağnazlığın tetikleyicilerinden biri de dış açılganlığın zayıflamasıdır. Gerek birey, gerekse topluluklar, toplumlar olarak, dış açılganlık eksikliği, içe kapanıklığı doğurur. Sahip olunan anlamlar tazelenemez hale gelir. Açılganlık yeteneği ile duyarlı olunan olgular, onların yaşantıları *iç güçle* yoğrulur, anlam üreteci ile tazelenir.

4. Açılganlık yalnızca dışa doğru değildir: *İçe doğru* açılganlık, anlam çerçevesinin farkındalığını sağlar. *İç açılganlık*, duygu ve düşüncelerimizi derinliğine anlamada, onları *toparlamada* önemlidir. İç açılganlık düşünce düzeyinde tutarlılığı da sağlar. İç açılganlık eksikliği, anlam dünyamızın, o dünyanın bağnazlığı anlamak için oluşturduğumuz bir parçası olan anlam çerçevemizin farkındalık gücünü çok zayıflatır. Değerlerimiz (Anlamlarımızın bir öbeği!) arasında tutarsızlıklar, dağınıklıklar ortaya çıkar. Genel olarak iç ve dış açılganlık yoksunluğu, yaşantılardan öğrenememek demektir. Açılganlık özürü kendimizle, başımıza gelenlerle hesaplaşamama anlamına gelir. Yüzleşememe. Bilimsel düşünme dış açılganlığı gerektirir. Yazık ki iç açılganlık eksikliği, özrü çok yaygındır entelektüeller arasında. Çağımızın tinsel atmosferi yeterli olmadığı için, dışa açık, birçok kurnaz, işini bilir entelektüel, çoğunlukla içe kapalı, iç körüdür. Bağnazlığın pek dikkat edilmeyen kaynaklarından biri de iç körlüğüdür!

5. İç açılganlıkla iç dünyamıza yapılan yolculuk, duygu ve düşüncelerimizi, bedenimizi, onlarla bütünleşmiş içimizdeki çevremizi tanıyarak anlam çerçevemizin devingenliğini sağlayabiliriz. İçe yolculuk, içi tanıma, düşünce ve duygularımızın toparlanmasına yol açar. Çerçeve içinde devinen düşünmenin *tutarlılığı, toparlanması* ise *tutulganlık* gücüyle olur. *Tutulganlık* çerçevenin açılmalarla dağılmasını önleyen bir güçtür. Düşünceler arasındaki birliği, tutarlılığı sağlar. Tutulganlık çerçeve içi *düzen* için gereklidir. Bağnaz olduğunu söyleyebileceğimiz bir düşünür, açılganlığını kapayarak tutulganlık çabasının ardına düşebilir. Tutulganlığın zayıflığı, tutarsız dağınık düşüncelerin, toparlanamayan görüşlerin, işleyişlerindeki bütünlüğün sağlanamayışı yüzünden anlaşılamayan duyguların ortaya çıkmasına meydan verir. Parçalanmış bir anlam çerçevesi ise fanatizme birçok kapı açabilir.

6. Düşünceler arası bağlantı kurma gücü, bir diğer deyimle akıl yürütme,

çıkarımlar gerçekleştirme yetisi, çerçevenin önemli öğelerinden birini oluşturuyor. Kısaca, *düşünebilme gücü* adını verebileceğimiz bu güç, çerçevenin düşünsel boyutunda tutulganlıkla birlikte düşünce akışının sağlamlığına, ileri sürülen savların temellendirilmesine yardımcı olur. Bu gücün zayıflığı, geçersiz çıkarımlara, temelsiz savların oluşumuna olanak sağlar. Çözümleyici düşüncenin gelişmesini engeller. Tanımlara, açıklayıcı betimlemelere, açık, sağlam bir biçimde dilin kullanımına çerçeveyi kapar. Düşünme gücünün yetersizliği, bu yetersizliğe sahip insanların kolayca ikna edilip yönlendirilmesinde önemli bir etkendir.

7. Çerçevenin iç gücü, anlam üreteci, iç açılganlık, dış açılganlık, tutulganlık ve düşünme gücü gibi öğelerinin üzerlerinde çalıştığı malzemeye *donanım* diyebiliriz. Çerçevenin donanımı, o çerçeveye sahip olanın, olanların inançlarını, bilgilerini, duygularını, geçmiş deneyimlerinin anılarını içerir. Donanım, iç gücü, anlam üreteci tarafından biçimlendirir. Bilgiler, deneyimlerin yoğurduğu bu güçler açılganlık gücüyle açılımlar kazanır. Tutulganlıkla düzenlenmeye çalışılır, düşünme gücü ile içeriğinin öğeleri arasında bağlar kurulur, çerçevenin diğer öğeleri ile ilişkiye geçilir.

Kısaca söylemek gerekirse, donanımın yapısı doğrudan bağnazlığı etkilemez, donanımın çerçevenin diğer öğeleriyle bağlantıları önemlidir.

8. Çerçevenin fiziksel, toplumsal, kültürel varlığını önemli biçimde belirleyen öğesine *alt yapı* diyelim. Alt yapı, çerçeveyi taşıyan bireyse, onun bedenidir. İçinde bulunduğu, doğal, toplumsal, ekonomik, kültürel, ahlakî çevredir. Benzer özellikler bireyler, topluluklar, toplumlar için söylenirse, bunlar yine doğal, toplumsal, ekonomik, kültürel, ahlakî çevrelerden oluşur.

Bağnazlık, alt yapıya önemli bir biçimde bağlıdır. Çerçevedeki güçlerin (iç güç, anlam gücü, açılma, tutulma, düşünme güçleri…) çalışabilmesi çerçevedeki çevre etkeninin işleyişinden etkilenir. Çevre, çerçevenin alt yapısı içinde çerçeve devingenliğini güçlendirebilir ya da bozabilir. Çerçevenin öğeleri arasındaki iletişime, etkileşime engel oluşturabilir.

9. Çerçevenin, çerçeveyi taşıyanın, taşıyanların farkına varamadıkları, *bilinçdışı* bir alanı vardır. Birey ya da bireyler, topluluklar, toplumlar bu *bilinçdışı* alanın kendi iç işleyişinden etkilenirler. Bireyler, Freud, Jung, Lacan anlamında bilinçdışına sahip olabildikleri gibi, toplulukların, toplumların da bilinç dışlarından söz edilebilir.

Bilinçdışı etkiler bağnazlığın oluşumunda önemli roller oynar. Farkına varamadığımız güçler, doğal ve ideolojik yapı içinde, dünyaya bakışımızı,

tavırlarımızı, eylemlerimizi denetleyebilir. Dolayısıyla çerçevenin anlam devingenliğini bozup bağnazlığa yol açabilir. Burada, iç ve dış açılganlıklar, çerçevenin iç gücü, anlam üreteci bu etkilere karşı güçlenerek anlam devingenliğinin böylesi zayıflamasını engelleyebilir.

10. Çerçevenin eyleme yönelik öğesine *edim gücü* diyelim. Edim gücü, çerçeveyi taşıyanın ahlak, sanat ve bilim alanında yaptığı etkinlikleri besler. Edim gücü, bir diğer anlamıyla "irade", istenç gücüdür. Edim gücü eksikliği edilgenliği doğurur. Edim gücü, ürün ortaya koyma gücüdür de. Çerçevenin diğer öğeleriyle sağlıklı bir biçimde kurulamayan ilişki sonucunda yapıp ettiklerimiz bağnazlığa dönüşebilir.

11. *Ötekileme gücü*, özellikle ahlak alanında çerçeve taşıyan ya da taşıyanların kendilerini "aşıp", ilişkiye girdiği diğer insanlara duyduğu saygı, onları anlayabilme, onlarla birlikte yaşayabilmek için kendini, baskı altında kalmadan dönüştürme gücüdür. Bu gücün noksanlığı, yetersizliği "ben" merkezli, biz merkezli bir yaşama yol açar ki, bu da en tehlikeli bağnazlık biçimidir.

12. Çerçevenin son öğesi olarak *zaman tutma gücünü* sayabiliriz. *Zaman tutma* deyimini, "yol tutma" deyiminden devşirdim. Zaman tutabilen bir insan, zamanı saatlerden, tarifelerden ibaret görmez. Zamanı geçmiş, şimdi, gelecek boyutlarıyla yaşayabilir, geçmişin ağırlığı altında ezilmez; şimdinin albenisine kapılıp geçmişi ve geleceği unutmaz; gelecek umuduyla şimdiyi, geçmişi ihmal etmez. Zaman tutma, zamanı "verimli" kullanma anlamına da gelmez. "Zaman mühendisliği", zamanın yaşanabilmesindeki duyarlılığı, zaman "kullanımı" odaklı bakışından dolayı her zaman sağlamayabilir. Anlam çerçevesinin bu öğesi, çerçeve içindeki devingenliğe, yaratıcı değişimlere, yaşananların özümsenmesine etkide bulunur. "Boş yenilikleri", korumamız gereken değerleri, hayatımızı baskı altına alan yıpranmış, bozulmuş anlamları fark etmemize yardımcı olur. Zaman tutamama, belli zaman dilimlerinde yaşananlara takılıp kalmaya, dar bir şimdi anlayışına, gerçekçi olmayan bir gelecek zaman beklentisine yol açar.

Anlam çerçevemiz anlam dünyamızdan alınan bir kesittir. Fanatizm, bağnazlık bu çerçeveden görülen anlam dünyamızın belli bir biçimde işleyişiyle ortaya çıkar. Çerçevenin öğelerini kısa betimlememizde zaman zaman bağnazlığın nasıl ortaya çıkabileceği konusunda imalarda bulundum.

Anlam çerçevesinin bağnazlık doğurucu işleyişine geçmeden önce bir parantez açarak insanın eylemleri ile *eylemlerinin ardında duranların* ilişkisi açısından bakmanın ufuk açıcı bir yan olduğunu düşünüyorum.

İnsan olanaklar varlığıdır. Yaşamın ona sunduğu olanaklar içinde yaşar. Bu olanaklar belirli kısıtlayıcılarla sınırlandırılır. Örneğin, bir insan için güneşin üzerinde oturmak mantıkça olanaklıdır ama fizik yasalarının kısıtlayıcılığında fiziksel olarak olanaklı değildir. Olanakların gerçekleşebilmesi bu kısıtlayıcıları tanımak, olanaklara uygun bir *duruş*la durmaktır.

Duruş ne demektir? Kabaca söylenirse, gerçeklik karşısında anlam çerçevemizi hazır hale getirmektir. Uygun bir duruşla olanağı gerçekleştirebilirsiniz. Davranışların, eylemlerin ardında daima duruş vardır. Kötü niyetli bir duruşla insanlara iyilik ediyor olabilirsiniz. Tüccar duruşuyla bilim yapılabiliyor. Duruş-eylem birlikteliği insanı tanıma açısından dikkat çekici olabilir.

Duruşu en azından dört öbeğe ayırabiliriz: 1. Bakış 2. Tavır 3. Tutum 4. Zihniyet.

Bakış, anlam çerçevemizin pencerelerinden dünyaya bakışın kısa adlandırılmasıdır. *Tavır*, bakışın içselleştirilmesiyle oluşur. *Tavır*, tümüyle bilinçle takınılamaz. Bunun bilinçli ve dışa vurulmuş biçimine *tutum* diyorum. Tavır ve tutumlar, toplumsal düzlemde ele alınırsa *zihniyet* kavramına ulaşırız. Her bireyin, bakışı, tavrı ve tutumundan söz edebildiğimiz gibi, toplumların da zihniyetinden söz edebiliriz. Zihniyetler bilinçli ya da bilincine varılmamış öğeler içerirler. Dışa vurulmuş ya da vurulmamış zihniyetlerden de söz edebiliriz.[2]

Duruşun bağnazlığı, bakışın, tavrın, tutumun, zihniyetin bağnazlığı anlamlarına gelir. Duruş bağnazlığı, eylem bağnazlığı ile birlikte, bireylere, topluluklara, toplumlara, toplumların bütünlüğüne yüklenen bağnazlığın çekirdeğini oluşturur. İnsanın bağnazlığını, anlam çerçevesinin düzenlenişinde, bu düzenlenişin dışa yansıtıldığı duruşunda görebiliriz.

Bağnaz duruşlardan örnekler verelim.

Anlam çerçevesinin harekete geçirilmediği duruş. Olanaklara, koşullara, olup bitenlere, hem çerçevenin içinde hem dışında kör kalma. Bağnazlık, ağır bir körlüktür.

Anlam çerçevesinin beceriksizce harekete geçirildiği duruş. Bu duruşta olup bitenleri, başımıza gelenleri anlamak isteyip de başaramama.

Çerçevenin işleyişini belli olguları, değerleri, düşünceleri görmeyecek biçimde düzenleme. Özellikle *bağnazlık önderleri*, olup bitenleri görüp kendi inanç gözlükleriyle nerede kör kalmaları gerektiğini bilirler. Böylece, bağnazlığın egemen olduğu çerçeveleri *körleştirici* etkilere başvururlar. Bağnazın çerçevesi ya habersizdir ya da habersiz hale getirilmiştir.

Bağnazlık en azından çerçevenin işleyişi ile ilgili olarak dört ayrı biçimde kendini gösterir.

Anlam çerçevesini fark edemeyenlere dayatılmış anlam çerçeveleri ile.

Anlam çerçevesinin eğitimle küçük yaşlardan beri belli duruşlara doğru biçimlenmesi ile.

Anlam çerçevesini yönetememe ile. Bu durumda şu durumlardan biri ya da birkaçı ortaya çıkabilir: a) Çerçeve bir otoriteye emanet edilir. b) Belli bir bunalım içine düşülür. c) Çerçeveyi taşıyan, çerçevenin işleyişini zayıflatır, en aza indirger. Bir içe kapanma oluşur. d) Çerçeveyi taşıyanda (birey, topluluk, toplum, toplumlar) özgüven eksikliği ortaya çıkar. e) Bir düşünme donukluğu, saplantısı görülür. f) Gerçeklik yitimi oluşur.

Anlam çerçevesi, geleneği ona hiçbir şey katmadan, tâzelemeden taşımaya çalışır. Gelenek, iç güç, iç ve dış açılganlıklarla taşınabilinip yeni yorumlarla, dünyadaki değişime yanıt verecek biçimde dönüştürülebilirse bağnazların elinde kokuşmaktan kurtulur.

Çerçevenin öğeleri ve işleyişi ile kısa notlar ve bağnazlık üstüne son bir yorumla sözlerimizi bitirelim.

Korkak, silik bağnaz mıdır? Evet. İç gücü olmadığı için. Farklı olaylarla karşılaşmaktan çekinen, özgüveni olmayan biri olduğu için.

Çıkarcı, fırsatçı bağnaz mıdır? Evet. Değer üretemediği, anlam üretemediği için.

Öğrenemeyen, dönüşemeyen, seçenekleri göremeyen bağnaz mıdır? Evet. Dış açılganlığı olmadığı için.

Kendi iç âleminin ayırdında olmayan bağnaz mıdır? Evet. Kendi olanaklarını bilmediği, kendine gâfil olduğu için!

"Yanar döner" bağnaz mıdır? Evet. Tutulganlıktan yoksun olduğunda.

Düşünme sürecinde yanlışlar yapan, çıkarımlarında, çözümlemelerinde sorunları olan, düşüncelerinin mantıksal çatısı bozuk olanlar bağnaz mıdır? Elbette. Düşünemiyorsa, kendine, ötekilere zarar verir ya da faydası olmaz. Çerçevenin öğeleri arasında bağlar kuramaz. Bundan dolayı çerçevesi bağnazlığa rahatça kayabilir.

Bilgilerimizin, deneyimlerimizin sınırını bilmemek bağnazlık mıdır? Evet. Bilmediğini biliyor, anlamadığını anlıyor sanmak, bağnazlar dünyasına kolayca geçişler yapılmasına yol açabilir.

Çerçevesinin baskısı altında ezilen, sürünün bir parçası yapılan elbette bağnazdır. Çerçevesi elinde değildir çünkü.

Bedenini ve inançlarını belirleyen güçleri tanıma çabasında, sorgulama uğraşında değilsen, bağnazsın.

Salt pratik, iş bitirici eylemlerin, işlerin ardında olup onların anlamlarına kapalı isen, bağnazsın.

Birlikte yaşamayı öğrenemiyor, öğrenmemekte ısrar ediyorsan ve

Zamanın işleyişini kavrayıp duruş geliştirmeyi bilmiyorsan, "zaman tutmayı" başaramıyorsan bağnazsın.

Peki bağnazlık, bir inanç, bir düşünce, düşünceler sistemi üzerinde ısrar etmek, gelebilecek eleştirilere, tartışmalara kapalı kalmaksa, sanatta, bilimde, toplumda "devrim" yapanları, bildiklerini okuyarak dünyayı dönüştürmeye, etkilemeye çalıştıkları için bağnaz mı sayacağız? Geleneğindeki evrensel değerleri korumaya çalışan biri tutucu mu olacaktır?

Her düşünceye açıklık, irdeleme, çözümleme, özeleştiri yeteneği insanı bağnazlıktan uzaklaştırır mı? Kendi inançlarımızı savunmak, kaçınılmaz olarak diğer inançlarla çatışmaya sokmaz mı bizi? Bu çatışmada ısrar, karşı taraf bizi öldürmek istiyorsa insana yakışmayan bir tutum mudur?

Her devrimci bir açıdan bağnaz sayılabilir mi?

Bağnazlığa karşı bağnazca olmayan bir bakışımız olabilir mi?

Bu sorular, tartışılması gerekli, ucu açık sorular. Bu soruların, anlam çerçevelerimizi birbirimize açarak tartışılabileceği alt yapıya kavuşmak için sanat, düşünce ve bilim alanından eksik edilmemesi, yeni sorularla zenginlik kazanması önersiyle şimdilik susuyorum.

Notlar

1 Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Simurg, İstanbul, 2002, s. 262.

2 Bu kavramların daha ayrıntılı açıklaması için şu yazıma bakılabilir: "Teknoloji ve Bilim Arasındaki İlişkinin İnsan Yaşamındaki Yeri", *Teknoloji* (Der. Mahmut Kiper), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 2004, s. 16-33.

Kemalist Fanatizm Üzerine

METE TUNÇAY

Karşı, hatta farklı görüşleri hoş görmeyerek (onların varlığına bile katlanamayarak) yalnız kendi görüşünün benimsenmesini (ve zorla uygulanmasını) coşkuyla isteme tutumuna Batı dillerinde *fanatizm* (İngilizcede *fanaticism*) denir. Osmanlıcada *taassub* adı verilen bu kavramı şimdilerde *bağnazlık* terimiyle karşılıyoruz.

Bağnazlık en çok din akımlarında görülmekle birlikte, dine özgü değildir, siyasetten spora kadar pek çok alanda gözlemlenebilir. Bu tutumun temelinde, fanatiğin kendi görüşünün doğruluğundan kesinlikle emin olması gibi bir inanç öğesi yatar. Kesin doğruluk kavramının bilimlerde yeri yoktur. Ancak matematik gibi bir alanda totolojik kesinlik olur; yani varılan sonuç öncüllerde işlenmiştir.

Bağnazlıkta kuşku, duraksama olmaz; oysa özellikle toplumsal konularda her türlü bilgi ister istemez hipotetiktir ve başka alanlarda olduğundan daha çok kuşkuya açıktır. Ancak inançlar, dogmatiklikle benimsenir. Bir kimse, başkalarının yanlış bir yolda yürüdükleri için zarara uğradıklarına, mutsuz olduklarına, kendisinin ise onların iyiliğini sağlayacak, onlara mutluluk getirecek bir yolu bildiğine kesinlikle inanıyorsa, onları doğruya zorlamanın kendisi için ahlaki bir görev olduğuna da hükmedebilir. Yine de uygulamada böyle bağnaz inançlı biri, başkalarını kendi gösterdiği yolun doğruluğuna *ikna* etmeye çalışmayı seçebilir. Bunu ya taktik olarak yapar ya da yeterli gücü olmadığı için.

Bağnazlığın siyasal akımlarda da görülebileceğini söyledim; ama demok-

ratik siyasetle bağnazlık bağdaşamaz. Ancak ceberrut bir yönetimde bağnazlık olabilir.

Bu genel saptamalardan sonra, ülkemizin yakın geçmişine ve şimdisine bakacak olursak, ne gibi yargılara varabiliriz? Osmanlı sistemi, yönetenlerin din üstünden kesin doğruları bildikleri ve ona göre davrandıkları bir düzendi. Kuşkuya yer yoktu. (Fakat imparatorluk yapısı, yönetime belli bir esneklik sağlıyordu. Uzun süren bir imparatorluk çok katı olamaz.) Aslında, bu durum bize özgü değildi. Ortaçağlarda Batı devletleri de kesin doğruları bildiklerine inandıkları için bağnazlıkla davranan hâkim sınıflar tarafından yönetilmekteydi. Fakat Yeniçağda bir yandan ulus devletlerin oluşması, bir yandan da Katoliklikle Protestanlık arasındaki mezhep savaşları yöneticilerin tutumunu değiştirdi. Bir arada yaşanacak olan "Öteki"lere karşı onları yumuşattı. Bizde böyle bir değişme, gecikerek ve ekonomice gelişmiş Batının örnek alınmasıyla ve zorlamasıyla girişilen "asrîleşme" (modernleşme / çağdaşlaşma) sürecinde başladı. Ama Yeni Batı düşüncesinin özüne erişilemedi, dış görünüşünde kalındı. Aklın işleyişi, zihniyet geniş ölçüde aynı kaldı. Sadece dogmalar değişti, onların ele alınışıysa eskisi gibiydi.

Batı uygarlığında "bilim"in inanç konularından (dinden) bağımsızlaşması, on altıncı yüzyıldan sonra hızla gelişir ve toplum yönetiminde (siyasette) "sekülerleşme" (dünyevîleşme) yaşanırken, bizde zihniyet eskisi gibi kaldığı, yerleşik alışkanlıklardan kurtulunamadığı için, bilgi konularına inançla yaklaşıldı. Aslında, dinî ilimler için öngörülen "mürşidlik" (irşad etme, ruhsal aydınlatma) işlevi dünyevî bilimlere yakıştırıldı, laiklik yeni bir din gibi algılandı. Hâlâ da laikliğe öyle yaklaşılıyor.

Bunun sorumluluğu, on dokuzuncu yüzyıl modernleşmecilerinin devamı olarak Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Cumhuriyet'i kuran kadroya aittir. Onlar, artık farklı yaklaşımları tartışarak yaşayacakları yerde, kesin doğruluğuna inandıkları reformları yaparak ülkeyi yönettiler. Toplumu türdeşleştirmeye, tek-tipleştirmeye çalıştılar. Bu anlayışlarını da, ülkenin geniş bir kesimine benimsetmeyi başardılar.

Günümüzde bir İslamcı-laikçi (Kemalist) çatışması olduğu yadsınamaz. Bu çatışmanın temelinde laikliğin yanlış anlaşılması vardır. Laiklik bireye ait bir tutum değildir; devlet yönetiminin her türlü inanca eşit uzaklıkta durması demektir. Egemenliğin ilahi kaynaklı olarak düşünülmemesi, devlet gücünün "halk"a dayandığının kabul edilmesi demektir. Yani, laiklik ancak demokrasilerde mümkündür.

Korkulan şey, açıkçası halkın eski inancına bağnazlıkla sarılarak laikliği istemeyeceği endişesi, yirmi birinci yüzyıl Türkiyesinde halka "bühtan"dır, "iftira"dır. İnsanlarımızın çoğunluğu çağdaş teknolojik koşullarda göreneklerini sürdürürken, pekâlâ hem Tanrı'nın varlığına, Peygamberin aktardığı kuralların geçerliliğine, ruhun ölümsüzlüğüne, öte dünyanın varlığına, nelerin günah, nelerin sevap olduğuna inanırken, hem de başka dinlerden olanlarla yahut herhangi bir dine inanmaksızın ahlaklı yaşamak karşılığında uhrevî fayda ummayan kişilerle barış içinde bir arada var olmaktan rahatsız değildir. Onların devletten şikâyet ve talepleri, hep dünyevîdir: İş bulmak, kendilerine ve ailelerine iyi bir geçim sağlamak, doğru dürüst konutlarda oturmak, sağlık hizmetlerinden, eğitimden yararlanmak vb. Bunlara erişirken, elbette insan haklarının en başında gelen yaşam hakkının şu ya da bu ülkenin içindeki belirli kesimlerin (örneğin silah endüstrisinin önde gelenlerinin) çıkarları uğruna savaşlara sürüklenerek çiğnenmemesini de isterler.

Osmanlı devletinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde modernleşme hareketlerinin geniş ölçüde askerlerin eseri olduğu doğrudur. Askerler bir dönem imparatorluğun parçalanmasını önlemeye çalıştılar, bir dönem de istila edilen topraklarımızı geri almaya. Zaten akim kalan Pan-İslamist, Pan-Türkist hayalleri bir yana bırakırsak, yapılanlar "savunma savaşları" idi. Şimdi, silahlı kuvvetlerimize düşen görev, sınırlarımızı dışarıya karşı korumaktır. İçişleri, halk tarafından seçilen ve yine seçilmiş kurullarca denetlenen sivil hükümetin görevidir. Orduya laikçi bir siyaset yaklaşımının bekçisi olma işlevini yüklemek isteyenler, sözde, bağnaz olunamayacak bir yaşam biçimini savunan bağnazlardır.

Fanatizm İlkelliktir

METE TUNÇAY – MURAT PAKER

Mete Tunçay: Ben fanatizm konusunda düşündüklerimi yazımın başında biraz anlatmaya çalıştım. Mesela fanatiklik belli görüşlere özgü mü yoksa her şeyin fanatiği olur mu? İstersen oradan başlayalım.

Murat Paker: İsterseniz daha önce fanatizmi psiko-politik açıdan nasıl çerçeveleyebiliriz, özellikleri nelerdir, ondan başlayabiliriz. Sonra da oradan sorularla ayrıntılarına geçeriz.

M.T.: Tabii.

M.P.: Fanatiklik eleştirel mesafelilikten uzak bir tarzda, nesnesine mesafe koyamadan, takıntılı bir coşku, heyecan eşliğinde, bir davaya, –politik ya da dini olabilir– ya da bir konuya –sportif olabilir, hobilerle ilgili olabilir– genel sosyal normları hiçe sayacak derecede aşırı bağlanma hali olarak tanımlanabilir. Sonuç olarak bu bir insanlık durumudur, hepimizde *potansiyel* olarak mevcuttur. Bu potansiyelin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kendi kişisel tarihiyle, gelişim öyküsüyle ve de tabii içinde yer aldığı sosyo-politik bağlamın, bir sürü değişik faktörün karmaşık kombinasyonuyla, etkileşimiyle belirlenir. Belli bir insanın, belli bir zamanda, belli bir konuya dair fanatikliğe ne kadar yatkın ya da fanatiklikten ne kadar bağışık olduğu bu

bireysel ve sosyo-politik faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkar. Herhalde fanatizm için ilk planda vurgulanması gereken en önemli şey, burada bir *mutlaklık* algısı, mutlaklık iddiası olduğu. Fanatik dediğimiz kişi, mutlak doğruya sahip olduğunu varsayan ve buna uygun tarzda davranan kişidir. Burada aslında epistemolojik anlamda, yani bilginin nasıl üretildiği ve idame ettirildiği anlamında çok özgül bir konum var. Fanatik kişi, "ben mutlak bilgiye sahibim. Ben mutlak bilgiye sahipsem bunun dışındaki her şey mutlak olarak yanlıştır" düşüncesindedir. O anlamda kuşkuya yer yoktur; kuşkunun ve kuşkuculuğun inkârı ve bununla birlikte karmaşıklığın inkârı söz konusudur. Müphemliklere, belirsizliklere, çelişkilere, çelişkilerin bir aradalıklarına yer bırakmama, tahammül edememe, krizlere tahammül edememe; kaygıya tahammül edememe gibi özellikler sayabiliriz bu mutlaklıkla birlikte gelen.

Bir de yanlış anlamaları engellemek için şunu vurgulamak yerinde olabilir herhalde: Heyecanlı/coşkulu tarzda bir davaya/konuya bağlılık göstermek her durumda fanatiklik anlamına gelmez. Bir bilim insanı, bir sanatçı, politikayla uğraşan biri, mesleğini/işini seven biri sıklıkla heyecanlı bir şekilde dert ettiği meselelere, davasına bağlı biri olabilir. Bu tek başına bir fanatizm ölçütü değildir. Tam aksine bu insanlar genellikle oldukça faydalı, yaratıcı faaliyetler yaparlar. Buradaki kritik nokta, bir dava peşinden gitsek bile, o davaya dair eleştirel bir mesafeye sahip olup olmadığımızdır.

M.T.: Şimdi, çağdaş zamana kadar yani bütün Eski Çağda, Yunan'ıyla, Roma'sıyla, İslamiyet'le, Ortaçağ'la, hatta Yeni Çağın da ortalarına kadar hüküm süren 'hakikat tektir; yanlış cevaplar çok olabilir ama tek bir doğru vardır' anlayışı da bununla ilgili herhalde. Yani, otomatik olarak herhangi bir dine, herhangi bir siyasi akideye bağlı olanlar çok yakın zamanlara kadar, tek doğruyu arayıp, kendilerininkinin o olduğunu düşünmüşler. Yani "farklılık bir zenginliktir" çok yeni bir fikir gibi geliyor bana. Böyle bir tarihsel perspektifi de var fanatikliğin.

Daha geleneksel olan düşünce tarzı fanatikliğe yatkın. Çok yakın zamanlara kadar bir Katolik için, bir Müslüman için fanatik olmamak mümkün değil; o zamanlar hoşgörü belki ancak tahammül düzeyinde, katlanma düzeyinde; saygı düzeyinde değil. Hatta "çeşitlilik iyi bir şeydir" gibi bir fikir çok aykırı.

M.P.: Herhalde orada mecburen katlanılan, mecburen tahammül edilen bir durum söz konusu. Büyük bir otorite, devlet var; büyük bir siyasi biri-

mi idare etmeye çalışıyorsunuz, ekonomik çıkarlar var, mecburen tahammül edilmesi gereken farklı unsurlar var ama dediğiniz gibi saygı temelinde değil bunlar. Fanatikliğin birincil özelliği olan "mutlak doğruya sahip olma" konusundan devam edelim: Bu tabii müthiş bir dogmatizm, müthiş bir katılık getiriyor. Ak / kara tarzında algılamalar getiriyor, ara tonların, gri tonların yok sayılması, onların görülmemesi, kutuplaşma getiriyor. Burada, fanatikliğin nesnesi ne ise –politik, dini ya da başka bir şey– o alanda, o konuda çok net doğrular ve yanlışlar oluyor ve kişi ya da o grup kendisini doğrunun, haklının tarafında mutlak bir biçimde konumlandırıyor; onun dışındaki bütün konumlanmalar çok net, sert, katı bir şekilde ötekileştiriliyor ve bu ötekileştirme masum bir ötekileştirme de değil artık, bayağı düşmanlaştıran tarzda bir ötekileştirme. Düşmanlaştıran tarzda ötekileştirme de tabii gerektiğinde, yoğun tehdit algıları söz konusu olduğunda, bu düşman şeklinde kodlanan kişilere ya da gruplara yönelik çok yoğun bir nefretin, saldırganlığın boşalmasının da önemli kanallarından biri oluyor.

M.T.: Ben bu küçük denemede bir şey söylemeye çalıştım. Fanatikliği ille de ahlaki açıdan kötü görmemiz gerekmeyebilir; birisi kendisinin doğruyu bildiğine içtenlikle inanıyorsa, karşısındaki için doğru olanın da bilgisine sahip olduğunu düşünüyorsa, o kişiyi doğruya zorlamayı, bir iyilik yapmak, onun yararına olan bir şeyi ona zorla yaptırmak gibi de algılayabilir. Değil mi? İşin şimdi bir de bu tarafı var. Yani sıkı bir dindar, o kadar emin ki kendi inançlarından, bu inancı paylaşmayanları bu inanca getirmek onların da lehinedir, onların da yararınadır duygusuyla da hareket ediyor olabilir.

M.P.: Tabii. Çeşitli rasyonalizasyonlar zaten bulacaktır ama bu da sonuçta fanatikliğin dışına çıkmak anlamına gelmez. Çünkü bunu iyi niyetle yaptığını düşünür nihayetinde...

M.T.: Yani, iyi niyet de mümkün fanatiklikte.

M.P.: Tabii. Çoğu fanatik bence "kötü niyetli" değil.

M.T.: Ama işte, kötülüğe (Cehenneme) giden yollar iyi niyetle *döşelidir*…

M.P.: Bu noktada şunu söylemek lazım: Bir yandan fanatizm için ak-ka-

ra, tümden-iyi, tümden-kötü gibi algılamalar geçerli derken, fanatik kategorisine sokabileceğimiz insanlara da aynı şeyi yapmayalım. Bir fanatikler var, bir de fanatik olmayanlar var diye ikiye ayırmamak lazım. Bunu bir süreklilik üzerinde yani "az ya da çok fanatik" diye düşünmek lazım. Yoksa dediğim gibi, hepimizde az ya da çok, potansiyel olarak en azından, nüveleri var bu fanatizm denen şeyin. Özellikle dikkat etmemiz, kendimizi daha bağışık hale getirmek için bayağı bir uğraşmamız da gerekiyor. Kısmen fanatik olarak görebileceğimiz çoğu insan için ilk bakışta, dışardan bakıldığında öyle çok bir kötü niyet falan göremeyebiliriz de. İşte bir futbol maçındaki kırk bin kişilik seyirci grubunu düşündüğümüzde, bir olay çıktığında bunların sadece belki birkaç tanesi tanesi cinayet işleyecek derecede gözü karadır ama bunlara artık uç nokta fanatik diyebiliriz. Tabii o kırk bin kişilik güruh eyleminin içerisindeki fanatiklik yalnızca bu birkaç kişiyle sınırlı değil. O kırk bin kişinin muhtemelen çok önemlice bir kesimi –duruma göre değişebilir bu oran– o bir iki kişinin yaptığı eylemi ortaya çıkartacak kitlesel, fanatikçe bir halet-i ruhiyeyi oluşturan ana unsur. Yani öyle bir kolektif iklim var ki orada, sonunda bir iki kişi de çıkıp bunu yapabiliyor. Ve muhtemelen o kırk bin kişi içindeki çok sayıda kişi "helal olsun çocuğa" da diyebiliyor. Ya da işte ayıplanmıyor, cemaat / camia dışına atılmıyor. Zaten bir sürüsü yakalanmıyor; hukuken de bir şey olmuyor onlara; dolayısıyla yalnızca bireysel bazı uç durumlarda davranan insanların bireysel davranışları gibi görmemek, o bireysel davranışları ortaya çıkartan, en azından engellemeyen, belki sonradan destekleyen, pekiştiren o genel kolektif algı sistemlerini, halet-i ruhiyeyi de düşünmek lazım. Bu anlamda mesela Türkiye, çoğu zaman kanlı bir şekilde sonlanan politik ve dini fanatik eylemleri ortaya çıkarmak açısından çok bereketli bir toprak. Genel toplumsal halet-i ruhiyesi açısından buna çok elverişli. Medyasından politik iktidarına, diğer anaakım politik aktörlerine kadar. Linçe varan eylemler oluyor Türkiye'de; özellikle son birkaç yılda, çok sık bir şekilde ve sonunda işte "Malatya'daki cinayeti birkaç sapık yaptı" düzeyinde yansıtılabiliyor. Ama aslında biraz daha geniş ve derinlemesine baktığımızda o birkaç çocuğun arkasında çok daha geniş, kolektif bir suç ortaklığı olduğunu görüyoruz.

M.T.: Toplumsal destek…

M.P.: Toplumsal desteği de var, politik manipülasyonu da var; ve öyle bir toplumsal iklim, sosyo-psikolojik iklim yaratılıyor ki, o iklim içerisinde birilerinin birkaç görece küçük adım atmasına kalıyor her şey. Ve o adımı

atacak derecede fanatik, ya da bireysel psikolojisinde sorunları olan insan diyelim, öyle bir iklimde zaten her durumda bulunabilir. Mühim olan öyle bir sosyo-psikolojik iklimin yaratılmaması. O iklim olduktan sonra bir sürü cinayet işlenmesi, katliam yapılması, işin zor kısmı değil, kolay kısmı. Zor olan kısmı, o sosyo-psikolojik iklimin hazırlanma süreci, toplumun buna yatkın hale getirilmesi, sessiz hale getirilmesi vs.

M.T.: Bundan 30 küsur yıl önce Felsefe Kurumu'nun bir toplantısında dogmatizm konulu bir bildiri okumuştum. Orada, o zaman bana hayli doğru gelen –şimdi de farklı düşünmüyorum– bir şey söylemiştim: "Kemalist pozitivizm" zihniyet olarak aslında bir ikinci İslam gibi olmuştur; çünkü kavramlar değişmekle birlikte zihniyet kalıbı değişmediğinden aynı kesinlikle, keskinlikle bir şeylere inanılmıştır. Hatta o zamanlar Türkiye'de yeni yeni tartışılan sosyalizm de, adeta bir üçüncü İslam gibi benimsenmiştir – zihniyetini değiştirmeden, sadece kavramları değiştirerek benimsenir; ama kavramlara bağlılık da adeta dine bağlılık gibidir. Bunu fanatiklik konusunda da söyleyebiliriz: bir zihniyet, bir tavır alma söz konusu, kavramlar değişiyor ama kalıp, şebeke değişmiyor.

M.P.: Kesinlikle... Zihniyet aynen devam ediyor çünkü kendi içini ve dışını homojenleştirmeye çalışan bir zihniyet kalıbı bu. İçimizi iyi şekilde, tümden iyi şekilde homojenleştiriyoruz. Biz mutlak iyiyiz, mutlak doğruya sahibiz, bizim dışımız da mutlak kötü olarak kodlanıyor. Bunu böyle kodladığımız zaman, yani bizim de bazı yanlarımız kötü olabilir, problemli olabilir, bizim dışımızdakilerin bazı yanları da iyi olabilir, ortak bir sürü değer vardır, ortak problemler vardır, dolayısıyla anlayabilirim, empati kurabilirim, bağlantı kurabilirim gibi mekanizmalar devrede olmadığında, ideoloji ne olursa olsun, din, politik görüş ne olursa olsun, benzer bir zihniyet mekanizması devreye girip, fanatikliği çok daha rahat üreten, fanatik eylemleri, davranışları ve nihai noktada kanlı eylemleri, hesaplaşmaları çok daha rahat üreten bir ortam sağlıyor.

M.T.: Senin bu dediğinde fanatikliğe karşı belki en etkili şeyin kendini başkasının yerine koyabilme yeteneğini geliştirme, o empatiyi geliştirme olduğu ortaya çıkıyor; kendini ötekinin yerine koyabilirsen, kendi pozisyonunda fanatikçe duramazsın.

M.P.: Tabii ki… Ama kendini ötekinin yerine koyabilmek ileri bir aşama, ondan önce öteki diye bir şeyin var olduğunu kabul etmek, anlamak var… Çünkü bu tür uç fanatik düzeydeki davranışlarda öteki diye bir şeyin varlığı

zaten pek kabul edilmiyor. Narsisistik bir konumlanma mevcut, çok sert ve katı bir anlamda "Bir tek ben varım" ya da kolektif düzeyde konuşuyorsak "Biz varız"; diğerleri, diğer insanlar, gruplar falan var ama onların gerçekten ontolojik ve duygusal bir varlığı olduğunu ben, belki laf düzeyinde söylüyorum ama, hissetmiyorum. Yani onların farklı bir pozisyonları olabilir, hisleri olabilir, canları acıyabilir, onlar ayrı birer öznedirler… Duygulanımsal düzeyde onlara "ayrı bir özne" konumunu veremiyorum. Bu uç düzey, narsisistik büzülme diyebileceğimiz bir şey. Ötekini, başka bir özne, benden farklı, dolayısıyla farklı düşünebilen, farklı hissedebilen bir özne olarak konumlandırmadığım zaman, ona istediğimi yapabilirim. Onu yalnızca bana ne kadar benzeyip benzemediği üzerinden değerlendiririm. Bana benziyorsa zaten benim bir uzantım, bir parçam olarak değerlendiriliyor. Bana benzemiyorsa o zaman zaten çok ciddi bir tehdit unsuru çünkü bir tek ben varım, ben olmalıyım; öteki itlaf edilmesi, bertaraf edilmesi gereken bir şey.

M.T.: Ama o benzeme de biraz tehlikeli bir şey. Bana benziyorsa ve benim düşündüklerime aykırı bir şey benimsiyorsa o daha büyük bir tehlike. Değil mi?

M.P.: Tabii, o zaman benzemez oluyor işte. O zaman tabii mesele… Biz burada dört kişi fanatik bir grubuz diyelim. Belli bir dünya görüşümüz, ideolojimiz var, bir süre sonra aramızdan biri çıkıp aykırı laflar etmeye başlıyor. O anda o artık bizden değil. Dışarı atılması, ilişkisi kesilmesi gereken iç hain, iç düşman muamelesi görüyor.

M.T.: İşte iç düşman, dış düşmandan daha kötü durumda.

M.P.: Tabii ki, tabii ki.

M.T.: Yani, dış düşman nasılsa gâvur. Bu, Müslüman olduğu halde, Türk olduğu halde böyle bir kötü fikre sahip.

M.P.: Yekpareliği, homojenliği çok tehdit eden bir şey olduğu için o daha da kötü tabii. Ve tabii Türkiye'de iç düşmanlar-dış düşmanlar meselesi gündelik hayatımızda bize döne döne belletilen, artık herkesin hiç düşünmeden ezberlediği, sindirdiği, içselleştirdiği bir refleks olmuş durumda. Her yere yansımış durumda. Mesela, Kürt meselesinin bu kadar şiddetli yaşanıyor olması ve artık iyice zıvanadan çıkmış olmasının, rasyonel herhangi bir kalıba sığamayacak düzeye çıkmış olmasının sizin demin dediğinizle bağlantısı var. Şimdiye kadar Kürtler, Türkleştirilebilir, aynılaştırılabilir, asimile edilebilir bir unsur olarak düşünülüyorlardı; Kürtlükleri yadsınıyordu, Kürtçe yadsınıyordu ama Türkleştikleri ölçüde, "Ne mutlu Türküm diyene"

diyebildikleri ölçüde de kabul görüyorlardı. Son 20-30 yılda bunun olmayacağı, yani Kürtlerin varlığının artık inkâr edilemeyeceği, başka bir şeyken "Türküm" demeye zorlanarak herhangi bir mutluluğun gelmediği ayan beyan ortaya çıktı işte. Dolayısıyla içimizde veya içimizden biri olabilecek, asimile edilebilecek bir unsur, artık asimile edilemezliğiyle ve işte iddialara göre "dış düşmanlarla da işbirliği içinde", yoğun bir iç düşman halini almış ve o iç homojenleşmeyi çok ciddi derecede tehdit eder hale gelmiş durumda. Kuşaklar boyunca Kürtler yoktur demişsiniz, Kürtçe yoktur demişsiniz, bir sürü kuşağı milli eğitim sisteminden geçirmişsiniz, medyanız böyle çalışmış vb. Şimdi belki hükümet istese bile, örneğin yarın Tayyip Erdoğan dese ki "Arkadaşlar bir yanlış yaptık şimdiye kadar, seksen yıldır Kürtler konusunda, Kürtçe konusunda yanlış yaptık, özür diliyoruz. Ve bundan sonra değişik bir şeyler yapacağız artık. İnkâr ettik şimdiye kadar, ayıp ettik, artık göstermelik olarak değil sahiden saygı göstereceğiz ve bunun gereğini yapacağız" dese bile milyonlarca insan, "Hop bir dakika, nasıl yani, siz on yıllar boyunca bize niye yalan söylediniz, nasıl yalan söylediniz, kim yaptı bunu, niye yaptı, bunca insan boşuna mı öldü?" diye sormaz mı? Bu meselenin çözümünde ilk planda sorulması gereken asıl sorular da bunlar. Kolay değil bunu böyle bir anda halletmek. Dolayısıyla insanların on yıllardır ayaklarını bastıkları bu zemin, –büyük ölçüde yalanlar üzerine kurulu bir zemin– ciddi sarsıntı geçiriyor bu Türk-Kürt meselesi üzerinden. Kim bu yalanların sorumlusu? Neden, nasıl ve kimler tarafından bu yalanlar üretildi de, Kürtlerin ve Kürtçenin varlığı inkâr edilebildi? Bu yüzleşme bütün açıklığıyla yapılmadan bizim bu meseleyi çözmemiz çok mümkün değil.

M.T.: Orada tarihsel bir şey var. Kürtler asimile edilebilecek, Türkleştirilebilecek bir grup olarak görülüyordu dedin. Cumhuriyet dönemi için bu doğru, ama ondan önce biz aynı millettendik. Yani Türk Milleti, Kürt Milleti aynı İslam Milleti içindeydi. Tabii bizim laikleşme sürecimiz onların da öküz öldü ortaklık bozuldu gibi kendi milliyetçiliklerini geliştirmelerine vardı. Ama bir zamanlar biz aynı idik. Boşnak'ıyla, Arnavut'uyla, Gürcü'süyle, Laz'ıyla, Çerkez'iyle İslam Milleti'nin üyeleriydik...

M.P.: Şimdi işte bu "İslam tutkalı" belki diğer Müslüman azınlık unsurları Türklük içinde asimile etmeye yetti; sayıca daha azlardı, daha karışık yerlerde oturuyorlardı falan ama Kürtler için bu işlemedi. Kısmen işledi, kısmen işlemedi.

M.T.: Şimdi sayı olarak onlar daha fazla. Üstelik onlar o zamanlar göçe-

beydi, sonra o İslam Milleti'nin parçası olduklarında bile coğrafi olarak ayrıydılar.

M.P.: Belli bir yerde konsantre olarak yaşıyorlardı. Batıya göçenlerin yine büyük ölçüde asimile oldukları söylenebilir ama çok önemli bir ölçüde değil. Ve artık gelinen bu noktada, 2000'li yıllarda bunun olmasını beklemek mümkün değil. Dolayısıyla Kürt meselesini fanatikliğe örnek olarak verip oraya geçtik ama fanatikliği besleyen unsur, Kürtlerin, Türk milliyetçiliğinin zihniyet dünyasında, İslami ortaklık üzerinden kolayca Türkleştirilebilir, asimile edilebilir bir unsur olmaktan, artık hiçbir şekilde asimile edilemez, dolayısıyla Rumlar veya Ermeniler gibi "özsel" olarak farklılıkları olan ve bu anlamda da tabii çok tehdit edici olan bir unsur olarak görülmeye geçmiş olmaları. Çünkü Rumlar üç-beş bin kişi, Ermeniler 50-60 bin kişi, Kürtler ise milyonlarca kişi. Ve bir savaş durumu var. Ayaklarını bastıkları zeminin sarsılmasının yarattığı şoktan ve korkudan beslenen, öteki korkusundan beslenen çok yoğun bir hınç var ve bu hınç deminden beri konuştuğumuz fanatiklik kanallarıyla bir arada çok ciddi bir tehlike Türkiye için. Bu bir örnek fanatizm konusunda.

M.T.: Tabii bu örnekte karşı tarafın da fanatizmi söz konusu. Mesela senin de benim de birçok Kürt arkadaşımız var, onlarla konuşurken onlar da bazı şeyleri bize benimsetmek isterken, bu taleplerinin Kürt milliyetçiliği talepleri olduğunu fark etmiyorlar. Onlar da sanki genel insan haklarının bir parçası olarak bazı talepleri bize itelemek istiyorlar, bu sefer biz isyan ediyoruz fanatikliğe ilkece karşı olmamıza rağmen, çünkü karşı tarafta da fanatiklik olabiliyor.

M.P.: Tabii Kürt milliyetçiliği diye bir şey var ve giderek de artıyor. Çünkü Türk milliyetçiliği hiçbir şekilde ıslah olmuyor, birbirini besleyerek devam ediyorlar ama tabii bir noktayı bizim her zaman dikkatle ayırmamız lazım. Kürtlerin yılların yalanlarından, dolanlarından, baskılarından dolayı ortaya çıkan çok meşru talepleri var. Demokratikleşmeyle ilgili, anadil kullanımıyla ilgili, eğitimle ilgili, basın yayınla ilgili çok meşru talepleri var. Bu talepleri dillendirmenin sadece kendisi, milliyetçilik değil. Bunun ötesinde ama bazı şeyler var ya da dünyayı algılama, düşmanlaştırma, ötekileştirme anlamında yaklaşımlar var, bunlar milliyetçilik kategorisine girebilecek şeyler… Kürtler arasından bunları gören, yani milliyetçiliğe mesafeli duranlar da var, durmayanlar da var. Durmayanlar arasından da milliyetçilikle sarmaş dolaş olduğunu görmeyenler de bol miktarda var...

M.T.: Kürt sorununu bir örnek olarak verdik ama herhalde bu örnek güncelliği dolayısıyla çok ağır basıyor. Başka bir problem de Türkiye'nin bu irtica korkusu. Türkiye ne yazık ki laikçiler ve dinciler diye iki kampa ayrılmış durumda. Yani laikçiliği laisizm anlamında kullanıyorum. Laik olmak başka şey… Mesela pek çok insan bir kişisel inanç meselesi gibi düşünüyor. Oysa laiklik tabii ki kamusal alanda bir pozisyon. Kişi laik olmaz... Dindar olur, dinsiz olur, agnostik olur, ne olursa olur, ama devlet laik olur.

M.P.: Dediğiniz doğru, kişi tabii bir kamusal hizmet yapıyorsa, kamusal hizmetinde laik olur. Yani orada dindar olmak diye bir şey söz konusu ola-

maz. Bir öğretmen ya da bir doktor kamusal hizmet yapıyorsa orada dini inancının bir yeri olamaz.

M.T.: Evet, olmaması lazım. Ama işte dediğim gibi bunu sanki bir kişisel pozisyonmuş gibi algılama durumu var. "Ben laikim" diyenin kastettiği şey aslında devletin bütün dinlere, inançlara ve inançsızlıklara eşit mesafede durması, hiç biriyle özdeşleşip onun gereklerini yerine getirmekle kendini görevli saymaması gerektiği; yani devlete ilişkin bir iddia. Ya da bir kamu görevi yaparken tabii ki mesela öğrencinizin mezhebiyle, diniyle, inancıyla, inançsızlığıyla ilgili olmadan onu tartmanız gerekiyor.

M.P.: Evet, iki kampın da sicili çok bozuk bu konuda. Yani dinci denilen kampla, laikçi denilen kampın sicilleri epeyce bozuk…

M.T.: Yani benim o ilk söylediğim de bu. Laikçi denen kamp aslında dinci zihniyeti sürdürüyor. Laiklik adına yine birtakım şeyleri mutlaklaştırıyor; onlara hiç şüpheye yer olmadan bir bağlılık duyuyor ve belki onları buna zorlamakla iyilik ettiğini düşünüyor.

M.P.: Fanatiklik için eleştirel mesafelilikten uzak olmak, takıntılı bir coşku ve heyecan eşliğinde bir davaya, bir konuya aşırı derecede bağlanma hali demiştik.

M.T.: Yani şüpheye hiç yer vermez fanatizm.

M.P.: Mesela şunu düşünelim. Mustafa Kemal Atatürk'ün imgesinin şu anda Türkiye'de sosyo-politik tahayyülde nerede durduğuna bakalım. Anıtkabir nasıl bir işlev görüyor, Atatürk heykelleri, resimleri nasıl bir işlev görüyor, Atatürk'ün çeşitli yerlerde söylediği ve alıntılar yapılan lafları nasıl bir işlev görüyor, Atatürk'ün hatırasını koruma kanunu vb... Bütün bunlara baktığımızda Atatürk müthiş bir kült olarak, dogma olarak orada duruyor. Tartışamazsınız, eleştirel bir mesafe alınamaz, yani Atatürk bazı konularda doğru mu yaptı, yanlış mı yaptı diye sorulamaz –işte mesela geçen yıl Atilla Yayla'nın başına gelenler– takıntılı bir coşku ve heyecan her zaman var, Anıtkabir törenleri, bayrak törenleri, Ata'ya gidip şikâyet etmeler… Sürekli bir Ata durumu, yani bir törensellik, dini derecede görebileceğimiz bir törensellik ve aşırı bir bağlanma hali var.

M.T.: Hoş bir şey aklıma geldi. Yabancı bir Türkolog –Türkçe de biliyor–, Ankara'ya gelmiş, taksiye binmiş "Beni Atatürk'ün türbesine götürün" demiş. Şoför de Müslüman biriymiş anlaşılan, çok kızmış buna. Halbuki, adam haklı. Anıtkabir bir türbedir. Ama biz onu asla böyle görmek istemiyoruz. Yani toplum görmek istemiyor.

M.P.: Burada fanatiklikten biraz yan konuya sapıyoruz ama sonuçta Cumhuriyet'le birlikte bizi Batı karşısında geri bıraktırdığı düşünülen, Batı'ya karşı kaybetmemizin en önemli faktörlerinden biri olarak düşünülen Doğu / İslam bir şekilde egemen politik kültürün dışına atıldı.

M.T.: Ama tabii Türkiye bu macerada yalnız da değildi. Biraz da evrensel bir hava var. Yani 19. yüzyıldan itibaren bizim Tanzimat modernleştirmecileri "din ilerlemeye engeldir" derken, kendi dönemlerinde Avrupa'da da hâkim olan fikri dile getiriyorlardı. Muhtemelen 20. yüzyılın ortasına kadar bu pozitivistik inanç devam etti. Neredeyse dünyada bir kırılma oldu.

M.P.: Türkiye'de herhalde daha da şiddetle yaşandı bu. Yani, Batı'da yine kilisesiyle, Kiliseye bağlı, onun yörüngesindeki bir sürü kurumuyla devam eden, yasal, meşru zeminde devam eden dini kurumlar var.

M.T.: Ama Batılılar da bunu sanki bir göreneğin devamı gibi görüyorlardı. Ben çok iyi hatırlıyorum, 1950'li yıllarda Freyer adında bir Alman sosyolog gelmişti Siyasal'a; o bize işte Batıda ailelerin toplanıp kiliseye gitmesini falan artık özgün anlamından kopmuş bir göreneğin devamı, bir sosyal alışkanlık gibi takdim ediyordu. Bunu söylerken de bir hayli doğru bir gözlem yapıyordu bence. Ama bütün dünyada yer yer –her yerde olduğu söylenemez– bir dönüş başladı. Belki Amerika, Avrupa Birliği'nin çoğu ülkelerinden daha dindar. Avrupa Birliği'nde Katolik güney, Protestan kuzeyden daha bağlı, değil mi?

M.P.: Ama ben şöyle bir farkı vurgulamak isterim yine de. Batıda olan; daha uzun bir zaman diliminde, değişik toplumsal konumların, çıkarların çatışması üzerinden gelişen ve dinin etkisinin tedrici olarak azaldığı daha organik bir süreç. Türkiye'de ise daha sert, daha kısa zamanda ani bir gelişme oluyor. Ana politik kültürün dışına atılıyor.

M.T.: Orada bir şey daha var. Tabii bu benim profesyonel deformasyonum, kendi uğraştığım dönem olduğu için; mesela Milli Mücadele yıllarında başka bir tutunum öğesi olmadığı için din eskiden olmadığı kadar çok vurgulanmıştır. Yani Milli Mücadele, İslam milletinin mücadelesi diye yüceltilmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda hiçbir zaman kürsüden Kuran okunmazdı, ama Büyük Millet Meclisi'nde okundu. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda öyle Ayet-i Kerime'ler asılı değildi, TBMM'de asılıydı. Yani din hem çok yüceltildi, ondan sonra da hilafetin kaldırılmasıyla başlayan çok hızlı, ani ve keskin bir laiklik dönüşü yaşandı…

M.P.: Şimdi böyle hızlı atınca bir boşluk doğuyor. Çünkü bu insanlar bir iki günde, bir iki haftada, ayda değişecek insanlar değiller. Böyle uzun on yıllara, yüzyıllara dayalı bir zihniyet evrimi, kültürel evrim falan olmuyor sonuçta, aynı insanlarla bir şeylere dayalı olmadan, kurumsal düzeyde bir şeyleri değiştiriyorsunuz ama insanların düşünme şekilleri aynen devam ediyor. Dolayısıyla dini düşünce, çok genel anlamda dini düşünce devam ediyor ne kadar laik olunursa olunsun. Dolayısıyla Atatürk öldüğünde onun Anıtkabir'inin bir türbe fonksiyonu kazanması, orada yapılan, oraya gidip gelmelerin dini tören gibi ifa edilmesi ve bunun hâlâ devam ediyor olması, işte hâlâ her tarafta heykelini, resmini görüyor olmamız, sonuçta dinselleş-

tirmedir. Aynı zihniyet kalıplarının başka bir düzeyde devam etmesi, hatta değişik bir düzeye geçildiği için daha da sertleştirerek kendi içerisinde iyice katılaştırarak devam etmesi. İkisinde de –dini düşüncede de, laikçi olduğu söylenen düşüncede de– ortak özellik, eleştirel düşünceye yer verilememesi. Yani mutlak doğrularımız var, sorgulanamaz tartışılamaz dogmalarımız var ve bunlara dokunanı çarparız, yakarız, yakamadığımız zaman sinir krizleri geçiririz şeklinde bayağı bir nöbet geçiriyor Türkiye işte...

M.T.: Peki Türkiye'nin sorunlarını örnek olarak ele aldık ama daha bir genel bakışla fanatiklik Türkiye'ye özgü bir şey değil. Dünyada da mesela en problemli olduğu yerler nereleri?

M.P.: Hepimizi doğrudan etkilediği için Bush dönemi mesela politik fanatikliğin doruk noktalarından biri. Tabii sadece kişi olarak George Bush değil mesele, ama Bush yönetiminin, o zihniyetin ve o ekibin politik hedeflerini, politik-ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için bize ne tür yalanlar söylediğini, ne tür taklalar attığını, ne tür dalavereler çevirdiğini herkes gayet iyi biliyor. İşte maalesef dünyanın en güçlü ülkesi, dünyanın en büyük ordusuna sahip ülke; bu da çok ciddi bir fanatiklik örneği ve hepimizi ilgilendiriyor ve işte yüz binlerce sivilin öldüğü, hâlâ devam eden bir işgal var. Bu da çok ciddi bir fanatiklik. Bush fanatizmiyle birlikte anılması gereken, artık herkesin bir fikir sahibi olduğu Evangelist/Hıristiyan fanatizmi var. Başka bir fanatiklik örneği tabii Filistin'in işgali üzerine İsrail'in tutumu… Orada da çok ciddi bir fanatiklik söz konusu. Avrupa'da uzun zamandır ve son zamanlarda İsrail'in tutumu yüzünden son 30 – 40 yılda Ortadoğu'da artmakta olan anti-semitizmde de çok ciddi bir fanatiklik görmek mümkün. El-Kaide (ya da Türkiye'de Hizbullah) vb tarzı İslamcı fanatizm hepimizin malumu. Fanatiklik olmayan yer yok muhtemelen, ama en mümbit topraklar öteki korkusundan beslenen politik ve dini ideolojilerin ön planda olduğu yerler. Yani ayrımcılıktır, ırkçılıktır, milliyetçiliktir, köktendinciliktir, bu tür ideolojilerin, tutumların çok ağırlıkta olduğu yerler, fanatiklikten beslenen ve fanatikliği besleyen yerler. Türkiye de gayet mümbit bir toprak fanatiklik için. Ama değişik derecelerde dünyanın hemen her yerinde olan bir şey.

M.T.: Uzakdoğu'ya bakınca da bize geleneksel olarak öyle gelirdi ki, Çin ve Japonya daha yumuşak, –belki onların kendilerine mahsus dinleriyle ilgili bir şey bu– daha yumuşak tutumlar sergiliyorlar. Oysa Çin'de, Mao dönemi yaşandı, onunla hemzaman olarak Japonya'da militarizmde, bütün Pasifik'e hâkim olma savaşında büyük bir fanatizm yükselişi oldu,

yani bundan masun kalan hiçbir kültür yok gibi görünüyor. Afrika'da kabileler arasında fanatiklik binlerce, milyonlarca insanın kurban edilmesine yol açtı...

M.P.: Şimdi şöyle bir parantez açmak lazım, bu potansiyel olarak hepimizde vardır dediğimiz zaman şöyle bir yerden yola çıkıyorum: Bebek ilk doğduğunda bir psikolojik bütünlük içerisinde olduğunu söyleyemeyiz. Böyle bir şey yok, bu yavaş yavaş olacak bir şey. Bebek uzunca bir süre, yani ilk bir yıl boyunca parça parça algılıyor, annesini, annesinin memesini, giderek kendisini ve bunlar, bir yaş civarına kadar tümden-iyi ve tümden-kötü şeklinde algılanıyor. Meme iyi süt veriyorsa tümden-iyi, vermiyorsa tümden-kötü; o aynı meme olarak zihinde temsil edilemiyor, farklı anlarında o memenin iyi süt vermesi anında o iyi bir meme, süt vermediği anda da o başka bir meme sanki, tümden kötü bir meme. Bu 'tümden-iyi' ile 'tümden-kötü' bir araya gelip "ya bir tane meme var, bazen iyi bazen kötü" biçiminde algılanamıyor bebek tarafından. Entegrasyon zamanla olan bir şey.

M.T.: Yani bu siyah beyaz bakışın bebeklikten geldiğini söylüyorsun.

M.P.: Potansiyel olarak evet. Yani bütünsel bakamıyor, daha anlık bakıyor bebek... Annesini de öyle algılıyor, kendisini de öyle algılıyor. Dünyayı öyle algılıyor, çünkü bu kapasite meselesi olgunlaşma meselesi... Çeşitli yaşantılarla, milyonlarca etkileşim sonrası bunları bir araya getiriyor ve nihayet "Haa, benim bir tane annem var aslında, bu annemin şöyle iyi ama şöyle de kötü özellikleri var" diye bütünleştirebiliyor. Bazı arızalar olduğunda o dönemde, bu bütünleştirme işleri yeterli bir şekilde yapılamıyor, eksiklikler söz konusu olabiliyor. Bebeklikteki arızalara bağlı olarak, bir sürü insan, tümden-iyi / tümden-kötü tarzında, yani ak-kara tarzında algılamaya daha açık, daha yatkın hale geliyor. Bu da tabii hayatlarının her anında olmuyor, daha çok, zorlandıkları zamanlarda, tehdit altında oldukları zamanlarda o daha arkaik düşünme / hissetme modlarına geri dönme gibi düşünebiliriz bunu. Yoksa biz burada herhangi bir tehdit yoksa, zorlanma yoksa, güle oynaya yaşayabiliriz. Ama mesela "Yangın var! Koşun!" dendiğinde kapı dar bir kapıysa ve sırayla çıkmak zorundaysak, orada mesela bir tehdit var ve arkada kalanlar için ölme ihtimali artıyorsa, öyle bir durumda nasıl davranırız? Herkesin selameti için işbirliği mi yaparız, yoksa kendimizden başkasını gözümüz görmez ve önümüze geleni çiğneyerek kendimize yol açmaya mı çalışırız? Buradaki tehdit gerçek bir tehdit de olabilir, hayali/boş bir tehdit de olabilir. Kişi tarafından nasıl algılandığı önemli.

Ve bu tehditlerin illa yangın gibi fiziksel tehdit olmaları da gerekmiyor, çok daha sıklıkla söz konusu olan duygusal tehditlerdir. Terk edilme, aşağılanma vb. Bu gibi durumlarda nasıl davranıldığı tehdit algısının yoğunluğuyla ve kişilik örgütlenmesinin ne kadar bütünleşmiş/olgunlaşmış olduğuyla ilgilidir. Şimdi bu bireysel düzeyde böyle de, toplumsal düzeyde de benzer bir sürecin işlediğinden bahsedebiliriz. Modern Türkiye'nin sosyo-politik tahayyül dünyasına baktığımızda, kuruluşundan itibaren, Türk milliyetçiliğinin egemenliğinde kurulan bir politik kültür söz konusu; burada hep dış düşmanlar–iç düşmanlar söylemi çok başat bir şekilde, çok ağırlıklı bir şekilde yer alıyor. "Biz iyiyiz onlar kötü", "Biz mağduruz onlar düşman", "Biz mağduruz onlar saldırgan" tarzı ikilikler, ak-karalıklar var. Yani biz genel olarak "Biz şöyle böyle bir toplumuz, şöyle iyi yanlarımız var, böyle kötü yanlarımız var" diyemiyoruz, bütün yönleriyle bir arada ele almakta, geçmişten gelen ve/veya şimdiki durumda süren kötü hallerimizle yüzleşmekte epeyce zorlanıyoruz. O toplumsal olgunlaşma henüz çok fazla ilerlemiş değil. Ya da işte Batı, Avrupa Birliği vb konuşulurken, işte bazı insanlar, "Avrupa Birliği'nin şöyle iyi yanları var, böyle kötü yanları var" diyorlar ama genele baktığımızda ağırlıkla Avrupa Birliği'nin şeytanlaştırıldığını ya da bazı insanlar tarafından müthiş yüceltildiğini görüyoruz, bir denge olamıyor. Böyle hem iyi yanını görelim, hem kötü yanını görelim, hem olumluyu hem olumsuzu görelim, daha nesnel bir değerlendirme yapalım, olamıyor, bitişemiyor, entegre olamıyor. Fanatikliğin psikolojik olarak arka planında bu entegrasyon arızası var; yani bir şeyleri tümden-iyi ve tümden-kötü diye gördüğümüzde, fanatik olmak zorundayız zaten, o zaman çok tehlikeli bir dünya var. İki konum var: ya tümden-iyi olacağız ya da tümden-kötü olacağız. Biz tümden-iyi olduğumuza göre başkaları tümden-kötü, o zaman fanatik olmak zorundayız, yoksa bertaraf olacağız. Taraf olmak zorundayız yoksa bertaraf olacağız meselesi.

M.T.: 20. yüzyılda çok sıkı sınavlar yaşandı, mesela 1. Dünya Savaşı bütün savaşlara son verecek bir savaş olmak üzere yapıldı. İşte sonradan da bu Versailles ve Sevr Antlaşmaları için, "Bütün barışlara son veren barış" denmeye başlandı... Mesela İngiltere'de "Alman'ın iyisi, ölüsüdür" diye yaygın bir söz vardı. Bizim demokrasinin şampiyonu diye düşündüğümüz Churchill mesela düpedüz Almanlardan nefret eden bir siyaset adamı. Almanya ile Fransa iki kere boğazlaştı… Bakalım, Avrupa Birliği bundan önceki bu karşılıklı nefretleşmelerin üstesinden gelebilecek sağlamlıkta bir yapı olacak mı? Bu hala kesin değil.

M.P.: Tabii. Kesin değil ama Avrupa Birliği Projesi'nin, şöyle bir özgünlüğü var bence, ilk defa bu kadar çok ulus-devlet gönüllü olarak bir araya gelip "Biz bir birlik olacağız" diyorlar. İçeriği tartışılır, ama daha üst bir birlik yapacağız diyorlar; bunu gönüllü olarak söylüyorlar, yani işgal ya da zorlanma sonucu değil. Şimdi bu benim bildiğim dünya tarihinde ilk defa olan bir şey. Yani başka bir örneği yok bunun, değil mi?

M.T.: Viyana Kongresi'nden beri, hani o Napolyon Savaşları sonrası travma atlatıldıktan sonra Avrupa Ahengi diye bir şey kurulmaya çalışılmış ama o ahenk çok devam edememiş, birkaç kere büyük kırılmalara uğramış.

M.P.: Evet, bu sefer becerdiler. Devam eder etmez, bilemeyiz.

M.T.: Evet, bunun sürekli olması için de bütün eğitim sistemlerini, mesela okullardaki ders kitaplarında karşılıklı nefretleşmeyi tahrik eden şeyleri ayıklamaya falan çalışıyorlar; ne ölçüde olduğuna emin değilim ama en azından bir niyet var.

M.P.: Bu anlamda önemsiyorum ben işte. Bunun tabii önemli olmasının yanında değerli ve kalıcı olabilmesi için de herhalde Avrupa Birliği'nin kendi içiyle dışını ayıran sınırları ne kadar geçirgen, ne kadar sert, katı çizdiği meselesi çok önemli olacak. Avrupa Birliği bir tane ulus devlet yerine 25 tane ulus devletin bir araya geldiği ama yine kendi dışıyla çok katı, geçirgen olmayan sınırların çizildiği, dolayısıyla biz-onlar ayrımlarının çok katı bir şekilde çizildiği bir yer olacaksa, yine bir fanatiklik besleme kaynağı olacaktır ve daha geniş ölçekte olacaktır bu sefer.

M.T.: İşte o açıdan, Türkiye'nin AB'ye katılması Yahudi-Hıristiyan geleneğine dayanan bir AB'nin daha genişlemesi anlamına gelebilir; bir Hıristiyan Kulübü olmaktan çıkartabilir AB'yi. Yani bu sadece bizim açımızdan değil tüm dünya için de önemli bir şey.

M.P.: Tabii, zaten Avrupa'daki tartışma da fanatik diyebileceğimiz Hıristiyanlarla, Avrupa'yı Hıristiyanlık üzerinden tanımlamak isteyenlerle, buna daha soldan bakan, eleştiren, Avrupa'nın bununla tanımlanamayacağını söyleyenler arasında. İşte, Türkiye'ye yaklaşımın bir boyutu da böyle bir şey. Hıristiyanlar için de, Müslümanlar için de, ya da başka ideolojik – politik konumlanmalar için de bir tane özellik saptıyoruz; Hıristiyanlık, Müslümanlık, Türklük, Kürtlük neyse, bu özellik bizim için en belirleyici, en önemli özellik oluyor. Kimliğimizin köşe taşı oluyor. Onda hafif bir yamulma olduğu zaman, biz biz olmaktan çıkacağız gibi hissediyoruz. Kendimizi yalnızca ve büyük ölçüde oradan doğru tanımladığımızda, onun dışında-

ki kimlik konumlarıyla aramıza çok net ve kalın, sert bir çizgi çekmemiz gerekiyor, dışlamamız gerekiyor bir yerde. Ortak bir alan, ortak bir insani zemin varsaymamamız gerekiyor ki, o katılıkta sürdürebilelim. Bu da işte fanatizm üreten temel mekanizmalardan biri; o katı biz-onlar ayrımları, o sınırların çok katı çizilmesi, ortak insani zemine ve orada yaşanmasına izin verilmemesi... AB içinden Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan, Hıristiyanlık üzerinden beslenen fanatikler de öyle, Türkiye'den AB üyeliğine bu nedenle karşı çıkan, "Hıristiyan kulübüne katılacağız, kimliğimizi kaybedeceğiz, bizi bölecekler" diye karşı çıkanlar da... Zaten zıt kamplardaki fanatikler ne kadar birbirlerinin gözlerini oysalar da sonuçta kardeştirler, birbirlerini besleyen bir süreç yaşarlar. Birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla Avrupa'da böyle Hıristiyanların ya da ayrımcıların, milliyetçi / ırkçıların olması, Türkiye'deki AB karşıtları için bulunmaz bir nimettir. Çünkü kanıt bulmuş olurlar. O zaman işte "Avrupa'nın yüzde 30'u, 40'ı, 60'ı böyle düşünüyor" demezler, "Avrupa böyle düşünüyor" derler. Tümden-iyi, tümden-kötü böyle bir şey. Aşırı genellemeler üzerinden gider ve bütünlüğü içinde görülmez iş. Evet yanlış değildir, Avrupa'da öyle düşünenler vardır ama hepsi öyle değildir. Türkiye'de böyle düşünenler vardır ama hepsi öyle değildir. Hayat karmaşıktır, fanatiğin ise karmaşıklığa tahammülü yoktur, basitlik peşindedir.

M.T.: Tabii Avrupa'daki bir şey de herhalde bütün Avrupa ülkelerinin genel kamuoyu ile oradaki yönetim arasında bir şey. Genel kamuoyunda geleneksel İslam karşıtlığı, İslamofobi falan daha yaygın görünüyor, yönetimler de daha uzağa bakan vizyonları olduğu için bunu aşmaya çalışıyorlar. Türkiye'de de benzer bir durum var.

Yani sonuçta fanatizm içinden büyünmesi gereken bir pozisyon. Ben yıllarca Siyasal Düşünceler Tarihi hocalığı yaptım, beni en çok etkileyen şeylerden biri, İngiliz İç Savaşı sırasında hani Cromwell New Model Army diye bir ordu oluşturuyor. Cromwell daha tutucu bir adam tabii, fakat giderek o ordunun içinde daha radikal fikirler ortaya çıkıyor, Leveller hareketleri, düzleyicilik hareketleri ve ordu içinde tartışmalar var. Bunların tuttuğu zabıtlar günümüze kalmış, orada Cromwell ve Eirton'a (ordunun komutanı) askerlerin temsilcileri "Yalvarırım yanılmış olabileceğinizi, bizim de haklı olabileceğimizi düşünün" diyorlar. İngilizcesi çok çok şiirsel bir dille ifade edilen bir şey, tam fanatikliğe karşı söylenecek şey: "Yalvarırım yanılmış olabileceğinizi bir an düşünün, bizim de haklı olabileceğimizi düşünün!"

M.P.: Burada, şunu da eklememiz lazım: Bir fanatik neredeyse hiçbir zaman yanılmış olabileceğini düşünmez; dolayısıyla tartışmayla pozisyonun durumu değişmez. Tabii dereceleri vardır ama fanatik biri için bu mutlak doğru olduğundan, tartışmayla değişecek bir durum yoktur. Onun için kurumsal yapılanmalar, yasal durumlar, sınır koymalar, tutarlı bir şekilde kuralı/yasayı uygulamak çok önemlidir. Örneğin Türkiye'de bir sürü linç eylemi oldu son iki üç yılda, 30 civarında. Bunların hepsinde linçe maruz kalanlar gözaltına alındılar, linç eylemini yapanlara hiçbir şey olmadı. Bu ne demek? "Linçlere devam edin kardeşim, doğrudur" demek. Hatta valiler, belediye başkanları çıkıp, "halkımızın tepkisi" dediler, maruz gösterici bir sürü şey söylediler. Bu da ne demek, vali de vali olmasa, o gün sokakta olsa, o da kalabalığın arasında olup iki tane de o patlatacak. Fanatikliği engellemenin en önemli mekanizmalarından biri sınır koymaktır. Bu gözaltına almak da olur, ceza vermek de olur. Sınır koyunca fanatiğin bireysel olarak düşüncesi değiştirilemeyebilir ama topluma verilecek mesaj, arkasından gelecek mesaj çok önemli. Çünkü fanatiklik, sınır konmazsa çok kolay üreyebilecek bir şey. Özellikle tehdit algısı yaygın ve yoğunsa çok kolay ürüyor, sirayet ediyor, yayılıyor. Engellenebilmesi için iktidara da çok görev düşüyor şu durumda. Böyle konuşan belediye başkanı mı var, vali mi var, görevli mi var, hemen değiştirilmeli, soruşturulmalı, cezalandırılmalı, hemen bir şey yapılması lazım. Böyle şeyler olmuyor Türkiye'de, onun için de fanatiklik artarak devam ediyor. Bu yüzden, fanatiklik karşısında iktidar sahiplerinin çaresizliğinden değil, açık ya da örtük işbirlikçiliğinden ve suç ortaklığından bahsetmek çok daha uygundur.

Taassuba Karşı Kant'ın "Ebedi Barış" İlacı

KAAN H. ÖKTEN

Taassup veya fanatizm, kayıtsızlığın karşıt terimi ise eğer, onun ortası hoşgörüdür veya Kant'ın ima ettiği gibi ebedi barışı sağlayacak olan akli ahenktir.

Günümüzde Kant'ı belki de en iyi bilenlerden biri olan Allen Wood, Kant'ın *Ebedi Barış*'ını yorumlarken, hacim olarak küçük ama ehemmiyet bakımından pek büyük olan bu çalışmanın aslında onun felsefesini bir araya toplayıp en üst düzeye çıkaran belki de en önemli yapıt olduğunu savunur.[1] Bu, *Ebedi Barış*'a kanımca da hakkettiği yeri tayin etmek demektir. Kant'ın düşünce evreni içinde *Ebedi Barış* niçin çok önemli, hatta belki de en önemli mevkii işgal eder?

Kant insanlık tarihini evrensel bir süreç olarak düşünüyordu. Dolayısıyla Kant'ın sadece *Ebedi Barış* başlıklı eserini değil, onun bütün "eleştirel" felsefesini dahi bu bağlamda ele almak gerekir.[2] Onun felsefesini, bu sürecin ya da tarihin insani düşünme gücüyle açığa çıkarılışı olarak görmek yanlış olmaz. Ama Kant'ın çığırı, Hegel'in yahut Heidegger'inkinden özü itibarıyla pek farklı. Kant bir tarih ya da zaman metafizikçisi değil çünkü. Ama Kant buz gibi bir rasyonalist de değil. Çünkü Kant'ın felsefesi, tarihi bir misyonu bağrında barındırıyor. O halde kestirme bir yoldan giderek şöyle diyebiliriz: Kant Kant'tır.

Kant'a göre insanoğlunun tarihi ereksel ya da teleolojiktir. Bu doğal bir

ereksellik. Buram buram Aristoteles kokan bu yaklaşım, Aristoteles'in sınırlarını çok aşar ama. Çünkü Kant'ın derdi insani yeti ve imkânların tekamüle erdirilişi meselesi aslında. Bunu Kant en çarpıcı biçimde, 1784'te yayımladığı "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht"te [Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi] ortaya koyar.[3] Bu küçük makale, Kant'ın *Ebedi Barış*'ına giden yolun da başında yer alır. Bu makaledeki argümanlara göre Kant, diğer her canlı gibi insanın da doğası gereği belirli bir amaca hizmet ettiğini savunur. Ama Kant'a göre insanın hizmet ettiği, varmaya çalıştığı amaç, başka bir deyişle insanoğlunun *telos*'u, münferit ve günlük bir hadise cereyanına bağlanamaz. Ferdi yaşantılar insanoğlunun türsel bütünlüğünde erekselleşir, ferdi serencamlar ise insanoğlunun sayısız nesiller ardışıklığının tarihsel bütününde amacına ulaşır. Peki ama, diye sorar Kant kendi kendine, bu erekselliğin tahrik edicisi kim ya da nedir? Kant'a göre burada aranacak biricik saik doğanın ta kendisidir. Kant'a göre bu erekselliğin ardındaki tahrik mekanizması, herhangi bir doğa üstü kuvvet ya da plan değil, doğanın kendi doğal plan ve kuvvetidir. İnsanın ereği söz konusu olduğunda doğanın bu yolda tatbik edeceği plan da ona göre ilginçtir: Doğa insanoğlunu öylesine bir diyalektik toplumsallıkla donatmıştır ki, buna göre insanlar doğaları gereği hem toplumsallığa mahkûm, hem de toplumsallıktan kaçınan birer canlı olmak durumundadırlar. Kant bu duruma *Idee*'de "ungesellige Geselligkeit", yani muaşeretsiz muaşeret diyecektir.[4] Kant'a göre fertler, öylesine hodbindirler ki, kendilerini öteki insanlara kıyasla daha değerli görürler. Bu da son derece ilginç bir başka iddia ve talebe yol açar: Fertler kendileri için mutluluğun azamisini talep ederken, öteki insanları mutluluklarına hizmet eden araçlar olarak tasavvur etmekte beis görmezler. Böylelikle fertler, bu tutum ve davranışları sebebiyle esasen yasa ve ahlak üstü olduklarına inanırlar. İnsanların kendi aralarındaki bu muaşeretsizlik bir tür rekabete dönüşmektedir. Kant bu rekabetin iki sonuç doğurduğunu söyleyecektir: Birinci sonuç, rekabetin fertleri kötülüğe ve mutsuzluğa itmesidir. İkinci sonuç ise doğanın insanoğlu için öngördüğü ereksellik mekanizmasını açığa çıkartır niteliktedir. Öyle ki, fertler tek tek kendi azami mutlulukları için uğraş verirken aslında bu sayede insanoğlunun bir bütün olarak içinde saklı olan yetenek ve becerilerini kolektif biçimde ve peyderpey meydana çıkarıp geliştirmektedir. Tam da bu noktada Kant, argümantasyonuna medeniyet kavramını dahil eder. Zira ona göre bahse konu muaşeretsiz muaşeret,

medeni toplumlarda, yani tarımsal ekonomiye dayalı kentsel zanaat ve sınai toplumlarında en parlak meyvelerini vermektedir. Kant bu görüşünü, 1786'da yayımladığı "Muthmaßlicher Anfang der Menschengeschichte"de [İnsanlık Tarihinin Tahmini Başlangıcı] ayrıntılı biçimde dile getirir.[5] Buna göre medeniyet, insanlığın türsel potansiyellerini gerçekleştirmede en büyük hareket sahasını açmaktadır. Bu bağlamda savaşın dahi söz konusu potansiyelleri geliştirip artırıcı bir işlevi olduğunu söyler Kant. Fakat Kant'ın savaşa ilişkin bu görüşleri, ne Herakleitos'un ontolojik çatışma anlayışına, ne de Hegel'in tinsel savaş heroizmine benzer. Kant savaşı aşılması gereken bir hal olarak tasvir edecektir. Ama bu konuya ileride daha ayrınıtlı biçimde döneceğiz.

Kant'ı Kant yapan, onun akla biçtiği roldür: Kant'a göre akıl, insanoğlunun türsel potansiyel ve yetileri içinde en üstün ve bağımsız olanı olup temellendirici bir görev görmektedir. Zira Kant, her ne kadar insanoğlunun doğası gereği ereksel olduğunu savunsa da insan içgüdüsel bir yaratık değildir. Kant'a göre insan, doğanın ona koyduğu nihai hedefe varmada diğer canlılar gibi sadece içgüdüleriyle hareket etmez. Hatta bu bağlamda zaten içgüdüleriyle hareket etmemelidir de. *Menschengeschichte*'de de açıkladığı üzere Kant, insanoğlunun kendine özgü doğasını tekamül ettirebilmesi için mekanik veya otomatik doğa programının dışına çıkıp ondan özgürleşmesi gerekmiştir. Doğanın insan için hazırladığı plan tam da böyledir. İşte bu noktada akıl devreye girer. Doğadaki akıl sahibi tek canlı olan insan, bu özel yetisi sayesinde doğadan özgürleşerek kendi yasa ve amaçlarını koyma ve bunlara özgürce uyma imkânına sahip olmuştur. İnsanın bu akli özerkliği, doğanın mekanik yasalarına zıt dahi düşebilmektedir. Ve Kant bunda bir sakınca görmez. Çünkü ona göre zaten doğanın insanoğlu için öngördüğü plan da bu mecra üzerinden yol almaktadır. Kant bunu, yine 1784'te kaleme aldığı "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?"da ['Aydınlanma Nedir?' Sorusuna Yanıt] "insani gidişattaki paradoks" olarak ifade edecektir:[6] Buna göre, insanoğlunun tarihindeki belki de en temel paradoks, aklın kendini doğadan özgürleştirmesi sonucunda insani hodbinliğe zıt bir özdeğeri idrak edebilmiş olmasıdır. Aklın bu yasası, akli yasaları doğurmuştur. Akıl sahibi bütün canlılar, yani bütün insanlar, bu yüzden akli yasalara istisnasız biçimde tabidirler. Kant bunu çok açık biçimde ifade eder: İnsanlık onuru ve insanın hiçbir şeyle ölçülemez değeri, her akıl sahibi canlı için amaçsal olup bunun üzerinde temellenmiştir. Kant'ın 1785'te yazdığı

Grundlegung der Metaphysik der Sitten [Ahlak Metafiziğini Temellendirme] başlıklı kitabı, bu bağlamda son derece önemli bir yere sahiptir.[7] Burada Kant şöyle bir pratik buyruk ortaya koymaktadır: "Öyle hareket et ki, insanlığa, her seferinde kendi kişiliğinde olduğu gibi başka herkesin kişiliğinde de yalnız araç olarak değil, ama aynı zamanda amaç olacak biçimde davranasın."[8] Bu pratik buyruk bağlamında insanoğlu; mekanik bir canlılar topluluğu olmadığını, ideal bir âleme mensup bulunduğunu, bu âlemdeki akli varolanlar olarak birbirine karşı hasmane biçimde davranmadığını, bilakis organik bir bütün teşkil ettiğini, başka bir deyişle bir amaçlar âlemi meydana getirdiğini idrak etmektedir. Her ne kadar medeni toplumlar eşitsizlikler ve düşmanlıklar üzerine kuruluysa da aklın yasası söz konusu ideal âlemi emretmektedir. Zaten bu yüzden akli yasalar, insanların çoğunluğunca sıkıntı verici bulunmaktadır. Oysa akli yasalar birer buyruktur ve insanoğlu doğal erekselliği içinde söz konusu buyruğa ister istemez bir ödev misali itaat etmek zorundadır.

İşte Kant'a göre insanlık paradoksu tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır: Özgürlüğümüzü borçlu olduğumuz muaşeretsiz muaşeretimizle hodbinliğimize karşı kurulan akli yasalarımıza itaat ederek aslında özgürlüğümüze kavuşuruz. Kant'ın felsefesi aslında bizatihi bunu sağlama gayretindedir: muaşeretsiz muaşretimizi akla dayalı sistematik bir ahenge dönüştürmek, yani savaş halini barış haline tahvil etmek. 1798'de Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*'te [Pragmatik Bakış Açısına Göre Antropoloji] bunu şöyle ifade etmektedir: "... fakat dünyadaki başka akli canlıların bulunması ihtimalini içeren düşünceye kıyasla insan türünün karakteristik özelliği şudur: Doğa insan türünün içine nifak tohumu ekmiş ve istemiştir ki, insan türünün kendi aklı sayesinde bu nifaktan ahenk ortaya çıkarsın, en azından ahenge doğru daimi bir yaklaşma olsun. Ahenk düşüncesi amaçtır ve edim olarak da birincisi (yani nifak) doğanın planında en yüce ve bizim için bilinemez bir hikmetin aracıdır, şöyle ki: yaşam sevincinin bazen kurban edilmesi pahasına da olsa hep ilerleyen bir kültür sayesinde insanın kusursuzlaştırılmasını sağlamak."[9]

Kant insanlığın gelişim evrelerini şu benzetmeyle açıklar: İnsanlık hodbinlik ve nifakla nitelenen çocukluk çağından sonra gençlik çağına geçmekte ve burada eleştirel bir dönüş gerçekleştirmektedir. Zira bu çağda insanlık, akli melekelerinin olgunlaştığını görmekte ve bu sayede kendisini doğanın mekaniğinden kopartıp özerk akli yasalar vazedebilecek aşamaya

gelmektedir. Artık bu çağda insanlar hem doğanın hem de beşeri otoritenin vasiliğinden kurtulmaktadır. Hem geleneğin hem de doğanın kılavuzluğunun terk edilmesi sadece fertlerin değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi devletin görevi olmaktadır. Kant bunu *Aydınlanma*'nın şu meşhur ilk cümlelerinde ifade eder: "*Aydınlanma*, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir *ergin olmama* durumundan kurtulmasıdır. Bu *ergin olmayış* durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa *insan kendi suçu ile* düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklın başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. *Sapere aude*! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! sözü şimdi *Aydınlanma*'nın parolası olmaktadır."[10] Henüz tam bir aydınlanmanın gerçekleşmemiş olduğunu savunan Kant'a göre, insanoğlu aklını kendi kullanma cesaretini göstermeye başlamış olup bu süreç kusursuzluğa erişilinceye dek sürüp gidecektir. Netice itibarıyla aydınlanmaya giden çağın ve özellikle de bu çağın düşünür ve filozoflarının görevi, bu süreç içinde müstakil aklın ilkelerini keşfedip işleyiş yasalarını ifade etmek olacaktır.

Bunun bir başka adı "eleştiri"dir. Söz konusu eleştirinin ilk adımı da, birinci basımı 1781'de yayımlanan *Kritik der reinen Vernunft*'tur [Saf Aklın Eleştirisi]. Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nin görevini birinci basımda şu şekilde ifade etmektedir: "Açıktır ki bir hafifliğin değil ama bundan böyle yüzeysel bilgiyle oyalanmayan bir çağın olgunlaşmış *yargı gücünün* etkisi, ve usa [akla] tüm görevleri içinde en güç olanını, kendini-bilme görevini yeniden üstlenmesi ve bir mahkeme kurması için bir çağrıdır – bir mahkeme ki ona haklı savlarında güvence verirken, buna karşı tüm temelsiz istemlerini zora dayalı bir hükümle değil ama kendi bengi ve değişmez yasalarına göre dışlayabilecektir. Ve bu mahkeme *arı usun [saf aklın] eleştirisinin* kendisinden başka birşey değildir" (**A** XI-XII).[11] Aynı sayfanın dipnotunda Kant, içinde bulunduğu çağı bilimsel başarıların açtığı "gerçek eleştirinin çağı" olarak ifade etmekte ve ne dinin ne de hukukun bu eleştiriden muaf olmadığını vurgulamaktadır. Böylece bilim, din ile devlet eleştirinin öznesi haline gelmektedir. Bu bağlamda eleştiri kamu önünde cereyan eden, hür ve aleni bir akli inceleme ve irdeleme anlamına gelmektedir. Ardından Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bilginin olanak koşullarını inceleyerek epistemoloji sahasındaki çığır açan devrimini okurlara sunmaktadır.

Uzunca bir süreden beri Kant ne yazık ki, neredeyse sadece epistemoloji alanındaki çalışmalarıyla anılır olmuştur. Oysa buraya kadarki anlatımdan da anlaşılacağı üzere, Kant'ın felsefesi salt bilginin olanak koşullarıyla sınırlı değildir. Kant'ı Kant yapan onun bir beşeriyet filozofu olmasıdır. Dolayısıyla pratik felsefe Kant'ta çok yüksek ve önemli bir yere sahiptir. İşte Kant'ta pratik felsefenin bütünü, yukarıda da değinilen "özerklik" kavramı çevresinde şekillenmektedir. Çocukluk çağından çıkıp aydınlanmaya doğru koşan insanlığın eleştirel gençlik çağında bir ahlak felsefesi inşa edecekse eğer, bunun dayanağı şu veya bu kaynak değil, sadece ve sadece insanın kendi aklıyla kendi kendine vazettiği yasalar olmalıdır: Kamil beşeriyet, ancak kendi özerkliğiyle yarattığı yasalara itaat edebilecek ve bu itaati bir ödev sayabilecektir. Kant'a göre bunun gerçekleşebileceği yegâne anayasal teşkilat biçimi sivil anayasal cumhuriyet rejimidir. Bu belki de Kant'ın en büyük devrimi sayılmalıdır: Yasa tanımaz özgürlüklerimizin hukukun akli mecburiyetleriyle dizginlenmesi insanın gerçek özgürlüklerini ifşa edebilme özgürlüğü anlamına gelecektir. Bunun sağlanabilmesi ise savaş değil barışla mümkündür. Eğer savaşlar insani özgürlüklerin büyüyüp gelişmesine engel oluyorsa (ki Kant'a göre bu öyledir), doğa, insanları savaşı geride bırakacak bir yola zorlamakta ve barış amacına yönelik devletler arası birlik veya federasyonların er ya da geç kuruluşunu sağlamaktadır. Kant buna "Ebedi Barış" diyecektir. Bu da Kant'ın taassuba karşı ortaya koyduğu ilacın formülü gibi düşünülmelidir.

Notlar

1 Allen W. Wood, "Kants Entwurf für einen ewigen Frieden", *Zum ewigen Frieden' – Grundlagen, Aktualität und Aussichten einer Idee von Immanuel Kant*, (der. Reinhard Merkel), Roland Wittmann, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main, 1996, s. 67-90.

2 Bu yorumları yazarken Wood'un yukarıdaki açıklamalarını kendime rehber edindim. Bahse konu makalenin özellikle 82-90'ıncı sayfaları buradaki yorumlar açısından temellendirici olup, ayrıca ayrıntılı biçimde dipnotlandırmaya gitmeyeceğim.

3 Immanuel Kant, "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht", *Kants gesammelte Schriften, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Erste Abteilung: Werke, Achter Band: Abhandlungen nach 1781,* Walter de Gruyter, Berlin und Leipzig, 1923, s. 15-31. Türkçesi: Immanuel Kant, "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi (1784)", Çev. Uluğ Nutku, *Yazko Felsefe Yazıları,* 4. Kitap, İstanbul, 1982, s. 117-129.

4 Kant, *a.g.e.*, s. 20.

5 Immanuel Kant, "Muthmaßlicher Anfang der Menschengeschichte", *Kants gesammelte Schriften, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Erste Abteilung: Werke, Achter Band: Abhandlungen nach 1781*, Walter de Gruyter, Berlin und Leipzig, 1923, s. 107-123.

6 Immanuel Kant, "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?", *Kants gesammelte Schriften, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Erste Abteilung: Werke, Achter Band: Abhandlungen nach 1781*, Walter de Gruyter, Berlin und Leipzig, 1923, s. 33-42. Türkçesi: Nejat Bozkurt (haz.), "'Aydınlanma Nedir?' Sorusuna Yanıt", *Fikir Mimarları – 2: Kant*, Say Yayınları, İstanbul, 2005, s. 261-273.

7 Immanuel Kant, "Grundlegung der Metaphysik der Sitten", *Kants gesammelte Schriften, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Erste Abteilung: Werke, Vierter Band*, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1917, s. 385-463. Türkçesi için bkz. Nejat Bozkurt (haz.), "Ahlak (Töreler) Metafiziğini Temellendirme", *Fikir Mimarları – 2: Kant*, Say Yayınları, İstanbul, 2005, s. 169-260.

8 Kant, *a.g.e.*, s. 429; Türkçesi: s. 219. (İtalikler orijinalde.)

9 Immanuel Kant, "Anthropologie in pragmatischer Hinsicht", *Kants gesammelte Schriften, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Erste Abteilung: Werke, Siebenter Band*, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1917, s. 117-333, burada s. 322.

10 Kant, *Aydınlanma*, a.g.y., Almancası: 35; Türkçesi: s. 263.

11 Immanuel Kant, "Kritik der reinen Vernunft (1. Auflage)", *Kant's gesammelte Schriften, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Erste Abteilung: Werke, Vierter Band*, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1917, s. 1-252. Türkçesi: Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 18. *Saf Aklın Eleştirisi*'ne yapılan atıflar daima orijinal birinci veya ikinci basımın sayfa numaralarına göredir. Bu örnekte "**A** XI-XII" ifadesi, birinci basımın (**A** = 1781; **B** = 1787) önsözündeki on birinci ila on ikinci sayfaları gösterir.

Kant, Adalet, Barış

ARMAĞAN ÖZTÜRK

"Aklın yaptığı her şeye vicdan tanıklık etmez"
Descartes

Giriş

Salt barışçılık

Burada üzerine felsefe yapılan/yapılacak kavram barış (savaşın karşıtı olarak) değil, barışın bir politik ahlak önermesi halini almış biçimi olarak barışçılıktır. Çünkü ister savaşı alalım ve barış üzerine konuşalım, ister barışı alalım ve savaşı kavramaya çalışalım, içinde dönüp durduğumuz daire aynı olacaktır. Zaten karşıtlıkları anlatan kelimeler arkalarındaki gerçeklik açısından aynı fenomeni ifade ederler. Savaş demek, barış dememektir ve tersten bakıldığında barış demek, savaş dememektir. Ama barışçılık ile bu bağlam, olandan olması gerekene doğru ve belirgin bir tarafgirlik ile renk değiştirir. Barışın felsefesi barışın nasıl gerçekleşeceğini anlatır, özel olarak savaşların nasıl gerçekleştiğini değil. Yine de barışın felsefesinin yazılabilmesi için mantıksal olarak bir savaşın felsefesine ihtiyaç vardır. Bu belirleme, biz barışı, yalnız özgür zihnimizin düşünme nesnesi olarak değil, aynı zamanda bir metnin çözümleme nesnesi olarak algıladığımız için özellikle önemlidir. Çünkü bahis konusu yapılan Kant kuramı bir savaşın felsefi anlatısı olmaksızın kaleme alınmış bir barış felsefesi

anlatısıdır. Kant bize barışın niye gerçekleşmediğini ve nasıl gerçekleşeceğini anlatır. Arada bir de, çoğu kez satır aralarında, savaşın nedenlerini. Oysa bilgi felsefesini rasyonalizm-ampirizm kör dövüşünden kurtararak, üzerine olguculuğun bina edileceği, içinde analitik-sentetik önerme ayrımını da barındıran şekliyle kuran kendisidir.[1] Felsefi şöhretini yönteme katkısına borçlu olan[2] bir filozofun savaş felsefesini sonuca bağlamadan barışçılığa yönelmesi düşündürücüdür. Kant'ın bu tutumu ile, savaşın ardındaki materyalist boğuşmayı dikkatlerden kaçırmak isteyen özel bir gizli gündemle hareket ettiği ya da etmiş olduğu söylenebilir. Bu yorum, ki aynı zamanda denemenin ana kaygısını anlatır, iddialı olmakla birlikte şaşırtıcı değildir. Kant ve Kantian geleneğin liberal bağlamla örtüşme yüzdesindeki yükseklik[3] ve liberal anlatının özel olarak barış yanlısı olup ve savaş karşıtı, ama aynı zamanda savaşa yol açan zengin-fakir karşıtlığını (toplum içi ve toplumlar arası) sürdüren veya bunun sürmesini herhangi bir şekilde olumsuzlamayan tavrı belli bir bağlantıyı vurgular.[4] Kaldı ki Kant, barışı kelimenin en doğru anlamıyla çatışmazlık durumu ve sosyal bağlamda da huzur anlamında kullanır. Kant bir düşünür olarak savaşın ardındaki çıkar çatışmasını ve insanlığın çıkarları arasında gerçekten bu kadar büyük farkların (çatışmaya yol açacak kadar büyük) olup olmadığını sorgulamamakta, sosyal eşitliğe ve eşit özgürlüğe değinmeden hak ve ödevler eşitliği bağlamında bir ulus içi ve uluslar arası biçim eşitliğine yönelmekte, ayrıca bu biçim eşitliği olsun ya da olmasın devrimci tepkiyi haksızlıkları düzelttiği için övmemekte ama yalnızca huzuru bozduğu için yermektedir.[5] Bu durumda filozof barışın savunucusu olarak mı, barışı adalet yolunda saptırıcı, oyalayıcı bir bağlamda kullanarak gizli bir savaşın savunucusu olarak mı değerlendirilmelidir?[6] Kanımca Kant'ın yaptığı ikincisidir. Tam adil olmayan bir dünyada barış adaletsizliğin aracıdır. İnsanın insana yaptığı haksızlılığın her biçimi için önleyici tedbirler alınmamışken sadece barışı savunmak ve insanlar arası kardeşliği, dinsel ahlakın binlerce yıl başarıyla yaptığı üzere eşitsizlikler üzerine bina edilmiş toplumsalın devamlılığına katkıda bulunmaktan başka bir anlama gelmeyecektir.[7] O halde bu makalenin yazarı barışı savunanlar ile sadece barışı savunanlar arasında bir ayrım yapar. Bu ayrım açısından Kant'ın tam olarak sınırın ne tarafında olduğu ise, yanıtı aranan temel sorudur.

Filozofun adalet ve eşitliğe yaptığı vurgu bizi, "Kant salt barışseverdir" yargısı konusunda ihtiyatlı bir konuma sokar. Ama devletler arası hakemlik

örgütü olarak bugünün Birleşmiş Milletlerinin ilk prototipini hukuk-ahlak-siyaset düzleminde savunuşu ile devletler ve insanlar arasında kurduğu ve barışın garantisi olarak betimlediği eşitliğin cılız kavramlaştırması ve hatta adaleti yalnız şeffaflığa bağlayan biçimselliği, Kant'ın eşitlik ve adaleti bir politik ahlak sorunundan ibaret görmesi düşündürücüdür. Yazarın kanısı, filozofun idealistlere özgü sosyal-ekonomik bağlamı atlama alışkanlığının tesiri altında olduğudur.[8] Barış onda gerekleri ve gerçekleri açısından bir düşünceler dünyası nesnesidir. Bu durum bizi tekrar başladığımız yere, barışçılık ile salt barışçılık arasında yaptığımız ayrıma götürür. Kant barışı, adalet-özgürlük-eşitlik gibi kavramlarla birlikte ele almış ve barış ile insanlığın yazgısının bir biçimde ilintili olduğunu, en azından kendisinin bunu böyle gördüğünü belirtmiştir. Ama hiçbir biçimde adaletsiz, eşitsiz, özgürlükten yoksun ve savaş içindeki dünyayı, bu dünyayı yaratan maddi bağlamla birlikte ele almaya yanaşmamıştır.

Barişa Dair

Alçakça savaş ve alçakça barışa karşı

İnsanlığın savaşı ve barışı kapsayan adalet anlayışının üç aşamadan geçtiği bilinir. En başta ve en yaygın olarak hâkim olan, ders verici-haddini bildirirci yaklaşımdır. Düşman, kötü ya da suçlu, ne kadar acı çekerse adalet o ölçüde gerçekleşmiş sayılacaktır.[9] İkinci bağlam ders vericiye göre daha "insani"dir. Bu anlatı adaletin bir eksikleri tamamlama, bir ıslah tasarımı olduğunu savlar. Bugünün modern ceza adaleti büyük ölçüde ıslahçı bakışın egemenliği altındadır. En son olarak ise onarıcı, tazmin edici, uzlaştırıcı adalet mefhumu karşımıza çıkar. Onarıcı yaklaşım, toplumsal barışı en uzun vadede korumak için, suçlunun, kötünün, düşmanın da haklarına saygı duyar. Onun da acı çektiğini kabul eder ve zararlarını artırmaya değil, azaltmaya çalışır.[10] Kant'ın yaşadığı dönemde[11] bunlardan ilki uygulanıyordu; ikincisi ise henüz tartışma aşamasındaydı. Ama filozof barış anlatısında onarıcı tip adalet anlayışını, sezgisel bir kavrayışın yardımıyla ön plana çıkarır.[12] "İçinde gizlenmiş-saklı-yeni bir savaş nedeni-malzemesi-bulunan hiçbir antlaşma bir barış antlaşması olamaz"[13] der Kant ve ardından da savaşa dair şu yargıyı dile getirir: "Savaş içinde bile, düşmanın düşünce biçimine biraz güvenin kalması gerekir; böyle olmazsa, bir barış antlaşması yapmak da olanaksızlaşacak ve çarpışma bir imha savaşı biçiminde soysuz-

laşacaktır."[14] O halde gerek barışı gerekse savaşı öç alıcı bir algı düzeyi ile ve o düzeyin bize 'gerçek niyetine gösterdikleri' açısından ele almamalıyız. Onarıcı adalet,[15] barışların savaşın yerini almasını sağlarken savaşların barışın yerini almasına engel olur. Öç almaktan ne kadar uzaklaşırsak, savaş o kadar kısalır ve barış o kadar uzar.[16]

Toplumların bağımsız kişiliği

Kant felsefesi barışın önündeki engellerden biri olarak toplumları ve devletleri mülkleştiren anlayışa karşı çıkar. Bu karşı çıkış, ilk bakışta sadece döneminin anlatısına yönelik gibi algılanabilir. "İster küçük, ister büyük hiçbir bağımsız devlet, başka herhangi bir devletin egemenliği altına miras, değişim, alım-satım ya da bağış yoluyla hiçbir zaman geçmemelidir."[17] Aristokratik bağlamda ülkeler hükümdarın ve hükümdar ailesinin malı olduğundan, savaşlar da bir malın korunması ya da saldırganı açısından yeni mallara sahip olma anlamına geliyordu. Dar anlamda devrinin siyasal paradigmasının savaşı, mal edimi açısından rasyonelleştirdiği,[18] bunun da savaştan kaçınmayı, barış yapmayı ve yapılmış barışları sürdürmeyi zorlaştırdığını söyleyebiliriz.[19] Ama, "Bir devlet, üzerinde kurulmuş olduğu toprak parçası gibi taşınmaz bir mal değildir. Kendi hakkında ancak kendisinin karar verebileceği ve kimsenin buyruğuna ve arzusuna bağlı olmayan bir insan topluluğudur."[20] yargısı eğer istersek bu bahse dair dar anlamı aşan bir bağlamın da söz konusu olabileceğini vurgular. Her şeyden önce toplumların bağımsız kişiliği savı, demokrasi ile barış, aristokrasi ile savaş arasında bir benzerlik ilintisi kurmamıza yol açacaktır. Zaten felsefesi içinde kendisi de, özel bir aristokrasi-demokrasi kimyası olarak cumhuriyet rejimini barış çağının yapısal güvencelerinden biri haline getirir. Burada bizi ilgilendiren aristokratik siyasal bağlamın savaşları kolayladığı, onun demokrasiyle uzlaşmasından doğacak yeni rejimin ancak barışı mümkün kılabileceğine dair yargıdır. Felsefi anlamda ise, toplumların bağımsız varlıklar olduğu savlaması, onların "nesneleştirilmesine" karşı bir espriyi anlatır. Kant savaş gerçeği ile araçsallaşma gerçeği arasında doğal bir ilgi kurar.[21] Ona göre savaşın olabilmesi amaçların emrine girebilecek, bir anlamda öznelerin nesnesi olabilecek insanların varlığına bağlıdır. Bu yorum bir bakıma, liberal birey-özgürlük kuramının savaş konusu açısından tekrarıdır. Liberaller bireyi ontolojik bir varlık halinde tanımlayarak, onu özgürlüğün ve özgürlükten başka bir şey olmayan iyi yaşantının da öznesi haline getirirler.

Özneleşme liberal tınıda, her kötülüğü silici sihirli ilacıdır. Özgür insan rasyonel insandır liberale göre ve özgür-rasyonel insan, bu iki koşulunun doğal gereği olarak kendisini araç haline getirmez.[22] Eğer savaş yalnızca insanlar araçsallaşınca oluyorsa ve herkesin özne olduğu bir kurgu içinde, toplumun kendisi ve toplumun üyeleri dahil hiç kimse araç değilse, öznecilik, nesneleşmeye karşı, barışın savaşa üstünlüğünü sağlaması açısından yegâne avantajdır.[23] Kaldı ki savaş-barış panoramasının bu biçimde betimlenmesi, sadece belli bir özgürlük hizbi açısından değil, aslında özgürlüğü savunan her kesim açısından oldukça popülerdir. Örneğin radikal Rousseau'ya göre, savaş, insandan insana değil, devletten devlete bir ilişkiydi ve bu ilişki içinde kişiler, insan hatta yurttaş olarak değil asker olarak, yurdun üyeleri olarak değil, savunucuları olarak ve ancak bir rastlantı sonucu düşman durumuna gelirlerdi.[24] Filozof için savaş, bireyselliğin yitirilmesi ile doğası anlatılabilecek bir kullanma ilişkisidir.

Bu kabil bir tanıtlamanın insan mefhumu hakkında gerçekçi olmayan bir çizgiyi ifade ettiği açıktır. En başta şu söylenebilir: "ben" ile "kendi" birbirleri ile tam örtüşme içinde ontolojik tanımlamalar değildir. Benlik kendilik bağlamında, öznenin özne olduğunun farkına varması açısından bir başlangıç sayılabilir; ama kendi kurgusunun benlikle bittiğini, bir anlamda başladığı yerde bittiğini söylemek doğru olmaz. Kendi "beni"ni aşan bir bağlanma-bağlanılma durumunu karakterize eder.[25] Aileniz, akrabalarınız, dostlarınız, sevgi duyduğunuz canlı ama insan olmayan ve cansız varlıklar, yaşadığınız toprak ve toplumunuz, hatta din ortaklığı ve tür ortaklığı içinde bulunduğunuz insanlar sizin benliğiniz olmamasına rağmen kendinizindir. Bu anlamda kendi; sınırı, bedenle sınırlı olmayan benliktir. Olguyu bir de bu düzlemde değerlendirdiğinizde, Kant'ın araçsallaştığını düşündüğü insanların aslında amaçlar ile kendi varlığını özdeşleştirdiğini düşünebiliriz. Örneğin bir ulusun üyesi olarak savaşa katılan kişi, bu hareketiyle kendiliğinden devletin ya da milletin aracı haline gelmiş olmaz ya da başkalarının aleti haline geldiği, bir anlamda psikolojik aldanma içinde olduğu ya da zorla bu işe sürüklendiği için savaşıyor değildir. Çünkü o kişi için, bir varlık olarak, olabilecek durumların en kötüsü olsa ve savaş meydanında ölse bile, benlik olarak ölse de, kendi olarak yaşamaya devam edecektir.[26] Savaşlar insanları araç haline getirir yargısı, kendi amacının aracı haline gelen insanlar hariç tutularak, belli kısıtlar içinde söz konusu edilmelidir.[27]

Cumhuriyet, özgürlük ve savaş bağlantısı

Kant haklı olarak, savaşların önlenmesi ile politik düzenler arasında bağlantı kurar. Bu bağlantı kısaca belli siyasetlerin savaşı kolayladığı, diğer bazı siyasetlerin ise, tersine, barışa yardımcı olduğu kanısını anlatır. Kanı hemen her açıdan maddeci olmayan ve hatta politik ahlaka yapılan yoğun vurgu nedeniyle son derece idealist bir bağlamı vurgular. Ama önce Kant'ın cumhuriyetten ne anladığını özetleyelim: "Cumhuriyetçi anayasa ilkin, bir toplum üyelerinin insan olmaları bakımından özgürlük; ikinci olarak, aynı zamanda uyruk olmaları bakımından da, tek ve ortak bir yasa koyucuya bağlılık, üçüncü olarak da, uyruğun devletin üyeleri olmaları bakımından paylaştıkları eşitlik ilkelerine dayanan tek düzendir"[28] O halde Kant cumhuriyeti için, eşitlik ve özgürlüğün, yurttaş erdemi ve yasal meşruluk ile birlikte idealleştirildiği bir kimyadır demek doğru olur. Ancak durum yine Kant'ın kendi ifadeleri açısından ele alındığında sanıldığından daha fazla karanlıktadır: "...devlet gücünü elinde tutanların, yani yönetenlerin sayısı ne kadar az, temsil ettikleri kimselerin sayısı da ne kadar büyük olursa anayasa cumhuriyetçiliğe o denli çok yaklaşır..."[29] der filozof. Onun cumhuriyetten anladığı, Roma modeli bağlamında, krallık ile demokrasinin, bir temsil oyununun gerisinde kesiştiği siyasal bağlamdır. Bu şartlar altında Kant'ı da gerçeği makulde arayan karma anayasacı grubuna dahil etmemiz gerekir.[30] Ama devrinin liberal aydınlanmacı mefhumu da, demokrasi ile aristokrasi arasında bir yerde görmektedir ideal rejimi. Bu görüş, İngiltere örneğinde olduğu gibi aristokrasi ya da Fransa örneğinde olduğu üzere demokrasiye[31] daha yakın bir uygulama yaratabilir kendine. Ve bu biçimde tanımladığı cumhuriyetin savaşa karşı bir siyasal blok oluşturabileceği kanısındadır filozof. Varsayımının dayanağı ise, keyfi yönetimi engelleme potansiyeli yüksek denge-fren sisteminin cumhuriyetçi anayasaya sunduğu karşılaştırmalı üstünlüktür. "Oysa, uyruğun yurttaşlık özelliğine de sahip bulunmadığı, yani cumhuriyetçi olmayan bir anayasada bir savaş ilanı dünyanın en kolay işlerinden biridir; çünkü devletin sahibi olduğu halde üyesi olmayan yönetici (hükümdar), savaşla ne kendi sofrasını, ne av partilerini ne de eğlencelerini, ve ne de saray âlemlerini vb. yitireceği için bu konuda herhangi bir kaygıya düşmez; işte bu yüzden de savaşa, bir eğlence düzenler gibi, endişesiz nedenlerle karar vererek, bu davranışı doğru (meşru) gösterme işini, bu gibi işler için her zaman hazır bekleyen diplomatlarına bırakabilir."[32] Görüldüğü üzere Kant, cumhuriyeti savaşı önleme konusunda işlevsel bir

araç olarak görürken, bunu cumhuriyetin keyfi yönetimi önleme potansiyeli ve savaşların keyfi edimler ile bağlantısına dayandırmaktadır. Bu haliyle, "hükümdarı durdurursan savaşı da durdurursun" parolası, savaşın ardındaki maddi bağlamı, çıkar çatışmasını, bir anlamda eşitsizlikle de ilintili ekmek kavgasını görmezlikten gelir. Hükümdarların toplumların tarihinin yazılmasında önemli roller oynadıkları bir gerçektir. Ama öznel tercihlerin nesnel sınırlılıklar içinde yapıldığını da unutmamak lazım gelir.[33] Örneğin Kant'ın uygarlık tarihi açısından dikkate almadığı önemli bir ayrım, (çiftçi-çoban karşıtlığı) açısından olaya baktığımızda, bir çoban topluluğun hükümdarının aldığı savaş kararı, onun savaş ya da barış hakkında tercihlerinden çok, toplumunun içinde bulunduğu ekonomik-sosyal bağlamı ifade etmektedir. Savaşın geçim biçimi olduğu bir topluluk için, o topluluk hangi biçimde yönetilirse yönetilsin sonuç her biçimde aynı olacaktır.[34] Demek ki, bizim insanlığın bugünü ya da yarını için olmasını daha olumladığımız bir yönetim biçimi kendiliğinden, olumsuzladığımız yönetim biçiminin aksine savaşları önler diyemeyiz. Çünkü yönetim biçimi ne olursa olsun, savaş kararını aldıran ya da toplumları savaşa sürükleyen nedenler arka plansal olarak maddidir. Kaldı ki son iki asrın tarihi, demokrasiye ya da siyasal ve ekonomik özgürlükler rejimine kayışın savaşları azaltmak şöyle dursun arttırdığını göstermiştir. Ama özgürlük-savaş bağlantısı daha karmaşık olarak ve yeniden ele alınabilir.

Hareketin engellerle karşılaşmamasıdır özgürlük. Barış ise doğal olarak hareketin kısıtlanmasını gerektirir. Barış başkalarına zarar vermemiz durumunda söz konusu olabilir. Yani yapmaktan vazgeçtiklerimizdir barış, oysa yapabileceklerimizdir özgürlük. Bu şartlar altında, eğer özgürlük kötünün yasaklandığı bir sansür bağlamıysa, yani aslında savunulan özgürlük değil de erdemli özgürlük ise, ancak barış ile özgürlük arasında olumlu bir bağ, aklın sınırları içindedir denilebilir. Aksi her durum için "özgür bir dünya, barış içinde bir dünyadır önermesi" bir yanlışı/bir yanılgıyı karakterize edecektir. Özgürlük kötüyü yapabilme hakkı, en azından olanağı ile gerçekten var olabilir. Kötünün yasaklandığı bir dünyada, iyilerin ne kadar iyi olduğundan nasıl emin olabilirsiniz ki? Unutulmamalıdır ki, insanlar barışı iyi bir şey olduğu için över, savaşı kötü bir şey olduğu için kınarlar.[35] Demek ki savaşın olmaması, moral bilim açısından, kötülüğün olmamasıdır. İnsanlar ussal olarak barışı dünyanın daha iyi bir dünya olması dileğine yapacağı katkı açısından benimserler. Daha çok barışın, daha az özgürlük olduğu bir

bağlamda, eğer özgürlük aynı zamanda kötülük de demekse, daha çok barış, daha az özgürlük demek olacaktır. [36]

Savaşlar ve ordular

Kant barışın garantisi ve mantıki sağlayıcısı olarak sürekli (düzenli) ordukların kaldırılması gerektiğini savunur. Bu savunmanın özü anlaşılması kolay ve son derece akla yatkın görülür: Ordular savaşı hatırlatır ve daha da fecisi savaşı kışkırtır. "Devamlı ordular her an eyleme geçmeye hazır görünerek, öteki devletlerin durmadan gözünü korkutur ve onları, askerlerinin sayısını arttırmak için birbirleriyle yarışarak öne geçmeye kışkırtmış olurlar. Sınır tanımayan bu üstünlük yarışması (rekabet), barışı kısa bir savaştan daha da yük getirici ve sıkıntılı yapan bir gider kaynağıdır; aynı zamanda bu ağır yükten kurtulmak için de devletleri savaşa sürükler."[37] Her şey bir yana, bugün de oldukça popüler olan savaş karşıtlığı ile ordukların varlığı arasındaki bağlantı temelde problemli bir mantıki kabulü ifade eder. Aşağı yukarı böylesi bir mantığı: Elini kesen bıçak olmasaydı elin kesilmezdi, ordular olmasaydı savaşmazdın. Bıçak sana sürekli el kesmeyi, ordular savaşı hatırlatır ya da anlatır. Bir anlamda araçlar olmadan amaçlar kendini gerçekleşemez. Oysa biliyoruz ki, amaç-araç ilişkisinde belirleyici olan amaçlardır. Kendisini gerçekleştirecek araçlar olmadan amaçlar gerçekleştiremez. Bu yargı usa uygundur. Ama şu yargı da usa uygundur. Amaçlar olduğu müddetçe araçların varlığı yokluğu ya da kimliği-niteliği tartışması pek bir anlam taşımaz. Elimizi kesen bıçaklardan, elimizi kestiği için kurtulmaya çalışsak da, bu hareketimizle bize vurmak için fırlatılmış bir taşın kafamızı kırmasını engellemiş olmayız. Eğer amaç olmasını istemediğimiz şeylerin olmaması ise; ve bizi kaygıya, gayrete sevk eden ve olmasını istemediğimiz şey savaş ise, en son aklımıza getireceğimiz kavram ordu olmalıdır. Orduları olmadan da savaşabilir insanlar, ama nedeni olmadan savaşamaz. Ordular savaşın nedeni değildir ayrıca, tıpkı elimizi kesen bıçağın elimizin kesilmesinin nedeni olmadığı gibi. Kaldı ki insanlar bıçakları ellerini kessin diye mi yapmışlardır? Biz orduları savaşmak için mi yarattık? Yoksa barışı korumanın aracı mıdır ordular? Niye ordular barışı hatırlatmazlar da savaşı hatırlatırlar; savaşta kullanıldıkları için mi? Niye kötüdür ordular, savaşta kullanıldıkları için mi? Hastayken kullandığımız ilaçları kimse itham etmez ama. Kimse çıkıp da, kanserle kanseri tedavi eden ilacı aynı kefeye koymaz. Kanser kötüdür, kanser olduğumuzda kullandığımız ilaç ise

iyi.[38] Ayrıca soğuk savaş tecrübesi göstermiştir ki, daha öldürücü ordular savaş riskini azaltır.[39] Savaş riski bir anlamda savaşın maliyetinin artmasıdır. Savaşın maliyetinin artması, kazanç-kayıp hesabı bağlamında, savaşın rasyonelliğinin azalması demektir. Bu rasyonellik ne kadar azalırsa, insanlar o ölçüde savaşı terk edecekler ve şiddet dışındaki iletişim araçlarını devreye sokmak ya da daha çok işletmek konusunda istekli olacaklardır. Dahası geleceğin dünyasının bu dünyadan daha iyi ve dolayısıyla daha değerli ve tabii ki daha çok korunmaya layık olduğunu düşünüyorsak, geleceğe dair düşlerimizde de ordulara yer vermemiz gerekir. Savunmanın ortadan kalkması, savunulacak şeylerin ortadan kalkması ile mümkün olabilir. Savunulacak şeylerimiz olduğu müddetçe, değer verdiklerimiz ve değerlerimiz, "savaş" kaçınılmazdır.

Sömürgecilik ve Borçlanma, genel olarak ekonomik bağlamla savaş arasındaki ilişki

Daha ayrıntılı bir şekilde yeniden ele almak kaydıyla, Kant'ın savaşı betimlemek ve bu betimi barış lehinde anlamlandırmakta kullandığı siyaset felsefesi, savaşı bir kalıcı ya da geçici çıkarlar mücadelesi olarak ele almama konusunda belirgin bir ısrarı ifade eder. Kant'ın üslubunu ve entelektüel kaygılarını özetleyen biçimsellik, filozof savaşı incelerken de belirleyici konumdadır. Kant bir düşünce stili olarak özcü anlayışa, gerçekleri gerçeklerin ardında arayan formüle köktenci bir şekilde karşıdır. Özcü bakışın reddi, daha sonra Hume-Kant çizgisini kuramsal olarak benimseyen pozitivizm aracılığıyla modern bilimlerce olduğu gibi benimsenmiştir.[40] Bu aşamada bizi ilgilendiren, filozofun görüntülerin ardındaki özlere karşı kuramsal ilgisizliğin konumuz bağlamında ve ekonomik olan her şey ile savaş ve barış arasındaki ilginin yerine ikame edilebilirliğidir. Kant'taki ekonomiye dayanmayan, dolayısıyla kelimenin ontolojik anlamıyla idealist olan tavır, iki biçimde kendini dışa vurur. İlk olarak filozof, ekonomiyi gerek savaşın nedeni olarak, gerekse eşitlikçi bağlamda kurgulandığında barışın sağlayıcısı olarak ön plana çıkarmaz. İkinci olarak, ekonomi paydasına dahil bileşenlerin sosyal pratik içinde olumsuzlanması yolunu bir kavramlaştırma olanağı olarak tercih eder. Kant savaş karşıtı ve barış yanlısı bir düşünür ve ekonomiyi önemsizleştirme ya da değersizleştirme yanlısı bir düşünür olarak, ekonomiyi savaş gerçeğinin yanında gösterir. Mesela o, sürekli borçlanma ve borçlandırmanın barışı zedeleyeceği kanaatindedir.[41] Dahası sömür-

geciliği konukluk hakkının kötüye kullanılması olarak açıkça yerer.[42] Ama aynı Kant, doğada da bir benzeri olduğu üzere, savaşın asıl kaynağının kıt kaynaklar üzerinde verilen çıkar çatışması olduğunu kabul etme konusunda isteksizcedir.[43] Filozof idealist olduğu, materyal doğayı sonuçların nedeni olarak değil, nedenlerin sonucu olarak görme eğilimi içinde olduğu ve aynı zamanda biçimselliğin doğal sonucu, yalnızca görüntülerle ilgilendiği, özleri atladığı ya da yok saydığı için savaş-ekonomi-barış ilişkisini görmezden gelir. Ama bu ilişkiyi gördüğü anlar da yok değildir. İşte o anlarda da, maddi olandan geleni savaşla birlikte anarak, materyalizm-idealizm karşıtlığını savaş-barış karşıtlığında sürdürür. Bu tür bir karşıtlıklar örtüşmesi kurgusu salt barışçılığın en kayda değer özelliğidir. Eğer savaş gerçek, barış ise o gerçeğin yerini alması beklenen gerçek, yani henüz gerçekleşmemiş bir gerçek, sadece düşünce ise ve savaş maddeden kaynaklanıyor ama barış düşünceyle inşa edilebiliyorsa, maddeden kaynaklanan çıkar çatışmasını önlemek gereğini duymadan, salt olarak, tek başına Kant'ın yaptığı gibi yani, devletler federasyonu önerisi ya da barış anlaşmalarının barışa uygun yapılma biçimi vb. mevzuları ön plana çıkararak barış kurulabilir. Maddi dünyayı değiştirmeden, ahlakla, siyasetle barışı kurabilen sadece barışçıdır. Önce insanlar birbirine eşit olmalı, aralarındaki menfaat tartışması, ekmek kavgası bitmeli, adalet olmalı, ancak bundan sonra barış olur diyenler ise barışçıdır. Kant tercihini makalenin temel savında da belirtildiği üzere ilk cenahtan yana koymuştur.

İç işlerine karışma ve devrim hakkı odağında barışın son amaç olup olmadığı tartışması ve buna bağlı erdem-savaş-barış ilişkisi

Filozof liberal düşünce yatağındaki genel eğilimle uyumlu bir şekilde özgürlük ve barışı, herhangi bir başka amaca indirgenemeyecek son amaçlar olarak nitelemektedir. Bu nedenle egemen bir devletin iç işlerine karışılması doğru değildir ona göre.[44] Çünkü karışma barışı bozacak, çatışmayı ve savaşı beraberinde getirecektir. Dahası bazı idealler için savaşın barışa tercih edilebileceğini savlamak salt barışçılıkla bağdaşmaz. Salt barışı savunmak ile barışı savunmak arasındaki esaslı kırılma noktası, barışın araçsallaştırılabilirliği ile ilgili bir tartışmada en belirgin halini alır. Barış ve huzur aynı şeydir salt barışçılara göre. Huzuru korumak ile barışı korumanın bu denli örtüşebildiği bir siyasal bağlamın gözünde barış, düzeni muhafaza etmenin meşrulaştırıcı araçlarından biridir. Çünkü düzeni değiş-

tirecek tepki, düzeni değiştireceklerle buna direnecekler arasında kıvamı yumuşak ya da sert bir çatışmayı gerekli kılacaktır. Eğer siyasal sistemin bir tarih olarak geçmişinde ve güncelinde bu kabil çatışmalarla içli dışlı bir yapısalının olduğunu biliyor ama buna rağmen barışı alternatifsizce yüceltiyorsanız, bu tutumunuz gizli açık, Kant örneği açısından açık bir muhafazakârlıktır.. "Adaletsizlikle lekelenmiş bir hukukun bütünüyle değiştirilmesi, her şey kendiliğinden bir iyileşmeye elverişli olacak olgunluğa gelinceye kadar ya da bu olgunluk barışçı yollarla meydana getirilinceye değin ertelenebilir. Yetkin olmayan bir anayasa bile, acele bir iyileştirmenin neden olacağı anarşiden üstündür."[45] Kant'ın bu cümleler dökülürken ağzından, iki önemli gerçeği, barışı bozan adalet yanlısı çatışmanın bunu daha iyi bir dünya için yaptığı ve tarih boyunca siyasette iç karışıklıkların farklı adalet-eşitlik ve özgürlük anlayışları arasındaki mücadeleleri izdüşümsel olarak yansıttığını bilmemesine olanak yoktur. Aksine son derece bilinçli bir bina etme durumu söz konusudur tartışmamızın kavramsal karşıtlıklarına yönelik. Filozof savaşa karşı çıkarak devrimi yadsımakta, barışı savunarak düzenin yanında olmaktadır. Benzeri bir pozisyon alış, adı liberalizmin kurucu babaları arasında anılan John Locke için de geçerlidir. Locke siyaset felsefesinde, özgür bireylerin haksızlıklara direnmesi, ama bu direnişi düzene karşı isyan boyutuna getirmemesini salık verir. Devrime dönük bir adalet çağrısı barışı bozar çünkü.[46] İngiltere'de mutlak monarşinin meşruti monarşiye doğru evirilmesinde dönüm noktası olan 1688 Devrimine destek vermiş bir filozof olarak Locke'un devrimi son çare olarak bile yadsıması, Locke ardılı gelenekte de liberalizmin zamanla muhafazakârlaşmasına yol açacak özün bir prototip olarak bulunması, akıllara liberallerin kendi yaptıkları devrimler dışındaki devrimlere karşı çıkarak iktidarlarını korumaya çalıştıkları mı, yoksa basit iktidar hesabının ötesinde barışa sımsıkı sarılmalarında özel bir siyaset felsefesi tercihinin mi rol oynadığı sorusunu ikili bir kurgu eşliğinde getirmektedir. Ben bu sorunun yanıtı olarak siyasal pratik stratejisinin değil, siyasal teorik seçimin ön plana çıkarılması taraftarıyım. Çünkü devrim yaptığı çağda bile burjuva ideolojisinin devrim karşıtı söylemi, tüm genel söylem içinde ağırlıktaydı. Liberal cenahtaki evrim yanlısı ve devrim karşıtı anlamlandırma, devrim yapana kadar bu yolu meşru görüp, devrimini yaptıktan sonra, sonradan gelenlere aynı yolu kapatan bir siyasal pratik kurnazlıktan çok, daha en başta mutlakıyet yanlılarına karşı yapılan seçimlerin zamanla düşünsel manevra alanını sınırlamasının bir

sonucudur. Locke dahil olmak üzere, klasik liberal anlatının siyaset felsefinde hesaplaştığı en büyük karşı iddia, en yakın tarihte Hobbes tarafından savunulan ve özgürlüklerden vazgeçmeyi güvenlik sorununa bağlayan tiranlık kurgusudur.[47] Liberal siyasetin başlıca amacı, o gün bugündür, özgürlük ile güvenliğin birbirini dışlamadığı, aksine özgür insanlardan oluşmuş bir toplumda güvenliğin gerçekten garantide olduğu ve savaş-özgürlük ile barış-devlet özdeşliğinin gerçeği yansıtmadığını kanıtlamaya çalışmak olmuştur.[48] Tiranlık savunusunda devlet barışı kurmak için kurulmuştur, özgürlük savunusuna göre ise, genel adaleti kurmak için. Bu şartlar altında barış liberaller için vazgeçilmezdir. Çünkü barışın liberal olmayan bir şekilde korunuşu otoriterlerin arzuladığı şeyi ortaya çıkaracaktır. Demek ki liberallerin klasik kurgusuna göre, bir yerde özgür bir düzenin olabilmesi barışa ve daha önemlisi barışın özgürlükle çelişmeyecek ve tiranlığa meydan vermeyecek şekilde korunuyor olması ihtimaline bağlıdır.

Adalet tartışması ve liberalizmin iki yüzü

Sonuçta devletin saf ve salt gücüne karşı, bu gücü de sınırlayacak olan ve aynı zamanda barışı koruyacak olan sosyal yaşam modeli nedir? Bu model, onu tanımlayan ilkenin adıyla adalettir. O halde liberalizm özgürlük için barışı ve barış için adaleti savunan bir siyaset felsefesi geleneğidir. Bu iç içe geçmişlikte en ufak bir sapma, özgürlüklerin elden gitmesine yol açacak ve devlet canavarını güçlendirecektir. Böylesi bir kavramlaştırma liberal siyasetin neden sağ ya da sol değil de, sağ ve sol versiyonları olan bir merkez ideoloji olduğunu açıklar.[49] Liberalizm sol bir ideolojidir çünkü adalet sağlanmazsa barış bozulur, barış bozulursa, özgürlükler aşınır. Dolayısıyla adaleti sağlamak ve adaletsizliklere karşı belli bir hassasiyeti göstermek gerekir. Özellikle 19. yüzyılda liberal partiler ve zümreler, işçi haklarına ve buna bağlı olarak alt katmanlardan gelen adalet taleplerine, olumlu bir ilgiyi muhafaza ederek yaklaşmışlardır. Toplumsal düzeni ilerletici birçok hamlenin yaşama geçirilişinde, muhafazakâr siyasete karşı liberal siyasetin öncülüğü oldukça önemlidir. Hatta Batı siyasi tarihi açısından, devrimci eylemselliğin frenlenmesinde liberal siyasetin bu tutumu, bir anlamda solculuğu etkilidir.[50] Bugün bile bazı önemli siyasal sistemlerde liberal kelimesi sol yerine kullanılır.[51] Ama diğer açıdan ise liberalizm sağ bir ideolojidir. Çünkü adaletsizliğe karşı durarak barışı ve dolayısıyla en önemli erdem, özgürlüğü korumak yerine, aynı sonucu verebilecek farklı bir bakış geliştirilebilir. Ters-

ten bakarak dünyanın adil olmadığına dair iddiayı barışa ve özgürlüğe zarar verir bir savlama olarak da değerlendirebiliriz. Eğer adil dünya inancı yeterliyse barışı ve özgürlükleri korumaya; öte yandan dünyanın adil olmadığını söyleyenler de bu adalet inancını sarsıyorlarsa, o zaman onlar bu tutumlarıyla barışa ve özgürlüğe zarar veriyorlar demektir. Liberalizmin sosyalizme karşı histerik husumetinin altında, yukarıda anlatıldığı şekliyle özetlenebilecek bakışın liberal bağlamda hâkim renk olması gerçeği yatar. Sağ liberallere göre, ya adalet sorunu dünyanın adil olmadığını iddia edenlerin iddia ettikleri gibi bir tutum değişikliğine yol açacak düzeyde ağır değildir; ya da dönemsel olarak veya orada gerçekten liberal bir düzenin işletilmediğinden dolayı adalet sorun olmaktadır.[52] Kaldı ki tüm bu yanıtlara paralel olarak ve adaleti biçimselleştirerek, bu kavrama dayanarak barışın bozulmasının meşru kılınamayacağı da iddia edilebilir. Son dönem açısından Hayek anlatısı, adaletin sınırını liberal bağlamın bireylere sağladığının sınırına indirgeyerek, sağ liberalciliğe katkı sağlar. Kant bağlamı için tüm bu tartışmaları yorumlamadan önce bu bahis konusuna dair iki savın ön plana çıktığı söylenebilir: (1) Özgürlüğün devlete karşı korunması barış-adalet ikilisinin özdeş kullanımı ile ilgilidir. (2) Bir liberal için ya da liberal bir düzen için böylesi bir anlamlandırmadan sonra yapılabilecek iki şey vardır: ya adaletsizliği önler ve barışın bozulmasını engelleriz ya da adaletsizlikleri yok sayar, adaleti biçimselleştirir ve barışı önündeki özgürlükle birlikte sahte bir bağlamda koruruz. Bu tercihlerden ilki ikincisine göre, liberal espriye daha yakındır. İkincisinin yarattığı en büyük sorun ise sağ liberalizmin özgür düzeni özgürlükten daha fazla koruması noktasında baş gösterir. Bir kere belli bir değer, o değerin meşruluğunda kurulmuş düzenden daha az değerli olmaya başlarsa, o yerde o değer öz olma anlamını yitiriyor ve biçimselleşiyor demektir. Belki de bu yüzden liberal özgürlük düzeni en çok biçimsel olmakla suçlanmıştır liberalizmin tarihi boyunca. Son olarak; değer öz olmaktan çıkıp biçim haline geldi mi, değerin davranışları denetlediği bağlam anlamsızlaşır. Sağ liberalizmin faşizm gibi bir ideolojiye dönüşmesi sorunsalı açısından, özgürlüğün değer olma özelliğini yitirmesi gerçeği son derece açıklayıcıdır. Adaleti görmezden gelerek özgürlüğü koruyan anlayışın, adaleti görerek özgürlüğü yok etme anlayışına dönüşebilmesindeki rahatlık, değeri korumak için başvurulan ideolojik körlüğün bir gün gelip değerin kendisinin de görülmesini engelleyeceğini söyler bizlere.[53]

Kant ve sağ liberalizm

Kant tüm bu tartışmalar bağlamında, iki nedenden dolayı, sağ liberalizme daha yakındır. Her şeyden önce filozof, adaletsizlik olsa dahi bunun savaşçı yolla, devrimle mesela düzeltilmesini bir ihtimal olarak şiddetle reddeder. Dolayısıyla adaletsizliği düzelterek barışı ve barışı koruyarak özgürlüğü koruyan sol tez yerine, adaletsizliği yadsıyarak barışı koruyan sağ tezden yana tavır koyar. Sadece barışçıdır Kant. Ayrıca kendisinde bir ideolojik eğilim olarak, adaleti biçimselleştirme ve dolayısıyla yeni beklentilere yol açacak özcü adalet mefhumunu önemsizleştirme eğilimi vardır.[54] Adalet aleniyete eşittir felsefi çözümlemesinde.[55] Demek ki, saklılık-gizlilik bir perde olarak kalkarsa insan eylem ve işlemlerinden, adalet sorun olmaktan çıkar. "Başka insanların haklarıyla ilgili olan ve dayandığı genel kurallar apaçıklıkla uzlaşmayan bütün eylem ve davranışlar hak ve adalete aykırıdır."[56] Oysa biz biliyoruz ki, açıklık insanların birbirlerine haksızlık yapmasına engel değildir. Açıklık ancak, o da mükemmelce uygulandığında hukuka aykırılığı önler. Kişiler hukuka aykırı edimler içinde bulunuyor ama bunu gizli yapacak ya da yaptıklarını gizleyecek fırsatı bulamıyorlarsa, hukukun koruyucularının gözünden hiçbir hukuksuzluk kaçmıyorsa, tüm bu tamlıkların tamamında, herkes hukukun içinde davranır hale gelir. Ama bu kendiliğinden adaleti sağlar mı? Adalet hukuktan artı ve öte bir şeydir. Haklılık inancıdır adalet ve hiçbir usul ya da içerik biçimi onu tek başına garantilemeye yetmez. Kant'ın yaptığı üzere adalet objektif bir ön koşulun var olmasıyla var olabiliyor ama subjektif bir öze sahipse, adaletsizlik iddiaları için ideolojik bir denetim uygulanıyor demektir. Kendisine haksızlık yapıldığına inanan kişiye, bu yapılan açık bir şekilde yapılmışsa ve hukuki açıdan sorun yoksa, ortada adalete aykırı bir durum da yok demektir. Toplumun kurucu unsuru olan adalet inancı demokratik bir bağlamda ve herkesin üzerine söz söyleyebildiği bir şekilde kullanılmasın diye, tüm bu sonuca, belki demokrasiye belki adalete, belki de her ikisine birlikte karşı çıkan kişiler, adaleti, adaletsizlik iddialarının büyük bir kısmının gündemden düşmesine yol açacak biçimde nesnelleştirirler Kant'ın yaptığı üzere. Sonuç olarak Kant, adaleti biçimselleştirdiği ve sadece barışı koruduğu için, kavramlaştırmamıza konu olan ayrım açısından sağ liberaldir.[57]

Savaşın nedeni, savaşın anlamı

Binlerce yıllık yaşam tecrübesinin sonucunda, savaş ve barış ile ilgili, farklı zaman dilimleri açısından, bir rasyonellik kutuplaşması oluşmuştur. Savaş insanların kısa erimli çıkarlarının barış ise uzun dönemli erimlerinin sağlayıcısıdır. İnsanlar istediklerini elde etmek için veya istemediklerine zorlanmamak için çatışmaya girerler; ama çatışmanın tüm zamanlar ve tüm insanlar bağlamında sonuç getirmediği, kim kazanırsa kazansın herkesin bir biçimde kaybettiğinin de farkındadırlar. Tabii savaşanların her birinin böylesi bir soyutlamadan haberdar oldukları söylenemez; ama savaş kararını alanlar kısa vadeli çıkarı, diğerine tercih ettiklerini ve savaşın neyin yok olması pahasına gerçekleşeceğini bilirler. Belki de bu yüzden, savaş hemen her zaman iyilikçi bir amacın ardına gizlenir. Roma barış için savaşıyordu, İngilizler Hindistan'a uygarlığı getiriyordu, Amerika da Irak'a demokrasi ve insan haklarını. Peki Kant'a göre durum nedir? Savaşlar neden çıkar, savaş da barış gibi rasyonel midir, farklı zaman bağlamında?

Filozofun savaşa dair ilk önemli yargısı, onun belli bir çizgide değerlendirilmesine izin vermeyecek kadar, her çözümlemenin emrine girebilir niteliktedir. "Savaşın özel bir motive (nedene) gereksinimi yoktur; onun kökleri sanki insan doğasının (yapısının) içine uzanmış gibidir; öyle ki savaş, insanın yenip kazanma (zafer) tutkusuyla, her türlü çıkarcı güdüden bağımsız olarak sürüklendiği soylu bir iş gibidir."[58] Bu yargı üç ayrı şekilde değerlendirilebilir: (1) Daha önce de sıkça belirttiğimiz gibi filozof, idealizm doğrultusunda ve dolayısıyla maddeye dair her şeye karşı kapsamlı bir körlükle hareket etmektedir. Dolayısıyla filozof, savaşın nedenini kahramanlık düşüncesinin geleneğinde, insanın adice kullanıldığında hayvanlığa yorulabilen, aksi durumda ise varlığı soylulukla birlikte anılan yapısalında aramakta ve aradığı yerde onu bulmakta, ama çıkarlar ile savaşlar arasında mantıksal bağlar kurulmasını savaş fenomeninin doğasına aykırı görmektedir. Bu tutum genel sistematik ile uyumludur. Filozofun savaşa dair yargısı açısından bizim vurgulayabileceğimiz ilk nokta, açık bir ontoloji ideolojisi tercihinin arka plan unsur olarak ön plana çıkarılmasıyla ilgili olacaktır. Ama daha dikkatli bir okuyuş ile Kant'ın, savaş-çıkar ilişkisini es geçerek savaşı rasyonel dışı olmak bağlamında olumsuzladığı görülür. Neden-sonuç kurgusu, us içi düşünselliğin en bilinen dışa vurum şeklidir. Bir olayın ya da olgunun, neden-sonuç olarak ifade edilebilmesi, o olayın (iyi, kötü gibi değerlerden bağımsız olarak tabii) aklın sınırları içinde değerlendirilmesi

ve bir anlamda mantığa uygunluk yönünde aklanması için yeterlidir. Eğer savaş gerçekleşmeler dünyasına dair bir sonuç, ama nedensiz bir sonuçsa, bu doğası ile o, tümüyle akıl dışıdır.[59] Savaşın akılsızlık olarak olumsuzlanmasının, barış düşüncesine ne kadar yarar sağlayacağı sorusu tartışmalıdır. En kaba anlamda, aptallık = savaş eşitliği, savaş aleyhine izlenimlerin kuvvetlenmesine yardımcı olabilir. Ama diğer taraftan, nedenlerini bilmediğimiz bir şeyin sonuçlarını önleyemeyeceğimiz için, savaşın nedensiz olarak gösterilmesi, onun yok olması sürecinde, barış yanlılarının hareketlerini kısıtlayacak bir algısal blok yaratacaktır. Hastalıkların yok edilmesi onların keşfiyle başlar. Nedenini bilmediğimiz bir şeyi nasıl önleriz?

Bu bahis için en aydınlatıcı yanıtın idealizm saplantısı ve irrasyonellik savlamasından başka bir yerde olduğunu düşünmemiz için yeterince neden var. Her şeyden önce filozof, doğada, cansız varlıklar arasında, amansız bir savaş olduğunu düşünmektedir.[60] Doğada savaşın olduğunun ilanı ya da bilinen bir gerçeğin ayrıca hatırlatılması, bizim tartışmamız açısından son derece önemli bir karşılaşmayı ifade eder. O da şu ki, doğada savaş olduğunu söylemekle, savaşın doğa(l) olduğunu söylemek arasında oldukça müphem bir sınır vardır. Kolaylıkla birinden diğerine geçilebilir. Daha da ilginci, bir düzeni ya da kurumu savunmanın en bilinen yolu –muhafazakâr gelenek açısından– onu doğada ve doğal göstermektir. Tabii Kant örneği açısından, barışı açık bir şekilde savunan bir kişinin savaşı doğal görmesi son derece düşündürücüdür. "Eğer bir ulus iç anlaşmazlıklar yüzünden, kamu yasalarının yaptırımlarına uymamak zorunda kalmışsa, bu yasalara boyun eğmeye, uymaya dışarıdan gelen savaş yüzünden mecbur kalır; çünkü az önce de açıkladığımız gibi, doğa her ulusun karşısına kendisini baskı altında tutan bir komşu ulus koymuştur; bu yüzden her ulus, ötekilerinin baskısına karşı dayanabilecek bir erk, güç haline gelmek için bir devlet kurmak zorundadır."[61] Görüldüğü üzere Kant, savaşı sadece doğaya içkin bir yöntem olarak ele almıyor, aynı zamanda onu, sonuç getiren rasyonel bir baskı aracı olarak görüyor. Savaşın işlevsel anlamda olumlanması anlamına gelecek ve onu yöntemsel açıdan meşrulaştıracak, doğal-doğadan-akılcı anlatısı, barışın savunulması amacını zora sokmaktadır. Savaş akla uygunsa, barış nedir o zaman? Savaş doğadansa, doğalsa, doğamızsa, barış için uğraş vermek, barış için savaşmak yani, hiçbir zaman kazanamayacağın bir savaşa girmek anlamına gelmez mi?[62]

Sonuç

Barış mefhumu için, her çağ ile birlikte daha da ağırlaşan bir içerik kirlenmesi sorunu vardır. Hemen herkes, hatta bolca savaşanlar bile kendilerini barışçı, düzenlerini barışın yanında ve sosyal-siyasal örgütlenme ilkeleri ve yapılarını barışa uygun olarak değerlendirmektedir. Böylelikle barış, evrenselleşmiş ama her evrensellikte az çok görüldüğü gibi sezilebilir olmasına karşın, anlatılması-anlaşılması güç bir kavram olup çıkmıştır. Bu kirlenmenin doğal bir sonucu da savaşın barışın aleti haline gelebilmesi durumudur. Kimse savaşmak için savaşmamakta, herkes idealden veya materyalden gelen çıkar ve emellerini barışın gerçekleşmesi söyleminin adı altında ya da arkasında ifade etmeye çalışmaktadır. Gelinen nokta itibariyle hemen herkes bir biçimde barışçıdır. Ama bu sonuç savaşların önlenmesini sağlamak açısından işlevsel değildir. Demek ki, genel bir teorik çerçeve üzerinden, tüm düşünce tarihi için veya burada denendiği gibi, belli bir düşünür ve gelenek açısından barışa dair bir felsefi ayrıştırma yapılmalıdır. Bu ayrıştırma ne ölçüde başarıya ulaşır ve barış kavramı, onu çepeçevre saran kirden-pasaktan temizlenirse, barışın gerçekleşmesi düşüne ve bir bilim adamı olarak gerçeğin aydınlanması ödevine o ölçüde yaklaşılmış olur. Bu makale, "barışçılık" ile "salt barışçılık" gibi teorik anahtarlar aracılığıyla, amacına uygun bir kavramsal zemini, hem kendisi hem de bilimsel-felsefi düzlemi için yaratmaya çalışmıştır. Salt barışçılık diye anılan ve Kant'ın da içinde bulunduğu sınırları ve içeriği henüz yeterince belirli olmayan düşünürler ve düşünceler öbeği için, üç tane iz öncelikli olarak takip edilmelidir: Eğer bir teori ya da teoriysen, savaşın felsefesini yapmadan barışın felsefesini yapıyorsa(1), nedenler ile değil sonuçlarla ilgileniyorsa(2) ve barışı tüm amaçlarının ve erdemlerinin önüne koyuyorsa(3), orada yapılan, barış savunuluculuğu adı altında, salt barışçılıktır. Salt barışçının öncelikli gayesi, barış adına savaşı önleyerek, adalet için savaşanları da önlemektir. Eğer kimse kimseyle savaşmıyorsa, dünya olduğu gibi benimseniyor, tüm eşitsizlikleri ile birlikte ve son kertede onaylanıyor demektir. Salt barışçı, barışı en yüce erdem haline getirerek amacına ulaşmaya çalışır; ama aynı zamanda o, bir kişi ya da bir kişilik olarak, adalet ve eşitliği biçimselleştirir. Bu iki kavram belli biçimlere büründüğü müddetçe ve düzen o biçimleri asgari oranda karşıladığı sürece, savaş ile adalet arasındaki bağ kopacak demektir. Adalet ne kadar biçimselse ve bu kabil bir bağlam ne kadar çok benimsenmişse,

adaletsizlik iddiasıyla isyan o ölçüde meşruluğunu kaybeder. Salt barışçılar objektif adaletten yana tavır almışlardır. Dünyayı adil kılma savındaki siyasetler için moral düzlem açısından yararlı olan, adaletin haklılık mefhumu bağlamında subjektif bir çekirdeğinin olmasıdır.

Son olarak şu satırlar kaydedilebilir: Barış ya da savaş kendiliğinden iyi ya da kötü değildir. Onlar bir iyiliğin ya da kötülüğün aracı olabilirler ancak. Sadece barışı savunmak, amaçlananın tersine dünyanın kötülüğüne verilmiş bir kredidir. Barış olduğunda adalet olmayacaksa, hangi gerçek vicdan barışı savunur?

Kaynakça:

AKAL, Cemal Bali, *Sivil Toplumun Tanrısı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1990.

AKARSU, Bedia, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1982.

BARRY, Norman P, *Yeni Sağ*, Çev: Cevdet Aykan, Tisimat Yayınları, Ankara, 1989.

BIÇAK, Vahit ve ŞAFAK, Ali, *Ceza Muhakemesi Hukuku ve Polis*, Liberte Yayınları, Ankara, 1999.

CRANSTON, Maurice, "John Locke ve Rızaya Dayalı Hükümet", *Siyasi Düşünce Tarihi*, (Der.), David Thomson, Şule Yayınları, İstanbul, 1997.

DENIS, Henri, *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, Çev: Atilla Tokatlı, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1973.

DRUCKER, Peter, F, *Yeni Gerçekler*, Çev: Birtane Karamakçı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000.

DURANT, Will, *Medeniyetin Temelleri*, Çev: Nejat Muallimoğlu, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.

DUVERGER, Maurice, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 2002.

FOULQUİE, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev: Yakup Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

GALBRAITH, John Kenneth, *İktisat Tarihi*, Çev: Müfit Günay, Dost Yayınları, Ankara, 2004.

GOLDMANN, Lucian, *Aydınlanmanın Felsefesi*, Çev: Emre Arslan, Doruk Yayınları, Ankara, 1999.

GÜRİZ, Adnan, "Adalet Kavramının Belirsizliği", *Adalet Kavramı*, (Der.), Adnan Güriz, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

HABERMAS, Jurgen, "200 Yıl Sonra Kant'ın Ebedi Barış Düşüncesine Bakış", *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak*, Çev: İlknur Aka, YPK Yayınları, İstanbul, 2002.

HAYEK, F.A, "Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri", *Sosyal ve Siyasi Teori*, (Der.) Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, Ankara, 1999.

HAYEK, F.A, *The Consititution of Liberty*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.

HEGEL, G.W.F, *Tarihte Akıl*, Çev: Önay Sözer, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995.

HUME, David, *Theory of Politics*, (ed.) F.Watkins, Nelson Philisophical Texts, 1951.

KANT, Immanuel, "Sürekli Barış Üstüne Bir Deneme", *Seçilmiş Yazılar*, Çev: Nejat Bozkurt, Remzi Yayınları, İstanbul, 1984.

KAZGAN, Gülten, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1993.

KEAT, Russell ve URRY, John, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çev: Nilgün Çelebi, İmge Yayınları, Ankara, 1994.

KUÇURADİ, İoanna, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

KETTLER, David, "*Yabancılaşma ve Olumsuzlama*", Çağdaş Siyaset Felsefecileri, (Der.), A.De Crespıqny ve K.R Mınoque, Remzi Yayınları, İstanbul, 1981.

LIPSET, S.M, *Siyasal İnsan*, Çev: Mete Tuncay, V Yayınları, Ankara, 1986.

LOEWENSTEIN,K,*PoliticalPowerandGovermentalPress*,TheUniversityofChicago,ChicagoandLondon, 1957.

MACPHERSON, C.B, "Demokrasinin Gerçek Dünyası", Çev: Levent Köker, *Birey ve Toplum*, Ankara, 1984.

MILL, J.S, *Hürriyet*, Çev: Mehmet Osman Üstel, MEB Yayınları, İstanbul, 1988.

MISES, Ludwing Von, "Anti-Kapitalist Zihniyet", *Sosyal ve Siyasi Teori*, (Der.), Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, Ankara, 1999.

OLDFIELD,A,*CitizenshipandCommunity,CivicRepuplicanismandtheModernWorld*,Routledge,London and New York, 1990.

POPPER, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Yayınları, İstanbul, 2000.

RAND, Ayn, "Savaşın Kökleri", *Sosyal ve Siyasi Teori*, (Der.) Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, Ankara, 1999.

ROUSSEAU, J.J, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1990.

ROUSSEAU, J.J, *İlimler ve Sanatlar Üzerine Nutuk*, Çev: Sabahattin Eyuboğlu, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

RODINSON, Maxime, *İslamiyet ve Kapitalizm*, Gün Yayınları, İstanbul, 1969.

RUSSELL, Bertrand, *Din İle Bilim*, Çev: Akşit Göktürk, Say Yayınları, İstanbul, 1990.

SABINE, George, *Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev: Ozan Ozankaya, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

SAKMAN, Sabahattin, "K.Marx ve F.Bastiat", *Sosyal ve Siyasal Teori*, (Der.) Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, 1999.

SMITH, P, *Rönesans ve Reform Çağı*, Çev: Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

SOROKİN, P.A, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev: M.Münir Raşit Öymen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

TOURAINE, Alain, *Demokrasi Nedir?*, Çev: Olcay Kunal, YPK Yayınları, İstanbul, 2002.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Ahlak*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.

ÜSTEL, Füsun, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Yayınları, Ankara, 1999.

VEBLEN, *Thorstein, Essays's Our Changing Order*, New York, Augustus M. Kelly, 1964. AKTARAN Emre Bağce, "Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?" *Doğu Batı*, Sayı 24, Güz 2003.

YENİŞEHİROĞLU, Şahin, *Hegel Felsefesinde Birey Toplum Devlet İlişkileri*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Fareed Zakaria, "İlliberal Demokrasilerin Yükselişi", *Sosyal ve Siyasal Teori*, (Der.) Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, 1999.

Notlar:

1 Filozofun bilgi teorisi ve teorinin özlü ayrımı analitik-sentetik sınıflandırması, varlık felsefesindeki fenomen-numen ayrımının iz düşümsel devamıdır. Varlığı madde ve düşünce diye sınıflandıran, kökeni Platon'un idea-nesne ayrımına kadar geri götürülebilecek bir anlama anlayışının modern zamanlar başı en çarpıcı örneğidir. Kant'ın yönteme katkısı ve düşüncelerinin geçmişte, devrinde ve gelecekte bıraktığı izler konusunda bkz. Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1982.

2 Kant'ın bilgi teorisine katkısı iki önermede özetlenebilir: 1) Varlıkların görüntüsünden bilgiyi kotarırız. Ama bilgi varlığın özünü vermez. 2) Bilgi sadece algı değildir. Akıl görüntüleri işler, düzene sokar, kavramlaştırır. Bkz. Akarsu, "Ahlak..." s. 180-182.

3 Kant'ın liberal gelenekle ilintisi bu geleneğin kendi iç gerilimi de dikkate alındığında son derece hararetli tartışmalar yaratacak niteliktedir. Liberal ideoloji bir tarafta, Immanual Kant, Thomas Jefferson, Jeremy Bentham, James Mill, John Stuart Mill, Thomas H. Green ve John Rawls, diğer tarafta David Hume, Adam Smith, Herbert Spencer, Friedrich A.Von Hayek gibi isimlerin karşıt eksenler yaratırcasına dizilebildiği bir ideolojik magmayı ifade eder.

4 Liberal hareket adaleti siyasi eşitlik, hak ve ödevlerdeki eşitlik olarak tanımlar. Bkz. Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 95. Eşitlik ve özgürlük üzerine bir anlaşma olarak yorumlar. Bkz. Norman P. Barry, *Yeni Sağ*, Çev: Cevdet Aykan, Tisimat Yayınları, Ankara, 1989. (Adam Smith, David Hume ve F.V.Hayek çizgisinde ise aksi eğilim daha kuvvetlidir. Mesela Hayek'e göre toplum adalet üzerine anlaşmış bir bağlamı ifade etmez. Bu nedenle genel adalet diye bir şey yoktur. Hayek için bkz. F. A. Von Hayek, "Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri" *Siyasal ve Sosyal Teori*, (Der.), Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, Ankara, 1999, s. 171-187) Son olarak öğretideki hakim çizgi aydınlanmacı bir bakışla ekonomiyi etik olarak değerlendirilemeyecek ve kutsallığın dışında bir alan olarak görür. Bkz. Lucian Goldmann, *Aydınlanma Felsefesi*, Çev: Emre Arslan, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 91.

5 Burada tartışması yapılan Kant denemesindeki savların, başta barış huzur eşitliği olmak üzere kapsamlı bir tekrarı modern liberal Ayn Rand'da bulunur. Bkz. Ayn Rand "Savaşın Kökleri", *Siyasal ve Sosyal Teori* içinde s. 337-443.

6 Kant'ın ebedi barıştan anladığı Habermas'ın ifadesiyle, "1648 Vestfalya Barışı'ndan beri güçler sisteminde, anlaşmazlıkların çözümü için meşru bir araç olarak devletlerarası hukukça kurumsallaştırılan sınırları belli bir savaşın panoramasının sınırlandırılması"dan ibarettir. Bkz. Jurgen Habermas, "200 Yıl Sonra Knat'ın Ebedi Barış Düşüncesine Bakış", *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak*, Çev: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 71.

7 Dinsel ahlakın düzenin sahiplerinin emrinde bir ideolojik öğe olduğu görüşünün belli bir din (İslamiyet) ve belli bir mefhum (ekonomi) bağlamında çözümlemesi için bkz. Maxıme Rodinson, *İslamiyet ve Kapitalizm*, Gün Yayınları, İstanbul, 1969.

8 Marksist sol bakışı bir değerlendirme çizgisi olarak devreye soktuğumuzda idealizm ve Kant idealizmin doğru olmayan ama anlamlı bir düşünsel konumu işgal ettiği görülür. Materyalist açıdan idealizm yarattığı illüzyonla gerçeği saklar ve ona ulaşmaya çalışanları uyutur. Bu konu bağlamında Lenin edebiyatı ilgi çekicidir. Ortodoks solcularının idealizmi yorumları biçimlerinin özü ve eleştirisi içi bkz. George Sabine, *Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev: Özer Ozankaya, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 225-230. Makaledeki genel hava idealizmi koyu materyalistlerin anladığı şekilde betimler.

9 Calvin'in "insan acı hissettiğinde doğruyu söyler" şeklindeki acımasız sözleri, sanığı baştan suçlu kabul edip, işkenceyle suçunu itirafa zorlayan ders verici paradigmayı özetler niteliktedir. Bkz. P. Smith, Rönesans ve Reform Çağı, Çev: Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür

Yayınları, İstanbul, 2001, s. 40.

10 Ali Şafak ve Vahit Bıçak, *Ceza Muhakemesi Hukuku ve Polis*, Liberte Yayınları, Ankara, 1999. s. 10-12.

11 1724-1804.

12 Filozof devlet hukuku ve devletlerarası hukuktan ibaret olan hukuk kuramsalına "dünya vatandaşlığı" hukukunu da ekleyerek üçüncü boyutunu kazandırır. Bkz. Habermas, "200 Yıl..." s. 69.

13 Immanuel Kant, "Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme", *Seçilmiş Yazılar*, Çev: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 227.

14 Kant, a.g.e., s. 230.

15 Öç alıcı adalet ile onarıcı adalet arasındaki tarihsel evrim paralelinde savaşın ahlakı tartışmasını taşır. Veblen'in yorumuna göre iki tür ahlak vardır: Birincisi barışçı, yaratıcı ve uzlaşmacı, ikincisi ise yıkıcı, çapulcu ve rekabetçi. Öç almaya dair adalet ancak yıkıcı ahlakın hüküm sürdüğü bir düzende savaşları ve barışları yönetir. Buna karşı onarıcı adalette barış ahlakı paradigma olarak benimsenmeden uygulanamaz. Veblen'in savaş ve barış ahlakları için Thorstein Veblen, *Essays's Our Changing Order*, New York, Augustus M.Kelly, 1964, s. 78. Aktaran Emre Bağce, "Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?", *Doğu Batı*, Sayı 24 Güz 2003, *Savaş ve Barış*, s. 106.

16 Filozofun salık verdiği düstur dayandığı varsayım açısından, "İnsan insanın kurdudur" şeklinde bir Hobbes kötümserliğini ve "İntikam gecikir ama asla yaşlanmaz" şeklinde bir Machiavelli kurnazlığını ahlaken yadsır.

17 Kant, *a.g.e.*, s. 227.

18 Savaş zamanı talan serbest hale gelir çünkü. Savaş-talan ilişkisi için bkz. Smith, "Rönasans..." s. 47-48.

19 Aslında Kant'ın karşı çıktığı aristokrasi/feodalite gibi bir yönetim biçimi, ama onu da aşar şekilde ilkel toplumlardan bu yana sürdürülen kabileci anlayıştır. Feodal anlatı süvari zümresinin dayanışma ve çatışma biçimi olan şövalyelik ideolojisini kaplayan yapısaldır. Cemal Bali Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, s. 51. Feodal anlayışı savaşın sebebi görerek liberal anlayışı barışa eş görmek yanıltıcıdır. Çünkü liberal modern çağlar feodal karanlık çağlardan daha huzurlu dönemleri anlatmaz savaş tarihi açısından.

20 Kant, *a.g.e.*, s. 227.

21 Kant'a göre ahlakın temeli iradenin özerkliğidir. Hiç kimse özgür iradesinin onay vermediği amaçların aracı olmamalıdır. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 71. Bu yargı filozofun genel ahlak anlatısının zorunlu sonucudur. Bireyin istem ve eylemlerinin arkasındaki ilkenin ahlakiliği, ilgili ilkenin genel bir yasama ilkesine dönüşebilmesi gerçeğine sıkı sıkıya bağlıdır. İoanna Kuçuradi, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 63.

22 Liberal bireyci ussallıktaki sorunlar tüm ideolojiyi bir urun vücudu kaplaması gibi etki altında bırakır. Öncelikle bireycilik iki anlama gelir: Toplumculuğun karşıtı olan durum ve kendini feda etmenin karşıtı olan durum. Bkz. Popper, "Açık..." s. 104. Kendini feda etmenin karşıtı bireycilik bencilliktir. Tabii kendini feda etme ile kendinden başka herkes ve her şeyi feda edilebilir görme arasında geniş bir boşluk vardır. Dolayısıyla bireycilikte keskin bir sonlanma hali hariç bencillik=bireycilik yargısı gerçeği yansıtmaz. Kaldı ki toplulukçuluk da bencildir. Sınıf bencilliği, din ya da ulus bencilliği siyasal fenomenin en bildik tercihlerini anlatır. Bireyselliğin yaşam modeli olarak ülküselleştirilmesi Marcuse'un deyimiyle insanlar arası duygusal birliğin parçalanması sonucunu doğurur. David Kettler, "Yabancılaşma Olumsuzlama" *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, (Der.), A. De. Crespiqny ve K.R. Minoque, Remzi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 19. Bireycilik evreni atomize eder en nihayetinde. Ayrı-

ca bireysel ahlak açıkça immoralisttir. Çünkü "ahlaki bağımsızlık ancak ferdin kendini bir bütünle tamamlamak şeklindeki bağımsızlığıdır". Ülken, "Ahlak.." s. 178. Bireyci ussallık ortak felaketini ayrı ayrı da yaratabilir. Bireyciliğin sonu kendini kaybetme, ussallığın sonu us dışılıktır. Kettler, "Yabancılaşma.." s. 20. Bireyciliğin felaketi siyasal izdüşümü açısından totalitarizme yol açması ile tamamlanır. Kendini yönetmeye ehil varlıkların ussal kendiliğindenliği (Füsun Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Yayınları, Ankara, 1999, s. 77) kaba bir illüzyondur. Hobbes'un Devi bireyci ussal postulanın liberalizm ile totalitarizmi nasıl birleştirdiğine tarihi ve öğretici bir örnektir. Hegel, jakobenizmi bireyci ussallığın devrindeki güncel diktatörlük örneği olarak tanıtır. Sabine, "Yakın...s. 42. Liberalizm ve faşizm arasında da benzeri bir geçişgenlikten bahsedilebilir.

23 Özne, "bağımlı toplumlarda gelenek tarafından ezilme tehlikesiyle; modernleşmiş toplumlardaysa pazardaki özgürlüğe indirgenmiş bir özgürlük içinde yitip gitme tehlikesiyle karşı karşıyadır." Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?*, Çev: Olcay Kunal, YPK Yayınları, İstanbul, 2002, s. 60-61. Kant özne olmaya verdiği değeri sadece yüzeysel tanıtlamasında ön plana çıkarır. Yukarıda betimlediği üzere "özne"nin sorunları ile ilgilenmez. Onun için özne sorunsuzdur. Zaten öyle olmasaydı özneyi bir dindirici-giderici olarak sorunlara yöneltmezdi.

24 J.J Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 21.

25 Bu makale bilinen benlik düşüncesinden kısmen sapar. En açık anlatımla öteki ile kendi arasındaki karşıtlığı ve kendinin öteki üzerinden tanımlanabilirliliğini benimser. Dolayısıyla klasik anlayışı tekrarlar. Kendi-öteki ayrımı için Bkz. Paul Foulguie, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev: Yakup Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998. Bu ayrımın siyasada yarattığı gerilim için bkz. F. Keyman, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000. Ama benliğin 'öteki'ni yutarak evrenselleştiğini, dolayısıyla mekanik benlik karşıtlığının aslında dinamik bir bağlamı anlatmakta yetersiz olduğunu vurgular.

26 Kolaylıkla anlaşılacağı üzere bu tespit Hegelcidir. Bireyin kendini tümele tamamlayan bilincini onun asıl bilinci olarak görür filozof. Öznenin özgürlüğünün evrensele akmasıyla gerçekleşeceği savının ayrıntılı çözümlemesi için bkz. G.W.F Hegel, *Tarihte Akıl*, Çev: Önay Sözer, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995. Ayrıca Hegel edebiyatının siyaset felsefesi açısından çözümlemesi için bkz. Şahin Yenişehiroğlu, *Hegel Felsefesinde Birey Toplum Devlet İlişkileri*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

27 Ancak liberalizmin ideolojik çizgisi ben-kendi şeklinde genişleyen bir insanlık anlayışını yakalamaktan uzaktır. Liberaller basitçe alturizmin ahlak alanından politika alanına geçince kolektivizme dönüştüğünü ve savaşların alturist-kolektivist bir eylemselliği ifade ettiğini savlarlar. Bu yorum için bkz. Sabahattin Sakman, "K.Marx ve F. Bastiat", *Siyasal ve Sosyal Teori*, (Der.), Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, Ankara, 1999, s. 286. Liberal öğreti sadece tarihteki kurumsallıkları görmezden gelmesi tercihi sorunu ile karşı karşıya değildir. Bunun yanı sıra kendisinin de yaratılmasına katkıda bulunduğu modern benlik anlayışının (benmerkezci meşruiyet anlayışının) yarattığı veraset düzenini kavrayamaz. J.S. Mill gibi bir filozof bile, "Uygar olmayanları idarede istibdat meşru bir hükümet tarzıdır, yeter ki gaye onların ıslahı buluna." diyebilmiştir. Bkz. J.S. Mill, *Hürriyet*, Çev: Mehmet Osman Üstel, MEB Yayınları, İstanbul, 1988, s. 19.

28 Kant, *a.g.e.*, s. 233-234.

29 Kant, *a.g.e.*, s. 236-237.

30 Kant etik politik duruşu ile "bireyleri birbirinden ve topluluktan farklılaştıran değil ama diğer bireylerle paylaştıkları ve onları toplulukla bütünleştiren özellik ve bağlar üzerinde duran" cumhuriyetçi geleneğe yakın bir pozisyondadır. Yorum için bkz. A. Oldfield, *Citizenship and Community*, Civic Republicanism and the Modern Word, Routledge, Londra ve New York, 1990, s. 143. Ancak cumhuriyetçi erdemleri eski Yunan tarzı bir bütünsellikle

değil, daha çok Roma dönemi ve liberal aydınlanmaya özgü bir ihtiyatla benimser. Karma anayasa bu benimsemenin içeriğine ilişkin ipuçlarını bir etiket içinde toplar. Karma anayasa çizgisinin anayasacılık külliyatı ile birlikte yorumlanması için bkz. K. Loewenstein, *Political Power and Govermental Process*, The University of Chicago, Chicago ve Londra, 1957.

31 Aslında Fransa tarihi kategorize edilemeyecek kadar inişli çıkışlıdır. Ama son kertede Fransız siyasetinin, İngiliz alternatifine göre daha az aristokrasi yanlısı ve demokrasi taraftarı olduğu söylenebilir. Tabii bu yargı bir ön yargının sınırları içinde meşru zeminine kavuşur. Evrim halkın (fakirlerin) çıkarlarına karşı egemenlerin çıkarlarına yönelik ve bu çıkarları güçlendirici şekilde işler.

32 Kant, *a.g.e.*, s. 234-235.

33 Ama Kant'ı yargılarken kendi nesnellik saplantımızdan hareket etmemiz ne kadar doğru olur bilemiyorum. Çünkü filozof nesnellik-öznellik tartışmasını kendi felsefesi içinde özgün bir şekilde çözmüştür. Kant insan için onun akıllı bir varlık olmasından kaynaklanan bir özgür nedenselliğin olduğundan bahseder. İnsan ampirik bir varlık olarak nedenler yasasına bağlıdır. Ama aynı zamanda intelligibil bir varlık olarak kendi nedenlerini başlatır.

34 Kant "savaş sosyolojisi" olarak nitelenebilecek maddi bağlamı es geçer. Dolayısıyla Kantian edebiyat geçim sorunu-savaş ilişkisini çözümlemekten uzaktır. Savaş sosyolojisi üzerine edebiyatın ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. P.A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev: M. Münir Raşit Öymen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 268-290.

35 Tabii herkes değil. Savaş (kötülük), barış (iyilik) kutuplaşmasını, parantez içi değerlerin yerini değiştirerek de savunmak mümkündür. En açık anlatımla Hegel, Nietzsche gibi filozoflar ve Spencer gibi sosyologlar için asıl kötü olan, barış ya da yersiz ve sürekli barıştır.

36 Yukarıdaki paragraf siyaset felsefesindeki dramı gözler önüne serer. Sanıldığının aksine temel sorun insanların olumlu ve olumsuz değer atfettiği değer ya da ilkeler arasındaki gerilimden kaynaklanmaz. Asıl mesele olumlu değerlerin uzlaşmaz çelişkisidir. Adalet ile merhamet, özgürlük ile eşitlik, özgürlük ile barış vb.

37 Kant, *a.g.e.*, s. 228.

38 Rousseau hariç. Filozof uygarlığı itham ettiği paragraflarda polemiksel kaygıların etkisiyle kötülüklerin sebep olduğu iyiliklerin ya da iyilikçi araçların kaynaklarının doğal laneti ile kötü olduğunu belirtir. Hırsızlıklar olmasaydı, hukuk olmazdı. O halde hukuk da hırsızlık gibi kötü. J.J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Üzerine Nutuk*, Çev: Sabahattin Eyüboğlu, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. 28.

39 Peter. F. Drucker, *Yeni Gerçekler*, Çev: Birtane Karamakçı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000, s. 56.

40 Düşünce tarihinin henüz yeterince keşfedilmemiş noktalarından biri aydınlanma sonu ile modern zamanlar başlangıcı arasındaki geçişlerdir. Bu dönem içinde Kant bilgi kuramı ile pozitivist bilim kuramı arasındaki ilişkiler ise, ayrıca ilgi çekicidir. Çünkü olguculuk, hem Kant'ın analitik-sentetik önerme ayrımını olduğu gibi kabul ederek, hem de düzenlikleri özlerin önüne ve ilerisine koyarak filozofun bilgi kuramının bilime tercümesi görevini üstlenmiştir. Olgucu felsefe konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Russeal Keat-John Urry, Bilim Olarak Sosyal Teori, Çev: Nilgün Çelebi, İmge Yayınları, Ankara, 1994.

41 Kant, *a.g.e.*, s. 229.

42 Kant, *a.g.e.*, s. 241.

43 Savaşların kaynağının kıtlık ve kıtlık üzerine bina edilmiş rekabet alışkanlığı olduğuna dair başarılı bir antropolijik tarihsel izah için bkz. Will Durant, *Medeniyetin Temelleri*, Çev: Nejat Muallimoğlu, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 52. Kant'ın kıtlık-savaş çözümlemesinden kaçınması genel liberal tavırla uyumludur. Liberal tavır "kıtlık" düşüncesini ideolojik illüzyona dair gerçekleştirme aracı olarak kullanır. (Bu yorum için bkz. Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1993.) Amacı düzenin

yarattığı adaletsizlik için "özür" dilemek ve yetersizliğin düzenin kuruluş ve yürütülüş biçiminden kaynaklanmadığını göstermektir. Eğer kıtlık olmasa fakirlik de olmazdı, fakirlerin fakir olmasından zenginler sorumlu değil.

44 Kant, *a.g.e.*, s. 230.

45 Kant, *a.g.e.*, s. 254.

46 Locke'un devrime yönelik yargısı kısaca ikili bir ayrıma tabi tutulabilir. Filozof daha önce sahip olunmayan bir şeyi gerçekleştirme aracı olarak devrimi yadsır. Locke için devrim eylemseli kaybettiklerini geri almak, kazanımlarını korumak bağlamında bir geçmişi geri döndürme atikliğidir. Maurice Cranston, "John Locke ve Rızaya Dayalı Hükümet", *Siyasi Düşünce Tarihi*, (Der.) David Thomson, Şule Yayınları, İstanbul, 1997, s. 91.

47 Bu kurgu "eşitlik", "bencillik" ve "çatışma" öğelerini totaliterizm ve liberalizmin kaynaşmış kulvarında bir araya getirir. Hobbes doğa durumu için bkz. Akarsu, "Ahlak..." s. 122-123.

48 Tabii burada geniş bir parantez açmak yerinde olur. Liberal gelenek özellikle sözleşme teorisi kulvarı açısından devlet, barış, toplum kavramlarını yan yana kullanabilir. Böyle yaparak eski Yunan politika geleneğinden de kopmamış olur. Ama hiçbir biçimde barışın sağlayıcı payesini bir kurum olarak devlete vermez. Barışı sağlayan devletten çok, devleti kuran toplumsal ve adalet yönlü iradedir.

49 Liberalizmin Batı siyasal düşünce geleneği içindeki merkez konumu için bkz. Sabine, "Yakın.." s. 136. Liberal gelenek cenin halinde siyasi düşüncenin diğer önemli renklerinin birer kopyasını bünyesinde barındırır. Bireyci ontoloji anlayışı ve buna bağlı olarak başta devlet, kurumlara karşı derin bir güvensizlik (anarşizm), insan onurunun eşitliği, evrensel insana hitap, adaletin dünyayı yönetmesi gerektiği inancı (sosyalizm), kapitalizme özgü daha güçlü olma isteği, yalnızca kendini düşünmenin rasyonelliği (faşizm), kavramsal düzeyde liberalizme akrabadır.

50 Liberalizmin tarihsel sosyal ilerlemeye katkısı üç önemli hamlede gerçekleşmiştir. Burjuvanın sosyal ve siyasal düzeni statüye dayalı eşitsizlikçi toplumun, bireysel güç, beceri ve yeteneklerin eşitçe serbest bırakılabildiği bir başka toplumla yer değişmesini anlatır. C.B Macpherson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev: Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 75 ve Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 2002, s. 308-310. Ayrıca işçi sınıfının da zorlamasıyla "liberal devlet", "liberal demokratik devlet" ile yer değiştirdi. Liberal demokratik devlet halkın taleplerini dikkate alan, dolayısıyla meşruluk zemini olarak laik, ama aynı zamanda halkın iktidara gelse bile iktidara gelmemesini sağlayacak derecede karışık bir mekanizma nedeniyle seçkinciydi. Son olarak liberal adalet çizgisi sağ ve sol otoriter adalet alternatifleri karşısında "sosyal devleti" kutsadı. Böylelikle Lipset'in betimlediği ve Batı dünyasının modern zamanlarına yönelik üç meşruluk krizi liberal mefhum yardımıyla ya da liberal paradigmanın sınırları içinde çözüldü. Lipset'e göre batı dünyası üç önemli meşruluk krizi yaşamıştır. Bunlar sırasıyla dinin ulus içindeki yeri, işçi sınıfının yurttaşlık düzenindeki yeri ve ulusal gelirin paylaşımı konusuyla ilgilidir. S. M Lipset, *Siyasal İnsan*, Çev: Mete Tuncay, V Yayınları, Ankara, 1986, s. 65.

51 Amerika'da sol ve liberal kelimeleri siyasal anlam açısından özdeştir. Bu yorum için bkz. Fareed Zakaria, "İlliberal Demokrasilerin Yükselişi", *Sosyal ve Siyasal Teori*, (Der.), Atilla Yayla, Siyasal Yayınları, Ankara, 1999, s. 56 ve Barry, "Yeni.." s. 161.

52 Bu iki görüşün orijinal prototiplerini Hayek'in fikir babası ve 20.yy sosyal düzeninin bağnaz ve inatçı liberali Von Mises'in yazılarında bulabiliriz. Mises için piyasa şartlarında başarısızlık ya devlet müdahalesinden ya da kişilerin yetenek ve akıllarındaki eksiklikten kaynaklanır. Tembeller, aptallar ve korkaklar fakir; cesurlar, akıllılar ve çalışkanlar zengin olur. Ludwing Von Mises, "Anti-Kapitalist Zihniyet", *Sosyal ve Siyasal Teori* içinde, s. 496-498. Hayek-Mises klasik Ortodoks çizgisi için bkz. John Kenneth Galbraith, *İktisat Tarihi*, Çev:

Müfit Günay, Dost Yayınları, Ankara, 2004, s. 178-179.

53 Kapitalist ekonomi ve bu ekonomi üzerine inşa edilmiş sosyal yaşam ahlaken tarafsızdır. Ama bu tarafsızlık sistemin meşruluğuna yöneltilmiş bir tehdit karşısında yerini canavarlaşma biçiminde bir siyasal başkalaşmaya bırakır. Kısacası kapitalist çizgi Dr. Jekyll-Mr. Hyde miti örneğinde modern insandaki temel bölünmeyi de yansıtan bir dualizme sahiptir. Kapitalizm Dr. Jekyll (Liberal) olabilir; Mr. Hyde (Faşist) de olabilir. Benzeri bir yorum için bkz. Goldmann, "Aydınlanma.." s. 122-124.

54 Kant için adalet eylemin içeriğine değil, eylemin şekline yöneliktir. Bkz. Henri Denis, *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, Çev: Atilla Tokatlı, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1973, s. 267. Benzeri bir son yargı David Hume için de geçerlidir. Hume'da adalet eşittir genel hukuk mefhumu için bkz. David Hume, *Theory of Politıcs*, (ed.) Frederick Watkins, Nelson Philosophical Texts, 1951, s. 33-52. Bu kabil bir kavramlaştırma, Hayek vb. liberal-muhafazakâr yazarlara meşruluk zemini kazandırır. Eğer adalet salt şekil-biçim ise, adil gelir dağılımı ya da adil fiyat gibi talep ya da beklentiler anlamsız olacaktır. Bu konu için bkz. F.A. Hayek, *The Consitituotion of Liberty*, The University of Chicago Press, 1980, s. 170.

55 Kant, *a.g.e.*, s. 261.

56 Kant, *a.g.e.*, s. 261.

57 Adaletin biçimsel ele alınışı hiç şüphesiz ki liberal öğretiye yönelik bir ayıraç olarak kullanılabilir. Özellikle iktisadi liberalizmde, klasik ve neoklasik iktisatta "kural" neredeyse tanrısaldır. Kurallar insanlardan ve insan mutluluğundan daha önemlidir. Hatta adalet hukuktan çok özel hukuka eşittir. Liberal düzen özel hukuk düzenidir çünkü. Son yorum için bkz. Hayek, "Liberal..s. 178. Bunun dışında adaletin antik yorumlarında da liberal öğretiye yakın öğeler vardır. Örneğin adalet simgesi Yunan ilahesi Themis, gözü kapalı (tarafsız), kılıçlı (cezalandırıcı), terazili (objektif) bir varlıktır. Adaleti insan kişiliğinde simgeleştiren bir varlığın bu kabil özelliklere sahip olması düşündürücüdür. Themis tanımlaması için bkz. Adnan Güriz, "Adalet Kavramının Belirsizliği", Adalet Kavramı, (Der.) Adnan Güriz, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 8.

58 Kant, *a.g.e.*, s. 245.

59 Tabii hiçbir görüş salt kendi olarak usa uygun ya da usa aykırı değildir. Diğer düşüncelerle birlikte, onlara göre usa uygun ya da aykırı olur. Bu yorum için bkz. Bertrand Russell, Din ile Bilim, Çev: Akşit Göktürk, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s. 170. Savaşı irrasyonel gören ve gösteren Kant, bu değerlendirmeyi neye göre yapmaktadır? Barış savaştan iyi olduğu için aynı zamanda rasyonel olabilir mi?

60 Kant, *a.g.e.*, s. 245-246.

61 Kant, *a.g.e.*, s. 246.

62 "Doğal" bir kavramlaştırma aracı olarak tercih edildiğinde özgün olan, değiştirilmemiş-eklenmemiş olan, suni olmayan ve kutsal olan anlamına gelir. Ayrıca bir şeyin doğası onun kaynağı ve nedenleridir. Bkz. Popper, "Açık..s. 82-83. Her iki açıdan da doğallık ile savaş arasındaki yersiz kavramsal koşutluk barış lehine tercihi zayıflatır. Ayrıca savaşın nedeni olarak doğayı göstermek düşünsel tembellik sınırında bir kavramlaştırma tarzıdır. Doğa her şeyin kaynağıdır çünkü. Hiç düşünmeden her olgu için doğayı neden gösterip işin içinden çıkabiliriz.

Şehirler olmadan var olabilir miydik?

"Temelde, şehrin insanın eylem merkezi olarak ortaya çıkışı, nüfusu devamlı artmakta olan insanları, yiyecek ve barınak ihtiyaçlarını doğrudan topraktan giderme sıkıntısından kurtardı. (...) Şehirler bir yandan yiyecek ve güvenlik, bir yandan da seçkin bireyler için kültürel bir çevre sağladı: Mesela Michelangelo Buonarroti'nin resim ve heykel yapabileceği, Isaac Newton ve Stephen Hawking'in evrenin gizleri üzerine düşünebileceği ve Adolf Hitler'in dünyayı fethetme planları kurabileceği bir çevreydi bu..."

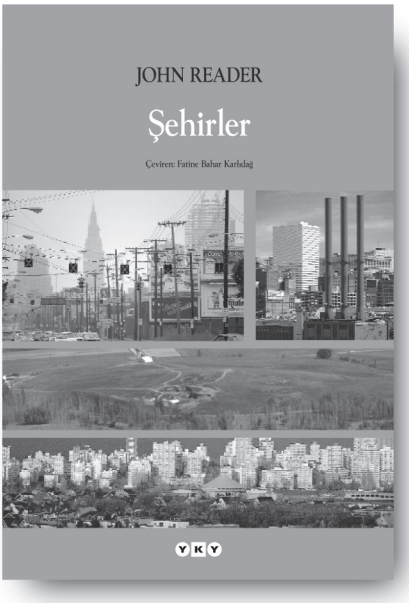

Şehirler
John Reader

"İnsanlar şehirlerin temel unsurlarıdır. Sonuçta, şehirler bizsiz var olamazlardı. Asıl soruysa: Bizler şehirler olmadan var olabilir miydik?" John Reader **Şehirler**'de, uygarlık tarihine şehirler açısından yaklaşıyor: Salgın hastalıklar, atom bombası, meslek odalarının kuruluşu, New Mexico'nun su sorunu, Paris'in bir mühendislik harikası olan kanalizasyon sistemi, ilk toplu konutlar... **Şehirler**, ortaya çıkışlarından günümüze dek belli başlı şehirlerin hikâyesini anlatıyor; onları, her şeyden önce ekolojik açıdan anlamaya çalışıyor.

Çeviren: Fatine Bahar Karlıdağ
392 sayfa, 28 YTL

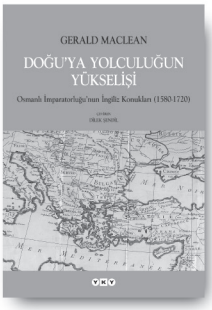

Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi
Gerald MacLean
Çeviren: Dilek Şendil
317 sayfa, 25 YTL

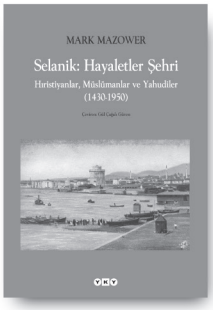

Selanik: Hayaletler Şehri
Mark Mazower
Çeviren: Gül Çağalı Güven
Güven 494 sayfa, 33 YTL

Arapların Gözünden Haçlı Seferleri
Amin Maalouf
Çeviren: Ali Berktay
266 sayfa, 15 YTL

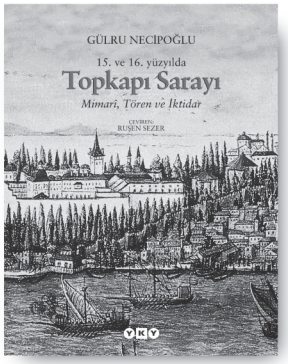

15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı
Mimarî, Tören ve İktidar
Gülru Necipoğlu
Çeviren: Ruşen Sezer
400 sayfa, 45 YTL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ ▪ İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 ▪ İZMİR: 232 463 82 90 ▪
ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** ▪ ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** ▪ www.ykykultur.com.tr
INTERNET SATIŞ ▪ yky.estore.com.tr ▪ www.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

geçen sayıdakiler

Walter Benjamin

Cogito / Sayı: 52

Cogito'dan / Walter Benjamin'in Cogito'su • Besim F. Dellaloğlu: Walter Benjamin • Besim F. Dellaloğlu-Aslı Odman-Sibel Yardımcı: Walter Benjamin'le Olağanüstü Haller • Walter Benjamin: Eduard Fuchs: Koleksiyoncu ve Tarihçi • Oğuz Demiralp: Tuhaf Bir Çocuk • Buket Okucu: Huzursuz • E. Çiğdem Artan: Fotoğrafın Sanatsal Değerinin Ötesinde Kullanım Alanları Üzerine Bir Tartışma: Bilgi mi, Propaganda mı? • Tuğba Doğan: Walter Benjamin'de ve Yusuf Atılgan'da *Flâneur* İmgesi Üzerine Bir Deneme • Walter Benjamin: Franz Kafka-Ölümünün Onuncu Yıl Dönümü İçin • Türker Armaner: Port-Bou'da Susan Dil: Walter Benjamin • Erkan Tüzün: Benjamin, Deleuze, Nietzsche • Stefan Gandler: Tarih Meleği Neden Geriye Bakıyor? • Walter Benjamin: Zentralpark • Recep Alpyağıl: Benjamin'in Mistisizmine "Üç Yönlü Yol" • Zeliha Burtek: Dönüş ve Cesaret: Hölderlin ve Benjamin • Süreyya Su: Fotoğraf ve Sanat • Fırat Mollaer: Walter Benjamin'i Çağımızda Tahayyül Etmek • Türkçede Walter Benjamin Bibliyografyası **Geçen Sayıdakiler /** Sayı 51: Melankoli • Yazarlar Hakkında

İnsanlar İçinde Bir İnsan

Sait Faik Hikâye Armağanı Antolojisi

Yüz yılı aşan bir geçmişi, köklü bir geleneği olan öykücülüğümüz, başlangıcından bugüne yatağını giderek derinleştiren ve genişleten bir ırmak olarak akıp geliyor. **Sait Faik Hikâye Armağanı Antolojisi**, bu serüvenin son yarım yüzyıllık sürecinin çok önemli bir bölümünü ortaya koyuyor.

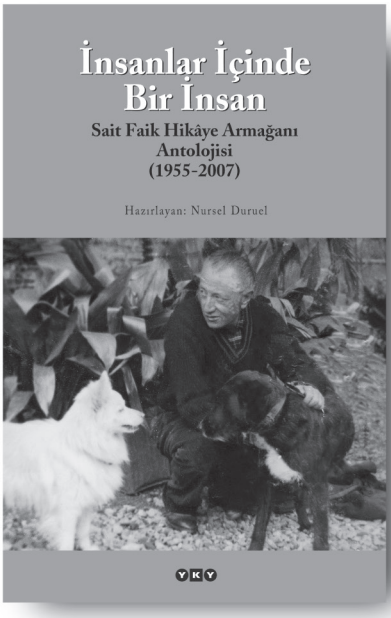

İnsanlar İçinde Bir İnsan
Sait Faik Hikâye Armağanı Antolojisi
(1955-2007)

Modern öykücülüğümüzün öncülerinden Sait Faik Abasıyanık adına verilen Sait Faik Hikâye Armağanı, yarım yüzyılı aşkın tarihi, Armağan'ı alan öykü kitaplarının edebi değeri, seçici kurulların oluşumunda gösterilen özen ve süreklilik açısından Sait Faik'e ve öykücülüğümüze yaraşır bir ödül. Bu ödülü kazanmış 54 kitaptan birer öykünün yer aldığı **İnsanlar İçinde Bir İnsan**, ülkemizde bir edebiyat ödülü bağlamında hazırlanan ilk antoloji: Haldun Taner'den (1955) Selma Fındıklı'ya (2007)...

Hazırlayan: Nursel Duruel
672 sayfa, 30 YTL

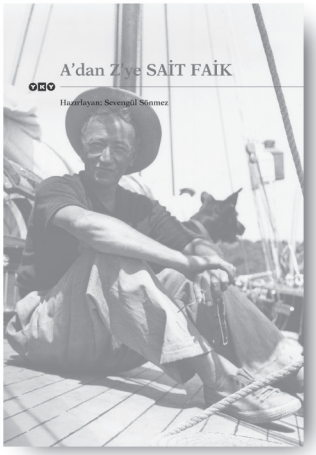

A'dan Z'ye Sait Faik
Hazırlayan: Sevengül Sönmez
200 sayfa, 20 YTL

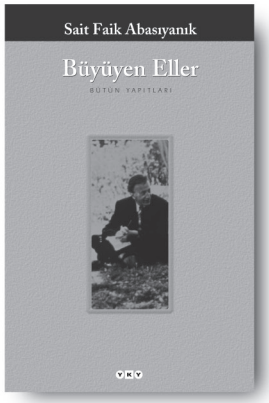

Büyüyen Eller
Hazırlayan: Sevengül Sönmez
376 sayfa, 18 YTL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ ▪ İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 ▪ İZMİR: 232 463 82 90 ▪
ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** ▪ ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** ▪ www.ykykultur.com.tr
INTERNET SATIŞ ▪ yky.estore.com.tr ▪ www.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

Yazarlar Hakkında

Kubilay Akman: Sosyolog, sanat eleştirmeni ve editör Kubilay Akman 1975 yılında İstanbul'da doğdu. 1999 yılında Mimar Sinan Üniversitesi'nden mezun olan Akman, sosyoloji doktora öğrenimini aynı üniversitede 2006 yılında tamamladı. Meksika'dan Malezya'ya kadar uzanan bir coğrafyada konuşmacı olarak katıldığı konferanslarda, seminerlerde ve yayınladığı makalelerde "eleştirel kuram"dan beslenen sosyolojik görüşlerini uluslararası sosyal bilim dünyasıyla tartıştı. Sosyolog kimliğinin yanında EuroArt Web Magazine'in editörlüğünü de sürdüren Kubilay Akman, geçtiğimiz Kasım ayında, Artistanbul 2007 Sanat Günleri'nde "Genç Sanat Eleştirmeni Başarı Ödülü"nü kazandı.

Esra Arsan: 1966 yılında İstanbul'da doğdu. 1987'de Marmara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek okulunu bitirdi. 1984'de aktif gazeteciliğe başladı. 1984-95 yılları arasında, sırasıyla Hürriyet, Milliyet, Tempo ve Aktüel gibi yazılı basın organlarında ve ATV haber merkezinde muhabir olarak çalıştı. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema-TV anabilim dalında yüksek lisansını "Bir Gazetecinin Ölümü: Metin Göktepe" konulu belgesel film teziyle tamamladı. "AB ve Gazetecilik: Avrupa Kamusal Alanının İnşası" başlıklı teziyle, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden doktora derecesini aldı. 2001-2002 akademik yılını Reuters Vakfı'nın her yıl sınırlı sayıda gazeteciye verdiği "Journalism Fellowship" programı ile İngiltere Oxford Üniversitesi'nde geçiren Arsan, bu program için "Türk haber medyasında 'öteki'nin sunumu: İslamcılar ve Kürtler" başlıklı araştırmayı hazırladı. Internet üzerinden yayın yapan dorduncukuvvetmedya.com, medyakronik.com, haysiyet.com, bianet.org ve sansursuz.com gibi medya gözcüsü sitelerinde evrensel gazetecilik örneklerini irdeleyen ve Turkiye'de gazetecilik pratiğinin evrensel ilkelerine bağlı yürütülmesi çağrısı yapan yazılar yazdı. İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Zeliha Burtek: 1970 İstanbul doğumlu, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde doktora tezini Ali Akay'ın danışmanlığında tamamladı. Halen Yıldız Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Marmara Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde ders vermektedir.

Levent Cantek: 1969 Ankara doğumlu. Bilkent Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Lisans eğitimi aldı, Gazi ve Ankara Üniversitelerinde Gazetecilik yüksek lisans ve doktorası yaptı. Çizgi roman ve mizah ile ilgili çalışmalarıyla tanınıyor. Kültür tarihiyle ilgili çalışmalar yapıyor. Kitapları: *Türkiye'de Çizgi Roman* (İletişim Yayınları, 1996/2002), *Markopaşa, Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi* (İletişim Yayınları, 2001), *Karaoğlan, Erotik ve Milliyetçi Bir İkon* (Oğlak-Maceraperest, 2003), *Çizgili Hayat Kılavuzu* (der. İletişim Yayınları, 2002/2004), *Çizgili Kenar*

Notları (der. İletişim Yayınları, 2007).

Cengiz Çağla: Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesi. Siyaset bilimi, siyasal düşünce tarihi ve siyaset teorisi alanlarında çalışıyor. *Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika* (Bağlam Yayınları, 2002), *Tocqueville ve Özgürlük* (Belge Yayınları, 2007) başlıklı iki kitabı ve *Mill* (Say Yayinlari, 2007) başlıklı bir derlemesi var.

Mehmet Çetintaş: 29 Eylül 1976'da İstanbul'da dünyaya geldi. 1997'de İstanbul Üniversitesi Avrupa Toplulukları Hukuku ve 2003 senesinde ise Uludağ Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi'ne bağlı Uluslararası İlişkiler bölümlerinden mezun oldu. 2003'ün Eylül ayından buyana Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Tarih Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir. Küçük yaşlardan beri ilgi duyduğu tarih ve edebiyat alanında çeşitli araştırmaları bulunan Çetintaş'ın siyasî tarih, tıp, Türk müziği ve sanat tarihi ile şehircilik alanlarında araştırmaları ve iki kitabı bulunmaktadır. 2005 yılında çıkan *"Dolmabahçe'den Nişantaşı'na"* isimli semt monografisi ile 2006 Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'ne layık görülmüştür.

Mete Çubukçu: 1962 Gebze doğumlu. Marmara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulunu bitirdi. Gazeteciliğe 1986'da başladı. Karacan Yayınları, Nokta Dergisinde çalıştı. 1992'den bu yana televizyoncu. Kanal 6, ATV, Star TV'de görev yaptı. Halen NTV Haber Müdürü ve Senior muhabir olarak görev yapıyor. Dünyanın birçok kriz ve savaş bölgesinde; Afganistan, Filistin, Bosna, Azerbaycan, Irak, Kosova, Çeçenistan, Cezayir, Lübnan, Güneydoğu Anadolu'da haber yaptı. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, Çağdaş Gazeteciler Cemiyeti, Metin Göktepe Gazetecilik Ödülleri Yarışması ve Sedat Simavi Ödülü başka olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlardan ödül aldı. NTVMSNBC, Birgün Gazetesi'nde, Birikim Dergisinde özellikle Ortadoğu siyaseti ve medya konusunda analiz yazıları yazıyor. Maltepe Üniversitesi'nde Uluslararası Gazetecilik ve Bahçeşehir Üniversitesi'nde TV haberciliği dersleri veriyor. *Bizim Filistin* (2002) *Ateş Altında Gazetecilik* (2005), *Ortadoğu'nun Yeniden İşgali* (2006) adlı kitapları var.

M. Ragıp Duran: 1954, İstanbul doğumlu. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Fransa'da Hukuk tahsili yaptı. 1978'den bu yana İstanbul, Ankara, Paris, Londra, Amsterdam, Boston'da *Aydınlık*, *Hürriyet*, AFP, *Cumhuriyet*, BBC, *Özgür Gündem*, *Libération*, Açık Radyo gibi medya organlarında muhabirlik, yazarlık, yöneticilik yaptı. Medya Eleştirisi alanında yayınlanmış üç kitabı var. TGC Basın Özgürlüğü, ÇGD, Nureddin Zaza, Helmann-Hammett Gazetecilik Ödüllerine layık görüldü. Fransa'da CFPJ, ABD'de Harvard Üniversitesinde Nieman Gazetecilik okulu mezunu. Halen *Libération* gazetesinin Türkiye muhabiri; Galatasaray Üniversitesinde İletişim Fakültesinde ders veriyor.

Erol Göka: 1959 yılında Denizli'de doğdu. 1983'te tıp doktoru, 1989'da ruh hastalıkları uzmanı oldu. 1998 yılında Ankara Numune ve Eğitim Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniği Şefi oldu. 1991 yılında altı yıl süren bir eğitim faaliyetini tamamlayarak Uberlingen Moreno Enstitüsü'nün onayladığı "Psikodrama Asistanı" belgesini almaya hak kazanmış, "Psikodrama Terapisti" olmak için gerekli olan teorik ve uygulamaya dönük çalışmaları yerine getirmiştir. *Türkiye Günlüğü* ve *Türkiye Klinikleri Psikiyatri*dergilerinin yayın; birçok tıp ve beşeri bilimler alanındaki derginin danışma kurullarında bulunmaktadır. Çok sayıda bilimsel çalışmanın içinde yer almış, bilimsel makale üretmiştir. Yayımlanmış kitaplarından bazıları *Psikiyatri ve Düşünce Dünyası arasında Geçişler, Varoluşun Psikiyatrisi*, *Bilimlerin Vicdanı Psikiyatri*, *Buradan Böyle, Gündelik Hayatın Psikososyopolitiği, Psikiyatriden Psikiyatriye Bakışlar*. Psikiyatri alanında, oldukça özgün görüşler içeren bütün çalışmalarını, *Teoride ve Uygulamada Varoluşun Psikiyatrisi* adlı bir kitapta bir araya getirmeye hazırlanmaktadır.

Gökhan Gökulu: 1976 yılında Mersin'de doğdu. Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümün-

den 2002 yılında mezun oldu. Suç sosyolojisi alanında çalışmak amacıyla 2002 yılında Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsünde Suç Araştırmaları Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2005 yılında "Terör Eylemlerinin Medyaya Yansıması 15-20 Kasım 2003 İstanbul Saldırıları Örneği" başlıklı tezi vererek bu bölümden mezun oldu. Öyp programı kapsamında Atatürk Üniversitesi adına araştırma görevlisi olarak Odtü Sosyoloji bölümünde doktora eğitimini sürdürmekte olan Gökulu, eşini ve yeni doğan oğlunu çok seviyor.

Ahmet İnam: 1947 Sandıklı doğumlu.1971'de ODTÜ Elektrik Mühendislği Bölümünü bitirdi.1980'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde felsefe doktorasını tamamladı.Felsefe ve edebiyata değgin kitaplarını ve yazılarını sürdürürken ODTÜ'de felsefe ve mantık dersleri veriyor.

Kaan H. Ökten: İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi öğretim üyesi ve rektör danışmanı. *Aristoteles Kitabı* (2007), *Heidegger Kitabı* (2004), *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş* (2003), *Heidegger ve Üniversite* (2002) adıyla yayımlanmış dört kitabının yanı sıra ontoloji ile din fenomenolojisi konularında pek çok makalesi var.

Armağan Öztürk: ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Murat Paker: 1985'te Istanbul Tıp Fakültesi'nden mezun olup bir süre hekimlik yaptı. Bu sürede Boğaziçi Üniversitesi'nde klinik psikoloji yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2000 yılında New York, New School for Social Research'teki doktora ve doktora-sonrası çalışmalarını tamamladı. Halen Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta ve aynı bölümdeki klinik psikoloji yüksek lisans programının direktörlüğünü yürütmektedir. Psikanaliz, travma, psikoterapi ve bunların politikayla kesişimi temel ilgi alanlarını oluşturmaktadır.

Hakan Poyraz: 1962 Ordu doğumlu. Lisans ve Yüksek Lisansı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde, Doktorayı Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümünde tamamladı. Gazi Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesinde çalıştı. Halen Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Başkanıdır.

Mete Tunçay: (İstanbul, 1936). Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra, 1961'de Ph.D. derecesi aldı, 1966'da Siyasal Teoriler Doçenti oldu. 1961-63 yıllarında Rockefeller bursuyla London School of Economics and Political Science'ta incelemeler yaptı. 1979'da Sovyet Bilimler Akademisi'nin konuğu olarak Moskova, Leningrad ve Baku'da; 1979-80'de de Fulbright bursuyla ABD Stanford Üniversitesi'nde araştırmalarda bulundu. 1987-88'de Freie Universitaet Berlin'de Carl von Ossietzsky Profesörü oldu. 1967'de *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-25*, 1981'de *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-31* kitaplarını yayımladı. 1984-93 yıllarında aylık *Tarih ve Toplum*, 1994-96 yıllarında da *Toplumsal Tarih* dergilerinin editörlüğünü yaptı. 1996'da profesör oldu. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü başkanıdır.

Barış Tut: 1971 yılında İzmir'de doğdu. Bornova Anadolu Lisesi'nden mezun olduktan sonra, Belçika'ya sinema okumaya gitti, bu sayede Fransızca öğrenmiş oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı'nı bitirdi. 1995 yılından bu yana editörlük yapıyor. 2000'den sonra *Radikal* ve *Vatan*'da spor yazarlığı yaptı, *Aktüel*, *Haftalık*, *National Geographic* dergilerinde yazı ve söyleşileri, *GEO*'da çevirileri yayımlandı. Açık Radyo'da 2004 ve 2005 yıllarında "Spor Saati" adlı programı Bahar Kader ile birlikte hazırladı. 2002 ila 2004 arasında İthaki Yayınları için Futbol Kitaplığı dizisini kurdu ve geliştirdi. 2004'te *Kocaman Bir Adam*, 2006'da *Futbol Nedir Ki* adlı kitapları yayımlandı. 2008 için *İlahi Morluk* adlı bir kitabı ağır ağır kaleme alıyor.

Genel Kültür Dizisi'nden:
Sayılar İmparatorluğu • Renkler ve Malzemeleri

Fransa'nın ünlü yayınevi Gallimard'ın otuzu aşkın dile çevrilen "Découvertes" serisini Türkçe'de ağırlayan **Genel Kültür Dizisi**, 29. ve 30. kitabıyla, sayıların ve renklerin serüvenini selamlıyor...

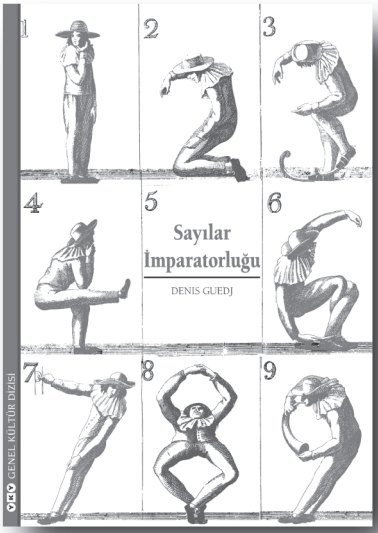

Sayılar İmparatorluğu
Denis Guedj

Yazar ve matematikçi Denis Guedj bizi, insanlığın en güzel buluşlarından birinin, sayıların harika oluşum sürecini izlemeye çağırıyor: **Sayılar İmparatorluğu**... Aritmetiğin madeninden elmaslar çıkaran sanat yapıtları, insanbiçimli sayılar, bütün kültürlerden hesap aletleri, matematikçi yazıları, portreler: Sayının macerasını anlatan 150'yi aşkın belge eşliğinde, parmak hesabından hesap çakıllarına, Fermat teoreminden "3,14"e uzanan bir yolculuk...

Çeviren: Ömer Aygün
176 sayfa, 13 YTL

Renkler ve Malzemeleri
François Delamare - Bernard Guineau

François Delamare ve Bernard Guineau, **Renkler ve Malzemeleri**'nde, Mısır gömütlerini süsleyen ressamlardan Jouy kumaşlarının renklendirilmesine,kitap bezeklerinin renklerinden araba boyamada kullanılan sedefli pigmentlere, Ortaçağ tariflerinden resim analizi sonuçlarına uzanıp renk gereçlerinin gizli dünyasının tarihini anlatıyorlar: Mürekkebi kim bulmuştur? Zincifre ya da sidiktorbası yeşili ne demektir? Blue-jean'in kökeni nedir? Çividin en niteliklisi hangisidir? Zırnık sarısı neden tehlikelidir?

Çeviren: Orçun Türkay
160 sayfa, 13 YTL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ ▪ İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 ▪ İZMİR: 232 463 82 90 ▪
ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** ▪ ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** ▪ www.ykykultur.com.tr
INTERNET SATIŞ ▪ yky.estore.com.tr ▪ www.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık